Historia

8

Podręcznik

Oznaczono zmiany
W PODSTAWIE
PROGRAMOWEJ
2024



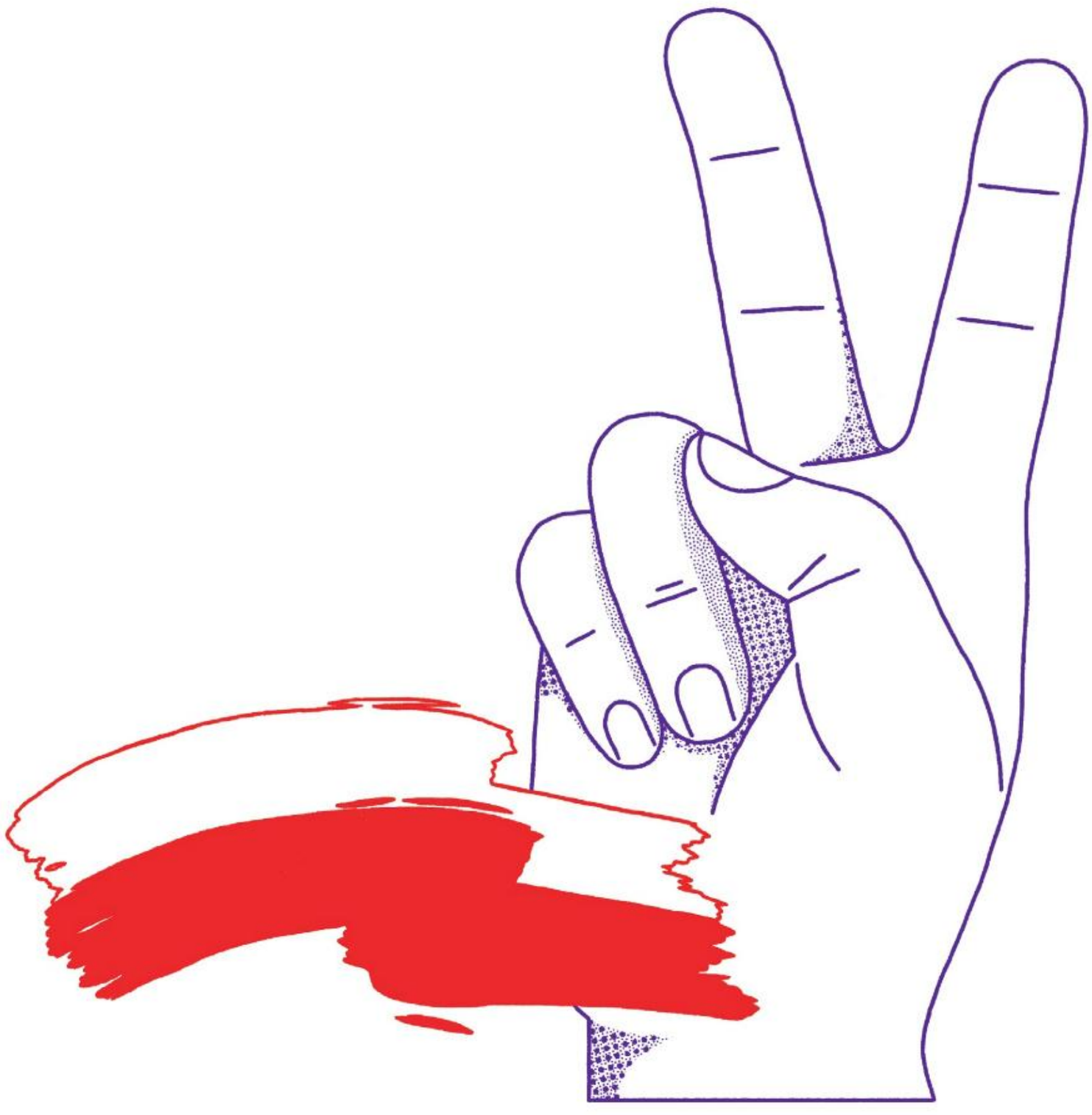
mac
EDUKACJA

Szymon Ciechanowski
Dawid Lasociński

8

Historia

Podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej



mac
EDUKACJA

Redaktor serii
Wojciech Sygut

Redaktor prowadzący
Szymon Ciechanowski

Redakcja merytoryczna
Agnieszka Szajewska

Redakcja językowa
Joanna Cybula, Marek Kornacki

Korekta
Patrycja Ledwójcik

Redakcja techniczna
Paweł Kowalski

Skład i łamanie
Oficyna Wydawnicza Pegaz / Rafał Kulig

Ilustracje
Adam Chwesiuk (s. 12, 13, 21, 38, 39, 64, 65, 70, 71, 74, 75, 88, 89, 100, 101, 104, 105, 134, 135, 138, 139, 148, 152, 153, 158 – tło, 159 – tło, 182, 183, 186, 187, 192, 193, 200, 201, 203, 217–219); Oficyna Wydawnicza Pegaz / Rafał Kulig (osie czasu); Agnieszka Staniec (8, 84, 102, 107, 130); Agata Zarzycka (s. 52, 53, 79, 158 – postacie, 159 – postacie)

Redakcja artystyczna
Magdalena Sarnot-Wrzecionowska, Marcin Kot

Projekt i koncepcja artystyczna
Futu Creative / Kay Humelt i Rafał Kwiczor

Koordynacja prac graficznych
Magdalena Sarnot-Wrzecionowska

Projekt okładki
Futu Creative / Kay Humelt i Rafał Kwiczor

Ilustracja na okładce i ilustracje na stronach działowych
Acapulco Studio / Agata Dudek i Małgorzata Nowak-Żurek

Opracowanie kartograficzne
CartoTeam

Fotoedycja
Grzegorz Wrzecionowski

Wydawca oświadcza, że dołożył wszelkich starań, aby dotrzeć do wszystkich właścicieli i dysponentów praw autorskich.
Osoby, których nie udało nam się ustalić, prosimy o kontakt z wydawnictwem.

Nabyta przez Ciebie publikacja jest dziełem twórcy i wydawcy. Przestrzegaj praw, jakie im przysługują. Udostępniając książkę lub jej fragmenty, rób to wyłącznie w zakresie dozwolonego użytku, który określają przepisy prawa. Zawartość książki możesz udostępnić nieodpłatnie osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz jej fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. Kopiując jej część, rób to jedynie na użytek osobisty.

© Grupa MAC S.A., Kielce 2021

ISBN 978-83-8108-722-3

Treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Grupa MAC S.A.
25-561 Kielce, ul. Witosa 76
tel. 41 366 55 55, faks: 41 366 33 02
e-mail: kontakt@mac.pl, www.mac.pl

Spis treści

1. Druga wojna światowa

1.1 Przypomnienie wiadomości z klasy siódmej — **6**
1.2 Wojna obronna Polski w 1939 roku — **10**
1.3 Na froncie europejskim (1939–1941) — **16**
Link do wiedzy *Tajemnica Enigmy* — **21**
1.4 Agresja Niemiec na ZSRS — **22**
1.5 Okupacja, kolaboracja i opór — **26**
1.6 Wojna poza Europą — **32**
Link do wiedzy *Rozwój techniki wojennej* — **38**
1.7 Zwycięstwo aliantów — **40**
Podsumowanie działu 1 — **46**

2. W okupowanej Polsce

2.1 Noc okupacji — **48**
2.2 Wokół tragedii Żydów — **56**
2.3 Rząd RP na emigracji i walka Polaków na frontach wojny — **60**
2.4 Walka i opór w okupowanym kraju — **67**
Link do wiedzy *Humor okupacyjny* — **74**
2.5 Akcja Burza i powstanie warszawskie — **76**
2.6 Początki władzy komunistycznej w Polsce — **82**
Link do wiedzy *Tego świata już nie ma, czyli co nam zabrała II wojna światowa* — **88**
Podsumowanie działu 2 — **90**

3. Świat po II wojnie światowej

3.1 Krajobraz po wojnie — **92**
3.2 Zimna wojna — **96**
Link do wiedzy *Kosmiczny mecz* — **104**
3.3 Za żelazną kurtyną — **106**
3.4 Rozpad systemu kolonialnego — **112**
3.5 Konflikty na Bliskim Wschodzie — **117**
3.6 Chiny po II wojnie światowej i wojna w Korei — **121**
3.7 Ku zjednoczonej Europie — **126**
3.8 Przemiany społeczno-kulturowe po II wojnie światowej — **132**
Link do wiedzy *Wynalazki i osiągnięcia drugiej połowy XX wieku* — **138**
Podsumowanie działu 3 — **140**

4. Polska w latach 1945–1956

4.1 Inny kraj — **142**
Link do wiedzy *Canaletto i odbudowa Warszawy* — **148**
4.2 Przegrana walka — **149**
4.3 Stalinowska Polska — **155**
4.4 Od Czerwca do Października — **162**
Podsumowanie działu 4 — **166**

5. Polska w latach 1956–1989

5.1 Pod rządami Gomułki — **168**
5.2 Protesty marcowe i Grudzień 1970 — **172**
5.3 Dekada Gierka — **176**
Link do wiedzy *O języku komunistycznej nowomowy* — **182**
5.4 Sierpień 1980 i Solidarność — **184**
5.5 Stan wojenny — **190**
5.6 Kultura w czasach PRL — **196**
Link do wiedzy *Złote lata polskiego sportu* — **203**
Podsumowanie działu 5 — **204**

6. Droga do wolności

6.1 Rozpad Związku Sowieckiego — **206**
6.2 Jesień Narodów — **211**
6.3 Okrągły Stół — **216**
6.4 Trzecia niepodległość — **224**
6.5 Między Wschodem a Zachodem — **232**
Podsumowanie działu 6 — **237**
Władze Polski — **238**
Prezydenci III RP wybrani w wyborach powszechnych – biogramy — **241**
Kalendarium wydarzeń 2005–2020 — **242**
Indeks osób — **244**

Jak korzystać z podręcznika

Oś czasu
Wydarzenia związane z tematem lekcji

Podejmij temat
Wprowadzenie do tematu lekcji

Definicja
Objaśnienie nowych terminów

Postać historyczna
Krótki życiorys ważnej postaci



Teksty źródłowe
Przekazy z epoki opowiadające o przeszłości

Przypis
Objaśnienie trudniejszych słów, informacje o postaciach historycznych

Warto zobaczyć
Miejsca warte odwiedzenia

W skrócie
Najważniejsze informacje z lekcji

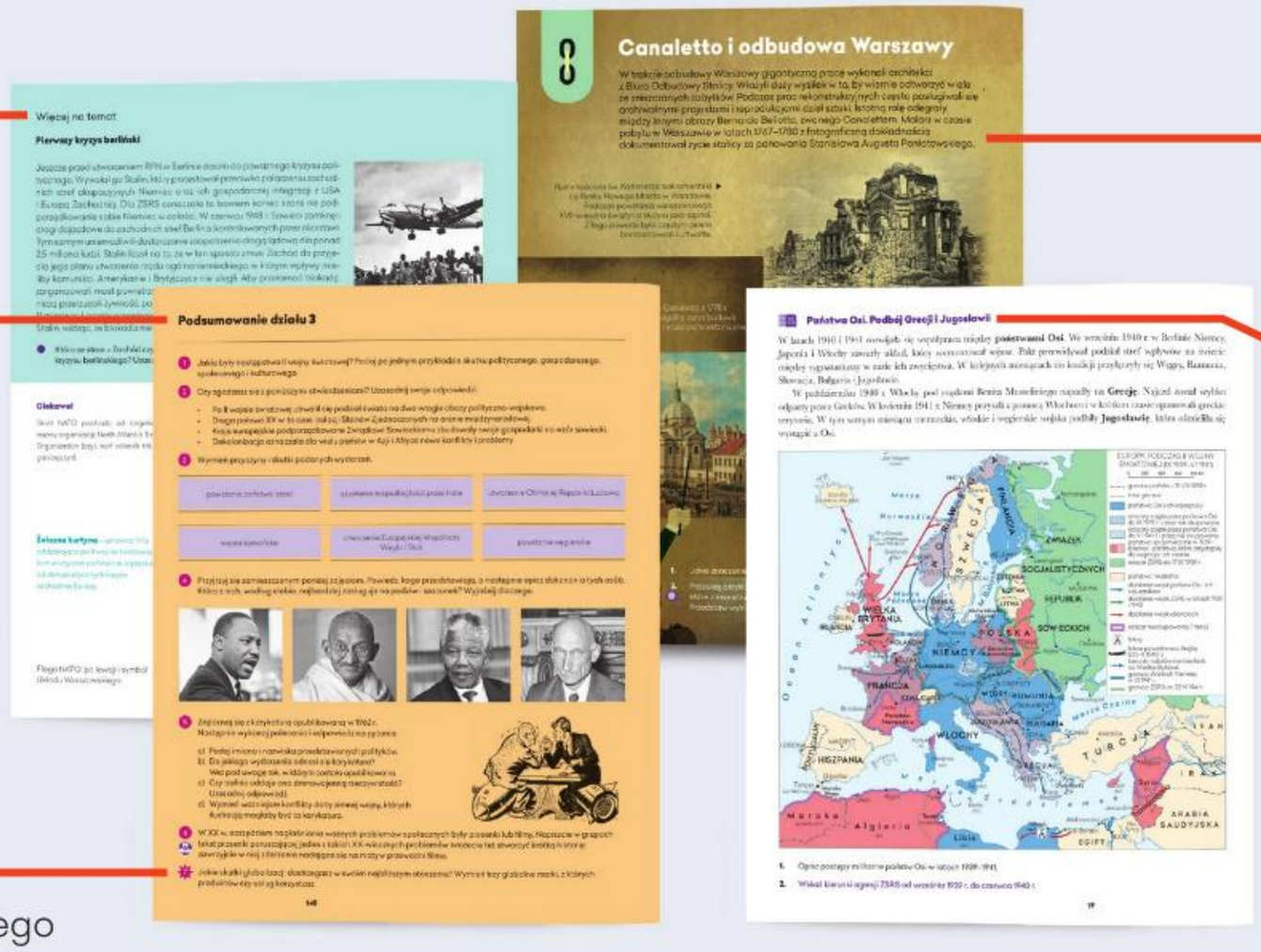
Czy już umiesz?
Polecenia i pytania na koniec lekcji



Więcej na temat
Treści dodatkowe

Podsumowanie działu
Powtórzenie najważniejszych treści działu

Gwiazdka
Oznaczenie trudniejszego polecenia



Link do wiedzy
Treści, które mogą rozwinąć twoje zainteresowania

Warto wiedzieć
Materiał spoza podstawy programowej. Ukazuje pełniejszy obraz dziejów i ułatwia zrozumienie ważniejszych procesów historycznych

Tego podręcznika będą używać inni uczniowie. Niczego w nim nie zapisuj. Przekaż go w dobrym stanie.

Znaczenie ikon

- nawiązanie do innego przedmiotu
- zastosowanie nowoczesnych technologii
- warto wiedzieć
- praca zespołowa
- nawiązanie do ilustracji
- warto zobaczyć
- samokształcenie

1. Druga wojna światowa



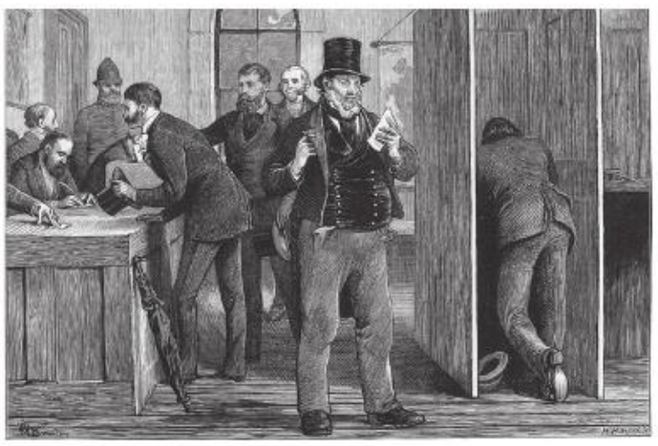
1. Jakiego wydarzenia upamiętnieniem jest pomnik ukazany na ilustracji?
2. Gdzie znajduje się ten monument? Kiedy został wzniesiony?
3. Czy w twojej miejscowości lub najbliższej okolicy znajdują się miejsca upamiętniające bohaterów i ofiary II wojny światowej? Zapisz nazwy tych miejsc w zeszycie.

1.1 Przypomnienie wiadomości z klasy siódmej



Podejmij temat

- Przypomnij sobie, czym była rewolucja przemysłowa.



W drugiej połowie XIX w. powszechne prawa wyborcze dla mężczyzn obowiązywały już w wielu krajach, m.in. w Wielkiej Brytanii, Francji, Stanach Zjednoczonych i Niemczech. Kobiety w większości państw uzyskały je po I wojnie światowej (np. w odrodzonej Polsce). Stopniowo upowszechniało się **głosowanie tajne**. Nie pozwalało ono wywierać nacisku na wyborców, co zdarzało się, gdy głosy oddawano imiennie. Jako pierwsza wprowadziła je Wielka Brytania w 1870 r.

Ważniejsze przemiany przełomu wieków XIX i XX

W XVIII w. w Wielkiej Brytanii rozpoczęła się **rewolucja przemysłowa**, która w wiekach XIX i XX objęła niemal cały świat. Industrializacja była wynikiem przemian, jakie zaszły w gospodarce. Polegały one na wykorzystaniu na wielką skalę mineralnych źródeł energii – węgla i ropy naftowej. Surowce te zastąpiły dotychczasowe źródła energii: wodę, wiatr oraz siłę mięśni ludzi i zwierząt. Nastąpiło przejście od etapu wytwórczości ręcznej do produkcji zmechanizowanej. Zmiany skutkowały zwiększeniem mocy przerobowych i obniżką cen towarów, które stały się dostępne dla masowego odbiorcy. Równolegle dokonywał się postęp w dziedzinach transportu i łączności. W XIX w. rozwinęła się sieć kolei żelaznej, a na przełomie wieków XIX i XX – transport samochodowy i lotniczy. Dziedzinę łączności zrewolucjonizowały: telegraf (wynaleziony w 1835 r.), telefon (1876 r.) i radio (1896 r.).

W dobie rewolucji przemysłowej zaszły wielkie zmiany społeczne. Zmalał odsetek ludności zatrudnionej w rolnictwie. Postępował proces **urbanizacji**. W miastach uformowała się nowa klasa społeczna – robotnicy przemysłowi. Na wsi zanikły stosunki feudalne. Zlikwidowano poddaństwo osobiste chłopów. Włościanie otrzymywali pełnię praw obywatelskich i ziemię na własność.

Oprócz tych pozytywnych zmian rewolucja przemysłowa niosła wiele zagrożeń. Warunki pracy robotników długo nie były uregulowane, co prowadziło do nadużyć ze strony fabrykantów. Robotnicy pracowali w złych warunkach ponad siły. Byli nisko opłacani. Aby wymusić korzystne dla siebie zmiany w prawie, organizowali strajki i manifestacje. W drugiej połowie XIX w. uformował się ruch socjalistyczny, który podjął walkę o poprawę warunków życia i pracy robotników.

W drugiej połowie XIX w. przyspieszył proces **demokratyzacji** życia politycznego oraz społecznego. W wielu krajach Europy parlamenty i rządy przejęły część władzy monarchów. Stopniowo uzyskiwały one większe uprawnienia. Wskutek upowszechniania się idei parlamentaryzmu rozszerzano prawa polityczne. Wzrastała aktywność obywateli na tym polu. Rozwijały się partie, które reprezentowały interesy różnych grup społecznych.

Nowe ideologie polityczne

W XIX w. ukształtowały się nowe ideologie polityczne: socjalizm, chrześcijański ruch społeczny i nacjonalizm.

Socjaliści występowali w obronie praw robotników. Domagali się wprowadzenia powszechnego i bezpłatnego dostępu do edukacji oraz opieki medycznej i społecznej ze strony państwa. Zwolennicy socjalizmu podzielili się na dwa odłamy: socjaldemokrację i komunizm.

Socjaldemokraci opowiadali się za reformą ustroju kapitalistycznego. Pragnęli wcielić w życie hasła społeczne pokojowymi metodami parlamentarnymi.

Komuniści opowiadali się za rewolucją socjalistyczną, która miała zniszczyć kapitalizm i wynieść do władzy proletariat. Postulowali nacjonalizację własności prywatnej.

Chrześcijański ruch społeczny był związany z Kościołem katolickim. Popierał postulaty robotnicze przy poszanowaniu własności prywatnej. Opowiadał się za umacnianiem tradycyjnych wartości, takich jak wiara i religia. W XX w. w ramach ruchu wyłoniły się partie chadeckie.

Nacjonaliści wysuwali postulat solidarności narodowej. Zakładali współpracę wszystkich grup społecznych – również kapitalistów i robotników – dla dobra narodu. Opowiadali się za ukształtowaniem silnego państwa narodowego, które będzie dbało o interesy własnej nacji.

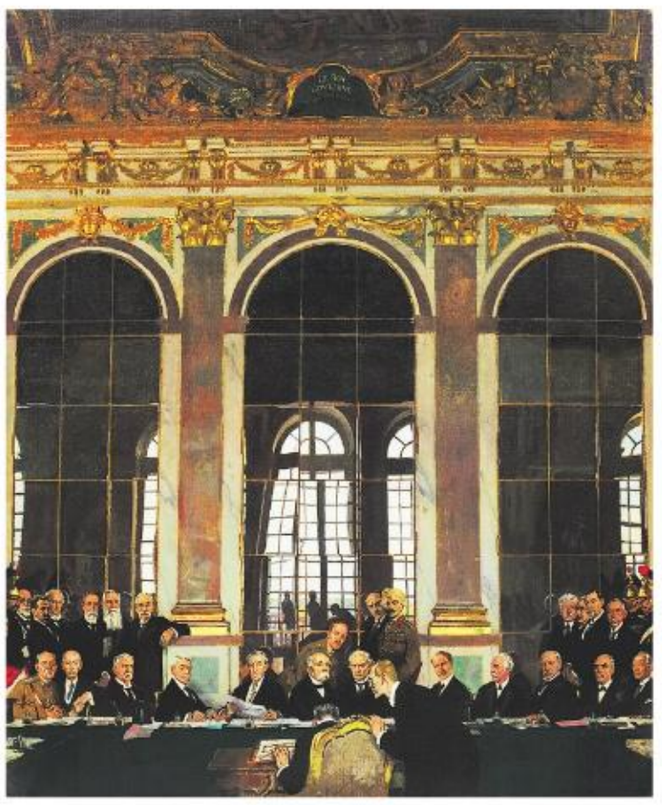
Pierwsza wojna światowa i jej skutki. Kryzys demokracji

Już w XIX w. ideologia nacjonalistyczna stała się podstawą funkcjonowania wielu państw. Władze wykorzystywały ją, by przekonać swoich obywateli do rozszerzania politycznych i gospodarczych wpływów na świecie. Konsekwencją tych działań był XIX-wieczny **kolonializm**, realizowany w imię interesów poszczególnych narodów europejskich, a następnie wybuch I wojny światowej. Trwający w latach 1914–1918 konflikt zmienił układ sił na świecie.

W wyniku wojny Stany Zjednoczone uzyskały pozycję mocarstwa. W Europie upadły stare monarchie: rosyjska, niemiecka i austro-węgierska. Na ich gruzach powstały państwa narodowe. To wówczas odrodziła się **Polska**. Natomiast w Rosji w 1917 r. władzę zdobyli bolszewicy. W 1922 r. utworzyli oni **Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich** (w skrócie: **ZSRS**) – totalitarne państwo o ustroju komunistycznym.

Po 1918 r. w większości państw ukształtował się ustrój demokratyczny. Z czasem ewoluował on w kierunku autorytaryzmu lub totalitaryzmu. Dotyczyło to państw, które nie miały długiej tradycji rządów demokratycznych oraz silnie odczuły skutki I wojny światowej i wielkiego kryzysu gospodarczego (1929–1935). W związku z trudną sytuacją ekonomiczną nastroje społeczne radykalizowały się. We Włoszech i w Niemczech przy dużym poparciu społeczeństw władzę zdobyli politycy faszystowscy. Benito Mussolini i Adolf Hitler zaprowadzili w swoich krajach dyktaturę i stworzyli najbardziej zbrodnicze – obok komunizmu w ZSRS – systemy totalitarne w historii.

W Polsce ukształtował się system demokracji parlamentarnej. W 1926 r. w wyniku przewrotu majowego władzę przejął marszałek **Józef Piłsudski** – postać wielce zasłużona dla odzyskania niepodległości. Pod jego rządami nasz kraj odchodził od demokracji i zmierzał w stronę **autorytaryzmu**.



Podstawą ładu politycznego w Europie po I wojnie światowej stał się **traktat wersalski z 1919 r.** Na jego mocy Niemcy utraciły część terytoriów na rzecz Polski i Francji oraz zostały zmuszone do rezygnacji ze zbrojeń. Powyżej: William Orpen, *Podpisanie pokoju w Sali Lustrzanej w Wersalu w 1919 r.*

Systemy totalitarne a autorytaryzm w Polsce

Do 1939 r. przywódcy III Rzeszy i ZSRS całkowicie zawładnęli życiem obywateli. Jednym z narzędzi utrzymania wszechwładzy wodza i partii stał się terror. W obu tych krajach jego ofiarą padły setki tysięcy ludzi. W międzywojennej Polsce nie stosowano represji na taką skalę. Piłsudski i jego zwolennicy wzmocnili co prawda uprawnienia władzy wykonawczej, ale zachowali część swobód demokratycznych.

Nazizm (III Rzesza)	**Komunizm (Związek Sowiecki)**	**Autorytaryzm (II Rzeczpospolita Polska – II RP)**
przywódca: Adolf Hitler (1933–1945) jako *führer* (niem. wódz)	**przywódca**: I sekretarz partii komunistycznej Józef Stalin (1922–1953)	**przywódca**: marszałek Józef Piłsudski (1926–1935)
		
partia rządząca: Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotnicza – NSDAP	**partia rządząca**: Wszechzwiązkowa Komunistyczna Partia (bolszewików) – WKP(b)	**obóz rządzący**: sanacja
wszechwładza wodza i partii, zakazanie działalności innych partii, zachowanie pozorów parlamentaryzmu		silna władza wykonawcza oparta na autorytecie przywódcy, ograniczenie wpływu sejmu na władzę, możliwość funkcjonowania innych partii
łamanie praw obywatelskich, kontrolowanie życia społecznego, cenzura, bardzo rozbudowany system propagandy, całkowite podporządkowanie partii środków masowego przekazu i kultury		ograniczenie praw obywatelskich, wolność prasy, ale zdarzające się ingerencje cenzury, swoboda działalności twórczej
działalność tajnej policji politycznej (gestapo) oraz bojówki partyjnej (SS), prześladowania opozycjonistów, Żydów i innych mniejszości etnicznych (np. Romów), osób niepełnosprawnych, chorych psychicznie, świadków Jehowy, duchownych, homoseksualistów	działalność najwyższego organu władz bezpieczeństwa – Ludowego Komisariatu Spraw Wewnętrznych (w skrócie: NKWD), masowy terror obejmujący wszystkie warstwy społeczne oraz wszystkie narodowości, również przedstawicieli mniejszości polskiej	ograniczone represje wobec ludzi, których działalność uznano za szkodliwą dla państwa – m.in. komunistów, skrajnych narodowców i przedstawicieli mniejszości ukraińskiej
obozy koncentracyjne, m.in. Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen	GUŁag – sieć łagrów (obozów pracy)	obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej
gospodarka wolnorynkowa, poszanowanie własności prywatnej, duże wpływy państwa w przemyśle ciężkim	centralne planowanie, upaństwowienie środków produkcji (nacjonalizacja), likwidacja prywatnych gospodarstw rolnych i przymusowe wcielanie ich do spółdzielni (kolektywizacja)	gospodarka wolnorynkowa, prywatna własność środków produkcji, ograniczony wpływ państwa na gospodarkę
polityka zagraniczna: dążenie do rewizji traktatu wersalskiego (*Anschluss* Austrii, likwidacja Czechosłowacji, pakt Ribbentrop-Mołotow)	polityka zagraniczna: wrogi stosunek do Zachodu i państw faszystowskich, dążenie do rewizji traktatu ryskiego (pakt Ribbentrop-Mołotow)	polityka zagraniczna: zachowanie równowagi w stosunkach z III Rzeszą i ZSRS, sojusz z Wielką Brytanią i Francją w obliczu zagrożenia ze strony Niemiec

1. Podaj cechy państwa totalitarnego na przykładach III Rzeszy i Związku Sowieckiego.

Opisz autorytarny system władzy w międzywojennej Polsce. Porównaj go z systemami totalitarnymi w III Rzeszy i ZSRS.

Druga Rzeczpospolita

Niepodległa II Rzeczpospolita była spełnieniem marzeń o wolności wielu pokoleń Polaków. Początki państwowości okazały się jednak trudne. Kraj musiał rozwiązać poważne problemy gospodarcze. Należało zatrzeć różnice między dawnymi zaborami i stworzyć silny przemysł. W krótkim okresie dwudziestolecia międzywojennego Polacy nie zdołali rozwiązać wszystkich problemów. Odnieśli jednak pewne sukcesy – zwłaszcza w zakresie unifikacji państwa i walki z analfabetyzmem. Wielkimi osiągnięciami II RP były wybudowanie portu w Gdyni i utworzenie Centralnego Okręgu Przemysłowego.

W II Rzeczypospolitej Polacy stanowili około 69 procent ludności, resztę – mniejszości narodowe. W tak wielonarodowym państwie dochodziło do napięć i konfliktów między poszczególnymi nacjami, głównie między Polakami i Ukraińcami oraz Polakami i Żydami.

Granice Polski ukształtowały się wskutek konfliktów zbrojnych i rozstrzygnięć odgórnie narzuconych przez obce mocarstwa (m.in. w Wersalu). Wpłynęło to negatywnie na stosunki z największymi sąsiadami – Niemcami i ZSRS. Przez cały okres międzywojenny kraje te kwestionowały niepodległość Rzeczypospolitej i przebieg jej granic. W sierpniu 1939 r. Niemcy i ZSRS podpisały **pakt Ribbentrop-Mołotow**. Konsekwencją paktu był atak III Rzeszy na nasz kraj 1 września 1939 r. i agresja ZSRS 17 września 1939 r.



Na mocy tajnego protokołu dołączonego do paktu Ribbentrop-Mołotow Niemcy i ZSRS podzieliły się strefami wpływów w Europie Środkowo-Wschodniej. Przyszła granica między tymi państwami miała przebiegać wzdłuż linii rzek Narwi, Wisły i Sanu. Powyżej: zawarcie paktu Ribbentrop-Mołotow 23 sierpnia 1939 r. Podpis składa Wiaczesław Mołotow, tuż za nim stoi Joachim von Ribbentrop. Na prawo od Ribbentropa – Stalin.

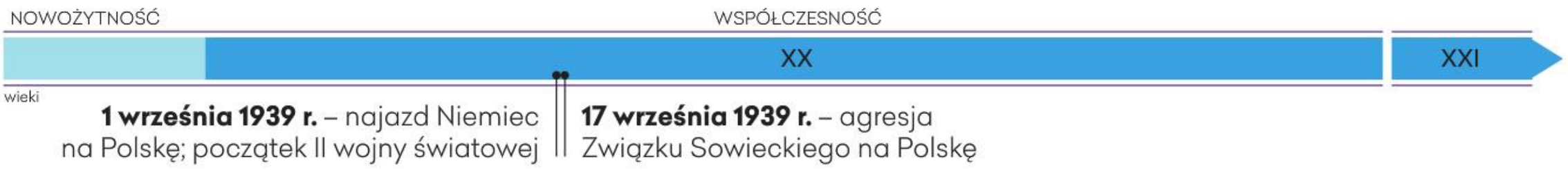
W skrócie

- Rewolucja przemysłowa i przemiany demokratyczne. Zanik stosunków feudalnych.
- Nowe idee polityczne: socjalizm (socjaldemokracja i komunizm), chrześcijański ruch społeczny, nacjonalizm.
- Skutki I wojny światowej: wzrost znaczenia USA, upadek Cesarstwa Niemieckiego i monarchii austro-węgierskiej, przejęcie władzy przez bolszewików w Rosji, powstanie nowych państw, straty terytorialne Niemiec.
- Kryzys demokracji w okresie międzywojennym – totalitaryzmy sowiecki (J. Stalin) i niemiecki (A. Hitler). Autorytaryzm w Polsce (J. Piłsudski).
- II Rzeczpospolita – ważniejsze problemy (trudności gospodarcze, wielonarodowy charakter państwa i związane z tym konflikty społeczne, polityka równowagi między III Rzeszą a ZSRS).
- Sierpień 1939 r. – podpisanie paktu Ribbentrop-Mołotow.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, na czym polegały zmiany gospodarcze w okresie rewolucji przemysłowej.
2. Określ związek między rewolucją przemysłową a wzrostem znaczenia klasy robotniczej w XIX w.
3. Opisz najważniejsze przemiany cywilizacyjne przełomu wieków XIX i XX.
4. Scharakteryzuj nowe idee polityczne, które ukształtowały się w XIX w.
5. Uzasadnij stwierdzenie, że kolonializm był wyrazem dążeń poszczególnych państw i narodów do uzyskania dominacji gospodarczej na świecie.
6. Wymień polityczne skutki I wojny światowej.
7. Odszukaj mapę II Rzeczypospolitej. Które państwa były jej sąsiadami? Wymień wydarzenia, w wyniku których ukształtowały się granice Polski.
8. Opisz sytuację naszego kraju na arenie międzynarodowej w latach 1918–1939.

1.2 Wojna obronna Polski w 1939 roku



Podejmij temat

- Czego dotyczył tajny protokół dołączony do paktu Ribbentrop-Mołotow?



Polski żołnierz, pracownik służb medycznych, w sierpniu 1939 r. w Warszawie. Za nim propagandowy plakat z napisem *Wara!* mobilizujący społeczeństwo do walki z Niemcami.

Położenie międzynarodowe Polski w przededniu wojny

Wiosną 1939 r. Rzeczpospolita odrzuciła niemieckie żądanie przyłączenia Gdańska do III Rzeszy. Odmówiła też zgody na wybudowanie eksterytorialnej autostrady i linii kolejowej przez swoje terytorium. Wiele wskazywało na to, że wkrótce wybuchnie wojna z Niemcami. W obliczu zagrożenia Polacy podjęli działania, które miały na celu uzyskanie ewentualnego wsparcia od Wielkiej Brytanii i Francji. Dzięki zabiegom naszej dyplomacji oba te kraje zapewniły Polskę o gotowości przyjścia z pomocą w razie ataku III Rzeszy. Ponadto 25 sierpnia 1939 r. w Londynie zawiązano polsko-brytyjski sojusz wojskowy.

Sytuacja międzynarodowa Polski pogorszyła się wskutek zawarcia paktu Ribbentrop-Mołotow 23 sierpnia 1939 r. W tym porozumieniu III Rzesza i ZSRS zaplanowały podział i zagarnięcie terytorium II Rzeczypospolitej. Konsekwencją paktu był wybuch wojny. O świcie **1 września 1939 r.** Niemcy zaatakowały Polskę. Rozpoczęła się **II wojna światowa**.

Rzeczywistym powodem niemieckiego ataku wcale nie była sprawa Gdańska. Hitler nagłaśniał ją wyłącznie w celach propagandowych. Niemcy uderzyli na nas, by podbić i zniszczyć Polskę. Chcieli też w największym możliwym stopniu wykorzystać nasze zasoby gospodarcze. Miało im to zapewnić środki potrzebne w dalszej perspektywie – do prowadzenia wojny z Zachodem.



Usunięcie polskich szlabanów granicznych przez niemieckich żołnierzy. Na tym zdjęciu – symbolu II wojny światowej – w rzeczywistości są gdańscy policjanci przebrani za żołnierzy Wehrmachtu. Fotografię wykonano na granicy Polski z Wolnym Miastem Gdańskiem na potrzeby niemieckiej kroniki propagandowej.

Walka o granice i bitwa nad Bzurą

Dnia 1 września 1939 r. o godzinie 4.45 pancernik Schleswig-Holstein [czyt. szlezwik-holsztajn] rozpoczął ostrzał **Westerplatte** – polskiej placówki wojskowej w Gdańsku. W tym samym czasie niemieckie lotnictwo (Luftwaffe) zbombardowało miasteczko Wieluń, a jednostki Wehrmachtu przekroczyły granicę polsko-niemiecką na całej długości. Rozgorzała **bitwa graniczna**. Trwała ona do 4 września. Wojsko Polskie stawiło bohaterski opór, m.in. pod Mokrą i Mławą. Poniosło jednak klęskę i musiało się wycofać z Pomorza, Śląska, Wielkopolski i części Małopolski. Wobec zagrożenia Warszawy prezydent kraju Ignacy Mościcki, rząd i Naczelny Wódz – marszałek Edward Rydz-Śmigły ewakuowali się na wschód Polski.

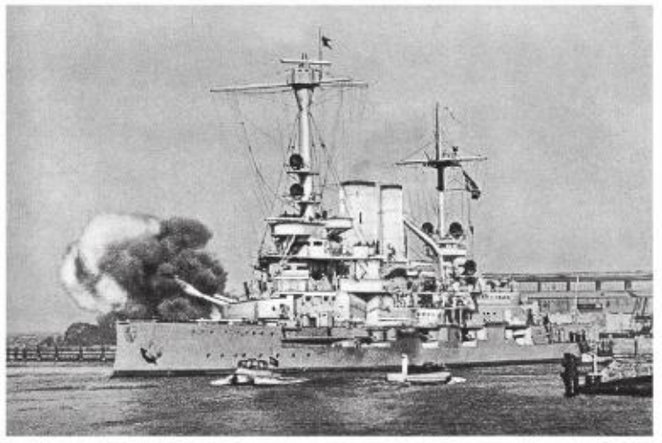
Wielka Brytania i Francja wypowiedziały Niemcom wojnę 3 września. Przystąpienie mocarstw zachodnich do wojny sprawiło, że lokalny konflikt polsko-niemiecki przeistoczył się w wojnę europejską. Jednak nasi sojusznicy nie podjęli żadnych działań zbrojnych przeciw III Rzeszy.

Niemcy 8 września dotarli do przedmieść Warszawy. Wtedy dowódca Armii „Poznań" gen. **Tadeusz Kutrzeba** podjął działania zaczepne. Skoncentrował siły nad Bzurą i 9 września uderzył na tyły wroga. Polacy odnieśli znaczne sukcesy, m.in. zdobyli Łęczycę i Łowicz. Jednak Niemcy szybko przerzucili na ten odcinek dodatkowe siły. Do 21 września rozbili w zaciętych walkach wyczerpane i pozbawione posiłków wojska polskie. Część jednostek z gen. Kutrzebą przebiła się do Warszawy. **Bitwa nad Bzurą** była najdłuższym i największym bojem **wojny obronnej 1939 r.** Do 16 września Niemcy opanowali większość zachodniej i centralnej Polski. Połowa sił polskich wciąż jednak nie została pokonana.

Agresja ze strony ZSRS. Klęska wojsk polskich

Dnia **17 września 1939 r.** Związek Sowiecki napadł na Polskę od wschodu. Wojna weszła w nową fazę. Sowieci uzasadniali wkroczenie swojego wojska *bankructwem państwa polskiego* i koniecznością *wzięcia w opiekę ludności białoruskiej i ukraińskiej*. W rzeczywistości ich celem było zagarnięcie wschodnich ziem Rzeczypospolitej. Naczelny Wódz rozkazał unikać walk z Sowietami, chyba że w obronie własnej. Najcięższe boje prowadziły jednostki Korpusu Ochrony Pogranicza. Dzielnie broniły się niektóre miasta, m.in. Grodno.

Po ataku Armii Czerwonej sytuacja Polski stała się beznadziejna. W nocy z 17 na 18 września władze RP przekroczyły granicę z Rumunią, aby nie trafić w ręce wroga. Następnie zostały internowane przez rumuńskie władze. Natomiast poszczególne jednostki przebijały się do Rumunii i na Węgry. W dniach 18–26 września rozegrały się ostatnie znaczące walki kampanii – pod Tomaszowem Lubelskim. Zakończyły się klęską Polaków. Warszawa skapitulowała 28 września. W dniach 2–5 października Samodzielna Grupa Operacyjna „Polesie" pod dowództwem gen. **Franciszka Kleeberga** stoczyła z Niemcami bitwę pod Kockiem. Była to ostatnia bitwa wojny obronnej 1939 r.



Ostrzał Westerplatte przez niemiecki pancernik Schleswig-Holstein

Wojna obronna 1939 r. – działania zbrojne rozgrywające się w Polsce we wrześniu i październiku 1939 r. Zamiennie dla wydarzeń rozgrywających się w tym czasie na obszarze Polski używa się określenia kampania wrześniowa.



Wojska polskie pod dowództwem gen. Franciszka Kleeberga (na zdjęciu) odniosły pod Kockiem taktyczne zwycięstwo nad Niemcami. Wobec beznadziejnej sytuacji naszej armii gen. Kleeberg podpisał akt kapitulacji.

Punkty oporu w 1939 roku

Niemcy i Sowieci mieli przewagę liczebną i technologiczną nad Wojskiem Polskim.
Do pewnego stopnia niwelowała ją bohaterska postawa polskich żołnierzy i cywilnych obrońców.

1 W obronie placówki wojskowej na **Westerplatte** uczestniczyło około 200 żołnierzy pod dowództwem mjr. Henryka Sucharskiego. Polacy mieli wytrwać 12 godzin. Walczyli przez siedem dni. W tym czasie odpierali ataki niemieckiej piechoty, artylerii i lotnictwa.

2 Pierwszego dnia wojny ważnym punktem oporu był gmach **Poczty Polskiej w Gdańsku**. Jej pracownicy bronili się przez cały dzień. Poddali się dopiero, gdy napastnicy podpalili budynek. Po kapitulacji niemal wszyscy zostali rozstrzelani przez Niemców.

3 Siłami lądowymi na **Wybrzeżu** dowodził płk Stanisław Dąbek. Po ciężkich walkach o Gdynię zorganizował obronę Kępy Oksywskiej. Jej obrońcy ofiarnie walczyli do 19 września. W obliczu klęski Dąbek popełnił samobójstwo. Dnia 2 października poddał się Hel – ostatni bastion polskiej obrony nad Bałtykiem.



Płk Stanisław Dąbek

4 Dnia 1 września pod **Krojantami** 18 Pułk Ułanów Pomorskich pod dowództwem płk. Kazimierza Mastalerza przypuścił szarżę na oddziały XIX Korpusu Pancernego. Atak zatrzymał część niemieckich oddziałów idących w pościgu za polskimi jednostkami.

5 Wołyńska Brygada Kawalerii pod dowództwem płk. Juliana Filipowicza zadała znaczne straty niemieckiej dywizji pancernej w całodziennym boju pod **Mokrą** 1 września 1939 r.

6 Symbolem walk o **Górny Śląsk** stała się obrona wieży spadochronowej w Katowicach 4 września. Przez lata utrzymywano, że uzbrojeni polscy harcerze bronili jej przez cały dzień. Wersja ta nie znajduje potwierdzenia w źródłach, choć z wieży faktycznie ostrzelano jednostki Wehrmachtu.



ŁOTWA

T W A

Wilno

Lida

Grodno

10

Nowogródek

SGO „Narew”

Białystok

Narew

Kobryń

Pińsk

Prypeć

Brześć nad Bugiem

SGO „Polesie”

Szack

Wytyczno

Włodzimierz Wołyński

Łuck

Zamość

Lubelski

Jaworów

Lwów

Tarnopol

Stanisławów

Kuty

G R Y

R U M U N I A

7 W dniach 7–9 września pod **Wizną** 720 polskich żołnierzy pod dowództwem kpt. Władysława Raginisa odpierało atak ponad 40-tysięcznego niemieckiego korpusu pancernego wyposażonego w kilkaset czołgów i dział. Kapitan Raginis bronił się do końca. W obliczu klęski odebrał sobie życie.

8 Od 8 do 28 września trwała obrona **Warszawy**. Niemcy atakowali miasto z lądu i powietrza. W obronie uczestniczyła Armia „Warszawa” pod dowództwem gen. Juliusza Rómmla. Walczyli także mieszkańcy miasta. Do boju zagrzewał ich prezydent stolicy Stefan Starzyński, który organizował cywilną obronę Warszawy. Straty w ludziach były jednak olbrzymie. Dowództwo podjęło decyzję o kapitulacji.



Stanowisko obrony przeciwlotniczej w oblężonej Warszawie

9 Natarcie nad Bzurą było jedynym polskim działaniem zaczepnym, które w 1939 r. miało szanse powodzenia. Armie „Poznań” i „Pomorze” pod dowództwem gen. Tadeusza Kutrzeby całkowicie zaskoczyły wroga i zadały mu znaczne straty. Niemcy zostali zmuszeni do przegrupowania w rejon bitwy wojsk operujących w środkowej Polsce, dzięki czemu znajdujące się na Lubelszczyźnie oddziały polskie uzyskały swobodę operacyjną.



Gen. Tadeusz Kutrzeba

10 Nierówny bój z siłami Armii Czerwonej podjęły w **Grodnie** oddziały Wojska Polskiego przy współudziale cywilów, w tym wielu młodych ludzi. Starcia trwały trzy dni. Zakończyły się zdobyciem miasta przez Rosjan 20 września.

Liczebność sił Polski, Niemiec i ZSRS w 1939 r.

Polska	Niemcy	ZSRS
1 000 000	1 800 000	1 500 000
600	2800	6000
400	2000	1800
4500	11 000	13 500

Legenda

100 000 żołnierzy

600 czołgów

4500 dział

400 samolotów

1. Z jakich kierunków Niemcy uderzyli na Polskę w 1939 r.?
2. Bitwa pod Wizną jest nazywana polskimi Termopilami. Ustal dlaczego.
3. Wybierz jedną z bitew ukazanych na infografice. Poszukaj na jej temat informacji w internecie i materiałach dodatkowych (np. książkach czy filmach). Ustal podstawowe fakty na temat jej polskiego dowódcy.

Blitzkrieg – wojna błyskawiczna. Doktryna wojenna, która zakładała gwałtowny, niespodziewany atak połączonych sił piechoty zmotoryzowanej, artylerii i czołgów przy wsparciu lotnictwa. Celem było zaskoczenie przeciwnika, szybkie przełamanie frontu i dostanie się na tyły wojsk wroga.

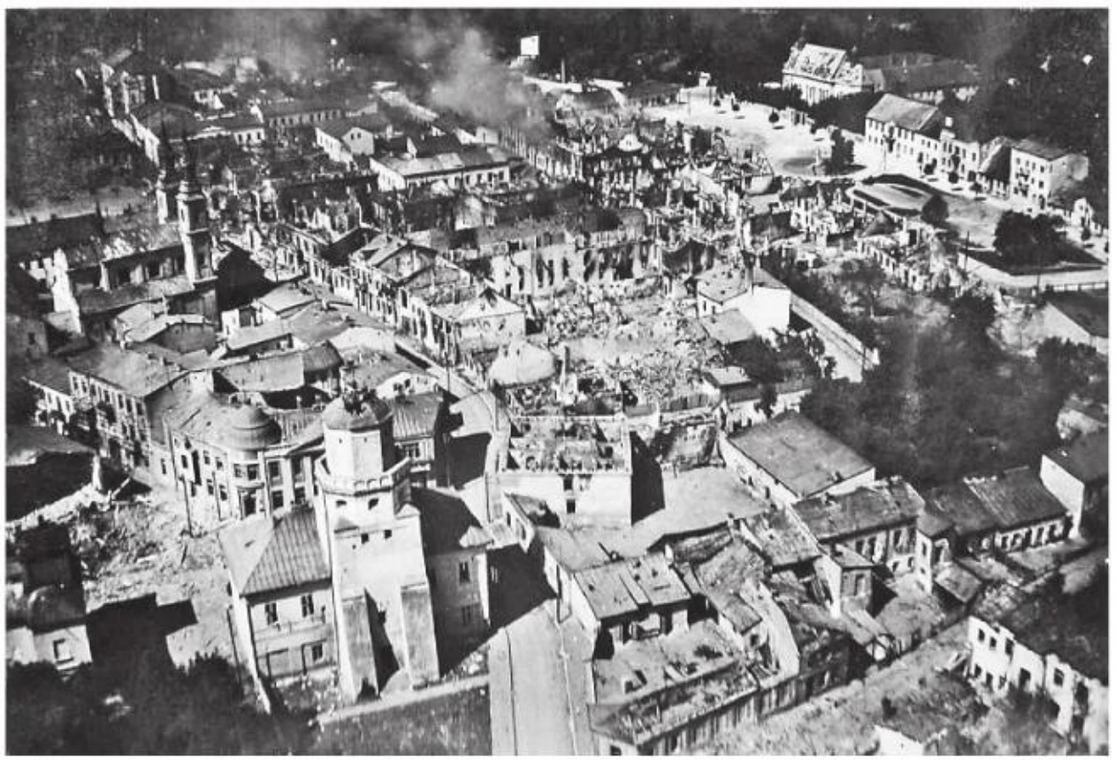
Bilans wojny

W czasie wojny 1939 r. zginęło ponad 70 tysięcy polskich żołnierzy. Dwa razy tyle zostało rannych. Ponad 670 tysięcy oficerów i żołnierzy dostało się do niewoli. Kilkadziesiąt tysięcy opuściło terytorium kraju. Straty niemieckie wyniosły około 16 tysięcy poległych i 30 tysięcy rannych. Na temat strat sowieckich nie ma rzetelnych danych; wiadomo jedynie, że były one małe.

Przegrana Polaków w 1939 r. miała wiele przyczyn. Do najważniejszych należało zastosowanie przez Niemców nowej doktryny wojennej. **Blitzkrieg** [czyt. blickrig] okazał się dla polskich dowódców kompletnym zaskoczeniem. Umożliwił Niemcom szybkie zajęcie terytorium Rzeczypospolitej. Jednostki wroga były bardziej zmotoryzowane. Sprzęt, którym dysponowały, przewyższał przestarzałe uzbrojenie Wojska Polskiego. O przebiegu wojny obronnej 1939 r. w dużym stopniu zdecydowały względy strategiczne. Front otaczał polskie wojska z trzech, a po ataku Sowietów – z czterech stron. Bezczynność zachodnich sojuszników oraz wtargnięcie Rosjan przypieczętowały klęskę Rzeczypospolitej.

Wojna totalna

Od pierwszych dni wojny III Rzesza dążyła nie tylko do pokonania Wojska Polskiego, ale sterroryzowania ludności cywilnej. Niemcy chcieli złamać w Polakach ducha walki i zniechęcić ich do stawiania oporu. Wszelkimi dostępnymi metodami i bez oglądania się na międzynarodowe konwencje prowadzili przeciw naszemu narodowi **wojnę totalną** – atakowali cele cywilne i wykonywali egzekucje na Polakach.



Niemcy bombardowali szpitale, kościoły, obiekty gospodarcze, zabytki kultury i dzielnice mieszkaniowe. Powyżej: ruiny Wielunia. Miasto zostało zbombardowane przez Luftwaffe, pomimo iż nie było w nim oddziałów wojska. W czasie nalotów zniszczono 75 procent zabudowy. Zginęło ponad 1000 mieszkańców, m.in. w szpitalu, który niemieccy lotnicy zrównali z ziemią.



Tragiczny przebieg miały wydarzenia w Bydgoszczy. Wycofującą się polską armię 3 września ostrzelali z ukrycia niemieccy cywile. W odwecie Polacy zabili kilkuset Niemców. Po zajęciu Bydgoszczy żołnierze niemieccy zemścili się za śmierć swoich rodaków i rozstrzelali około 1500 polskich mieszkańców miasta. Powyżej: rozstrzelanie Polaków w Bydgoszczy 9 września 1939 r.

Relacja mieszkanki Warszawy na temat nalotów

17 nalotów, z czego popołudniowy trwał przeszło dwie godziny. Z pasją i zaciętością znęcali się lotnicy niemieccy nad okolicami mostów. Praga stoi w łunie. […] Nad szosą grochowską, na której ruch olbrzymi, lotnicy niemieccy latają na wysokości stu metrów, prażąc z karabinów maszynowych uchodźców, oddziały wojska nadciągające do Warszawy i kobiety, które wyszły w pole, aby nakopać kartofli. […] Na ulicach trupy ludzi i koni leżą do wieczora, bo co chwila nowy nalot.

Źródło: H. Buczyńska, *Warszawa w ogniu*, Warszawa 1942

Poszukaj innych relacji świadków z okresu wojny 1939 r., np. na stronie internetowej Fundacji Ośrodka KARTA lub Ośrodka „Pamięć i Przyszłość". Jaki obraz wojny dominuje w tych relacjach?



Bombardowanie Warszawy przez lotnictwo niemieckie. Naloty przeprowadzone przez Luftwaffe na gęsto zasiedlone dzielnice pochłonęły setki ofiar śmiertelnych i spustoszyły znaczną część miasta.



Dwunastoletnia Kazimiera Mika nad zwłokami starszej siostry Anny zabitej w trakcie nalotów. Zdjęcie wykonał amerykański fotograf Julien Bryan [czyt. dżulien brajen], który dokumentował życie oblężonej stolicy.

W skrócie

- 1 września 1939 r. – atak wojsk niemieckich na Polskę. Początek II wojny światowej.
- Miejsca szczególnego bohaterstwa Polaków w 1939 r.: Westerplatte, budynek Poczty Polskiej w Gdańsku, pola bitew pod Mokrą, Wizną i nad Bzurą, Warszawa, Grodno.
- 17 września 1939 r. – napaść ZSRS na Polskę.
- Bitwa pod Kockiem – ostatni bój stoczony przez Wojsko Polskie w czasie wojny 1939 r.
- *Blitzkrieg* i wojna totalna.

Czy już umiesz?

1. Opisz sytuację polityczną i militarną II Rzeczypospolitej przed wojną.
2. Jak wpłynęło na przebieg wojny zastosowanie przez Niemców *Blitzkriegu*?
3. Sowiecką agresję na Polskę określa się jako *pchnięcie Polski nożem w plecy*. Czy słusznie? Uzasadnij odpowiedź.
4. Jakiego pretekstu do ataku na Polskę użyli Sowieci, a jakiego – Niemcy? Poszukaj informacji na temat prowokacji gliwickiej.
5. Oceń konsekwencje prowadzenia wojny totalnej przez Niemców.
6. Podaj przyczyny klęski wojsk polskich w wojnie obronnej 1939 r.

Westerplatte



Podczas wizyty w Gdańsku warto wybrać się na Westerplatte, wpisane na listę obiektów uznanych za Pomniki Historii. Znajdują się tu: odsłonięty w 1966 r. monumentalny pomnik Obrońców Wybrzeża, cmentarz Poległych Obrońców Westerplatte i wartownia nr 1 – główny punkt oporu w 1939 r.

1.3 Na froncie europejskim (1939–1941)



Podejmij temat

- Kiedy i dlaczego Wielka Brytania i Francja wypowiedziały wojnę III Rzeszy?

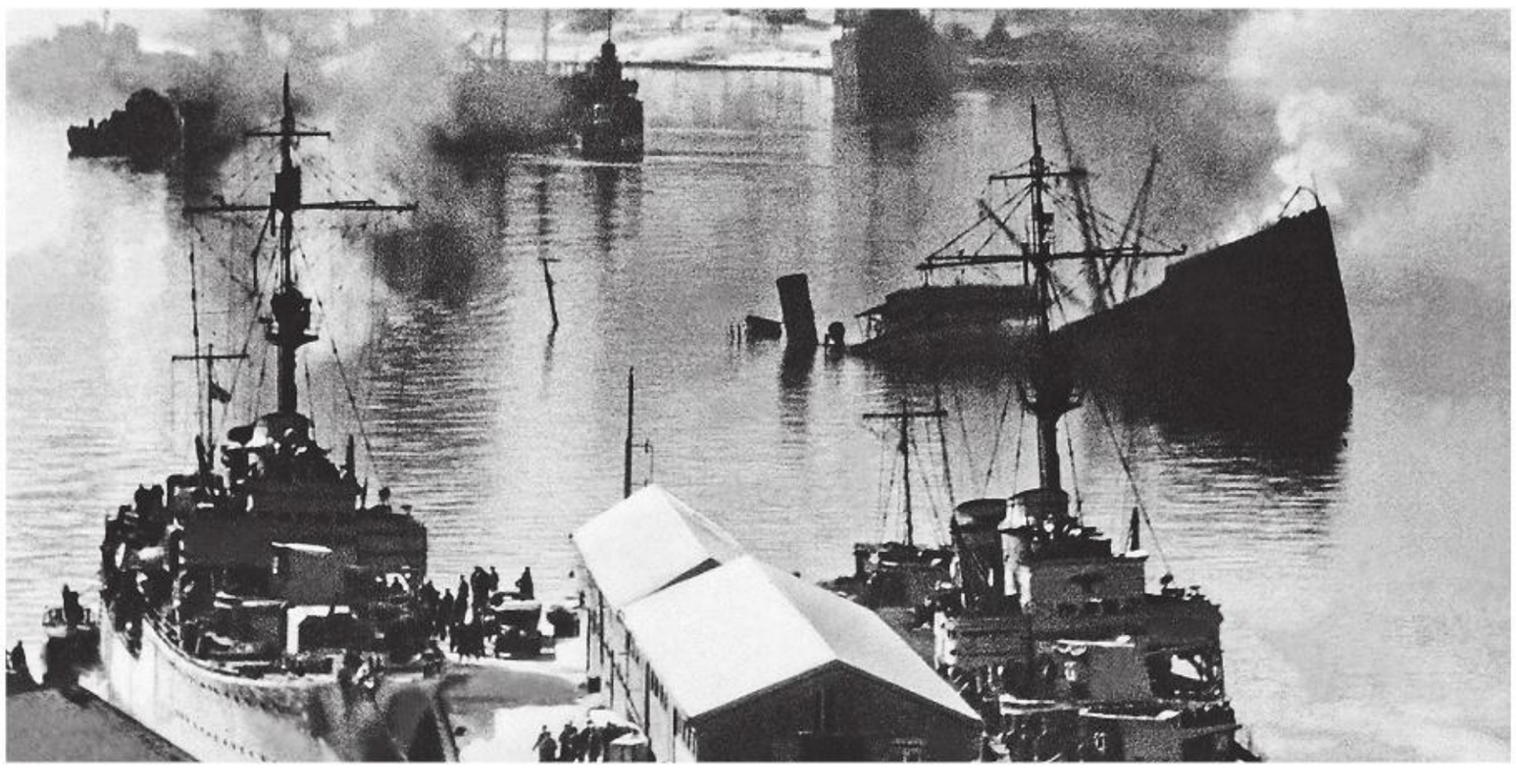
Alianci – tu: określenie państw zachodnich i ich sił zbrojnych. Tak nazywano również ogółem państwa walczące z III Rzeszą w czasie II wojny światowej.

Ciekawe!

Ze względu na bierną postawę sojuszników kampanię na Zachodzie od września 1939 r. do maja 1940 r. nazwano dziwną wojną – (fr.) *drôle de guerre* [czyt. drol do **ger**] – lub wojną siedzącą – (niem.) *Sitzkrieg* [czyt. zickrig].

Napaść Niemiec na Danię i Norwegię

We wrześniu 1939 r. Wielka Brytania i Francja nie podjęły działań ofensywnych przeciwko Niemcom. **Alianci** nie wywiązali się więc ze zobowiązań danych rządowi w Warszawie. Tymczasem Hitler nie zadowolił się podbojem Polski. W kwietniu 1940 r. III Rzesza zaatakowała **Danię** i **Norwegię**. Dania poddała się już pierwszego dnia walk. Jej opanowanie zapewniło Niemcom kontrolę nad cieśninami duńskimi, przez które wiodła droga z Morza Północnego na Bałtyk. Norwegia broniła się do czerwca. W czasie wojny w tym kraju największa batalia rozegrała się o **Narwik**. Zacięte walki z Niemcami o to portowe miasto stoczyła armia norweska oraz wspierające ją oddziały brytyjskie, francuskie i polskie (Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich). Pod koniec maja, po długich i ciężkich bojach, alianci odbili miasto z rąk Niemców. Wskutek sukcesów Wehrmachtu w zachodniej Europie musieli jednak je opuścić. Narwik został zajęty przez Niemców. Sukces ten miał duże znaczenie dla gospodarki Rzeszy. Czynny całą zimę port w Narwiku leżał na ważnym szlaku handlowym. Gdy zamarzały porty bałtyckie, transportowano nim rudę żelaza ze Szwecji do Niemiec. Surowiec ten był niezbędny do funkcjonowania przemysłu zbrojeniowego III Rzeszy.



Wraki okrętów zniszczonych w bitwie o Narwik

Wojna na zachodzie Europy

Dnia 10 maja 1940 r. Niemcy zaatakowali **Holandię**, **Belgię** i **Luksemburg**. Następnie uderzyli na **Francję**, którą wsparły siły brytyjskie i polskie (m.in. I Dywizja Grenadierów i II Dywizja Strzelców Pieszych). W czasie kampanii we Francji Niemcy szybko dotarli do kanału La Manche [czyt. la **mansz**]. Odcięli armie francuskie i brytyjskie walczące jeszcze w Belgii. W celu uniknięcia całkowitego zniszczenia musiały się one wycofać do Wielkiej Brytanii. Między 27 maja a 4 czerwca 1940 r. z portu w Dunkierce i plaż w tym rejonie przetransportowano około 360 tysięcy żołnierzy. Wydarzenie to jest znane jako **ewakuacja Dunkierki**.

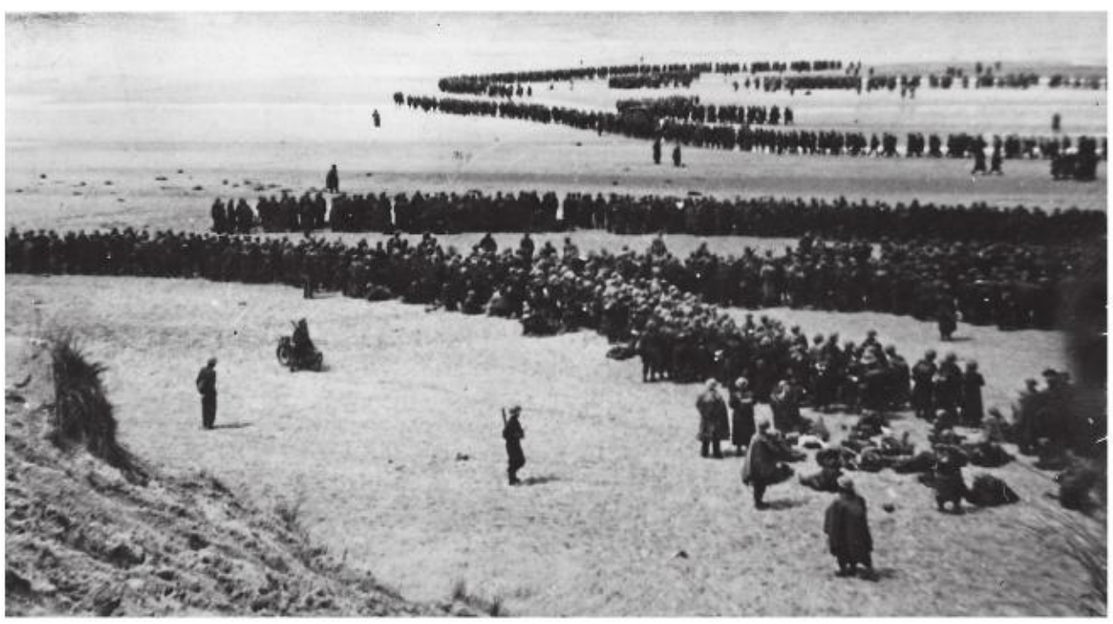
Na początku czerwca Włochy wypowiedziały wojnę Francji. Natomiast Niemcy przełamali obronę francuską w północnej części kraju. Dnia 14 czerwca 1940 r. Wehrmacht zajął bez walki Paryż, który Francuzi ogłosili wcześniej **miastem otwartym**. Kilka dni później ówczesny premier Francji marszałek Philippe Pétain [czyt. filip petę] uznał, że dalsza obrona jest bezcelowa. Dnia **22 czerwca 1940 r.** Francja skapitulowała.

Działania wojenne na zachodzie Europy zakończyły się pełnym sukcesem Niemców. Kraje **Beneluksu** oraz północna i zachodnia część Francji znalazły się pod okupacją III Rzeszy. Na pozostałej części francuskiego terytorium władzę sprawował rząd marszałka Pétaina z siedzibą w Vichy [czyt. wi**szi**], który podjął **kolaborację** z Niemcami.

Miasto otwarte – w czasie wojny: miasto niebronione, którego nie wolno bombardować ani ostrzeliwać. Celem ogłaszania miast otwartymi jest zapobieżenie zniszczeniom i ofiarom wśród ludności cywilnej.

Beneluks – określenie łączne Belgii, Holandii i Luksemburga.

Kolaboracja – współpraca z niepopieraną przez większość społeczeństwa władzą lub z okupantem, przynosząca szkodę własnemu krajowi.



Ewakuacja Dunkierki



Niemieccy żołnierze w Paryżu w 1940 r.

Niszczycielska siła Blitzkriegu

Spektakularne sukcesy Niemców na zachodzie Europy dowodziły siły i skuteczności *Blitzkriegu*. Tak jak w 1939 r. w Polsce, również w trakcie działań przeciwko Norwegii, Holandii czy Francji lotnictwo niemieckie szybko zdobyło miażdżącą przewagę w powietrzu. Luftwaffe bombardowała dworce, lotniska, miasta i większe zgrupowania armii aliantów. Niszczyła samoloty, zanim te ruszyły do walki. Przy wsparciu lotnictwa niemieckie siły pancerne szybko poruszały się w głąb atakowanych terytoriów i przełamywały słabą obronę. W Norwegii, Belgii i Holandii III Rzesza wykorzystała dodatkowo wojska powietrzno-desantowe. Niemieccy spadochroniarze opanowali główne porty, lotniska, mosty, przeprawy i twierdze. W ten sposób zdezorganizowali obronę przeciwnika i umożliwili kolumnom pancernym szybką ofensywę.

Bitwa o Anglię

Po kapitulacji Francji ciężar prowadzenia wojny spoczywał głównie na Wielkiej Brytanii. Premier **Winston Churchill** [czyt. łynston czerczyl] stanowczo odrzucił propozycję zawarcia pokoju złożoną przez Hitlera. Zapowiedział walkę do końca. Na tak stanowczą postawę Niemcy zareagowali rozpoczęciem bombardowań. Do obrony przystąpiło brytyjskie lotnictwo – **RAF**. Powietrzna **bitwa o Anglię** trwała od **sierpnia** do **października 1940 r.** Pomimo zmasowanych nalotów na lotniska, obiekty wojskowe, fabryki i miasta Niemcy nie zdołali zniszczyć brytyjskiego lotnictwa ani złamać ducha walki Anglików. Bitwa zakończyła się porażką Hitlera i uniemożliwiła mu inwazję na Wielką Brytanię.

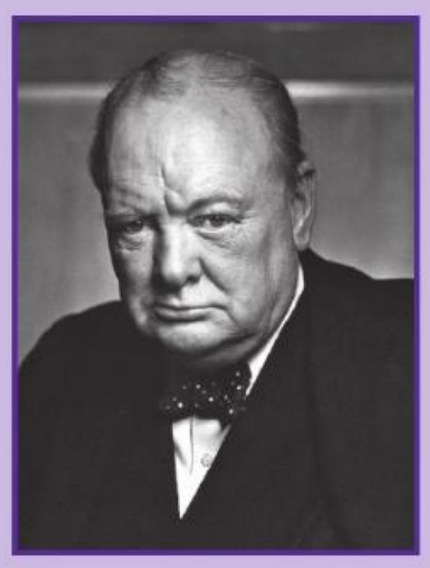
RAF – Royal Air Force [czyt. rojal er fors] – (ang.) Królewskie Siły Powietrzne – oficjalna nazwa sił powietrznych Wielkiej Brytanii.



Anglicy odnieśli zwycięstwo dzięki bohaterstwu trzech tysięcy pilotów. Wśród nich było wielu Polaków – w walkach wzięły udział cztery polskie dywizjony. Piloci latali na samolotach typu Hurricane [czyt. **ha**rykejn] i najlepszych myśliwcach świata typu Spitfire [czyt. **spyt**fajer]. Na zdjęciu: brytyjski Spitfire.



W czasie niemieckich nalotów londyńczycy szukali schronienia w podziemnych stacjach metra. Po klęsce Niemców w bitwie o Anglię ataki Luftwaffe na brytyjskie miasta nie tylko nie ustały, ale jeszcze się nasiliły. Skutkiem bombardowań była śmierć trzech tysięcy cywilów.



Winston Churchill (1874–1965)

– brytyjski polityk, dwukrotny premier Wielkiej Brytanii (1940–1945, 1951–1955), pisarz, laureat Literackiej Nagrody Nobla. Jako szef rządu w czasie II wojny światowej opowiadał się za walką z Niemcami. Mobilizował skutecznie społeczeństwo do boju. Był zwolennikiem współpracy z USA i ZSRS przeciwko Niemcom i ich sojusznikom. Uczestniczył w konferencjach w Teheranie (1943 r.) oraz Jałcie i Poczdamie (1945 r.), które wpłynęły na ukształtowanie powojennego świata. Zyskał światową popularność również jako autor trafnych powiedzeń. W pamiętnym przemówieniu wygłoszonym 13 maja 1940 r. w Izbie Gmin powiedział: *Nie mam nic do zaoferowania oprócz krwi, trudu, łez i potu*. Następnie sformułował cel swojego rządu: *Pytacie, co jest naszym celem? Mogę odpowiedzieć jednym słowem: zwycięstwo! Zwycięstwo za wszelką cenę! Zwycięstwo wbrew wszelkiemu terrorowi!* Lotników RAF wyróżnił zaś następująco: *Nigdy w historii wojen tak wielu nie zawdzięczało tak wiele tak nielicznym*.

Państwa Osi. Podbój Grecji i Jugosławii

W latach 1940 i 1941 rozwijała się współpraca między **państwami Osi**. We wrześniu 1940 r. w Berlinie Niemcy, Japonia i Włochy zawarły układ, który scementował sojusz. Pakt przewidywał podział stref wpływów na świecie między sygnatariuszy w razie ich zwycięstwa. W kolejnych miesiącach do koalicji przyłączyły się Węgry, Rumunia, Słowacja, Bułgaria i Jugosławia.

W październiku 1940 r. Włochy pod rządami Benita Mussoliniego napadły na **Grecję**. Najazd został szybko odparty przez Greków. W kwietniu 1941 r. Niemcy przyszli z pomocą Włochom i w krótkim czasie opanowali greckie terytoria. W tym samym miesiącu niemieckie, włoskie i węgierskie wojska podbiły **Jugosławię**, która ośmieliła się wystąpić z Osi.



1. Opisz postępy militarne państw Osi w latach 1939–1941.

2. Wskaż kierunki agresji ZSRS od września 1939 r. do czerwca 1940 r.



Fińska artyleria podczas wojny z Armią Czerwoną. Finowie byli świetnie przygotowani do walki w zimowych warunkach. Początkowo odnosili duże sukcesy w starciach z Armią Czerwoną, która była gorzej wyszkolona i nie miała umundurowania maskującego.

Agresja ZSRS na Finlandię i kraje bałtyckie

Po klęsce Polski we wrześniu 1939 r. Niemcy i ZSRS podpisały traktat graniczny. Wprowadzono w nim istotne zmiany w stosunku do ustaleń z sierpnia. Granica między tymi państwami miała przebiegać wzdłuż linii rzek Narew-Bug-San. Pod okupacją niemiecką znalazły się zatem również ziemie między Wisłą i Bugiem, które pierwotnie miały przypaść ZSRS. W zamian za rezygnację z nich Sowieci zyskali uznanie swoich wpływów na Litwie.

Stalin, który otrzymał od Niemców wolną rękę w Europie Wschodniej, dążył do podporządkowania sobie kolejnych państw. W listopadzie 1939 r. Sowieci zaatakowali **Finlandię**. Pomimo przewagi nie zdołali złamać oporu Finów. W lutym 1940 r. Armia Czerwona ponowiła atak i odniosła już większe sukcesy. W obawie przed interwencją Zachodu Stalin zawarł jednak rozejm z fińskim rządem. Finlandia obroniła niepodległość.

Kolejnymi ofiarami sowieckiej agresji stały się trzy inne kraje nadbałtyckie – **Litwa**, **Łotwa** i **Estonia**. Armia Czerwona zajęła je bez przeszkód w 1940 r. Następnie Stalin wymusił na władzach Rumunii oddanie **Besarabii** i **północnej Bukowiny**.

Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie



W Muzeum Lotnictwa Polskiego w Krakowie można obejrzeć między innymi brytyjski samolot typu Spitfire i niemiecki myśliwiec typu Messerschmitt [czyt. meserszmit] Me 209.

Wyjaśnij, czym była francuska linia Maginota [czyt. mażinota]. Z jakich powodów nie spełniła ona swej roli w czasie wojny w 1940 r.?

W skrócie

- Podbój Danii, Norwegii, Belgii, Holandii i Luksemburga przez Niemcy.
- Czerwiec 1940 r. – kapitulacja Francji. Podział kraju na część okupowaną i nieokupowaną (pod rządami P. Pétaina) z siedzibą w Vichy.
- Sierpień–październik 1940 r. – bitwa o Anglię. Pierwsza klęska Niemiec.
- Kwiecień 1941 r. – podbój Grecji i Jugosławii przez państwa Osi.
- Aneksje Związku Sowieckiego w 1940 r.: część Finlandii, Litwa, Łotwa, Estonia, Besarabia.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla Niemiec miało opanowanie przez Wehrmacht Danii i Norwegii.
2. Podaj przyczyny niemieckich sukcesów na froncie zachodnim w 1940 r.
3. Jak oceniasz decyzję Francuzów z 1940 r. o ogłoszeniu Paryża miastem otwartym? Uzasadnij swoje stanowisko.
4. Oceń znaczenie porażki III Rzeszy w bitwie powietrznej o Anglię. Jak to niepowodzenie Niemiec wpłynęło, twoim zdaniem, na dalsze losy II wojny światowej?
5. Porównaj sposób prowadzenia działań wojennych na froncie zachodnim w czasie I wojny światowej oraz w 1940 r. Zapisz w zeszycie dwa wnioski.

Tajemnica Enigmy

Na wyniki wojen wpływają nie tylko starcia na polach bitew. Duże znaczenie mają też działania wywiadowcze, np. rozszyfrowywanie korespondencji wroga. Dla przebiegu II wojny światowej ogromnie ważne było odkodowywanie komunikatów zaszyfrowywanych za pomocą niemieckiej maszyny Enigma.

Czym była Enigma?

Enigma była przenośną maszyną szyfrującą. Skonstruowano ją w Niemczech w latach 20. XX w. Wykorzystywano w niej mechanizm obracających się wirników. Początkowo była stosowana w gospodarce. Dopiero później została zaadaptowana do celów wojskowych. Dzięki Enigmie niemiecki sztab tak skutecznie kodował depesze, że służby wywiadowcze innych państw nie były w stanie złamać szyfru.



Enigma



Henryk Zygalski



Jerzy Różycki



Marian Rejewski

Prace w Bletchley Park

Już w 1939 r. Brytyjczycy zorganizowali tajny ośrodek odczytywania szyfrów w **Bletchley** [czyt. bleczli] **Park** pod Londynem. Brytyjscy kryptolodzy na bazie polskich dokonań prowadzili prace nad łamaniem coraz lepiej szyfrowanych rozkazów wroga. Przez cały czas Niemcy ulepszali bowiem Enigmę. Czołową rolę w pracach prowadzonych w Bletchley Park odegrał angielski matematyk **Alan Turing** [czyt. tjurin]. Stworzył on tak zwaną bombę kryptologiczną Turinga. Za pomocą tego urządzenia alianci odczytywali większość niemieckich depesz. Sukcesy te ułatwiły wygranie powietrznej bitwy o Anglię i przyczyniły się do sukcesu podczas lądowania w Normandii.



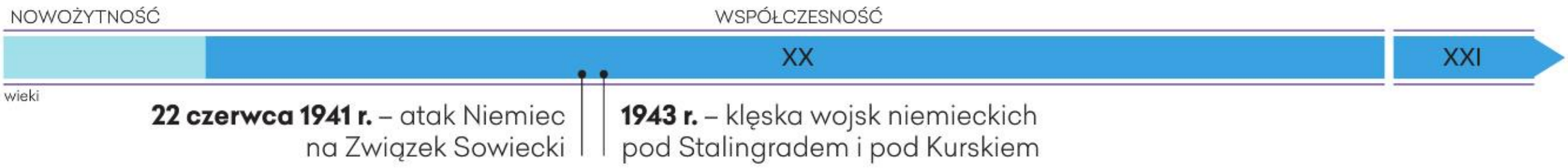
Ośrodek w Bletchley Park

Sukces polskich matematyków

W okresie międzywojennym najbardziej zaawansowane prace nad złamaniem kodów Enigmy prowadziło Biuro Szyfrów Wojska Polskiego. Jego pracownicy, absolwenci Uniwersytetu Poznańskiego, **Marian Rejewski**, **Jerzy Różycki** i **Henryk Zygalski**, w grudniu 1932 r. jako pierwsi złamali kody Enigmy za pomocą metod matematycznych. Następnie zbudowali urządzenia elektromechaniczne, które wspomagały proces łamania szyfru. Krótko przed wybuchem II wojny światowej Polacy przekazali Francuzom i Brytyjczykom kopię Enigmy i związaną z nią dokumentację.

1. Napisz krótką notatkę o jednym z kryptologów, którzy przyczynili się do złamania kodu Enigmy.
2. Wyjaśnij, jakie znaczenie, zdaniem historyków, miało złamanie szyfrów Enigmy.
3. Stwórzcie w grupie szyfr, który będzie funkcjonował na podstawie zasady zastępowania liter innymi literami lub znakami.

1.4 Agresja Niemiec na ZSRS



Podejmij temat

- Wskaż na mapie w atlasie historycznym terytoria, które Związek Sowiecki zajął w latach 1939–1940.
- Wymień nazwy państw będących sojusznikami Hitlera.

Pogorszenie relacji między Niemcami i ZSRS

Przyłączenie wschodniej Polski, krajów nadbałtyckich i Besarabii do Związku Sowieckiego nie zadowoliło Stalina. Przywódca ZSRS domagał się od Hitlera zgody na włączenie do sowieckiej strefy wpływów obszarów, które zamierzali podporządkować sobie Niemcy. Chodziło między innymi o Finlandię i Bułgarię oraz bogaty w złoża ropy naftowej rejon Zatoki Perskiej. Hitler odrzucił te żądania. Stosunki niemiecko-sowieckie wyraźnie się ochłodziły, choć oba państwa kontynuowały współpracę wojskową i gospodarczą. W zamian za nowoczesne uzbrojenie Sowieci dostarczali Niemcom płody rolne i surowce ważne strategicznie, np. ropę naftową. W okresie do czerwca 1940 r. towary z ZSRS stanowiły ponad połowę importu Rzeszy. Miały one kluczowe znaczenie dla niemieckiej gospodarki. Pomimo tych korzyści Hitler rozpoczął przygotowania do wojny z ZSRS. Chciał uprzedzić spodziewany atak Stalina. Już w grudniu 1940 r. niemiecki sztab przygotował plan inwazji. Nosił on kryptonim **Barbarossa**.

Napaść Niemiec na ZSRS

Dnia **22 czerwca 1941 r.** Niemcy napadli na ZSRS. Tym samym zerwali sojusz i włączyli Sowietów do grona swoich przeciwników. Wielka Brytania, która od równo roku walczyła tylko przy wsparciu państw należących do brytyjskiego imperium, zyskała ważnego sojusznika.

Hitler rzucił do walki na wschodzie największe siły zbrojne w dziejach świata. Tworzyły je 3 miliony żołnierzy z Niemiec i krajów sojuszniczych (m.in. Rumunii, Węgier i Finlandii) wyposażonych w 3600 czołgów i ponad 2700 samolotów. Armia Czerwona dysponowała podobną liczbą żołnierzy (2,9 miliona). Miała przewagę liczebną w czołgach i samolotach, choć jej uzbrojenie było w części przestarzałe. Niemcy uderzyli w trzech kierunkach: północnym (na Leningrad przez kraje nadbałtyckie), środkowym (na Białoruś i dalej na Moskwę) i południowym (na Kaukaz przez Ukrainę).

Ciekawe!

Wywiad sowiecki już wcześniej informował Stalina o koncentracji wojsk niemieckich w Polsce i w Rumunii. Przywódca ZSRS nie wierzył w te doniesienia. Uznawał je za prowokację. Nie zarządził mobilizacji żołnierzy i nie przygotował kraju do obrony. Zabronił nawet wstrzymania dostaw żywności i surowców do Rzeszy. Jeszcze 22 czerwca zmierzały one do Niemiec.

Niemiecka napaść zaskoczyła Stalina. Armia Czerwona była raczej przygotowana do ataku na III Rzeszę niż do obrony ojczyzny. Niemcy skutecznie wykorzystali element zaskoczenia. W pierwszych dniach walk Luftwaffe zniszczyła 2000 sowieckich samolotów. Wehrmacht szybko posuwał się na wschód. W lipcu zajął Mińsk i Smoleńsk. We wrześniu wkroczył do Kijowa, a na północy rozpoczął oblężenie **Leningradu**.

W listopadzie 1941 r. armia III Rzeszy dotarła na przedpola **Moskwy**. Silny opór wojsk sowieckich i sroga zima powstrzymały jednak ofensywę. Niemcy zrezygnowali z planu zajęcia sowieckiej stolicy. Tymczasem Rosjanie pod dowództwem gen. **Gieorgija Żukowa** przeszli do kontrofensywy. Odrzucili napastnika od Moskwy i uniemożliwili mu jej zdobycie.

Bitwa stalingradzka i zwycięstwo Sowietów pod Kurskiem

W 1942 r. III Rzesza przeprowadziła nową ofensywę. Tym razem w kierunku południowo-wschodnim. Cel stanowiły kaukaskie pola naftowe. Niemcy zajęli tereny ważne ze względów strategicznych – Krym i część Kaukazu. Zachwycony sukcesami Hitler zarządził natarcie na **Stalingrad**. Führer chciał koniecznie zdobyć miasto nazwane imieniem sowieckiego dyktatora, zaś Stalin pragnął je za wszelką cenę utrzymać. **Bitwa stalingradzka** trwała od **sierpnia 1942 r.** do **lutego 1943 r.** Toczono zacięte walki o każdą ulicę i każdy dom. Niemcy nie zdobyli miasta. W listopadzie 1942 r. zostali okrążeni przez wojska sowieckie pod dowództwem Żukowa. Próby wyrwania się z kotła skończyły się klęską. Niemiecka VI Armia skapitulowała.

Na początku 1943 r. wojska sowieckie przystąpiły do wielkiej ofensywy na całej długości frontu. W **lipcu 1943 r.** pod **Kurskiem** starło się 700 tysięcy Niemców i 1,3 miliona Rosjan. W walkach użyto prawie 6000 czołgów i 4000 samolotów. Zwycięstwo Armii Czerwonej w tym starciu – uznanym za największą bitwę pancerną w dziejach świata – przyniosło zwrot w działaniach wojennych na wschodzie. Niemcy stracili zdolność do przeprowadzenia jakiejkolwiek ofensywy. Od sierpnia 1943 r. Sowieci systematycznie posuwali się na zachód. Odbili Smoleńsk i Kijów. W styczniu 1944 r. przerwali blokadę Leningradu. Uwolnienie miasta nastąpiło po prawie 900 dniach oblężenia.



Żołnierze sowieccy, którzy trafili do niewoli niemieckiej, byli okrutnie traktowani przez hitlerowców. Głównymi powodami zgonów były głód i nieludzkie warunki w obozach koncentracyjnych. Spośród 5,7 miliona jeńców sowieckich ponad trzy czwarte, czyli około 4,5 miliona ludzi, nie przeżyło wojny.



Ciała niemieckich żołnierzy poległych pod Stalingradem



Bitwa pod Stalingradem była jednym z największych starć w czasie II wojny światowej. W walce zginęło, zamarzło lub zmarło z głodu 100 tysięcy niemieckich żołnierzy, a drugie tyle dostało się do niewoli. Straty Rosjan wyniosły około pół miliona zabitych i tyle samo rannych. Miasto zostało obrócone w ruinę. Zginęło prawie 50 tysięcy jego mieszkańców.



Wskaż na mapie miejsca decydujących bitew na froncie wschodnim. Omów jedną z nich.

Effendi Kapijew[1] o walkach na froncie wschodnim

[…] Równina. Piaszczyste stepy mozdockie[2]…

Niemcy nagle cofnęli się i rozpoczęli odwrót…

Jedziemy ośnieżoną drogą w nieprzerwanym potoku walącego naprzód wojska. Idą i idą bez przerwy tysiące żołnierzy – czarni ze zmęczenia, o pozbawionych wyrazu kamiennych twarzach – ci bohaterowie i cierpiętnicy, czarni i usmoleni. Azerbejdżanie, Gruzini, Rosjanie…

Opuszczamy na zawsze te stepy, gdzie przez cztery miesiące nie milkła ani na chwilę artyleryjska kanonada, gdzie nasze niezliczone ataki rozbijały się o żelazny niemiecki system obronny, gdzie zginęło tylu młodych. […]

Pada śnieg. Śnieg zasypuje trupy.

Myślę o tym, co jest najbardziej przerażające w tym milczącym polu usianym trupami? Okazuje się, że nic! Widok jest tak nieprawdopodobny, że nie dociera do uczuć ludzkich, nie sposób go pojąć. Człowiek patrzy na to z zadziwiającym spokojem, obojętnie… Jak gdyby oglądał płótno namalowane przez artystę, przedmiot martwy… […]

Źródło: *Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Warszawa 2001

[1] Effendi Kapijew (1909–1941) – sowiecki korespondent wojenny, pisarz i poeta. Jego notatki frontowe z czasów II wojny światowej zostały wydane dopiero wiele lat po śmierci autora.

[2] Stepy mozdockie – rejon w okolicach Mozdoku – miasta położonego w Osetii Północnej na Kaukazie.



Wymarsz Armii Czerwonej na front, 1942 r.

1. Przedstaw obraz wojny oczyma jej uczestnika. Na czym koncentruje on swoją uwagę? Jaki obraz Niemców ukazuje?

2. Poszukaj relacji żołnierskiej z okresu II wojny światowej. Przeczytaj ją i streść.

Przyczyny klęski Hitlera

Pomimo początkowych sukcesów Niemcy ponieśli porażkę na wschodzie. Złożyło się na nią kilka przyczyn. W znacznym stopniu przyczynił się do niej sam Hitler, który w pewnym momencie objął naczelne dowództwo nad siłami zbrojnymi. Jego fatalne rozkazy na przykład nie zezwalały na taktyczne wycofanie wojsk w sytuacjach beznadziejnych. Pod Stalingradem przez swój upór Führer skazał na zagładę niemiecką VI Armię.

Nie bez znaczenia była również specyfika wojny na wschodzie. Niemcom przyszło walczyć na rozległym terytorium. Musieli się mierzyć z trudnościami komunikacyjnymi, gdyż jakość rosyjskich dróg była bardzo słaba.

Jedną z przyczyn klęski III Rzeszy było opóźnienie daty ataku na ZSRS. Pierwotnie Hitler zamierzał uderzyć w maju 1941 r. Jednak konieczność wsparcia Włochów na Bałkanach spowolniła operację o miesiąc. Niemcy nie zdążyli więc przed nadejściem zimy osiągnąć strategicznego celu, jakim było zajęcie Moskwy w 1941 r.

Związek Sowiecki mógł liczyć na pomoc ze strony aliantów, szczególnie Stanów Zjednoczonych (które w grudniu 1941 r. przystąpiły do wojny). Już od początku 1941 r. w ramach ustawy **Lend-Lease Act** [czyt. lend liz akt] USA dostarczały Sowietom broni i sprzętu.

Istotnym czynnikiem było postępowanie Niemców wobec ludności cywilnej (zob. s. 27 i 28). Bezwzględna i okrutna okupacja zjednoczyła narody ZSRS w walce z Wehrmachtem. Sowieccy żołnierze i cywile z wielkim poświęceniem i determinacją walczyli z okupantem – kosztem olbrzymich strat w ludziach.



Prowadzenie wojny utrudniały złe warunki pogodowe – przede wszystkim sroga zima. Niemcy nie byli przygotowani do prowadzenia walk w temperaturze dochodzącej do –30 stopni Celsjusza. Zawodził sprzęt. Problemem były nie tylko dokuczliwe mrozy, ale także jesienne opady deszczu i wiosenne roztopy, które zamieniały ziemię w nieprzejezdne błoto.

Lend-Lease Act – (ang.) umowa pożyczki-dzierżawy – ustawa Kongresu USA z marca 1941 r. Zezwalała prezydentowi udzielać wsparcia w formie pożyczki krajom walczącym z państwami Osi.

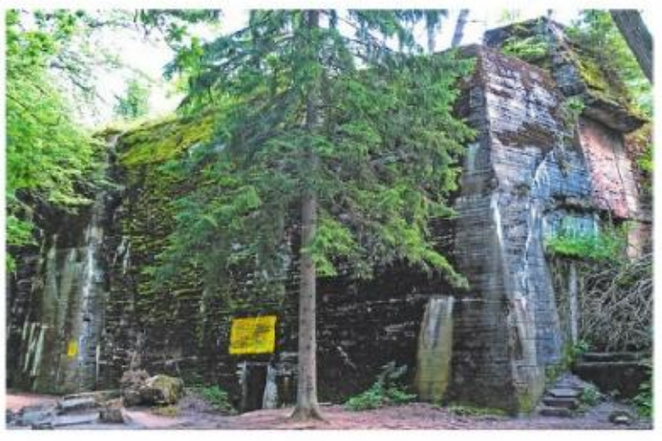
W skrócie

- 22 czerwca 1941 r. – atak III Rzeszy na Związek Sowiecki. Zajęcie jego zachodniej części, w tym Ukrainy. Dotarcie Niemców pod Moskwę. Oblężenie Leningradu (1941–1944).
- 1943 r. – klęski Niemców pod Stalingradem i w bitwie pancernej pod Kurskiem. Załamanie się ofensywy Wehrmachtu. Początek zwycięskiego pochodu Armii Czerwonej na zachód.

Czy już umiesz?

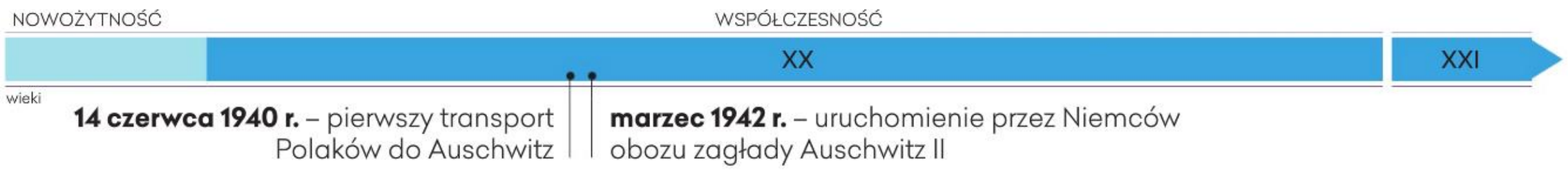
1. Omów stosunki niemiecko-sowieckie przed 1941 r.
2. Scharakteryzuj przebieg wojny na froncie wschodnim w 1941 r. Jakie były przyczyny klęsk wojsk sowieckich w początkowej fazie walk?
3. Które wydarzenia na froncie wschodnim można uznać za przełomowe dla wyniku wojny? Dlaczego?
4. Wymień przyczyny klęski Hitlera w wojnie z ZSRS.

Wilczy Szaniec w Gierłoży



W Gierłoży niedaleko Kętrzyna w województwie warmińsko-mazurskim znajdują się ruiny byłej kwatery głównej Hitlera, zwanej Wilczym Szańcem. W latach 1940–1944 na tym obszarze Niemcy zbudowali kilka bunkrów, lotnisko i dworzec kolejowy. Z Wilczego Szańca Hitler dowodził inwazją na ZSRS. W 1944 r. doszło tu do nieudanego zamachu na życie dyktatora.

1.5 Okupacja, kolaboracja i opór



Podejmij temat

- Omów postępy ofensywy niemieckiej w Europie w latach 1939–1941.

Eksploatacja gospodarcza podbitych krajów

Status okupowanych przez Niemcy obszarów był różny. Część ziem wcielono do III Rzeszy (m.in. Wielkopolskę, Pomorze Gdańskie, Alzację i Lotaryngię) i silnie je germanizowano. Część pozostawiono pod zarządem nazistowskich dygnitarzy (m.in. **Generalne Gubernatorstwo**). W niektórych krajach Niemcy tworzyli lojalne wobec siebie rządy.

Charakterystyczną cechą polityki okupacyjnej III Rzeszy w całej Europie była **eksploatacja gospodarcza** podbitych ziem. Niemcy przejmowali fabryki (głównie na obszarach wcielonych do Rzeszy i w ZSRS), rabowali maszyny i zapasy. Na mieszkańców nakładali obowiązek dostarczania żywności i płodów rolnych. Eksploatacja gospodarcza podbitych krajów i działania zbrojne doprowadziły do problemów z **aprowizacją** oraz klęsk głodu.

W związku z dużym zapotrzebowaniem niemieckiej gospodarki na siłę roboczą naziści masowo wywozili ludzi do pracy w Rzeszy. **Robotnicy przymusowi** byli zatrudniani w niemieckich gospodarstwach rolnych i fabrykach. Najwięcej robotników przymusowych pochodziło z ZSRS, Polski, Francji, Belgii, Holandii, Czechosłowacji i Jugosławii.

Generalne Gubernatorstwo (w skrócie: **GG**) – twór administracyjny, ustanowiony 26 października 1939 r. na mocy dekretu Adolfa Hitlera. W jego skład weszły centralne ziemie dawnej II Rzeczypospolitej (zob. s. 48).

Aprowizacja – zaopatrywanie ludności w artykuły pierwszej potrzeby, m.in. w żywność.

Niemieckie obozy koncentracyjne

Jako siłę roboczą naziści wykorzystywali również więźniów **niemieckich obozów koncentracyjnych**. Osadzeni w nich ludzie byli zmuszani do niewolniczej pracy oraz padali ofiarą eksperymentów pseudomedycznych. Pierwsze obozy koncentracyjne utworzono na obszarze III Rzeszy w latach 30. XX w. po dojściu Adolfa Hitlera do władzy. W czasie wojny ich sieć rozbudowano – obozy powstały w okupowanej Polsce, Czechosłowacji, Jugosławii i ZSRS. Więziono w nich przedstawicieli warstw przywódczych okupowanych krajów, ludzi podejrzewanych o udział w konspiracji, a czasami jeńców wojennych. W obozach zamykano też grupy ludzi, którym naziści odmawiali prawa do życia w społeczeństwie (poza Żydami i Romami – świadków Jehowy i homoseksualistów narodowości niemieckiej). Osoby niepełnosprawne lub chore psychicznie były mordowane w drodze eutanazji.



Więźniowie obozu koncentracyjnego w Buchenwaldzie. Znaczna część osadzonych umierała z powodu tragicznych warunków bytowych, wycieńczenia i głodu.

Okupacja Europy Zachodniej przez Niemców

W okupowanych krajach Europy Zachodniej naziści zaprowadzili rządy policyjne i ustanowili cenzurę. SS i gestapo eliminowały ludzi uznanych za wrogów III Rzeszy. Byli oni skazywani na karę śmierci lub wywożeni do obozów koncentracyjnych. Hitlerowcy nie stosowali wobec mieszkańców Europy Zachodniej terroru na masową skalę. Surowe represje dotknęły natomiast niektóre grupy ludności – Żydów i Romów. Miało to związek z prowadzoną przez nazistów polityką rasową. Ze względu na stosunkowo łagodny charakter okupacji niemieckiej wielu mieszkańców podejmowało współpracę z okupantem. W większości okupowanych krajów zachodniej Europy istniały partie nazistowskie oraz organizacje współpracujące z Niemcami. Ich członkowie stanowili oparcie dla kolaboracyjnych rządów kontrolowanych przez III Rzeszę. Takie marionetkowe rządy powstały w Norwegii, Belgii, Danii, Chorwacji i Holandii. Z Niemcami ściśle współpracował rząd Vichy, w południowej Francji, kierowany przez marszałka Philippe'a Pétaina.

Okupacja hitlerowska Europy Środkowo-Wschodniej

Znacznie bardziej represyjny charakter miała okupacja niemiecka Europy Środkowo-Wschodniej. Niemcy poddawali Polaków i narody ZSRS masowej **eksterminacji**. W Polsce od pierwszych dni wojny mordowano przedstawicieli elit intelektualnych. W ten sposób chciano unicestwić warstwę przywódczą, mającą kluczowe znaczenie dla rozwoju państwa i narodu. Z tych samych powodów w ZSRS na masową skalę eliminowano przedstawicieli inteligencji oraz działaczy komunistycznych. Ponurą sławą na wschodzie okryły się zbrojne oddziały SS (tzw. Waffen SS) i **Einsatzgruppen** [czyt. ajnzacgrupn]. Wkraczały one na tereny zdobyte przez Wehrmacht i rozpoczynały systematyczne mordowanie Żydów i Romów. Korzystały przy tym z pomocy miejscowych kolaborantów.

Eksterminacja – masowy, zorganizowany mord, którego celem jest wyniszczenie określonych grup ludności z powodów politycznych, religijnych lub narodowościowych.

Einsatzgruppen – niemieckie grupy operacyjne utworzone w 1941 r. Były przeznaczone do mordowania na okupowanych obszarach ZSRS Żydów, Romów i jeńców wojennych. Składały się między innymi z żołnierzy SS.

Więcej na temat

Polityka rasowa III Rzeszy

Naziści wartościowali ludzi według ras. Za najwyżej rozwiniętą uważali rasę aryjską, a za jej najważniejszych przedstawicieli – Niemców. Dobrze odnosili się do narodów germańskich zaliczanych do rasy aryjskiej – Norwegów, Duńczyków i Holendrów. Przedstawicieli tych nacji Niemcy chcieli ze sobą zasymilować. Akceptowali też narody mające pochodzenie romańskie (np. Francuzów), uważane za wartościowe rasowo. Zupełnie inaczej było w przypadku Słowian. Niemcy uważali narody słowiańskie, w tym Polaków i Rosjan, za „podludzi". Dążyli do ich wyniszczenia lub do zdegradowania ich do roli niewolników. Zgodnie z nazistowskim światopoglądem na najniższym stopniu w hierarchii znajdowali się Żydzi i Romowie, których, zdaniem hitlerowców, należało od razu unicestwić. Polityka rasowa miała wpływ na to, w jaki sposób Niemcy traktowali poszczególne narody w okupowanych przez siebie krajach.

- **Porównaj stosunek nazistów do poszczególnych nacji.**



Pomiar czaszki kobiety romskiej. Naziści uważali, że przedstawiciele poszczególnych narodów mieli określone cechy budowy, które oceniano jako wartościowe bądź niepożądane. Przekonanie o „złym wyglądzie" Żydów czy Romów miało uzasadniać eliminację tych nacji.

Pacyfikacja – tłumienie powstań, buntów czy innych form oporu, zwykle przy pomocy siły zbrojnej. Podczas II wojny światowej pacyfikacja stanowiła jedną z form eksterminacji ludności.

Terrorowi na wschodzie Europy towarzyszył ścisły nadzór wojskowy okupowanych ziem. Wprowadzone na nich prawo miało charakter restrykcyjny. Za najmniejsze przewinienia karano śmiercią lub zsyłką do obozu koncentracyjnego. Zabijano nawet za słuchanie zakazanych radiostacji czy uchylanie się od wprowadzonego obowiązku pracy. Niemcy brali brutalny odwet za akcje ruchu oporu lub zamachy na nazistowskich dygnitarzy i żołnierzy. Najczęstszą formą represji były egzekucje. Mordowano w nich od 50 do 100 osób za jednego Niemca. Przeprowadzano też **pacyfikacje** wsi, których mieszkańcy byli podejrzewani o wspieranie ruchu oporu.

Generalny Plan Wschodni

Przejawem polityki okupacyjnej Niemiec na obszarach wcielonych do Rzeszy były **wysiedlenia ludności**. Na wschodzie były one częścią szerszego planu, który przewidywał usunięcie Słowian z ich ziem. W ten sposób Niemcy mogliby uzyskać „przestrzeń życiową" – (niem.) *Lebensraum* [czyt. lejbensrałm].

Od 1939 r. Niemcy wysiedlali Polaków z Wielkopolski i Pomorza Gdańskiego do GG. W 1941 r. naziści opracowali **Generalny Plan Wschodni** (niem. *Generalplan Ost*). Zakładał on usunięcie w ciągu 20 lat około 60 milionów mieszkańców ziem położonych na wschód od granic III Rzeszy z 1939 r.: Polaków, Białorusinów, Ukraińców i Rosjan. W ich miejsce zamierzano sprowadzić niemieckich kolonistów. Część rodzimej ludności słowiańskiej miała zostać zgładzona, część wysiedlona na Syberię, a część przekształcona w niewolników. Niemcy zrealizowali plan na Zamojszczyźnie w latach 1942–1943 (zob. s. 50).

Zjawisko kolaboracji w Europie Środkowo-Wschodniej

Polityka hitlerowców wobec mieszkańców ZSRS nie była konsekwentna. Z jednej strony dopuszczano się mordów na cywilnej ludności, z drugiej zaś – tworzono jednostki pomocnicze Wehrmachtu złożone z miejscowych ochotników i jeńców wojennych. Znaczna część mieszkańców ZSRS zasilała szeregi SS, które dopuszczały się aktów terroru bądź były wykorzystywane jako straż w obozach zagłady. Zjawisko kolaboracji było dość rozpowszechnione wśród Ukraińców i narodów bałtyckich: Litwinów, Łotyszy i Estończyków. Przedstawiciele tych nacji liczyli na to, że współpraca z Niemcami wyzwoli ich narody spod ucisku Józefa Stalina i pomoże odbudować państwa narodowe. Niemcy nie uważali ich jednak za równorzędnych partnerów i traktowali czysto instrumentalnie.

Na obszarze Jugosławii współpracę z Niemcami podjęli chorwaccy nacjonaliści, którzy utworzyli Niezależne Państwo Chorwackie. Dopuścili się oni masowych mordów na Serbach, Żydach i Romach w tym kraju.

Ze względu na brutalny charakter okupacji niemieckiej w Polsce, kolaboracja w naszym kraju nie przybrała zorganizowanego charakteru. Z nazistami współpracowały jednostki, najczęściej w zamian za korzyści finansowe.



Jedną z kolaboracyjnych formacji była Rosyjska Armia Wyzwolenia Narodowego utworzona w 1941 r. Niemcy wykorzystywali ją do zwalczania partyzantki na terenie ZSRS. Formacja uczestniczyła też w tłumieniu powstania warszawskiego. W jego trakcie dokonała brutalnych mordów na ludności cywilnej. Na zdjęciu: dowódcy jednostki w powstańczej Warszawie.

Opór wobec okupanta

Większość podbitych państw kontynuowała walkę z nazistami. W Wielkiej Brytanii, która jako jedyna oparła się agresji hitlerowskiej, funkcjonowały emigracyjne rządy. Tworzyły one narodowe siły zbrojne walczące u boku aliantów i nadzorowały **ruch oporu** przeciwko okupantowi.

Od początku do końca wojny z Niemcami biła się Polska. Już we wrześniu 1939 r. powstał rząd Rzeczypospolitej Polskiej na emigracji. Na jego czele stanął **gen. Władysław Sikorski**. Przystąpił on do tworzenia polskich formacji walczących u boku aliantów. W okupowanym kraju – w porozumieniu z rządem RP na emigracji – uformowało się zaś konspiracyjne podziemie – tzw. **Polskie Państwo Podziemne** (w skrócie: **PPP**). Instytucje PPP organizowały opór cywilny i opór zbrojny na ziemiach polskich, dbały o rozwój rodzimej kultury i edukacji, przygotowywały się do objęcia władzy w Polsce po wojnie. Główną siłą zbrojną PPP była **Armia Krajowa** (**AK**), która odegrała istotną rolę w wyzwoleniu ziem polskich. Polskie Państwo Podziemne, ze względu na stopień jego organizacji oraz fakt, iż reprezentowało rozmaite nurty polityczne, było zjawiskiem wyjątkowym w skali Europy i świata.

Po agresji Niemiec na ZSRS w 1941 r. w okupowanej Polsce zaczęło się formować **podziemie komunistyczne**. Natomiast pod koniec wojny w ZSRS powstał konkurencyjny względem rządu RP na emigracji ośrodek władzy. Utworzyli go lojalni wobec Józefa Stalina polscy komuniści. Na wschodzie powstały też polskie formacje, które walczyły u boku Armii Czerwonej.

W wielu krajach powstał ruch partyzancki, najsilniejszy w **Jugosławii**. Z włoskimi i niemieckimi wojskami okupacyjnymi w tym kraju walczyli partyzanci komunistyczni pod dowództwem **Josipa Broza-Tito**. Oprócz komunistów działania partyzanckie prowadzili serbscy nacjonaliści, tzw. czetnicy. Początkowo byli oni wierni rządowi Jugosławii na emigracji. Z czasem podjęli współpracę z okupantami. Komuniści i czetnicy zwalczali siebie nawzajem. Walki między nimi pochłonęły ponad milion ofiar. Liczna była **partyzantka w ZSRS**. Wpływ na jej rozwój miały okupacyjny terror i okrutne traktowanie jeńców sowieckich przez Niemców. Żołnierze woleli stawić zbrojny opór niż umrzeć w obozie jenieckim. W końcowej fazie wojny partyzantka sowiecka zwalczała nie tylko Niemców, ale również polskie podziemie i ukraiński ruch narodowy, reprezentowany przez Ukraińską Armię Powstańczą (UPA).

Na zachodzie Europy największy opór stawiła **Francja**. Latem 1940 r. przebywający w Anglii **gen. Charles de Gaulle** [czyt. szarl de gol] stanął na czele Komitetu Wolnych Francuzów i przystąpił do tworzenia sił zbrojnych poza krajem. Wezwał naród, by u boku Wielkiej Brytanii kontynuował walkę z Niemcami. De Gaulle zjednoczył wokół siebie większość grup partyzanckich w kraju. Tak powstał francuski ruch oporu, tzw. **résistance** [czyt. rezis**tąs**] – (fr.) opór. *Résistance* odegrał ważną rolę w czasie ofensywy alianckiej we Francji w 1944 r. – partyzanci francuscy zdezorganizowali wówczas niemiecki system komunikacji i łączności, niszcząc szlaki kolejowe i linie telefoniczne.

Ruch oporu – zorganizowana konspiracyjna działalność mająca na celu walkę z okupantem. Formy ruchu oporu mogły być różne: bojkotowanie zarządzeń okupacyjnych, pomoc Żydom, wydawanie konspiracyjnej prasy, strajki, tajne nauczanie, działalność wywiadowcza, akcje zbrojne (np. niszczenie linii kolejowych – szlaków zaopatrzenia Wehrmachtu), działania partyzanckie czy powstania.



Charles de Gaulle (1890–1970) – francuski przywódca i polityk oraz wybitny wojskowy. W czasie I wojny światowej ranny w bitwie pod Verdun. Po 1918 r. pełnił kierownicze stanowiska w armii. Po kapitulacji Francji w 1940 r. udało mu się ewakuować do Wielkiej Brytanii. Założył tam Komitet Wolnych Francuzów. Przewodził działaniom sił zbrojnych Wolnej Francji, które wspomagały aliantów w Europie, Afryce i na Bliskim Wschodzie. W latach powojennych był premierem i prezydentem Francji.

Getto – w czasie II wojny światowej: zamknięta strefa, w której hitlerowcy przymusowo osiedlali ludność żydowską. Getta powstawały w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, m.in. w Polsce i ZSRS.



Egzekucja kijowskich Żydów przez oddziały *Einsatzgruppen*

Holokaust – termin używany powszechnie na określenie zagłady europejskich Żydów dokonanej przez nazistów przy współpracy sojuszników w czasie II wojny światowej.

Niemcy wobec Żydów. Holokaust

Od pierwszych dni okupacji we wszystkich podbitych krajach najgorsza była sytuacja ludności żydowskiej. W Europie Zachodniej w pierwszych latach wojny Niemcy odbierali Żydom własność bez odszkodowania, pozbawiali ich zajmowanych stanowisk oraz nakazywali im noszenie żółtej gwiazdy Dawida na ubraniach. Na terenie okupowanej Polski już w 1939 r. zaczęto tworzyć w miastach **getta**.

Już w czasie trwania wojny obronnej 1939 r. naziści mordowali w masowych egzekucjach polskich obywateli narodowości żydowskiej. Po ataku Niemiec na Związek Sowiecki rozmiary zbrodni się zwiększyły. W ciągu pół roku oddziały *Einsatzgruppen* zabiły w ZSRS, w tym na ziemiach przedwojennej Polski, około miliona Żydów. Do największych zbrodni doszło w Ponarach koło Wilna, w okolicach Rygi, Kowna, Mińska i w Charkowie.

W styczniu **1942 r.** na konferencji w Wannsee [czyt. wanze] pod Berlinem naziści przyjęli – za zgodą Hitlera – plan określany jako „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej". Zakładał on eliminację europejskich Żydów.

Miejscem fizycznej likwidacji były **niemieckie obozy zagłady**. Na masową skalę uśmiercano w nich ludzi – mężczyzn, kobiety i dzieci – transportowanych z likwidowanych gett i okupowanych krajów Europy, m.in. Francji, Holandii i Belgii. Obozy zagłady zlokalizowano na okupowanych ziemiach polskich, gdyż znajdowało się tu największe skupisko Żydów w Europie. Największym był obóz Auschwitz-Birkenau [czyt. ałszwic-**bir**kenał] w Oświęcimiu-Brzezince. Zamordowano w nim blisko półtora miliona ludzi, w większości Żydów. W czasie wojny działało również kilka innych obozów zagłady, m.in. w Treblince, Bełżcu, Sobiborze i Chełmnie nad Nerem. Żydzi ginęli też w obozach koncentracyjnych, np. na Majdanku i w Stutthofie.

W czasie **Holokaustu** życie straciło sześć milionów europejskich Żydów. Ocalało zaledwie 300 tysięcy. Trzy miliony spośród zamordowanych stanowili obywatele dawnej II RP. Wymordowano około 90 procent przedwojennych mieszkańców Polski narodowości żydowskiej. W obozach zagłady ginęli także Romowie, Polacy i jeńcy sowieccy. Nazistowskie ludobójstwo przybrało skalę niespotykaną w dziejach.



Główna wartownia SS w Brzezince. Była nazywana przez więźniów Bramą Śmierci, ponieważ przejeżdżała przez nią większość transportów z deportowanymi ludźmi.

Postawy wobec Holokaustu

Pomoc Żydom niosły osoby prywatne oraz instytucje. Ułatwiały one na przykład wyjazd prześladowanym do krajów neutralnych. Ważną rolę odgrywał Kościół katolicki, zwłaszcza żeńskie zgromadzenia zakonne. Żydzi znajdowali schronienie w prowadzonych przez nie zakładach opiekuńczych.

W Polsce powstała **Rada Pomocy Żydom „Żegota”**. Niosła ona ratunek Żydom na różne sposoby (zob. s. 58 i 59). Jedną z najsłynniejszych działaczek „Żegoty” była Irena Sendler, która potajemnie wywoziła dzieci z gett. Osoby pomagające Żydom ryzykowały życiem – Polska była jednym z nielicznych krajów, w których za udzielanie pomocy ludności żydowskiej groziła śmierć.

Akcji ratowania węgierskich Żydów podjął się szwedzki dyplomata **Raoul** [czyt. raul] **Wallenberg**, przebywający w Budapeszcie. Wydawał on przedstawicielom tej mniejszości szwedzkie paszporty i udzielał im schronienia. Ocalił od zagłady tysiące ludzi. Pomoc dla Żydów na Węgrzech organizował też wysłannik rządu RP **Henryk Sławik**. Ponad tysiąc Żydów zawdzięczało życie niemieckiemu przedsiębiorcy **Oskarowi Schindlerowi** [czyt. szindlerowi], który zatrudniał Żydów w swej fabryce pod Krakowem. W ten sposób uchronił ich przed wywózką do obozów zagłady.

Wielu mieszkańców okupowanej Europy miało udział w prześladowaniu Żydów. Na obszarze południowo-wschodniej II Rzeczypospolitej Niemcy podsycali nastroje antysemickie i zachęcali ludność do ich mordowania. Podobnie było w państwach bałtyckich i na Ukrainie. W eksterminacji Żydów – oprócz lokalnej ludności – uczestniczyły tam miejscowe formacje paramilitarne kolaborujące z Niemcami: litewskie, łotewskie, białoruskie i ukraińskie.

Rada Pomocy Żydom „Żegota” – konspiracyjna organizacja społeczna istniejąca w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego w latach 1942–1945. Udzieliła pomocy kilkuset tysiącom Żydów.

Ciekawe!



Izraelski instytut Yad Vashem [czyt. jad waszem] przyznaje ludziom, którzy bezinteresownie pomagali Żydom w czasie wojny, medal „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata”. Jest to najwyższe izraelskie odznaczenie cywilne nadawane obcokrajowcom. Największą grupę odznaczonych stanowią Polacy.

W skrócie

- Okupacja Europy przez Niemców: eksploatacja gospodarcza, wywózki ludności do obozów koncentracyjnych i na roboty przymusowe, terror i wysiedlenia (Europa Środkowo-Wschodnia).
- Postawy wobec okupantów: kolaboracja (np. rząd Vichy) i opór (np. AK w Polsce, partyzancka w Jugosławii, *résistance* we Francji).
- Eksterminacja Żydów w niemieckich obozach zagłady. Holokaust.

Czy już umiesz?

1. Jaki dostrzegasz związek między ideologią nazistowską a postępowaniem Niemców w okupowanej Europie?
2. Przedstaw przykłady kolaboracji i oporu wobec Niemców.
3. Czym były obozy zagłady? Co odróżniało je od obozów koncentracyjnych?

Archiwum Ringelbluma

Jednym ze świadectw o życiu Żydów w gettach jest Podziemne Archiwum Getta Warszawy – tzw. Archiwum Ringelbluma wpisane na listę UNESCO „Pamięć Świata”. Powstało ono jesienią 1940 r. z inicjatywy dr. Emanuela Ringelbluma – historyka, pedagoga i działacza społecznego. Zgromadził on dokumenty dotyczące sytuacji Żydów w okupowanej Polsce. Zbiory z lat 1939–1943 zawierają kilka tysięcy rękopisów, druków i zdjęć. Miejsce odnalezienia dokumentów upamiętnia pomnik przy ul. Nowolipki na warszawskim Muranowie.

1.6 Wojna poza Europą



Podejmij temat

- Wymień sojuszników Niemiec i państwa należące do obozu aliantów.
- Pokaż na mapie w atlasie historycznym posiadłości poszczególnych mocarstw kolonialnych w Afryce Północnej i na Bliskim Wschodzie.



Żołnierze brytyjscy na pustyni pod Al-Alamajn

Ciekawe!

Podczas bitwy pod Al-Alamajn Brytyjczycy korzystali z wykrywacza min konstrukcji polskich oficerów: por. Józefa Kosackiego i por. Andrzeja Garbosia. Urządzenie składało się z plecaka z aparatem pomiarowym, słuchawek i bambusowego kija. Na jego końcu był talerz z zamontowanymi cewkami wytwarzającymi pole elektromagnetyczne. Gdy saper trafił na minę, do słuchawek docierał gwizd. Polish Mine Detector [czyt. połlisz majn detektor], jak nazwali wynalazek Brytyjczycy, był używany jeszcze przez kilkadziesiąt lat w różnych wojnach na świecie.

Wojna w Afryce

Areną działań w czasie II wojny światowej była przede wszystkim Europa. Jednak intensywne walki o dużym znaczeniu dla ostatecznego rezultatu konfliktu toczyły się również w Afryce Północnej, na Bliskim Wschodzie, Dalekim Wschodzie i Pacyfiku.

We wrześniu 1940 r. Włosi z terytorium Libii zaatakowali Egipt, w którym stacjonowały wojska brytyjskie. Dla Mussoliniego miał to być pierwszy krok ku opanowaniu wybrzeży Morza Śródziemnego. Jego oddziały poniosły jednak druzgocącą klęskę w starciu z Brytyjczykami. W styczniu 1941 r. utraciły między innymi ważny port w **Tobruku**. Szybko wycofywały się na zachód przed nacierającymi wojskami brytyjskimi. W tej sytuacji Hitler postanowił wesprzeć swojego sojusznika. Wiosną 1941 r. na afrykańskim wybrzeżu wylądował niemiecki korpus Afrika Korps. Dowodził nim gen. Erwin Rommel. Niemcy i Włosi wyparli Brytyjczyków z Cyrenajki i rozpoczęli oblężenie Tobruku. Miasta broniły oddziały australijskie, brytyjskie i polskie. Po ośmiu miesiącach walk w grudniu 1941 r. wojska państw Osi zrezygnowały z oblężenia. Ta porażka rozwiała nadzieje Rommla na szybkie zwycięstwo.

Do decydujących walk na kontynencie afrykańskim doszło w następnym roku. W maju 1942 r. Niemcy zadali Brytyjczykom ciężkie straty, a w czerwcu zdobyli Tobruk. Ofensywę niemiecko-włoską na wschód powstrzymało zwycięstwo aliantów w **bitwie pod Al-Alamajn** w **październiku 1942 r.** Wojska brytyjskie, australijskie i nowozelandzkie pod dowództwem gen. Bernarda Montgomery'ego rozpoczęły zwycięski pochód na zachód wzdłuż wybrzeży Afryki.

Pod koniec 1942 r. w Afryce wylądowały nowe wojska brytyjskie i amerykańskie. Alianci w zaciętych walkach opanowali część kontynentu podległą Francji Vichy (Maroko, Algierię i Tunezję). Z kolei Montgomery zajął Libię. Walki w Afryce Północnej zakończyły się kapitulacją wojsk państw Osi w maju 1943 r.



Erwin Rommel (1891–1944)

– feldmarszałek niemiecki, jeden z najzdolniejszych dowódców w czasie II wojny światowej. Był nazywany Lisem Pustyni. Podczas wojny w Afryce dowodził Afrika Korps. W 1941 r. skutecznie zahamował postępy Brytyjczyków, po czym sam przystąpił do ofensywy i odrzucił ich na zachód od Tobruku. W 1944 r. dowodził wojskami niemieckimi, które odpierały inwazję aliantów w Normandii. Odniósł wówczas poważne rany. Podejrzany o udział w zamachu na życie Hitlera został zmuszony do popełnienia samobójstwa.



Bernard Law [czyt. lo] **Montgomery** (1887–1976)

– generał brytyjski, marszałek. W II wojnie światowej dowodził VIII Armią w Afryce Północnej. Następnie brał udział w walkach na Sycylii i we Włoszech. Był współautorem planu lądowania aliantów w Normandii w 1944 r. Jego umiejętności dowódcze były różnie oceniane. Generałowi zarzucono nieudolność w dowodzeniu, m.in. w czasie operacji Market-Garden w Holandii w 1944 r. Za jej fiasko sam Montgomery niesłusznie obarczył winą gen. Stanisława Sosabowskiego.

Działania na Bliskim Wschodzie

Alianci podjęli starania, aby ważne strategicznie obszary na Bliskim Wschodzie nie dostały się w ręce państw Osi. W 1941 r. Brytyjczycy stłumili rewoltę w Iraku, która wyniosła do władzy grupę wojskowych opowiadających się za sojuszem z III Rzeszą. W tym samym roku wojska alianckie wraz z oddziałami Wolnych Francuzów zajęły Syrię i Liban – terytoria podporządkowane rządowi w Vichy. Następnie alianci rozpoczęli okupację Iranu, by zabezpieczyć tamtejsze złoża ropy naftowej i dostawy do ZSRS w ramach Lend-Lease Act.



1. Wskaż miejsce bitwy, która przyniosła zwrot w działaniach wojennych w Afryce Północnej.

2. Pokaż Bliski Wschód. Wyjaśnij, dlaczego opanowanie tych obszarów miało tak duże znaczenie dla walczących stron.

Agresja japońska w rejonie Pacyfiku

Sojusznikiem III Rzeszy i Włoch w Azji była **Japonia**. Pod rządami cesarza Hirohito oraz grupy wojskowych prowadziła politykę podbojów. Do 1939 r. podporządkowała sobie **północno-wschodnie Chiny**. Po upadku Francji w 1940 r. zajęła kolonię francuską w **Indochinach**. Następnie postanowiła umocnić swoją dominację na Oceanie Spokojnym, co oznaczało wojnę ze Stanami Zjednoczonymi i Wielką Brytanią.

Rankiem **7 grudnia 1941 r.** Japonia bez wypowiedzenia wojny uderzyła na amerykańską bazę wojskową **Pearl** [czyt. perl] **Harbor** na Hawajach. Japońskie samoloty zniszczyły pięć pancerników i prawie 200 samolotów. W ten sposób Japończycy osłabili siły USA na Pacyfiku. Nie zdołali jednak unicestwić amerykańskich **lotniskowców**.

Po japońskim ataku Amerykanom wojnę wypowiedziały Niemcy i Włochy. W odpowiedzi prezydent USA **Franklin Delano Roosevelt** [czyt. ruzwelt] ogłosił przystąpienie Stanów Zjednoczonych do walki po stronie aliantów. Udział ZSRS, a potem USA w koalicji antyhitlerowskiej znacznie wzmocnił jej siły.

Lotniskowiec – okręt wojenny, którego pokład jest przystosowany do startu i lądowania samolotów. Umożliwia wykonywanie zadań bojowych na morzu i nad lądem.

Ofensywa japońska w 1942 r.

Początkowo na Dalekim Wschodzie to Japończycy wygrywali. Zajęli amerykańskie **Filipiny** oraz posiadłości brytyjskie: **Hongkong**, **Malaje** i **Birmę**. Opanowali też **Holenderskie Indie Wschodnie**. W trakcie tych walk wzięli do niewoli prawie 400 tysięcy żołnierzy. Sami zaś ponieśli niewielkie straty. Tak duże sukcesy były możliwe z powodu zaangażowania aliantów w walki w Europie i nieprzygotowania USA do wojny.

Opanowanie Birmy i strefy mórz Azji Południowo-Wschodniej pozwoliło Japonii przeprowadzić skuteczną blokadę Chin. Na obszarze tego państwa wojska japońskie wciąż toczyły walki z siłami narodowo-demokratycznymi Czang Kaj-szeka i partyzantką komunistyczną Mao Zedonga.



Pożar amerykańskiego pancernika West Virginia [czyt. łest wirdżinia] podczas ataku na Pearl Harbor 7 grudnia 1941 r. Na pierwszym planie łódź ratująca marynarza.

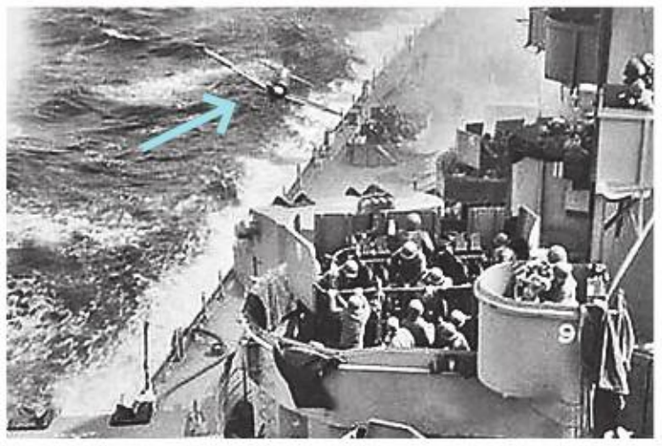
Powstrzymanie inwazji japońskiej

Wkrótce Amerykanie wzmocnili siły na Pacyfiku i powstrzymali ofensywę Japończyków. Inwazję japońską w kierunku Australii zablokowała nierozstrzygnięta bitwa na Morzu Koralowym w maju 1942 r. Miesiąc później flota USA pokonała flotę japońską w **bitwie o Midway** [czyt. midłej]. To zwycięstwo spowodowało przełom w wojnie na Dalekim Wschodzie.

Kolejnym sukcesem wojsk USA było zdobycie wyspy **Guadalcanal** [czyt. gładalka**nal**] z archipelagu Wysp Salomona. Żołnierze wylądowali tam w sierpniu 1942 r. Po trwających półtora roku walkach zmusili Japończyków do ewakuacji. Był to pierwszy udany desant Amerykanów i pierwsze zwycięstwo odniesione na lądzie nad wojskami japońskimi.

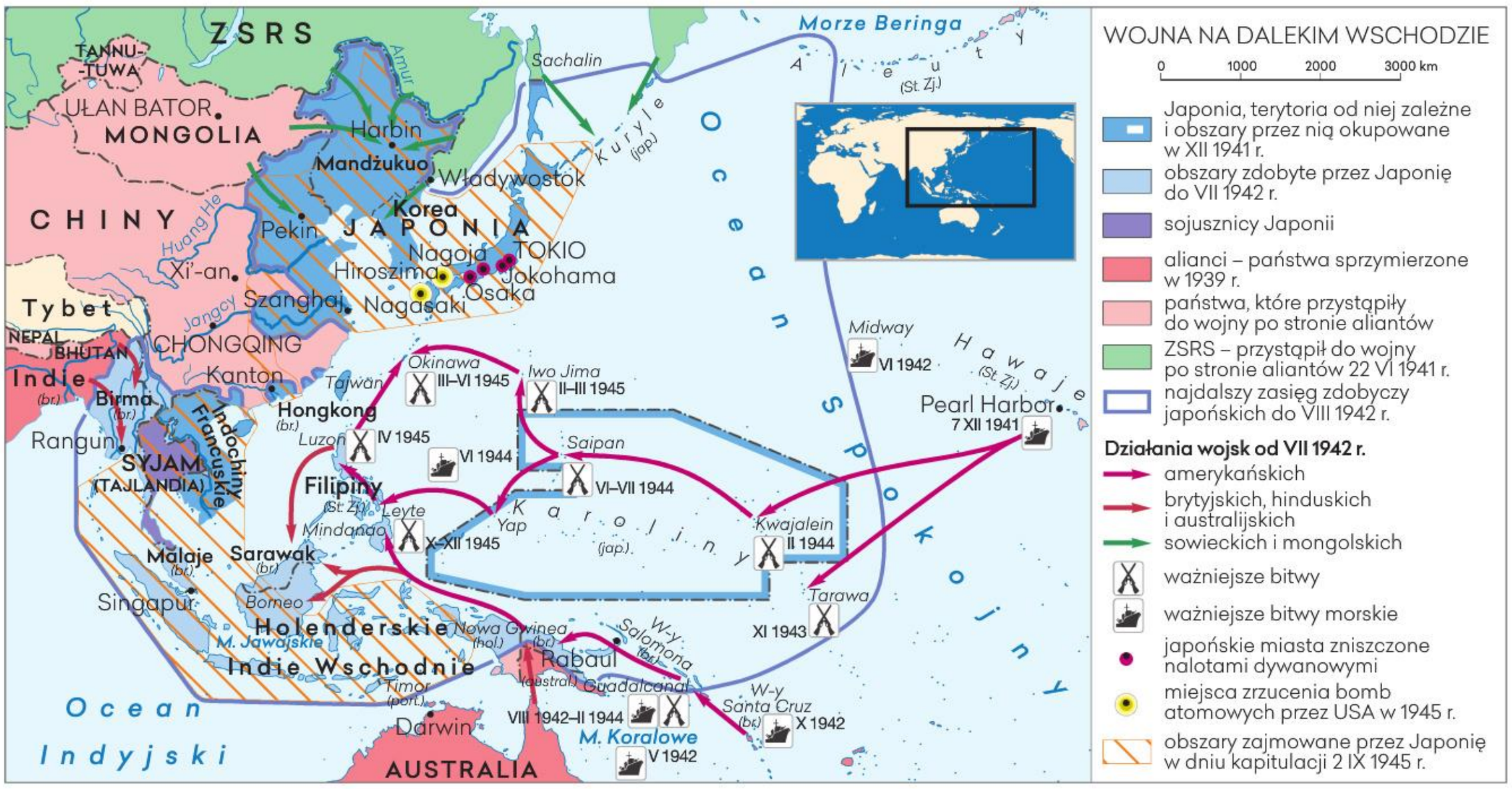
Po bitwie o Midway amerykański gen. **Douglas MacArthur** [czyt. daglas makartur] zastosował taktykę „żabich skoków". Polegała ona na zajmowaniu wysp ważnych strategicznie. Na nich budowano bazy lotnicze i morskie. Dopiero po takim przygotowaniu atakowano następne wyspy.

Począwszy od 1943 r. Amerykanie odnosili coraz większe sukcesy na Dalekim Wschodzie. Wyzwolili szereg wysp na Pacyfiku i rozpoczęli wyzwalanie Holenderskich Indii Wschodnich. Wiosną 1945 r. zdobyli w krwawych walkach japońskie wyspy **Iwo Jima** [czyt. iło dżima] i **Okinawa** [czyt. okynała]. Sukcesy te umożliwiły amerykańskim lotnikom przeprowadzenie skutecznych **nalotów dywanowych** na Tokio i wyspy japońskie. Natomiast na kontynencie azjatyckim Brytyjczycy zajęli Birmę.



Od jesieni 1944 r. armia japońska posyłała do walki pilotów samobójców zwanych **kamikaze** – (jap.) boski wiatr. W ten sposób chciała złamać przewagę USA na Dalekim Wschodzie. Kamikaze uderzali w amerykańskie okręty samolotami wyposażonymi w ładunki wybuchowe. Ich ataki spowodowały duże szkody, jednak nie powstrzymały Amerykanów. W czasie walk zginęło ponad cztery tysiące japońskich pilotów. Powyżej: atak kamikaze.

Nalot dywanowy – atak samolotów bombowych na cały teren, bez wybierania konkretnych celów.



- Pokaż kierunki ofensywy japońskiej w 1942 r. na środkowym i południowym Pacyfiku.



Aliancki nalot na Drezno w lutym 1945 r. spowodował śmierć 50 tysięcy ludzi. Historyczna zabudowa miasta legła w gruzach. Powyżej: widok z wieży ratusza na ruiny Drezna.

Walki na Atlantyku i działania powietrzne nad Europą

Obie strony przywiązywały wielką wagę do działań morskich. Od panowania na morzach i oceanach zależało bowiem zabezpieczenie szlaków, którymi transportowano zaopatrzenie dla wojsk. Największe walki toczyły się o panowanie na **Oceanie Atlantyckim**. Okręty Kriegsmarine [czyt. krigsmarine], czyli niemieckiej marynarki wojennej, i samoloty Luftwaffe atakowały alianckie jednostki. Niemcy na dużą skalę wykorzystywali też okręty podwodne U-Booty. Do 1943 r. mieli przewagę w **bitwie o Atlantyk**. Po przystąpieniu USA do wojny szala zwycięstwa zaczęła się przechylać na stronę aliantów.

W celu zniszczenia potencjału gospodarczego i złamania morale wroga obie strony przeprowadzały **bombardowania powietrzne** obiektów wojskowych i cywilnych, fabryk oraz szlaków komunikacyjnych. Niemcy bombardowali Londyn i miasta na angielskim wybrzeżu. Natomiast alianci atakowali uprzemysłowione regiony III Rzeszy. Alianckie naloty doprowadziły do ograniczenia produkcji uzbrojenia przez wroga. Ich skutkiem była jednak śmierć setek tysięcy cywilów.



Amerykański bombowiec strzegący bezpieczeństwa konwoju



Niemiecki okręt podwodny atakowany przez aliancki samolot

Karta atlantycka i Deklaracja Narodów Zjednoczonych

Jeszcze przed atakiem na Pearl Harbor USA sprzyjały krajom walczącym z państwami Osi. W ramach Lend-Lease Act wspierały Wielką Brytanię i ZSRS. Szczególnie dobre były relacje brytyjsko-amerykańskie. W sierpniu 1941 r. Roosevelt i Churchill spotkali się na pokładzie pancernika Prince of Wales [czyt. prins of łels] na Atlantyku. Przyjęli wówczas dokument nazywany **Kartą atlantycką**. W deklaracji tej zawarli cele wojenne obu państw i zasady, na jakich należało ukształtować powojenny porządek. *Karta atlantycka* zakładała rezygnację z podbojów i aneksji, poszanowanie prawa każdego narodu do suwerenności i wyboru odpowiadającej mu formy ustroju. Za konieczne uznano wyrzeczenie się stosowania siły w stosunkach międzynarodowych, wolność handlu, zmniejszenie zbrojeń i stworzenie systemu bezpieczeństwa międzynarodowego. *Karta atlantycka* została podpisana przez innych członków koalicji antyhitlerowskiej, m.in. ZSRS i Polskę. Do dokumentu odwoływała się **Deklaracja Narodów Zjednoczonych** podpisana w **1942 r.** w Waszyngtonie przez 26 państw. Jej sygnatariusze zobowiązali się do przestrzegania *Karty atlantyckiej* i prowadzenia solidarnej walki z państwami Osi, aż do ich kapitulacji.

Konferencja w Teheranie

Jesienią 1943 r. odbyła się konferencja w **Teheranie**. Wzięli w niej udział przywódcy koalicji antyhitlerowskiej, nazywani Wielką Trójką: prezydent USA Franklin Delano Roosevelt, premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill i przywódca ZSRS Józef Stalin. Celem spotkania było wypracowanie strategii działań wojennych wobec państw Osi. Podjęto decyzję, że walka z hitlerowskimi Niemcami będzie trwać aż do bezwarunkowej kapitulacji Rzeszy, a żadna strona nie zawrze z nią oddzielnego pokoju. Brytyjczycy i Amerykanie zobowiązali się utworzyć drugi front w Europie w maju 1944 r. W zamian Stalin obiecał podjęcie ofensywy na wschodzie Europy, by związać walką jak największe siły wroga. Zadeklarował też przystąpienie do wojny z Japonią po pokonaniu Niemiec.

Na konferencji w Teheranie podjęto wstępne decyzje dotyczące losów Europy po wojnie. Zabór wschodnich ziem II Rzeczypospolitej, krajów nadbałtyckich i Besarabii przez ZSRS miał zostać utrzymany. W zamian Polska miała otrzymać ziemie na zachodzie i północy.



Wielka Trójka podczas konferencji w Teheranie. Od lewej siedzą: Stalin, Roosevelt i Churchill. Decyzje dotyczące Europy Środkowo-Wschodniej podjęte w dniach 28 listopada–1 grudnia 1943 r. odgórnie i bez konsultacji z zamieszkującymi te ziemie narodami stały w sprzeczności z zapisami *Karty atlantyckiej*.

W skrócie

- Wojna w Afryce Północnej (1940–1943). Miejsca ważniejszych bitew: Tobruk, Al-Alamajn.
- 7 grudnia 1941 r. – japoński atak na amerykańską bazę wojskową Pearl Harbor na Hawajach. Przystąpienie USA do wojny po stronie aliantów.
- Ofensywa japońska na Pacyfiku w 1942 r. i kontrofensywa amerykańska. Miejsca ważniejszych bitew: Morze Koralowe, Midway, Guadalcanal, Iwo Jima, Okinawa.
- Bitwa o Atlantyk. Naloty powietrzne i ich skutki (zniszczenia, śmierć tysięcy cywilów).
- 1943 r. – konferencja Wielkiej Trójki (F.D. Roosevelt, W. Churchill, J. Stalin) w Teheranie.

Czy już umiesz?

1. Udowodnij, że wojna w latach 1939–1945 miała zasięg światowy.
2. Dlaczego Niemcy zaangażowały się w wojnę w Afryce Północnej? Co chciały osiągnąć?
3. Podaj przyczyny i konsekwencje japońskiego ataku na Pearl Harbor w 1941 r.
4. Porównaj charakter walk na Pacyfiku i na Atlantyku. Dlaczego zdobycie przewagi na morzach i oceanach decydowało o powodzeniu w wojnie?
5. Czego dotyczyły postanowienia podjęte przez Wielką Trójkę podczas konferencji w Teheranie?

Rozwój techniki wojennej

W trakcie II wojny światowej praktycznie nie toczono walk pozycyjnych, tak charakterystycznych dla I wojny światowej. O zwycięstwie decydowała szybkość działania, zaskoczenie, dobra współpraca różnych rodzajów wojsk oraz przewaga technologiczna. Ogromne znaczenie uzyskały takie rodzaje broni, jak czołgi i samoloty. Istotnie je ulepszono od czasów I wojny światowej i produkowano na masową skalę. Zaczęto wykorzystywać lotniskowce, napęd odrzutowy oraz broń rakietową. Przewagę na polu walki dawała też umiejętność wczesnego wykrywania wroga za pomocą radarów.



Mitsubishi Zero

Samoloty

Uzyskanie przewagi w powietrzu decydowało o sukcesie całej bitwy, operacji, a nawet kampanii. Wykazały to już kampania polska w 1939 r. czy bitwa o Anglię. Najbardziej znanymi myśliwcami II wojny światowej były niemieckie samoloty typu Messerschmitt, brytyjskie typu Spitfire oraz japońskie Mitsubishi [czyt. mitsubiszi] Zero. Wiosną 1944 r. Niemcy wprowadzili do produkcji samolot odrzutowy.

Lotniskowce

Do wybuchu II wojny światowej bitwy morskie polegały niemal wyłącznie na starciu artyleryjskim okrętów. Od czasu wojny na Pacyfiku coraz większe znaczenie zyskiwały lotniskowce. Startujące z nich samoloty przeprowadzały bardzo skuteczne ataki na flotę nieprzyjaciela.



Amerykański lotniskowiec Enterprise [czyt. **en**terprajs]

Broń pancerna

W pierwszych latach wojny wojska pancerne umożliwiły Niemcom skuteczne zastosowanie taktyki *Blitzkriegu*. Najsłynniejszymi niemieckimi czołgami były Tygrys i Pantera. Miały potężną siłę ognia i gruby pancerz. Za najlepszy czołg II wojny światowej powszechnie uważa się jednak sowiecki T-34. Wprawdzie nie dorównywał niemieckim konstrukcjom, ale był lżejszy. Jego produkcja była mniej skomplikowana. Rosjanie mogli więc w krótkim czasie wyprodukować tysiące sztuk. Dzięki temu zapewnili sobie przewagę na froncie wschodnim.



Niemiecki czołg Tygrys



Broń rakietowa – katiusza

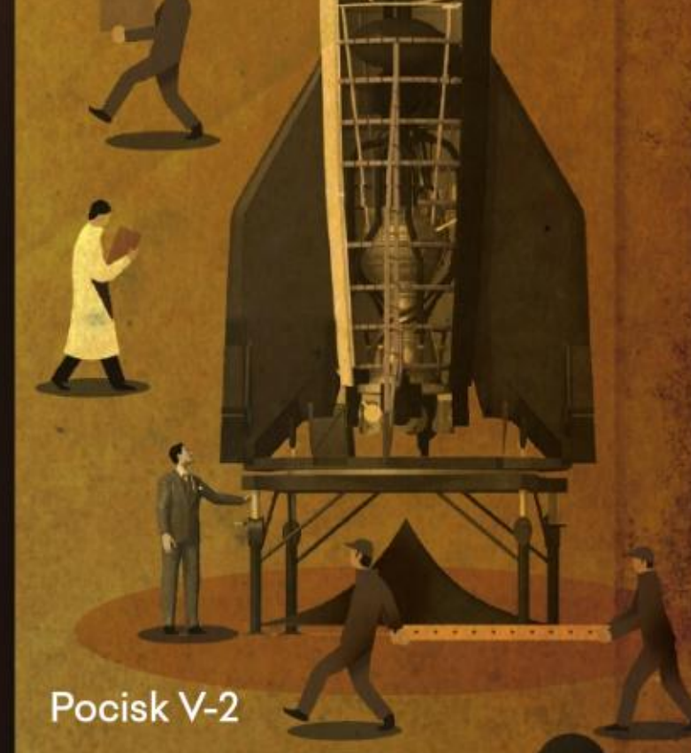
Wyrzutnie rakiet katiusza, zwane „organami Stalina", zapewniły Armii Czerwonej przewagę artyleryjską na froncie wschodnim. Montowano je na samochodach.



Katiusza

Broń odwetowa – pociski V-1 i V-2

W końcowej fazie wojny Niemcy przyspieszyli prace nad skonstruowaniem tak zwanej broni odwetowej. Pocisk V-1 był latającą bombą z napędem odrzutowym. Natomiast V-2 to pierwszy pocisk rakietowy pionowego startu, który mógł przekroczyć barierę atmosfery ziemskiej. Obu broni po raz pierwszy użyto w 1944 r. – podczas ataków na Londyn i Antwerpię. Naziści liczyli, że pociski te odmienią losy wojny, dlatego nazywali je „cudowną bronią" – (niem.) *Wunderwaffe*. Były one jednak awaryjne i mało celne. Przydatność bojowa V-1 i V-2 okazała się więc niewielka.



Pocisk V-2

Radar

Ogromne znaczenie dla powodzenia na wojnie miał brytyjski wynalazek – radar. Umożliwiał on wykrywanie za pomocą fal radiowych wrogich samolotów, okrętów czy rakiet. Zastosowanie radaru podczas bitwy o Anglię ułatwiło Brytyjczykom prowadzenie obrony przeciwlotniczej.



Brytyjka obsługująca stację radarową RAF

1. Podaj przykłady bitew z czasów II wojny światowej, w których zasadniczą rolę odegrały omówione rodzaje broni.
2. Które rodzaje broni ulepszone w czasie II wojny światowej są nadal stosowane, a które mają znaczenie marginalne lub wyszły z użycia?

1.7 Zwycięstwo aliantów



Podejmij temat

- Przypomnij najważniejsze wydarzenia dotyczące walk w Afryce Północnej.

Ciekawe!

We wrześniu 1943 r. niemieccy komandosi przeprowadzili udaną akcję uwolnienia Mussoliniego. Włoski dyktator odtworzył na północy Włoch faszystowskie państwo – Włoską Republikę Socjalną, która była całkowicie zależna od Niemiec.

Kampania we Włoszech

W **lipcu 1943 r.** – po pokonaniu wojsk państw Osi w Afryce Północnej – siły brytyjsko-amerykańskie wylądowały na **Sycylii**. W ciągu miesiąca zdobyły wyspę. Udana inwazja aliantów i klęski Włochów na innych frontach doprowadziły do przewrotu w Rzymie. Benito Mussolini został odsunięty od władzy i uwięziony. Na początku września nowy włoski rząd podpisał akt kapitulacji. Oddziały brytyjskie i amerykańskie wylądowały już wtedy na południu Półwyspu Apenińskiego. Niemcy zareagowali błyskawicznie i zajęli Włochy. Następnie zorganizowali skuteczną obronę na tak zwanej **linii Gustawa**. Ten system niemieckich umocnień był usytuowany między innymi w najwyższej części Apeninów. Bronił dostępu do Rzymu i północnych Włoch. Zacięte walki na tym odcinku trwały do maja 1944 r. Szczególnie wsławił się w nich **II Korpus Polski** pod dowództwem gen. **Władysława Andersa**. Po zaciętych walkach 18 maja 1944 r. Polacy zdobyli wzgórze **Monte Cassino** [czyt. kasino] – główny bastion niemieckiej obrony. To zwycięstwo umożliwiło wojskom amerykańskim wkroczenie do Rzymu 4 czerwca 1944 r. Siły niemieckie nie zostały jednak rozbite. Zdołały się umocnić w północnej części kraju. Alianci sforsowali linię niemieckiej obrony w kwietniu 1945 r.



Żołnierze II Korpusu Polskiego podczas walk o Monte Cassino

Lądowanie w Normandii i utworzenie frontu zachodniego

Dnia **6 czerwca 1944 r.** na francuskim wybrzeżu rozpoczęła się największa operacja morsko-desantowa w dziejach. Dowodził nią amerykański gen. Dwight Eisenhower [czyt. dłajt ajzenhałer]. Celem operacji było utworzenie frontu zachodniego w Europie. W pierwszym jej dniu ponad 150 tysięcy żołnierzy amerykańskich, brytyjskich i kanadyjskich wylądowało na plażach **Normandii** w północnej części okupowanej Francji. Alianci zdobyli kilka przyczółków. Do końca czerwca na francuskim wybrzeżu wylądowało jeszcze 800 tysięcy żołnierzy alianckich, w tym jednostki polskie (I Dywizja Pancerna). Udana inwazja zapoczątkowała operację **Overlord** [czyt. ołwelord]. W jej trakcie alianci złamali zacięty opór Niemców w Normandii i natarli w głąb Francji. Decydujące znaczenie miało zwycięstwo odniesione pod **Falaise** [czyt. fa**lez**] w sierpniu 1944 r. Pod koniec miesiąca siły Wolnych Francuzów wkroczyły do Paryża. Na początku września 1944 r. sprzymierzeni skierowali się na Belgię i Holandię. By przyspieszyć sforsowanie Renu, we wrześniu 1944 r. przeprowadzili operację desantową **Market-Garden**. Około 20 tysięcy spadochroniarzy zostało zrzuconych w Holandii na tyłach Niemców. Komandosi mieli zająć główne przeprawy na rzece. Zakładano, że w ciągu kilku dni dotrą do nich brytyjskie wojska pancerne. Na skutek błędów popełnionych przez marszałka Montgomery'ego alianci ponieśli duże straty w **bitwie pod Arnhem** [czyt. arnem] w Holandii. Klęska chwilowo zatrzymała pochód na wschód.

W grudniu 1944 r. Niemcy niespodzianie przystąpili do kontrofensywy w **Ardenach** w południowej Belgii. Jednak alianci powstrzymali ten atak. W lutym 1945 r. ruszyło ostateczne natarcie wojsk sprzymierzonych. Po niespełna trzech miesiącach zachodni sojusznicy zajęli tereny Niemiec na wschód od Renu (po rzekę Łabę) i południową część kraju. Pod koniec kwietnia 1945 r. w miejscowości Torgau nad Łabą doszło do spotkania wojsk amerykańskich i brytyjskich z Armią Czerwoną, która natarła na Niemcy od wschodu.



Dnia 6 czerwca 1944 r. do najcięższych walk doszło na plaży Omaha. Na tym odcinku żołnierze amerykańscy napotkali silny opór niemieckiej dywizji odbywającej właśnie ćwiczenia wojskowe. Na zdjęciu: lądowanie Amerykanów na plaży Omaha.



Spotkanie amerykańskich i sowieckich żołnierzy w Torgau nad Łabą 26 kwietnia 1945 r. Zdjęcie propagandowe

Brytyjski fotograf prasowy o walkach na plaży Omaha w Normandii

Amerykańskie łodzie desantowe zbliżały się z falą przypływu do brzegu; musiały pokonać niebezpieczne przeszkody ukryte w wodzie pełnej min […]. Dość dużo min wybuchało w wodzie i na brzegu. Gdy na ląd wyszły pierwsze oddziały, zostały skoszone krzyżowym ogniem niemieckich karabinów maszynowych. Kolejne musiały iść po trupach swoich kolegów i dopiero wtedy, kiedy wielu poległo, nacierającym udało się uchwycić grunt pod nogami. […]

W czasie desantu setki samolotów zapewniały ochronę z powietrza. Ten parasol lotniczy znakomicie wpływał na nastroje w oddziałach. […] Na niebie nie było miejsca, w którym nie byłoby widać jakiejś eskadry, lecącej to w tym, to w innym kierunku. Tuż nad naszymi głowami huczały bombowce i druzgotały niemieckie umocnienia.

Źródło: *Kronika II wojny światowej*, tłum. M. Zeller, K. Żak, Warszawa 2004

Jakie znaczenie psychologiczne dla żołnierzy miało wsparcie lotnictwa?

Wał Pomorski – niemiecki pas fortyfikacji na Pomorzu Zachodnim; część systemu umocnień wschodniej granicy III Rzeszy.

Walki na froncie wschodnim. Klęska Niemiec

Latem 1944 r. Sowieci dotarli do granicy Prus Wschodnich i do Wisły. Pomimo wybuchu powstania warszawskiego w sierpniu 1944 r. Armia Czerwona nie przyszła Polakom z pomocą. Stalin wstrzymał ofensywę na zachód i przerzucił część oddziałów na południe w celu zajęcia Bałkanów. Sowieci szybko opanowali Rumunię i Bułgarię, a wiosną 1945 r. także Węgry.

Ostateczna ofensywa Armii Czerwonej na wschodzie Europy ruszyła w styczniu 1945 r. Rosjanie zajęli ziemie II Rzeczypospolitej, w tym Warszawę. Na północy wojska sowieckie pod dowództwem marszałka Żukowa rozpoczęły krwawe walki o przełamanie **Wału Pomorskiego**. Natomiast armie pod dowództwem marszałka Iwana Koniewa uderzyły na Śląsk. U boku Armii Czerwonej walczyły wojska polskie utworzone w ZSRS, m.in. armie Wojska Polskiego – I i II. Były one operacyjnie podporządkowane Sowietom.

Na początku maja, po dwóch tygodniach ciężkich walk, wojska Żukowa zdobyły Berlin. Armia Czerwona uprzedziła w tym aliantów, co miało duże znaczenie propagandowe. Rosjanom nie udało się jednak schwytać Hitlera. Niemiecki dyktator popełnił samobójstwo.

Dnia 8 maja 1945 r. III Rzesza podpisała bezwarunkową kapitulację w Berlinie. Niemcy przegrali – **II wojna światowa w Europie dobiegła końca**.



Walki o Berlin były bardzo zacięte. Mieszkańcy miasta i młodzież z Hitlerjugend z fanatyzmem bronili stolicy. Powyżej: zawieszenie sowieckiej flagi przez żołnierzy Armii Czerwonej na budynku niemieckiego parlamentu – Reichstagu [czyt. raistagu] 2 maja 1945 r.

Konferencja w Jałcie

W dniach **4–11 lutego 1945 r.** w **Jałcie** na Krymie doszło do drugiego spotkania Wielkiej Trójki. Podczas obrad Churchill, Roosevelt i Stalin zdecydowali, że Niemcy po wojnie zostaną podzielone na cztery strefy okupacyjne: sowiecką, amerykańską, brytyjską i francuską. Administrację nad całością terytorium kraju miała sprawować Sojusznicza Rada Kontroli, złożona z naczelnych dowódców mocarstw. Podjęto decyzje o demilitaryzacji Niemiec, rozwiązaniu NSDAP i ukaraniu ludzi odpowiedzialnych za zbrodnie wojenne.



Wielka Trójka w Jałcie. Od lewej siedzą: Winston Churchill, Franklin Delano Roosevelt i Józef Stalin.

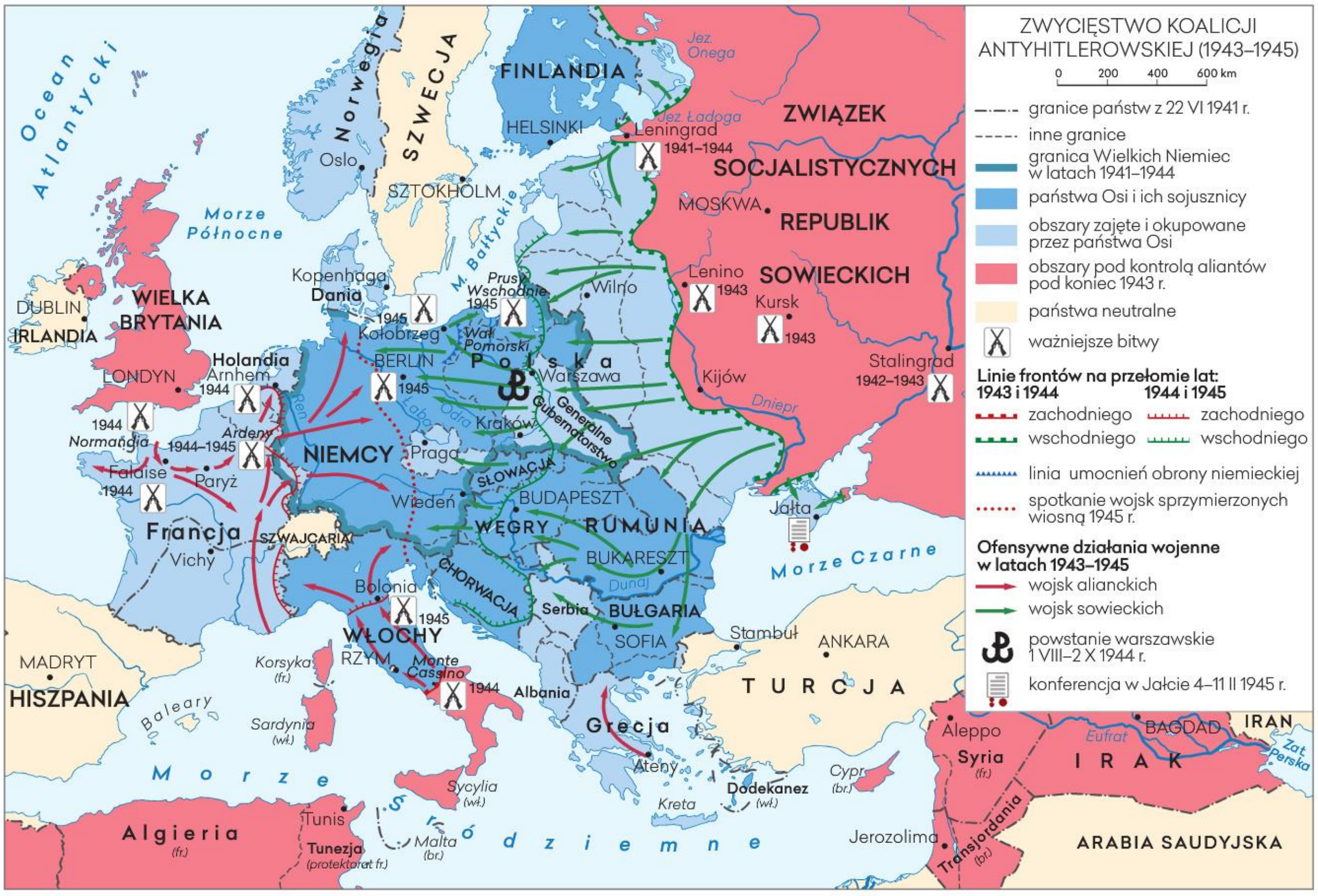
Związek Sowiecki zobowiązał się po zakończeniu walk w Europie rozpocząć **wojnę przeciwko Japonii**. Na przyjęciu tego punktu szczególnie zależało prezydentowi USA.

Opanowanie Europy Środkowo-Wschodniej przez Armię Czerwoną umożliwiło Stalinowi przeforsowanie swojego stanowiska w sprawie przebiegu granicy polsko-sowieckiej. Przywódcy zatwierdzili zabór wschodnich województw II Rzeczypospolitej przez ZSRS. Uznali też aneksje dokonane przez Związek Sowiecki w 1940 r. Na wniosek Churchilla i Roosevelta Stalin wyraził zgodę na przeprowadzenie wolnych wyborów w Polsce i innych krajach opanowanych przez Armię Czerwoną. Premier Wielkiej Brytanii i prezydent USA łudzili się, że zapobiegną podporządkowaniu znacznej części Europy Sowietom. Jak się później okazało, deklaracje złożone przez Stalina w Jałcie nie miały żadnego znaczenia.

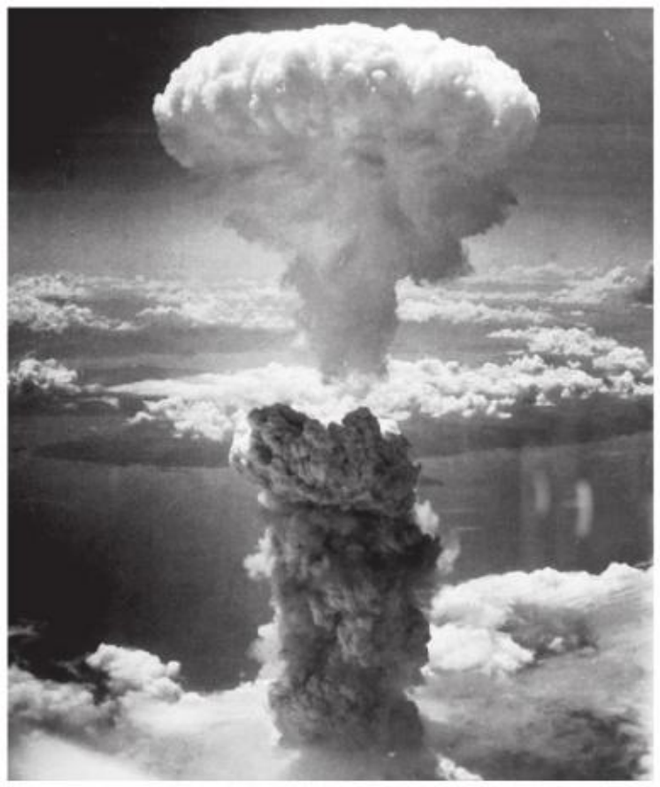
Postanowienia konferencji w Jałcie są uznawane za oficjalne przyzwolenie mocarstw zachodnich na oddanie Związkowi Sowieckiemu Europy Środkowo-Wschodniej jako jego bezpośredniej strefy wpływów. Fakt ten niekiedy jest nazywany **„zdradą jałtańską”**.

Ciekawe!

Podczas konferencji w Jałcie Churchill pragnął zapobiec podporządkowaniu Europy Środkowo-Wschodniej Związkowi Sowieckiemu. Niestety nie uzyskał w tej sprawie wsparcia ze strony amerykańskiego prezydenta. Roosevelt pojechał na konferencję jako ciężko chory człowiek. Pierwszorzędną kwestią było dla niego przystąpienie ZSRS do wojny z Japonią i udział tego państwa w konferencji założycielskiej międzynarodowej organizacji pokojowej. Aby to uzyskać, Roosevelt uległ żądaniom Stalina w sprawie Europy Środkowo-Wschodniej.



Wskaż obszary Europy, które zostały wyzwolone przez aliantów zachodnich, oraz ziemie opanowane przez Sowietów.



Podczas wybuchu bomby atomowej powstaje olbrzymi grzyb. Żar i fala uderzeniowa rozchodzą się z ogromną prędkością. Wybuch uwalnia promieniowanie radioaktywne, które niszczy ludzki organizm. Powoduje też odległe w czasie następstwa: uszkodzenia narządów, choroby nowotworowe, deformacje genetyczne.

Zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki. Kapitulacja Japonii

Kapitulacja Niemiec nie oznaczała końca II wojny światowej. Na Dalekim Wschodzie wciąż zacięcie broniła się Japonia. Wiosną 1945 r. jej armia kontrolowała Mandżukuo, Koreę, południowo-wschodnie Chiny, Półwysep Indochiński i część Holenderskich Indii Wschodnich.

Amerykanie mieli za sobą doświadczenie ciężkich walk na Okinawie. Dowództwo obawiało się, że inwazja na wyspy japońskie pociągnie za sobą zbyt wiele ofiar w ludziach. Dlatego prezydent USA **Harry Truman**, następca zmarłego w kwietniu 1945 r. Franklina Delano Roosevelta, podjął decyzję o użyciu bomby atomowej. Ta nowa, skonstruowana przez Amerykanów broń miała niespotykaną siłę rażenia.

Dnia **6 sierpnia 1945 r.** lotnictwo amerykańskie zrzuciło bombę atomową na japońskie miasto **Hiroszima**. Na skutek eksplozji i uwolnionego promieniowania radioaktywnego zginęło około 100 tysięcy osób. Dnia **9 sierpnia** celem kolejnego ataku atomowego stało się **Nagasaki**, gdzie zginęło 70 tysięcy ludzi. Tego samego dnia do wojny przeciwko Japonii, zgodnie z ustaleniami konferencji w Jałcie, włączył się Związek Sowiecki. Armia Czerwona w krótkim czasie zmusiła do kapitulacji japońskie wojska w Mandżurii. Zwycięska ofensywa Sowietów i ataki atomowe Amerykanów skłoniły cesarza i rząd Japonii do poddania się. Dnia **2 września 1945 r.** na pokładzie amerykańskiego pancernika Missouri [czyt. mizuri] doszło do podpisania **aktu bezwarunkowej kapitulacji**. Po sześciu latach krwawych i wyniszczających walk II wojna światowa się zakończyła.

Zrzucenie bomby atomowej na Hiroszimę we wspomnieniach dziewięcioletniego chłopca

Poszedłem na piętro, żeby się pobawić w pokoju ojca. Kiedy byłem w połowie schodów, błysnęło i zaczęły spadać różne rzeczy z góry. Ale było tak ciemno, że pomyślałem, że to wszystko mi się śni, i stanąłem jak wryty. Potem na północy stopniowo się przejaśniło. Tymczasem otoczyły nas płomienie. Mężczyźni na całym ciele pomazani krwią, i kobiety […] krzyczeli z bólu i skakali do rzeki […]. Na wyspie Ninoshima [czyt. ninoszima] leżeli wszędzie porozrzucani martwi ludzie, którzy byli tak poparzeni, że nie można już było rozpoznać ich twarzy.

Źródło: *Kronika II wojny światowej…*



Hiroszima po ataku atomowym. Zabudowa miasta została zniszczona w 80 procentach. W gruzach legło 68 tysięcy budynków na obszarze ośmiu kilometrów kwadratowych.

- Jakie skutki dla mieszkańców Hiroszimy i Nagasaki miało użycie bomby atomowej?

Więcej na temat

Krótka historia bomby atomowej

Po napaści Niemiec na Polskę Albert Einstein w imieniu amerykańskich fizyków ostrzegł prezydenta Roosevelta, że Niemcy prowadzą badania nad wykorzystaniem energii atomowej w celach wojskowych. To spowodowało podjęcie przez prezydenta USA decyzji o rozpoczęciu prac nad skonstruowaniem bomby atomowej. Obawiano się, że naziści zbudują ją pierwsi. Program stworzenia broni jądrowej – znany jako projekt Manhattan – ruszył w 1942 r. Główne prace prowadzono w tajnym ośrodku badawczym w Los Alamos w USA. Uczestniczyło w nich około pięciu tysięcy naukowców. Kierował nimi amerykański fizyk Robert Oppenheimer [czyt. openhajmer], który nawiązał współpracę z wieloma ośrodkami naukowymi. Dnia 16 lipca 1945 r. dokonano pierwszej udanej próby atomowej.



Bomba Little Boy [czyt. lytl boj] zrzucona przez bombowiec Enola Gay [czyt. gej] na Hiroszimę

- Dlaczego Amerykanie podjęli prace nad zbudowaniem bomby atomowej?

W skrócie

- Lato 1943 r. – atak wojsk alianckich na Włochy.
- 6 czerwca 1944 r. – lądowanie aliantów w Normandii. Utworzenie frontu zachodniego. Ofensywa sprzymierzonych na wschód.
- Pochód Armii Czerwonej na froncie wschodnim. Zdobycie Berlina.
- 4–11 lutego 1945 r. – konferencja Wielkiej Trójki w Jałcie.
- 8 maja 1945 r. – kapitulacja Niemiec.
- Sierpień 1945 r. – zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki. Atak ZSRS na Japonię. 2 września 1945 r. – kapitulacja Japonii. Koniec II wojny światowej.

Czy już umiesz?

1. Opisz sytuację polityczną i militarną we Włoszech w latach 1943–1945.
2. Wyobraź sobie, że jesteś korespondentem wojennym. Napisz relację prasową na temat jednego z przełomowych wydarzeń z końcowego okresu II wojny światowej.
3. Zastanów się i odpowiedz, dlaczego konferencja w Jałcie była nazywana „zdradą jałtańską". Które narody mogły się czuć skrzywdzone postanowieniami konferencji?
4. Czy użycie bomby atomowej przez Amerykanów w celu ograniczenia strat wśród własnych żołnierzy zasługuje na usprawiedliwienie? Uzasadnij odpowiedź.

Polski Cmentarz Wojenny na Monte Cassino

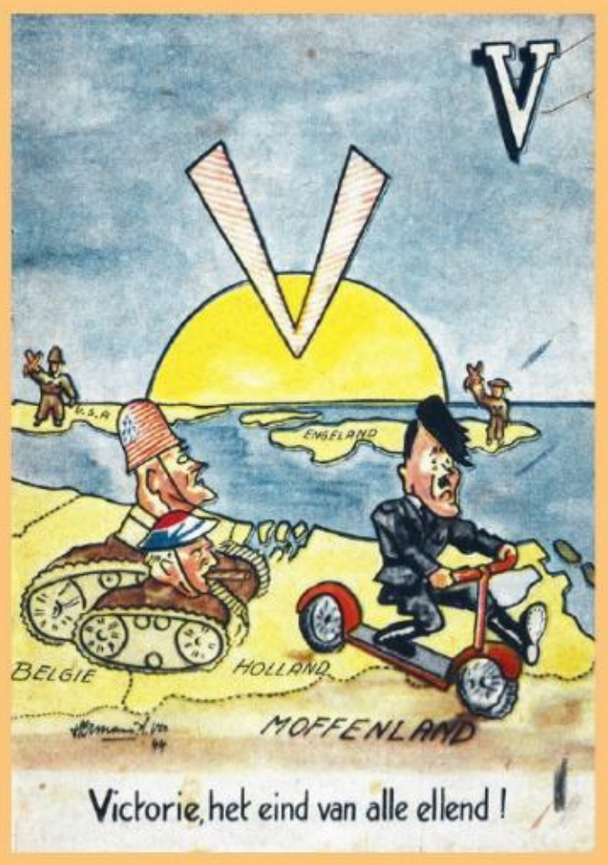


W trakcie pobytu we Włoszech warto odwiedzić Polski Cmentarz Wojenny na Monte Cassino. Został on otwarty w 1945 r. Spoczywają na nim nasi żołnierze polegli w walkach o to wzgórze. Każdego roku 18 maja, w rocznicę bitwy, są tu organizowane uroczystości z udziałem najwyższych władz Polski.

Podsumowanie działu 1

1. Podaj trzy najważniejsze przyczyny niemieckich zwycięstw w latach 1939–1941.
2. Porównaj charakter okupacji niemieckiej w Europie Zachodniej z okupacją Europy Środkowo-Wschodniej.
3. Stwórz kalendarium najważniejszych wydarzeń z okresu II wojny światowej.
4. Zestaw w tabeli przełomowe wydarzenia na frontach: europejskim (wschodnim i zachodnim), azjatyckim i afrykańskim.
5. Wymień polityczne decyzje, które wpłynęły na rezultat II wojny światowej.
6. Przyjrzyj się zamieszczonym obok karykaturom. Kogo przedstawiają? Do jakich wydarzeń z czasów II wojny światowej nawiązują?





7. Przytocz argumenty na potwierdzenie tezy, że II wojna światowa była wojną totalną.
8. Przeczytaj poniższe opisy. Następnie podaj imiona i nazwiska postaci, do których się one odnoszą.
   - Mąż stanu, premier Wielkiej Brytanii, który w czasie II wojny światowej należał do Wielkiej Trójki.
   - Amerykański generał, dowódca inwazji na Normandię w 1944 r.
   - Jeden z najzdolniejszych dowódców sowieckich, zdobywca Berlina.
9. Wymień czynniki, które zdecydowały o zwycięstwie wojsk koalicji antyhitlerowskiej w czasie II wojny światowej.
10. Przeczytaj fragment *Karty atlantyckiej*. Wykonaj polecenia i odpowiedz na pytania.

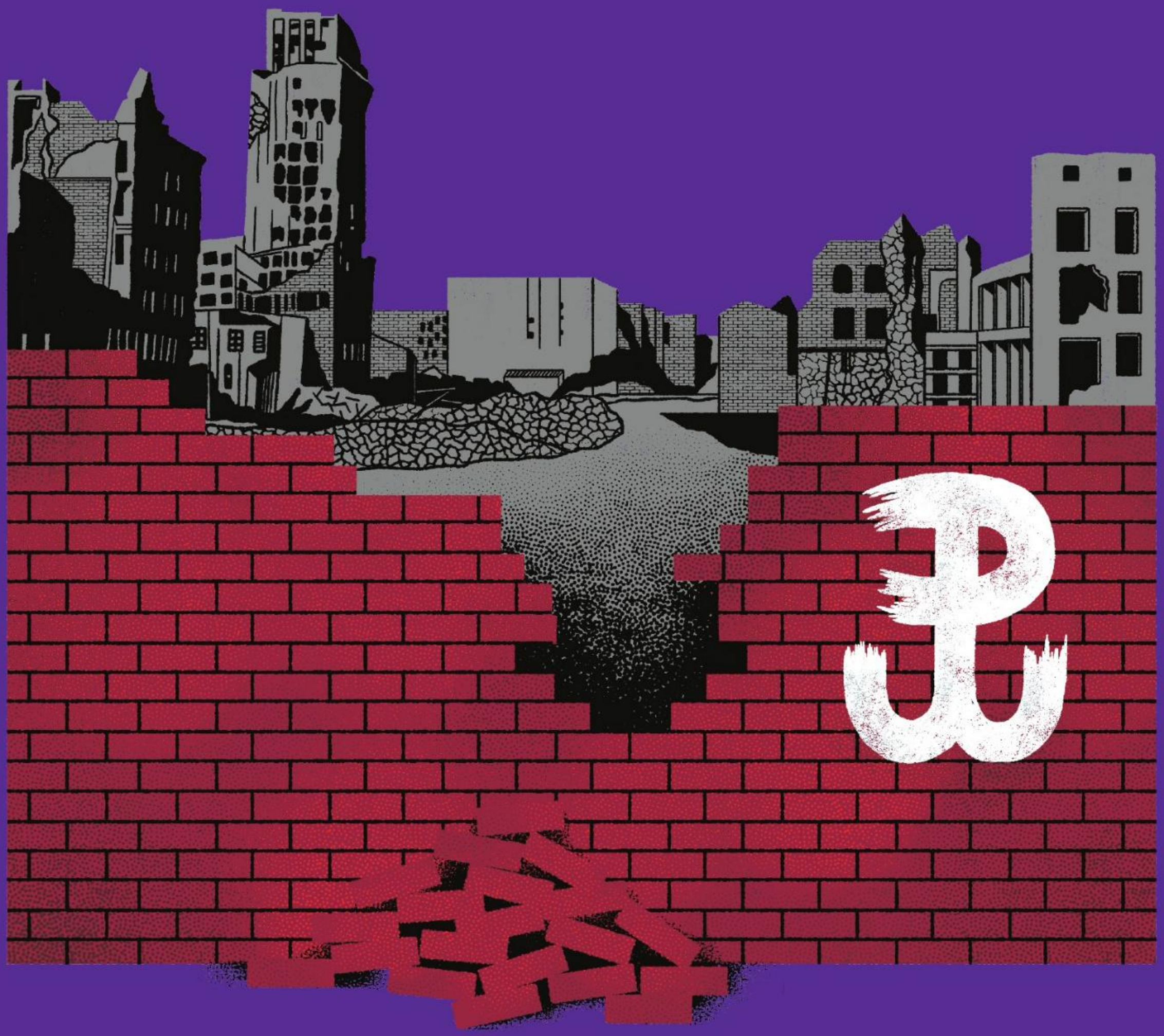
> [...] Deklaracja Wspólna Prezydenta Stanów Zjednoczonych Ameryki i Premiera p. Churchilla [...].
>
> Po pierwsze, ich kraje nie dążą do żadnego rozrostu ani pod względem terytorialnym, ani pod żadnym innym względem.
>
> Po wtóre, nie pragną oni zrealizować żadnych zmian terytorialnych, które by nie zgadzały się ze swobodnie wyrażonymi życzeniami ludów zainteresowanych.
>
> Po trzecie, szanują oni prawo wszystkich ludów do wybrania sobie formy rządów, pod jaką chcą żyć, i pragną oni, żeby przywrócono prawa suwerenne i autonomię tym, którym je odebrano siłą. [...]
>
> Źródło: *Wiek XX w źródłach...*

a) Jakie cele przyświecały twórcom *Karty atlantyckiej* – prezydentowi Rooseveltowi i premierowi Churchillowi? Porównaj je z celami państw Osi.

b) Przypomnij postanowienia konferencji w Teheranie i w Jałcie. Czy były one zgodne z zapisami *Karty atlantyckiej*? Uzasadnij swoje stanowisko.

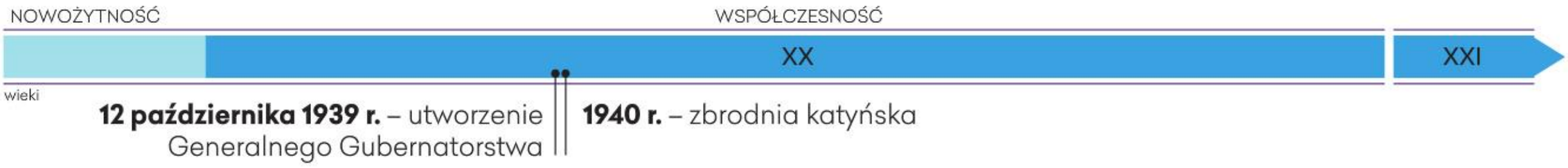
11. Poszukaj odniesień do wojny obronnej 1939 r. w kulturze. Weź pod uwagę utwory literackie, obrazy, komiksy, piosenki oraz murale. Opisz wybrane dzieło.

2. W okupowanej Polsce



1. Dowiedz się i wyjaśnij, co symbolizuje ukazany na ilustracji znak na murze. W jakim celu Polacy malowali go w czasie wojny?
2. Jakie konsekwencje prowadzenia działań zbrojnych przedstawia ilustracja?
3. Przedstaw losy swojej miejscowości w latach 1939–1945. Wymień lokalnych działaczy, którzy zginęli z rąk okupantów. Podaj przykłady zabytków w twojej okolicy, które ucierpiały w czasie wojny.

2.1 Noc okupacji

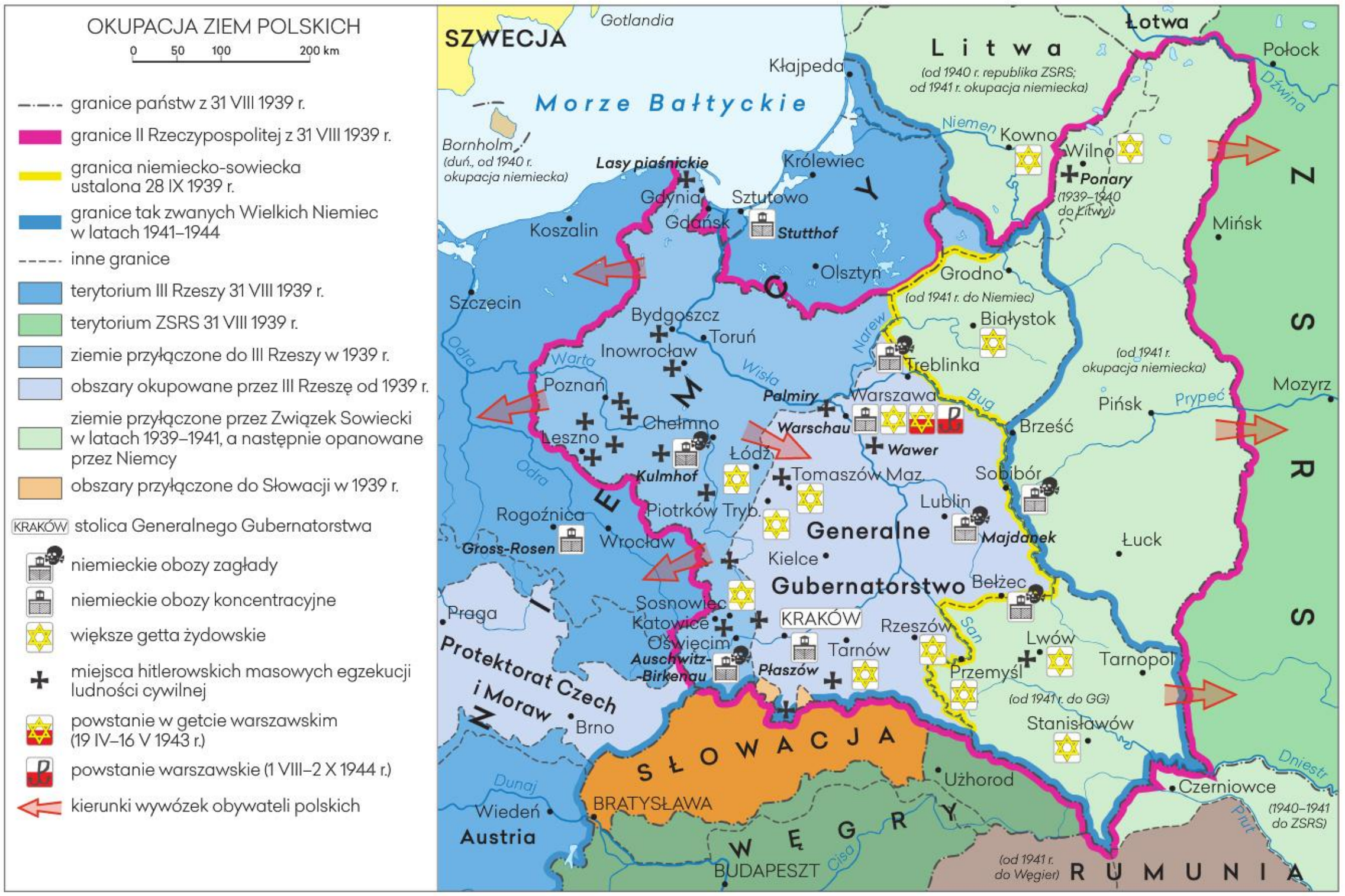


Podejmij temat

- Omów stosunek Niemców do polskiej ludności cywilnej we wrześniu 1939 r.

Nowy podział ziem polskich

Po zwycięstwie nad Polską we wrześniu 1939 r. Niemcy wcielili do Rzeszy Wielkopolskę, Pomorze Gdańskie, polską część Górnego Śląska oraz części dawnych województw warszawskiego i łódzkiego. Ziemie centralnej Rzeczypospolitej weszły w skład **Generalnego Gubernatorstwa**. Był to twór administracyjnie podporządkowany Niemcom. Generalnym gubernatorem został działacz NSDAP Hans Frank. Swoją siedzibę urządził na Wawelu.



- Wskaż: ziemie II Rzeczypospolitej wcielone do III Rzeszy, obszar GG i Kresy Wschodnie okupowane przez ZSRS.

Niemiecka polityka terroru

W myśl nazistowskiej ideologii Polacy byli ludźmi drugiej kategorii. Ich jedyną powinnością miała być praca dla niemieckich „panów". Od pierwszych dni okupacji hitlerowcy dążyli zatem do przekształcenia polskiego społeczeństwa w masy niewolników bez tożsamości narodowej i kulturowej. Aby pozbawić nasz naród przywództwa, Niemcy przystąpili do eksterminacji polskich elit. W pierwszych miesiącach okupacji na ziemiach wcielonych do Rzeszy – głównie na Pomorzu Gdańskim i w Wielkopolsce – rozstrzelano około 40 tysięcy wybitnych działaczy politycznych i społecznych, nauczycieli, księży katolickich, posiadaczy ziemskich, lekarzy i adwokatów. Podobną operację, znaną jako **akcja AB**, przeprowadzono wiosną i latem 1940 r. w GG.

Tragiczny los spotkał wielu polskich uczonych. W listopadzie 1939 r. w GG naziści przeprowadzili akcję **Sonderaktion Krakau** [czyt. zonderakcjon krakał]. Aresztowali 183 naukowców z Uniwersytetu Jagiellońskiego i innych uczelni. Następnie wywieźli ich do obozów koncentracyjnych. W lipcu 1941 r., po zajęciu Lwowa, Niemcy aresztowali i zabili 43 osoby, w większości profesorów tamtejszych uczelni. Wśród ofiar znaleźli się były premier Polski Kazimierz Bartel oraz znany tłumacz i publicysta Tadeusz Żeleński „Boy".



Ofiarą terroru padali nie tylko przedstawiciele inteligencji, ale również ludzie podejrzewani o działalność konspiracyjną. Często ginęli także przypadkowi przechodnie schwytani podczas **łapanek** organizowanych na ulicach miast przez policję, SS i żołnierzy Wehrmachtu. Pojmanych zabijano w publicznych egzekucjach w odwecie za działania ruchu oporu. Niemcy potrafili wymordować całe wsie podejrzane o współpracę z podziemiem.

Przez lata okupacji wiele osób trafiło do aresztów śledczych i więzień. Niezależnie od wieku czy płci, były brutalnie torturowane przez nazistów. Najgorszą sławę zyskały: więzienie Pawiak oraz areszt gestapo na ulicy Szucha w Warszawie, więzienie Montelupich w Krakowie i zamek w Lublinie. Po brutalnych przesłuchaniach więźniów zabijano lub wywożono do obozów.

Ważnymi elementami niszczycielskiej polityki Niemców było demoralizowanie i alkoholizowanie Polaków (np. poprzez stosowanie zapłaty w wódce) oraz zachęcanie Polek do poddawania się zabiegom przerywania ciąży.



Miejscami największych kaźni polskiej warstwy przywódczej były Palmiry w Puszczy Kampinoskiej, Fort VII w Poznaniu, Lasy Piaśnickie niedaleko Wejherowa i niemiecki obóz koncentracyjny Stutthof [czyt. sztuthof] koło Sztutowa. Powyżej: kobiety prowadzone na miejsce egzekucji w Palmirach.

Dokonana w grudniu 1939 r. zbrodnia w Bochni – w odwecie za napad na niemiecki posterunek Niemcy rozstrzelali 51 osób.



Na zdjęciu: cela zwana tramwajem w areszcie przy ulicy Szucha. Więźniowie oczekiwali w niej na przesłuchanie przez gestapo.



Wypędzanie Polaków z Wielkopolski jesienią 1939 r.



Do końca 1942 r. na ziemiach polskich osiedliło się około 700 tysięcy Niemców. Przybyli oni głównie z krajów bałtyckich i Bałkanów. Na zdjęciu: przesiedleni Niemcy bałtyccy otrzymują dom w Wielkopolsce.

Wywózki na roboty przymusowe i wysiedlenia

Niemcy masowo wywozili Polaków na **roboty przymusowe** do Rzeszy i krajów okupowanych. Polscy robotnicy byli źle traktowani, znacznie gorzej niż ci pochodzący z krajów Europy Zachodniej. Otrzymywali niską płacę lub pracowali za darmo. Nie obejmowały ich przepisy prawa pracy, a ich życie było obwarowane zakazami. W trakcie wojny na roboty przymusowe wywieziono ponad dwa i pół miliona polskich obywateli.

Dziesiątki tysięcy Polaków trafiły do **obozów koncentracyjnych**. Część z nich działała od lat w Niemczech. Były to między innymi: Dachau, Buchenwald, Sachsenhausen [czyt. zaksenhauzen], Ravensbrück [czyt. **ra**wensbrik] czy Gross-Rosen [czyt. gros rozen]. W czasie wojny naziści utworzyli obozy na ziemiach przyłączonych do Rzeszy (Auschwitz w Oświęcimiu, Stutthof) i w GG (m.in. na Majdanku i w Płaszowie). Los więźniów był tragiczny. Musieli wykonywać niewolniczą pracę ponad siły i przy głodowym wyżywieniu. Oznaczało to dla nich powolną śmierć.

Aby zdobyć „przestrzeń życiową" na wschodzie, Niemcy podjęli na zajętych ziemiach przymusowe wysiedlenia Polaków. Początkowo odbywało się to głównie na obszarach wcielonych do Rzeszy. Tylko w latach 1939–1941 wywieziono stamtąd do GG około 860 tysięcy ludzi. Brutalna akcja wysiedleńcza była prowadzona również w GG, głównie na **Zamojszczyźnie**. Trwała od jesieni 1942 r. do lata 1943 r. Objęła 100 tysięcy Polaków, w tym około 30 tysięcy dzieci. Wysiedleńców transportowano do obozów lub na roboty przymusowe. Na ich miejsce sprowadzono niemieckich osadników. Natomiast uprowadzone dzieci w większości wywieziono do Niemiec i przekazano tamtejszym instytucjom wychowawczym lub rodzinom.



Brama obozu koncentracyjnego Auschwitz I. Napis brzmi: *Arbeit macht frei* [czyt. arbajt macht fraj], co oznacza *Praca czyni wolnym*. W obozie Auschwitz I przetrzymywano głównie przedstawicieli polskich elit i członków podziemia. Pierwsza grupa Polaków trafiła tam w czerwcu 1940 r. Z czasem Niemcy zbudowali w pobliskiej wsi Brzezinka obóz zagłady Auschwitz II.



Więźniowie obozów koncentracyjnych pracowali w odzieży uszytej z drelichu w biało-niebieskie pasy, tak zwanych pasiakach. Umieszczano na nich numer więźniarski, który w obozie zastępował imię osadzonego. Powyżej: zdjęcia czternastoletniej Czesi Kwoki wykonane w Auschwitz. Dziewczynka została wysiedlona z Zamojszczyzny i trafiła do obozu. Została zabita zastrzykiem fenolu.

Sytuacja Polaków wysiedlonych z Zamojszczyzny

Zaczęły się transporty do Niemiec.

Okropny jest widok tych wysiedlanych ludzi. Starcy, kobiety, dzieci, niemowlęta przy piersiach matek, wszystko spędzone razem, głodne, obdarte. Nędzarze. Pędzą ich całymi dniami, pędzą i w nocy. Jedni odchodzą, drudzy przychodzą. Leżą na podwórzu, na gołej ziemi, jedni na drugich. W barakach nie ma już miejsca. Deszcz czy pogoda stoją pod gołym niebem. Nie dostają jeść. Jest jedna kuchnia w obozie, lecz nie nastarczy gotować dla wszystkich, chociaż gotują dzień i noc. Wyciągają ręce głodne dzieci, wyciągają dorośli... Głód i choroby dziesiątkują ludzi. Od rana do nocy słychać płacz dzieci, rozpacz matek, straszne przekleństwa żandarmów, nawoływania, krzyki. Rozdzielają rodziny, segregują. Zabierają matkom ostatnie dzieci i wywożą w nieznane. Matka osobno, dziecko osobno i ojciec osobno. Dwie osoby z rodziny nie mogą być razem. Na rozpaczliwe błagania matek odpowiedzią jest brutalne pchnięcie kolbą i zduszone przekleństwo.

Źródło: *Terror niemiecki w Zamojszczyźnie 1939–1944*, t. 1, red. Z. Klukowski, Zamość 1945

Jaki los spotkał dzieci z Zamojszczyzny? Poszukaj szczegółowych informacji na ten temat. Napisz notatkę.

Polityka gospodarcza

Niemcy maksymalnie eksploatowali gospodarczo ziemie polskie. Wprowadzili przymus pracy dla osób powyżej 15 roku życia. Przejęli majątek należący przed wojną do naszego państwa i znaczną część polskich przedsiębiorstw prywatnych, zwłaszcza tych na ziemiach wcielonych. Odtąd musiały one pracować na potrzeby armii niemieckiej. W GG naziści rozkradali mienie fabryk i wywozili maszyny na zachód. Ludność wiejską zmuszali do oddawania części plonów. Wobec opornych stosowali terror. Grabież płodów rolnych była jednym z powodów pogorszenia zaopatrzenia Polaków w artykuły pierwszej potrzeby. Skutkowało to niedożywieniem, które miało wyniszczający wpływ na kondycję społeczeństwa. Nastąpił spadek liczby urodzeń. Szerzyły się choroby zakaźne.



W miastach Niemcy wprowadzili racjonowanie żywności. Każdy otrzymywał przydział określonych produktów na kartki. Racje te były trzykrotnie mniejsze od zapotrzebowania kalorycznego.

Germanizacja

Obszary wcielone do Rzeszy podlegały germanizacji. Hitlerowcy zlikwidowali polskie szkolnictwo, urzędy i prasę. Zakazano używania języka polskiego. Dla osób, które miały niemieckich przodków lub należały do mniejszości etnicznych (Kaszubów, Ślązaków, Mazurów lub Górali), stworzono tak zwaną **volkslistę** [czyt. folkslistę]. Wpisywano się na nią dobrowolnie, z konieczności, a często pod przymusem. W GG nie prowadzono tak intensywnej germanizacji. Utrzymano polską administrację niższego stopnia, polską policję (od koloru mundurów zwaną granatową) i sądy. Zachowano szkolnictwo podstawowe i zawodowe. Wszystkie instytucje były pod ścisłą kontrolą okupantów. Złą sławą okryła się nazistowska organizacja Lebensborn [czyt. lejbensborn]. Dokonywała ona **rabunku dzieci** z ziem okupowanych w celu ich germanizacji. Ofiarami takiej polityki padło 200 tysięcy polskich dzieci.

Volkslista – niemiecka lista narodowościowa, na którą hitlerowscy urzędnicy wpisywali osoby pochodzenia niemieckiego zamieszkujące przed wojną tereny polskie. Volksdeutsche [czyt. folksdojcze] otrzymywali obywatelstwo niemieckie i pewne przywileje, ale koniecznością była służba w Wehrmachcie.

Okupacyjna codzienność

Zobacz, jak wyglądało polskie miasto i życie codzienne Polaków w czasie okupacji niemieckiej.

W miastach hitlerowcy zaczęli tworzyć getta, czyli zamknięte strefy, w których więzili ludność żydowską.

W głównych punktach miasta umieszczono megafony uliczne, tak zwane szczekaczki. Władze okupacyjne ogłaszały przez nie zarządzenia czy komunikaty wojenne. Szczekaczki i prasa wydawana przez Niemców stanowiły dla Polaków jedyne źródło informacji. Zakazane było – pod groźbą utraty życia – posiadanie odbiorników radiowych.

Chłopiec pracuje jako gazeciarz. W GG mogła ukazywać się wyłącznie propagandowa prasa okupacyjna. Wychwalano w niej potęgę III Rzeszy, kreowano wyidealizowany obraz życia pod okupacją i odwracano uwagę Polaków od wartości wyższych, np. przez wydawanie pornograficznej „Fali".

Na ziemiach wcielonych do Rzeszy okupant zamknął polskie instytucje kulturalne: teatry, muzea i biblioteki. Tylko na obszarze GG działały tak zwane jawne kina i teatry. Prezentowany w nich repertuar miał niską wartość artystyczną i zawierał demoralizujące treści.

Żeby zastraszyć Polaków, Niemcy organizowali łapanki na ulicach.

Zniemczono nazwy miast, ulic, placów i dworców. Na przykład Bydgoszcz przemianowano na Bromberg.

1. Podaj przykłady świadczące o depolonizacji i germanizacji przestrzeni miejskiej.
2. Z jakimi trudnościami zmagali się Polacy w czasie okupacji?
3. W jaki sposób uprzywilejowano Niemców?

Z realizacją kartek żywnościowych wiązały się duże trudności. Ludzie próbowali zdobyć potrzebne produkty nielegalnie, na tak zwanym czarnym rynku. Na przykład kupowali je u przyjezdnych rolników. Za nielegalną sprzedaż towarów groziła kara śmierci. Handlarze ukrywali więc żywność w wózkach dziecięcych lub walizkach.

Niemcy represjonowali duchowieństwo różnych wyznań: katolickie, protestanckie i żydowskie. W największym stopniu represje dotknęły Kościół na ziemiach wcielonych do Rzeszy. Tam księży na masową skalę aresztowano i wywożono do obozów koncentracyjnych.

Właściciel przedwojennej fabryki mebli podczas aresztowania przez esesmanów. Jego majątek przejęli Niemcy.

Polaków obowiązywały różne zakazy i ograniczenia. Do niektórych miejsc nie mieli wstępu. Mogli w nich przebywać jedynie Niemcy. Dotyczyło to części teatrów, kin, kawiarni, środków transportu czy lepiej zaopatrzonych sklepów. Obiekty te oznaczano tabliczką *Nur für Deutsche* [czyt. nur fur dojcze], co znaczy *Tylko dla Niemców*.

W kinach wyświetlano głównie filmy niemieckie, w tym niemiecką kronikę wojenną.

Na słupach ogłoszeniowych wywieszano niemieckie obwieszczenia i antysemickie plakaty.



Sowiecki plakat z 1939 r. Ukazuje żołnierza Armii Czerwonej, który – jak głosiła propaganda ZSRS – *uwalnia ukraińskich i białoruskich chłopów spod ucisku polskich panów*. W taki sposób Sowieci uzasadniali swoją agresję w 1939 r.

Pod okupacją sowiecką

Wschodnie obszary Polski zostały wcielone do ZSRS. Ich mieszkańcom narzucono sowieckie obywatelstwo. Władze zakazały używania języka polskiego w urzędach. Usunęły polskie nazwy ulic i podporządkowały sobie szkolnictwo. Na okupowanych ziemiach zapanował terror wymierzony w polskie elity. Zwalczano je pod hasłem walki z kapitalistami i obszarnikami. Wyniszczenie najświatlejszych obywateli miało ułatwić Sowietom wprowadzenie ustroju komunistycznego na okupowanych ziemiach.

Powszechną formą represji były **aresztowania** przez NKWD polskich działaczy, pracowników administracji i oficerów rezerwy. Kilkadziesiąt tysięcy Polaków trafiło do więzień i łagrów na terenie ZSRS. Inną formą prześladowania były **deportacje** – nagłe i masowe przesiedlenia całych grup ludności. Objęły one polskich urzędników, oficerów, policjantów, leśników wraz z rodzinami. W latach 1940 i 1941 Sowieci przesiedlili około 325 tysięcy obywateli II RP. Deportowani, narażeni na mrozy i upały, spędzali całe tygodnie w pociągach towarowych. Cierpieli pragnienie i głód. Miejscami docelowymi były łagry na Ukrainie, w Kazachstanie i na Syberii. Na zesłaniu Polaków czekała niewolnicza praca przy wyrębie lasów czy w kopalniach surowców radioaktywnych. Do 1941 r. w łagrach zmarło kilkadziesiąt tysięcy Polaków – głównie z powodu wycieńczenia, głodu, mrozów, chorób i złego traktowania.

Ola Watowa[1] o deportacjach Polaków w głąb ZSRS

Nie słyszałam, jak weszli. Przyszli z dozorcą. Zobaczyłam z pięciu enkawudzistów z wymierzonymi w nas bagnetami, no i: *dawaj, sobirajsia*[2]. Piętnaście minut na zabranie rzeczy. […] Do wagonu bydlęcego trzeba było nas na siłę wpychać, tak był przepełniony. Zaraz potem zaryglowano go i zamknięto na kłódkę. […] Po trzech tygodniach tego koszmaru wysadzono nas na jakiejś stacyjce w stepie – Jangiz-Tobe. […] Następnego dnia umieściliśmy się na podwodach[3] zaprzęgniętych w woły. Zaczęła się podróż przez bezmierne stepy. Dopiero po trzech dniach dotarliśmy do miejsca naszego przeznaczenia[4]. Barak, w którym mieliśmy zamieszkać, stał w stepie, a wokoło było rozrzuconych kilkanaście lepianek zamieszkanych przez Kazachów. Tutaj mieliśmy od tej pory żyć i pracować […].

Budzono nas, kiedy jeszcze ostatnie gwiazdy jaśniały na niebie, budzono brutalnie, zawsze z tym samym kłamliwym powiedzonkiem: *kto nie rabotajet, tot nie kuszajet*[5]. Bo istotnie zagładzano nas tam systematycznie.

Źródło: *Wiek XX w źródłach…*

1. Przedstaw krótko losy Oli Watowej.
2. Z jakimi trudnościami mierzyli się Polacy deportowani w głąb ZSRS?
3. Odszukaj na mapie orientacyjne miejsce deportacji Oli Watowej. Oblicz, jaką drogę przebyła ze Lwowa, skąd została wysiedlona.

[1] Paulina (Ola) Wat była żoną poety i prozaika Aleksandra Wata. W 1940 r. wraz z dziewięcioletnim synem Andrzejem została deportowana do Kazachstanu. Tam odnaleźli się z mężem, który również stał się ofiarą deportacji. Watowie wrócili do kraju w 1946 r. Paulina Wat opisała swoje przeżycia w książce *Wszystko co najważniejsze…*

[2] *Dawaj, sobirajsia – No, zbieraj się.*

[3] Podwoda – wóz, furmanka.

[4] Miejscem przeznaczenia był sowchoz Krasny Skotowod koło miasteczka Żarmy we wschodnim Kazachstanie.

[5] *Kto nie rabotajet, tot nie kuszajet – Kto nie pracuje, ten nie je.*

Zbrodnia katyńska

Jednym z największych masowych mordów dokonanych na Polakach w czasie II wojny światowej była **zbrodnia katyńska**. Na wniosek szefa NKWD Ławrientija Berii i na rozkaz Stalina enkawudziści zamordowali polskich oficerów, którzy w 1939 r. zostali wzięci do niewoli sowieckiej. Byli oni przetrzymywani w obozach jenieckich w Kozielsku, Starobielsku i Ostaszkowie. Do zbrodni doszło **wiosną 1940 r.** w kilku miejscowościach, m.in. w Katyniu koło Smoleńska, Kalininie (Twerze) i Charkowie na Ukrainie. Łącznie zabito nie mniej niż 22 tysiące polskich obywateli. Wśród nich byli głównie oficerowie rezerwy, których powołano do Wojska Polskiego w chwili wybuchu wojny: lekarze, prawnicy, urzędnicy, inżynierowie, dziennikarze, działacze polityczni, ziemianie. Stanowili elitę naszego społeczeństwa. Zabitych potajemnie pogrzebano w masowych grobach w Katyniu, Miednoje i okolicach Charkowa. Przez długi czas ich los pozostawał nieznany. Prawda o zbrodni wyszła na jaw dopiero w 1943 r. Wówczas sprawę nagłośnili Niemcy, którzy odkryli katyńskie mogiły. Sowieci nie przyznali się do popełnienia zbrodni.



W 1943 r. Niemcy ogłosili odkrycie grobów pomordowanych polskich oficerów. Na miejsce zbrodni udali się niezależni obserwatorzy. *Przede mną rozwarty dół, a w jego czeluści warstwami, ciasno, jak sardynki w pudełku, trupy. Mundury, płaszcze, mundury polskie, pasy, guziki, buty, zwichrzone włosy na czaszkach, usta poniektórych wpółotwarte* – tak relacjonował to, co zobaczył w Katyniu, pisarz Józef Mackiewicz.

W skrócie

- Podział ziem polskich przez okupantów. Utworzenie GG.
- Terror niemiecki na ziemiach polskich: egzekucje, aresztowania, łapanki, wysiedlenia, likwidacja inteligencji (m.in. akcja AB). Wywózki Polaków na roboty przymusowe i do obozów koncentracyjnych.
- Polityka terroru i wyniszczania narodu polskiego przez Sowietów. Deportacje na wschód.
- Wiosna 1940 r. – wymordowanie polskich oficerów przez NKWD (zbrodnia katyńska).

Czy już umiesz?

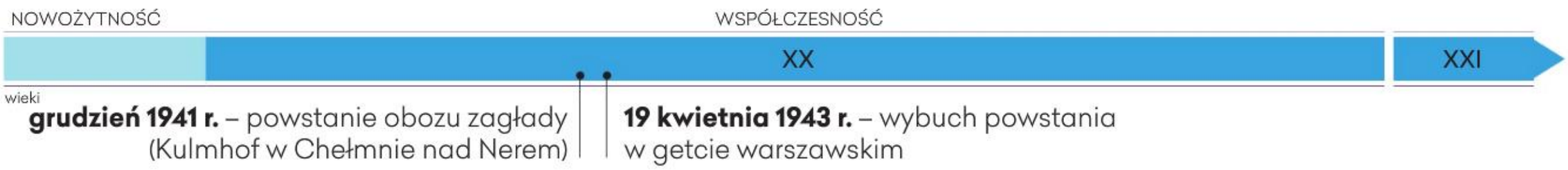
1. Porównaj politykę Niemiec wobec ziem wcielonych do Rzeszy Niemieckiej i wobec Generalnego Gubernatorstwa.
2. Scharakteryzuj politykę terroru, jaką stosowali okupanci wobec ludności polskiej. Dlaczego jego ofiarą była głównie inteligencja?
3. Czym była zbrodnia katyńska? Kto ponosi za nią odpowiedzialność?
4. Dowiedz się, czy w twojej najbliższej okolicy są miejsca, które upamiętniają ofiary okupacji hitlerowskiej. Napisz krótki artykuł na ten temat.
5. Historyk Wojciech Roszkowski napisał, że w czasie II wojny światowej *przed całym społeczeństwem polskim, rozdartym między dwóch okupantów, stanęło największe w jego historii niebezpieczeństwo – groźba zagłady.* Czy zgadzasz się z tym stwierdzeniem? Uzasadnij odpowiedź.

Palmiry



W Palmirach pod Warszawą znajduje się cmentarz, na którym pochowano ponad dwa tysiące osób zamordowanych przez Niemców. Straceni zostali w tym miejscu między innymi marszałek sejmu Maciej Rataj, mistrz olimpijski Janusz Kusociński, poeta Witold Hulewicz i publicysta Stanisław Piasecki. W pobliżu cmentarza wybudowano muzeum. Można w nim zobaczyć eksponaty związane z wojną.

2.2 Wokół tragedii Żydów



Podejmij temat

- Scharakteryzuj politykę Niemców wobec Żydów w okupowanej Europie.



Śmierć była w getcie codziennością.

Getta

Od pierwszych dni wojny ludność żydowska była szczególnie represjonowana przez okupanta niemieckiego. Hitlerowcy zmusili Żydów do noszenia opasek z gwiazdą Dawida. Konfiskowali ich majątki, grabili mienie i palili synagogi. Jesienią 1939 r. rozpoczęli przymusowe wysiedlanie Żydów do **gett**. Na ziemiach polskich powstało ich około 300. W Generalnym Gubernatorstwie pierwsze zorganizowano w Piotrkowie Trybunalskim. Natomiast największe było getto warszawskie. Przebywało w nim prawie pół miliona ludzi. Getto łódzkie, największe na ziemiach wcielonych do Rzeszy, zamieszkiwało 200 tysięcy osób. Naziści wprowadzili zakaz ich opuszczania. Od 1941 r. karali śmiercią Żydów ukrywających się poza murami i pomagających im Polaków.

Warunki panujące w gettach były tragiczne. Ludzi stłoczono na niewielkiej przestrzeni i pozbawiono kontaktu ze światem zewnętrznym. Masowo umierali z głodu i w wyniku szerzących się epidemii, zwłaszcza tyfusu. Szacuje się, że na terenie okupowanej Polski pół miliona ludzi zmarło z powodu złych warunków życia w gettach. W 1942 r. Niemcy zaczęli wywozić ludność żydowską z gett do obozów zagłady. W czasie likwidacji dzielnic hitlerowcy wymordowali 250 tysięcy Żydów.



Warszawskie getto odgrodzono murem od „aryjskiej" części miasta. Kładka łączyła dwie części zamkniętej dzielnicy.



Mieszkańcy warszawskiego getta w czasie wojny. Zwróć uwagę na przeludnienie ulicy.

Eksterminacja Żydów w obozach zagłady

Od 1942 r. aż do końca wojny naziści mordowali Żydów i przedstawicieli innych nacji w obozach zagłady zlokalizowanych w okupowanej Polsce.



Nowo przybyli więźniowie byli poddawani selekcji. Ludzi uznanych za zdolnych do pracy kierowano do obozu koncentracyjnego. Słabych, chorych, inwalidów, starców i dzieci od razu wysyłano na śmierć. Na zdjęciu: selekcja Żydów w Auschwitz.



W takich komorach uśmiercano ludzi. Najpierw więźniom kazano się rozebrać. Mówiono im, że przyszli do łaźni. Potem zamykano ich w pomieszczeniu, w którym rozpylano zabójczy gaz – cyjanowodór (cyklon B). Powyżej: komora gazowa w obozie na Majdanku.



Zwłoki pomordowanych przewożono do krematorium. Tam wyznaczeni więźniowie przeszukiwali ciała celem znalezienia kosztowności. Zwłoki palono w piecach krematoryjnych. Powyżej: krematorium w obozie na Majdanku (zdjęcie wykonane po wojnie).

Powstanie w getcie warszawskim

Początkowo Żydzi nie wiedzieli, dokąd ich rodacy są wywożeni z gett. Z czasem dowiedzieli się prawdy. Zdarzało się więc, że podczas likwidacji dzielnic chwytali za broń. **Powstanie w getcie warszawskim** było największym zrywem ludności żydowskiej przeciw Niemcom. Rozpoczęło się **19 kwietnia 1943 r.** Żydzi stawili zbrojny opór, gdy oddziały nazistów wkroczyły do getta z zamiarem jego likwidacji. Do walki przystąpiło około 800 bojowców wspieranych przez ludność getta. Wobec olbrzymiej przewagi wroga powstańcy ponieśli klęskę. Po złamaniu ich oporu Niemcy zaczęli podpalać budynki. W ten sposób zmusili ludność chowającą się w podziemiach do opuszczenia kryjówek. Zryw zakończył się 16 maja wysadzeniem w powietrze warszawskiej synagogi.



Mordechaj Anielewicz – jeden z dowódców powstania. Popełnił samobójstwo po odkryciu przez Niemców bunkra, w którym się ukrywał.



Żydzi schwytani podczas tłumienia powstania w getcie warszawskim. Fotografia niemiecka z raportu Jürgena Stroopa [czyt. jurgena sztropa], który dowodził jego likwidacją. Stroop został osądzony w powojennej Polsce i skazany na karę śmierci.



Tragiczny los spotkał rodzinę Ulmów ze wsi Markowa na Podkarpaciu. Przez ponad rok Ulmowie ukrywali dwie żydowskie rodziny, o czym najpewniej powiadomił Niemców mieszkaniec sąsiedniej wsi – funkcjonariusz granatowej policji. Donos miał tragiczne skutki. Niemcy rozstrzelali Józefa Ulmę, jego żonę – Wiktorię, będącą w zaawansowanej ciąży, ich sześcioro dzieci oraz wszystkich ukrywających się Żydów.

Postawy Polaków wobec Żydów

W czasie okupacji postawy Polaków wobec Żydów były różne. Duża część społeczeństwa pomagała Żydom, a część współpracowała z Niemcami w celu ich eksterminacji. Wielu ludzi zachowywało się biernie, głównie ze strachu o własne życie. Za udzielanie pomocy Żydom okupanci karali Polaków śmiercią. Zdarzało się, że naziści palili w chatach całe rodziny chłopskie razem z ukrywanymi przez nie Żydami.

Pomimo represji pomoc Żydom niosły pojedyncze osoby i powołane w tym celu organizacje. Najważniejszą z nich była tajna **Rada Pomocy Żydom „Żegota”**, istniejąca w strukturach Polskiego Państwa Podziemnego. Organizacja powstała między innymi z inicjatywy działaczki katolickiej **Zofii Kossak-Szczuckiej**, autorki słynnego *Protestu!*. Rada wspierała materialnie Żydów, pomagała ukrywającym się poza gettami i dostarczała im fałszywe dokumenty. Działacze „Żegoty” z największym poświęceniem wyprowadzali dzieci z warszawskiego getta. Umieszczali je w polskich rodzinach oraz w zakładach wychowawczych prowadzonych przez zgromadzenia zakonne. Z „Żegotą” współpracowały między innymi **Irena Sendler** oraz **siostra Matylda Getter**, które ocaliły setki żydowskich dzieci przed śmiercią. Polskie podziemie uznało za swój obowiązek poinformowanie światowej opinii publicznej o Holokauście. Jako pierwszy uczynił to działacz „Żegoty” **Jan Karski**, który złożył rządowi RP na emigracji obszerne raporty o zagładzie Żydów.

Odezwa Protest! autorstwa Zofii Kossak-Szczuckiej

Nie chcemy być Piłatami. Nie mamy możności czynnie przeciwdziałać morderstwom niemieckim, nie możemy nic poradzić, nikogo uratować, lecz protestujemy z głębi serc przejętych litością, oburzeniem i grozą. Protestu tego domaga się od nas Bóg, Bóg który nie pozwolił zabijać. Domaga się sumienie chrześcijańskie. Każda istota, zwąca się człowiekiem, ma prawo do miłości bliźniego. Krew bezbronnych woła o pomstę do nieba. […]

[…] Wiemy również, jak trujący bywa posiew zbrodni. Przymusowe uczestnictwo narodu polskiego w krwawym widowisku spełniającym się na ziemiach polskich, może snadno[1] wyhodować zobojętnienie na krzywdę, sadyzm i ponad wszystko groźne przekonanie, że wolno mordować bliźnich bezkarnie.

Kto tego nie rozumie, kto dumną, wolną przyszłość Polski śmiałby łączyć z nikczemną radością z nieszczęścia bliźniego – nie jest przeto ani katolikiem, ani Polakiem!

Źródło: *Odezwa Protest!*, 11 sierpnia 1942 r., https://ipn.gov.pl, dostęp: 8.05.2021 r.

[1] Snadno – snadnie, łatwo.



Zofia Kossak-Szczucka była pisarką i działaczką katolicką. Współorganizowała tajną organizację Front Odrodzenia Polski oraz Radę Pomocy Żydom „Żegota”. W 1942 r. opublikowała odezwę *Protest!*, w której przedstawiła stanowisko środowisk katolickich wobec zagłady Żydów.

1. Przedstaw stanowisko polskich środowisk katolickich wobec zagłady Żydów. Jak rozumiesz zwrot *Nie chcemy być Piłatami*?
2. Dokument był kolportowany w formie ulotki. Jak myślisz dlaczego?

Niestety część Polaków brała udział w tragedii Żydów. Na ludzkim nieszczęściu dorabiali się **szmalcownicy**. Wymuszali oni na Żydach pieniądze pod groźbą wydania ich hitlerowcom. W niektórych miejscowościach na wschodzie dawnej II RP doszło do pogromów ludności żydowskiej. Dokonali ich miejscowi mieszkańcy, również Polacy, często inspirowani do tego przez Niemców. W 1941 r. w **Jedwabnem** polscy mieszkańcy wsi zamordowali nie mniej niż 340 swoich żydowskich sąsiadów, z czego 300 spalili żywcem w stodole. Takie akty terroru były stanowczo potępiane przez rząd RP i władze polskiego podziemia, a dopuszczające się ich osoby były karane śmiercią.



Irena Sendler (1910–2008)

– działaczka społeczna. W okresie II wojny światowej potajemnie dostarczała żywność i lekarstwa do getta warszawskiego. Organizowała akcje wyprowadzania z niego dzieci – najpierw na własną rękę, a następnie jako działaczka „Żegoty". W 1944 r. brała udział w powstaniu warszawskim jako sanitariuszka.



Matylda Getter (1870–1968)

– siostra zakonna, naczelna matka przełożona prowincji warszawskiej sióstr franciszkanek. W czasie wojny organizowała pomoc dla żydowskich dzieci z warszawskiego getta – załatwiała im dokumenty i ukrywała w sierocińcach prowadzonych przez zgromadzenie. *Ratuję człowieka, który prosi o pomoc* – mawiała.

W skrócie

- Tworzenie przez Niemców gett na ziemiach polskich (m.in. w Warszawie).
- Eksterminacja Żydów przez Niemców – masowe egzekucje, obozy zagłady (m.in. Auschwitz-Birkenau, Treblinka, Bełżec).
- 1943 r. – powstanie w getcie warszawskim.
- Postawy Polaków wobec Żydów: pomoc udzielana przez pojedyncze osoby i instytucje (I. Sendler, M. Getter, J. Karski, Rada Pomocy Żydom „Żegota"), bierność albo akty wrogości (szmalcownicy, pogromy).

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, czym były getta. W jakim celu Niemcy zamykali w nich Żydów?
2. Opisz niemiecką politykę eksterminacji Żydów na ziemiach polskich.
3. Wskaż na mapie zamieszczonej na s. 48 niemieckie obozy zagłady w okupowanej Polsce.
4. Przedstaw okoliczności wybuchu powstania w getcie warszawskim.
5. Oceń postawy Polaków wobec Holokaustu.
6. Odszukaj na stronie internetowej sprawiedliwi.org.pl jedną z historii Polaków, którzy udzielali pomocy Żydom. Streść ją.

Pomnik Janusza Korczaka



Jedną z ofiar nazistów był pedagog i autor książek dla dzieci Janusz Korczak. Zginął w obozie zagłady w Treblince razem ze swoimi podopiecznymi z domu sierot. Na cmentarzu żydowskim przy ul. Okopowej na Woli w Warszawie znajduje się pomnik upamiętniający Korczaka i jego wychowanków.

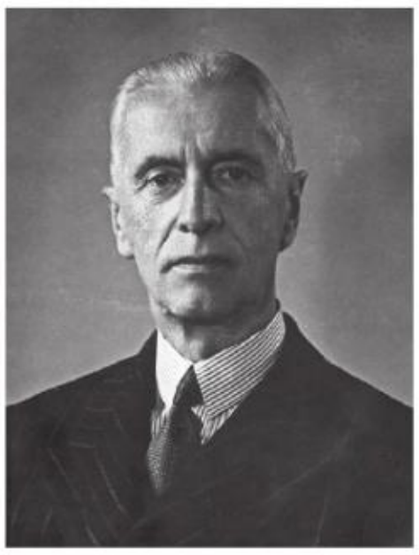
Przedstaw losy Żydów w swoim regionie w czasie wojny.

2.3 Rząd RP na emigracji i walka Polaków na frontach wojny



Podejmij temat

- Podaj imiona i nazwiska osób, które sprawowały najwyższe funkcje państwowe w Rzeczypospolitej we wrześniu 1939 r.
- Scharakteryzuj politykę Sowietów w okupowanej Polsce.



Władysław Raczkiewicz w czasie I wojny światowej stał na czele komitetu, który kierował procesem tworzenia polskich formacji militarnych w Rosji. W 1918 r. wstąpił do Wojska Polskiego. W czasach II Rzeczypospolitej sprawował urząd ministra spraw wewnętrznych. W latach 1930–1935 był marszałkiem senatu. Od 1934 r. stał na czele Światowego Związku Polaków. Od 30 września 1939 r. do śmierci w 1947 r. był prezydentem RP na uchodźstwie.

Władze na emigracji

Po agresji Sowietów na Polskę 17 września 1939 r. przedstawiciele władz II RP podjęli decyzję o ewakuacji do Rumunii. Następnie zostali przez Rumunów internowani. W praktyce uniemożliwiło im to sprawowanie funkcji państwowych. Aby zachować ciągłość prawną państwa, jesienią 1939 r. we Francji zaczęły się organizować emigracyjne władze Polski. Prezydentem został **Władysław Raczkiewicz**. Ignacy Mościcki, zgodnie z obowiązującą konstytucją kwietniową, przekazał mu uprawnienia głowy państwa.

Prezydent Raczkiewicz powołał nowy rząd. Na czele emigracyjnego gabinetu stanął gen. **Władysław Sikorski**. Objął on także stanowisko Naczelnego Wodza. Pod koniec 1939 r. prezydent powołał organ doradczy – Radę Narodową Rzeczypospolitej Polskiej. Rada stanowiła namiastkę polskiego parlamentu na uchodźstwie. Tworzyli ją głównie przedstawiciele ugrupowań, które przed wojną były opozycją sanacji. Przewodniczącym Rady Narodowej RP został **Ignacy Jan Paderewski**.

Początkowo polski rząd na uchodźstwie działał we Francji. Po klęsce tego państwa przeniósł się do Londynu – dlatego jest określany jako rząd londyński.

Organizacja Polskich Sił Zbrojnych

Celami nowych władz Rzeczypospolitej były: walka z Niemcami u boku aliantów, reprezentowanie polskich interesów na arenie międzynarodowej oraz odbudowa wolnej i demokratycznej Polski w przedwojennych granicach. Aby wypełnić pierwsze zadanie, Sikorski natychmiast przystąpił do organizowania **Polskich Sił Zbrojnych** (w skrócie: **PSZ**). Do tworzonych oddziałów we Francji i Wielkiej Brytanii wstępowali żołnierze, którzy przedostali się na zachód Europy przez Rumunię lub Węgry, oraz Polacy przebywający na emigracji. Wiosną 1940 r. pod bronią było już 85 tysięcy osób. Polskie jednostki wzięły udział w kampaniach norweskiej i francuskiej. Potem uczestniczyły w bitwie o Anglię oraz w walkach o Tobruk w Afryce.



Władysław Sikorski (1881–1943)

– polityk, generał, premier rządu RP na emigracji. W czasie I wojny światowej działał na rzecz utworzenia Legionów Polskich. W tym czasie blisko współpracował z Piłsudskim. Pod koniec wojny ich drogi się rozeszły. W wojnie polsko-bolszewickiej dowodził V Armią. W 1921 r. został szefem Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Po zamordowaniu prezydenta Narutowicza piastował przez pół roku funkcje premiera i ministra spraw wewnętrznych. W latach 1924 i 1925 był ministrem spraw wojskowych. Jako przeciwnik Piłsudskiego po przewrocie majowym został usunięty z czynnej służby wojskowej. W 1936 r. zainicjował polityczne porozumienie działaczy stronnictw, którzy krytycznie odnosili się do rządów sanacji – Front Morges [czyt. morż]. Od 30 września 1939 r. Sikorski był premierem rządu RP na uchodźstwie, a od 7 listopada 1939 r. – również Naczelnym Wodzem. W lipcu 1941 r. jako premier nawiązał stosunki dyplomatyczne ze Związkiem Sowieckim. Doprowadził do utworzenia Armii Polskiej w ZSRS. Zginął w katastrofie lotniczej w Gibraltarze 4 lipca 1943 r. w niewyjaśnionych okolicznościach. Obecnie brak jest dowodów, czy był to wypadek czy zamach na życie generała.

Układ Sikorski-Majski i sprawa wschodniej granicy Polski

W związku z agresją Związku Sowieckiego na Polskę we wrześniu 1939 r. rząd RP na emigracji uważał ZSRS za najeźdźcę i sojusznika Hitlera. Nie uznawał też zaboru wschodnich ziem II Rzeczypospolitej przez Sowietów. Wkrótce rząd Władysława Sikorskiego musiał zrewidować swoje stanowisko wobec Moskwy. Nastąpiło to po agresji III Rzeszy na ZSRS w 1941 r. Związek Sowiecki stał się wówczas ważnym członkiem koalicji antyhitlerowskiej. Należało więc uregulować relacje z nowym sojusznikiem. Dzięki mediacji Wielkiej Brytanii doszło do rozmów polsko-sowieckich. Przyniosły one pewien przełom. Dnia **30 lipca 1941 r.** w Londynie premier Władysław Sikorski i ambasador ZSRS w Wielkiej Brytanii Iwan Majski podpisali porozumienie, znane jako **układ Sikorski-Majski**. Na mocy układu przywrócono stosunki dyplomatyczne między obydwoma krajami. Sowieci zgodzili się na utworzenie w ZSRS polskiej armii pod zwierzchnictwem rządu RP w Londynie. Zobowiązali się też do uwolnienia naszych rodaków więzionych w sowieckich łagrach.

Nawiązanie stosunków z ZSRS wzmocniło pozycję rządu RP na świecie. Niedosyt stanowił fakt, iż nie osiągnięto porozumienia w sprawie przyszłej granicy polsko-sowieckiej. Pomimo zabiegów Władysława Sikorskiego Stalin odmówił ponownego uznania wschodniej granicy II RP ustalonej w traktacie ryskim z 1921 r. W układzie Sikorski-Majski znalazł się jedynie zapis, że Sowieci uznają traktaty zawarte z Niemcami w 1939 r. za nieważne, co i tak nie miało znaczenia od strony prawnej. W kolejnych latach, w miarę postępów Armii Czerwonej na froncie wschodnim, stanowisko Stalina w sprawie granicy jeszcze się usztywniło. Wzmogły się też naciski Brytyjczyków i Amerykanów na rząd RP, by ten zaakceptował propozycję oparcia przyszłej granicy polsko-sowieckiej na **linii Curzona**. Rząd RP jednak konsekwentnie odmawiał, gdyż zaakceptowanie linii Curzona oznaczało zrzeczenie się przez Polskę wschodnich województw II RP na rzecz ZSRS.

Ciekawe!

Na mocy porozumienia z rządem Sikorskiego ZSRS zobowiązał się udzielić więzionym Polakom „amnestii". Użyty termin, który oznacza akt łaski dla skazańców, był krzywdzący dla naszych rodaków. Więziono ich bowiem w sowieckich łagrach bezprawnie. Sikorski uznał jednak kwestię terminologii za sprawą drugorzędną, gdy chodziło o życie Polaków cierpiących pod stalinowskim jarzmem.

Linia Curzona – projekt tymczasowej granicy między Polską a Rosją sowiecką, wysunięty w czasie wojny polsko-bolszewickiej w latach 1919–1921 przez brytyjskiego ministra spraw zagranicznych lorda George'a Curzona [czyt. dżordża ker-zona]. Linia częściowo pokrywała się z zachodnią granicą Rosji z czasów III rozbioru. Dzięki zwycięstwu odniesionemu nad bolszewikami w 1920 r. Polska uzyskała na mocy traktatu ryskiego korzystniejszy przebieg granicy. Przebiegała ona 200 kilometrów na wschód od linii Curzona.



Żołnierze z armii Andersa w Iranie

Armia Polska w ZSRS

Dnia 14 sierpnia 1941 r. w Moskwie została zawarta polsko-sowiecka konwencja wojskowa. Regulowała ona kwestię powołania **Armii Polskiej w ZSRS**. Dowództwo nad wojskiem objął gen. **Władysław Anders**. Do miejsc formowania armii ściągali mężczyźni uwolnieni z sowieckich więzień i łagrów. Towarzyszyli im starcy, kobiety i dzieci. Nie wszyscy Polacy wyszli na wolność. Natomiast znaczna część ludzi, którym się to udało, nie dotarła do miejsc werbunku i polskich placówek rozsianych po rozległym kraju. Tworzenie polskiej armii napotykało wiele przeszkód ze strony władz sowieckich. Naszym rodakom nie dostarczano odpowiedniej ilości żywności, odzieży, lekarstw i sprzętu. Wokół obozów wojskowych koczowała ludność cywilna. Dziesiątkowały ją epidemie i głód. Ostatecznie Stalin zgodził się na ewakuację polskiego wojska z ZSRS. W 1942 r. do pozostającego pod kontrolą Brytyjczyków Iranu dotarło ponad 115 tysięcy Polaków – żołnierzy i cywilów.

Po ewakuacji armii Andersa władze sowieckie – wbrew umowom – zlikwidowały instytucje odpowiedzialne za pobór polskich żołnierzy i opiekę nad ludnością cywilną. To jeszcze pogorszyło złą sytuację Polaków, którzy pozostali w ZSRS.



W grudniu 1941 r. gen. Sikorski złożył wizytę w Moskwie. Podpisał tam ze Stalinem polsko-sowiecką deklarację o wspólnym prowadzeniu wojny z Niemcami. Na zdjęciu: sowiecki dyktator podpisuje dokument. Dalej stoją od prawej: minister spraw zagranicznych ZSRS Wiaczesław Mołotow, premier Władysław Sikorski, ambasador Polski w ZSRS Stanisław Kot, gen. Władysław Anders i bliski współpracownik Stalina Gieorgij Malenkow.

Sprawa katyńska

W **kwietniu 1943 r.** światło dzienne ujrzała prawda o losie tysięcy polskich oficerów wziętych do sowieckiej niewoli w 1939 r., Niemcy ogłosili wówczas odkrycie grobów pomordowanych Polaków w Katyniu. Jako winnych popełnienia zbrodni wskazali Rosjan. Wstrząśnięty polski rząd zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża z prośbą o zbadanie mogił. Z podobną prośbą w tym samym czasie wystąpili Niemcy. Stalin uznał ten zbieg okoliczności za dowód współpracy z hitlerowcami i zerwał z polskim rządem stosunki dyplomatyczne. Jednocześnie wyparł się odpowiedzialności za zbrodnię katyńską i obwinił o nią Niemców. Kłamstwo katyńskie było podtrzymywane przez dziesięciolecia. Kolejni przywódcy ZSRS i władze komunistycznej Polski zatajali prawdę. Dopiero w 1990 r. rząd Związku Sowieckiego oficjalnie przyznał, że to NKWD ponosi odpowiedzialność za mord.

Związek Patriotów Polskich

Stalin – jeszcze przed zerwaniem stosunków dyplomatycznych z rządem RP na emigracji – przystąpił do tworzenia podporządkowanych sowieckim interesom polskich organizacji i polskiej armii. Miały one stanowić konkurencję dla rządu RP w Londynie i umożliwić Sowietom uzależnienie Polski od ZSRS. Jedną z takich organizacji był założony w Moskwie **Związek Patriotów Polskich** (w skrócie: **ZPP**). Zdominowali go polscy komuniści lojalni wobec Stalina. Organizacja opowiadała się za walką zbrojną z Niemcami. Popierała sojusz z ZSRS i oparcie wschodniej granicy Polski na linii Curzona.

Od maja 1943 r. ZPP współorganizował powołanie **I Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki** pod dowództwem gen. **Zygmunta Berlinga**. W jej składzie znaleźli się polscy obywatele deportowani do Związku Sowieckiego. W 1944 r. powstały **I i II Armia Wojska Polskiego**, które walczyły u boku Sowietów na froncie wschodnim.



Przysięga żołnierzy I Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki 15 lipca 1943 r. w Sielcach nad Oką w ZSRS

Śmierć Sikorskiego. Sprawa polska na konferencji w Teheranie

Zerwanie przez ZSRS stosunków z rządem na uchodźstwie było ciężkim ciosem dla naszej sprawy. Ale na tym nie kończyły się nieszczęścia. Dnia 4 lipca 1943 r. w katastrofie lotniczej koło Gibraltaru zginął gen. Sikorski – mąż stanu, polityk cieszący się wielkim poważaniem w kraju i wśród aliantów zachodnich. Po jego śmierci premierem rządu został polityk Stronnictwa Ludowego i dotychczasowy wicepremier **Stanisław Mikołajczyk**. Natomiast stanowisko Naczelnego Wodza objął po Sikorskim gen. **Kazimierz Sosnkowski** – dawny współpracownik Józefa Piłsudskiego, żołnierz Legionów Polskich i uczestnik wojny obronnej 1939 r.

Śmierć gen. Sikorskiego osłabiła pozycję rządu polskiego przed konferencją Wielkiej Trójki w **Teheranie**. Zorganizowano ją na przełomie listopada i grudnia 1943 r. Churchill i Roosevelt razem ze Stalinem postanowili, że wschodnia granica Polski powinna przebiegać wzdłuż linii Curzona. Jako rekompensatę za utracone ziemie na wschodzie nasz kraj miał otrzymać obszary niemieckie do linii Odry oraz Prusy Wschodnie. O ustaleniach tych nie poinformowano rządu polskiego.



Churchill do Polski: *Spodoba ci się tutaj*. Brytyjska karykatura opublikowana po konferencji w Teheranie.

Polacy na frontach II wojny światowej

Nasi rodacy podjęli walkę z Niemcami na wszystkich frontach. Na zachodzie i południu żołnierze Polskich Sił Zbrojnych walczyli ramię w ramię z wojskami brytyjskimi i amerykańskimi, zaś na wschodzie – u boku Armii Czerwonej.

W obronie Norwegii w 1940 r. wzięły udział **niszczyciel ORP Grom** (ORP – Okręt Rzeczypospolitej Polskiej) i widoczny na zdjęciu **okręt podwodny ORP Orzeł**. Pierwszy został zatopiony przez Niemców, a drugi zaginął na Morzu Północnym.





Wielką rolę w bitwie powietrznej o Anglię odegrali polscy lotnicy. Największe uznanie zdobyli piloci walczący w dywizjonach myśliwskich – **Dywizjonie 302** i **Dywizjonie 303**.

Na zdjęciu: piloci z Dywizjonu 303

Od 1944 r. we Francji walczyła **I Dywizja Pancerna** pod dowództwem gen. Stanisława Maczka. Wsławiła się w bitwie pod Falaise. Następnie brała udział w wyzwalaniu Belgii i Holandii. Jej szlak bojowy zakończył się w Niemczech.



Na zdjęciu: gen. Maczek (po lewej)



Po ewakuacji z ZSRS armia Andersa dotarła na Bliski Wschód. Z części jej jednostek wydzielono **II Korpus Polski**. Dowództwo objął nad nim gen. Anders. W maju 1944 r. żołnierze Korpusu wsławili się w walkach o Monte Cassino. W lipcu 1944 r. oswobodzili Ankonę, a w kwietniu 1945 r. – Bolonię.

Na zdjęciu: żołnierz II Korpusu Polskiego gra hejnał mariacki pod Monte Cassino.



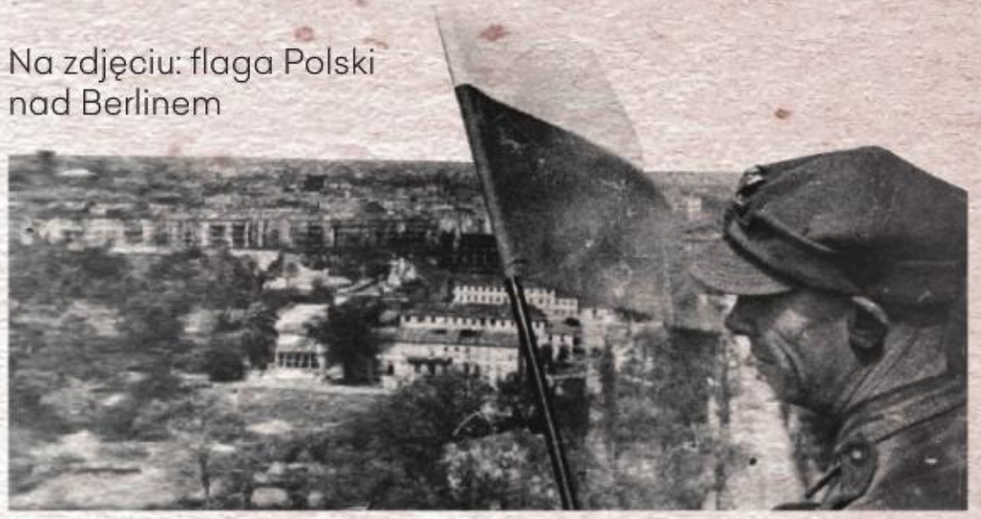
Samodzielna Brygada Strzelców Karpackich pod dowództwem gen. Stanisława Kopańskiego została sformowana na Bliskim Wschodzie. Brała udział w obronie Tobruku w 1941 r.

Wiosną 1940 r. **Samodzielna Brygada Strzelców Podhalańskich** pod dowództwem gen. Zygmunta Szyszko-Bohusza dzielnie biła się o Narwik w Norwegii.



I Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki przeszła swój chrzest bojowy 12 października 1943 r. w bitwie pod Lenino, gdzie poniosła duże straty. Od 1944 r. była częścią **I Armii Wojska Polskiego**. W 1945 r. uczestniczyła w walkach o Wał Pomorski. Następnie wzięła udział w szturmie na Berlin.

Na zdjęciu: flaga Polski nad Berlinem



POLACY NA FRONTACH II WOJNY ŚWIATOWEJ

0 200 400 km

- granice Polski w 1939 r.
- miejsca ważniejszych bitew z udziałem polskich formacji

Szlak bojowy

- Armii Polskiej w ZSRS i II Korpusu Polskiego
- I Dywizji Pancernej
- I Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki

Narwik 1940

Sztokholm

Helsinki

Morze Bałtyckie

Wołga

Moskwa

Sielce nad Oką

Lenino 1943

Briańsk

Buzułuk

Tatiszczewo

Warszawa

Wisła

Dniepr

Budapeszt

Ural

Syr-daria

Amu-daria

Morze Kaspijskie

Na froncie zachodnim walczyła **Samodzielna Brygada Spadochronowa** pod dowództwem gen. Stanisława Sosabowskiego. Oddział uczestniczył w operacji desantowej Market-Garden pod Arnhem we wrześniu 1944 r.



BLISKI WSCHÓD

Ateny

Eufrat

Tygrys

Bejrut

1941 Tobruk

Kair



1. Omów udział polskich formacji wojskowych w walkach na frontach II wojny światowej. Wymień ważniejsze bitwy z udziałem polskich żołnierzy.
2. W jakich największych operacjach militarnych wzięli udział Polacy?
3. Sprawdź, kim był Stanisław Skalski. Dowiedz się więcej o jego losach.



Władysław Anders (1890–1970)

– generał Wojska Polskiego. Karierę wojskową rozpoczął w armii carskiej. Brał udział w powstaniu wielkopolskim i wojnie polsko-bolszewickiej. Walczył w wojnie 1939 r. Dostał się do sowieckiej niewoli. W 1941 r. został zwolniony. Objął wówczas dowództwo nad Armią Polską w ZSRS. Bronił jej integralności i troszczył się o zaopatrzenie dla żołnierzy. W latach 1944 i 1945 dowodził II Korpusem Polskim. Walczył pod Monte Cassino. Od lutego do maja 1945 r. pełnił obowiązki Naczelnego Wodza. Po wojnie pozostał na emigracji. Angażował się w życie polityczne i społeczno-kulturalne polskiego wychodźstwa w Wielkiej Brytanii. Odnosił się krytycznie do postanowień konferencji jałtańskiej i rządów komunistycznych w Polsce. Władze PRL pozbawiły go obywatelstwa polskiego. Zasługi Andersa doceniono dopiero w wolnej Polsce. W 1995 r. został pośmiertnie odznaczony Orderem Orła Białego.

Pomnik Wojtka w Żaganiu



Na placu Słowiańskim w Żaganiu w województwie lubuskim znajduje się pomnik niedźwiedzia-żołnierza. Wojtek był pełnoprawnym członkiem 22 Kompanii Zaopatrywania Artylerii II Korpusu Polskiego. Wraz z polskimi żołnierzami przeszedł szlak bojowy z Bliskiego Wschodu do Włoch. Pomnik odsłonił prof. Wojciech Narębski – żołnierz II Korpusu Polskiego i świadek historii Wojtka.

Poszukaj informacji na temat jednego z dowódców polskich formacji z czasów II wojny światowej. Przedstaw zdobyte wiadomości.

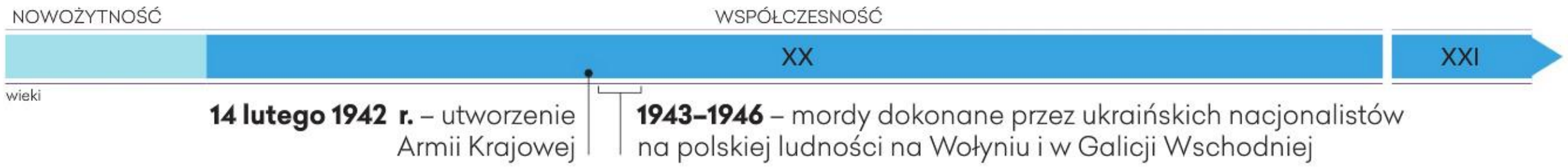
W skrócie

- Władze Polski na uchodźstwie: prezydent W. Raczkiewicz, premier i Naczelny Wódz gen. W. Sikorski. Formowanie Polskich Sił Zbrojnych.
- Układ Sikorski-Majski – nawiązanie stosunków dyplomatycznych Polski i ZSRS. Powstanie Armii Polskiej w ZSRS pod dowództwem gen. W. Andersa.
- Sprawa katyńska i zerwanie przez Sowietów stosunków z Polską.
- 1943 r. – śmierć W. Sikorskiego. Następcy: premier S. Mikołajczyk, Naczelny Wódz gen. K. Sosnkowski.
- Decyzje Wielkiej Trójki na konferencji w Teheranie w sprawie polskiej: przyszłe państwo polskie między Odrą a linią Curzona.
- Ważniejsze bitwy z udziałem polskich formacji wojskowych w czasie II wojny światowej: Narwik 1940 r., powietrzna bitwa o Anglię 1940 r., Tobruk 1941 r., Lenino 1943 r., Monte Cassino 1944 r., Falaise 1944 r., Arnhem 1944 r., Wał Pomorski 1945 r., Bolonia 1945 r., Berlin 1945 r.

Czy już umiesz?

1. Omów okoliczności, w jakich powstał rząd RP na uchodźstwie.
2. Wymień drażliwe kwestie w relacjach polsko-sowieckich. Czy można było osiągnąć kompromis w sprawie granicy wschodniej i Katynia z uwzględnieniem polskiej racji stanu? Uzasadnij swoje zdanie.
3. Podaj skutki podpisania układu Sikorski-Majski dla Polaków więzionych w Związku Sowieckim.
4. Oceń sytuację rządu polskiego na arenie międzynarodowej w 1943 r.
5. Jaki stosunek miał Stalin do rządu RP na emigracji? Dlaczego? W jakim celu zainicjował utworzenie ZPP?
6. Dlaczego postanowienia konferencji teherańskiej stały w sprzeczności z *Kartą atlantycką*?

2.4 Walka i opór w okupowanym kraju



Podejmij temat

- Wymień cele rządu RP na uchodźstwie.

Organizacje konspiracyjne na ziemiach polskich

Klęska Polski w 1939 r. nie oznaczała złamania polskiego oporu wobec najeźdźców. W pierwszych miesiącach okupacji lawinowo powstawały organizacje konspiracyjne. Jeszcze przed upadkiem Warszawy oficerowie WP utworzyli podziemną (czyli działającą w ukryciu) organizację wojskową – Służbę Zwycięstwu Polski. W listopadzie 1939 r. w jej miejsce powstał **Związek Walki Zbrojnej** (w skrócie: **ZWZ**). Stanowił część Polskich Sił Zbrojnych i podlegał Naczelnemu Wodzowi gen. Władysławowi Sikorskiemu. Celem ZWZ było prowadzenie walki z okupantami na obszarze całego kraju i odzyskanie niepodległości. W czerwcu 1940 r. gen. **Stefan Rowecki „Grot"** stanął na czele Komendy Głównej ZWZ. W jej skład wchodziły między innymi oddziały odpowiedzialne za prowadzenie wrogiej w stosunku do okupantów działalności: wywiadowczej, informacyjnej, propagandowej, a przede wszystkim – **dywersyjnej** i **sabotażowej**.

Również poszczególne środowiska polityczne tworzyły organizacje zbrojne. Z ramienia Stronnictwa Ludowego (SL) powstały **Bataliony Chłopskie** (**BCh**). Z prawicowym Stronnictwem Narodowym (SN) była zaś związana **Narodowa Organizacja Wojskowa** (**NOW**). Własne oddziały utworzyła Polska Partia Socjalistyczna (walczyły one w szeregach ZWZ). Tradycję Związku Harcerstwa Polskiego kontynuowały **Szare Szeregi** i **Hufce Polskie**.

W 1942 r. gen. Władysław Sikorski nakazał wszystkim organizacjom konspiracyjnym wstąpienie do ZWZ. Sam Związek **14 lutego 1942 r.** przemianowano na **Armię Krajową** (**AK**). AK organizowała opór przeciw Niemcom i podejmowała akcje bojowe. Rozpoczęła też przygotowania do powstania powszechnego. Miało ono wybuchnąć w dogodnym momencie, np. w chwili załamania się Wehrmachtu. Do AK przyłączyło się wiele organizacji (m.in. część NOW i BCh). W połowie 1944 r. AK liczyła już ponad 300 tysięcy żołnierzy. Była to największa podziemna organizacja w okupowanej Europie. Pomimo rozkazu Naczelnego Wodza nie wszystkie organizacje wstąpiły do Armii Krajowej, choć z nią współpracowały. Taką niezależną od AK organizacją były utworzone w 1942 r. **Narodowe Siły Zbrojne** (**NSZ**).

Dywersja – działania wojenne wymierzone w okupanta, które miały na celu wprowadzenie zamieszania w jego systemie dowodzenia oraz uniemożliwienie mu realizacji zamiarów.

Sabotaż – zakłócanie pracy przez jej umyślne niewykonanie, wykonywanie wadliwe, uszkadzanie urządzeń czy niszczenie zakładów o dużym znaczeniu gospodarczym; ukryte lub zamaskowane działania mające na celu dezorganizację działań okupanta i przeszkodzenie w realizacji jego planów.



Napis *Pawiak pomścimy* – umieszczony na tablicy ogłoszeniowej przez harcerzy Szarych Szeregów



Stefan Rowecki „Grot” (1895–1944)

– generał Wojska Polskiego. Karierę wojskową zaczął w Legionach Polskich. Uczestniczył w wojnie polsko-bolszewickiej. W 1939 r. objął dowództwo Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej. Walczył między innymi pod Tomaszowem Lubelskim. Po klęsce wrześniowej udało mu się uniknąć niewoli. W podziemiu był Komendantem Głównym ZWZ, a następnie Komendantem Głównym AK. Tę ostatnią funkcję pełnił do czerwca 1943 r. Został wówczas zdekonspirowany i aresztowany przez gestapo. Odmówił współpracy z Niemcami w walce przeciwko Sowietom. Zginął w sierpniu 1944 r. w obozie Sachsenhausen. W 1995 r. został pośmiertnie odznaczony Orderem Orła Białego.



W latach 1943–1945 Jan Stanisław Jankowski należał do przedstawicieli władz emigracyjnych w kraju: jako delegat rządu, wicepremier i szef Krajowej Rady Ministrów. W 1945 r. został aresztowany przez NKWD. Skazano go na karę więzienia w tak zwanym procesie szesnastu (zob. s. 142 i 143). Zmarł w ZSRS. W 1995 r. został pośmiertnie odznaczony Orderem Orła Białego.

Konspiracyjne instytucje polityczne

W czasie II wojny światowej cztery główne partie – SL, SN, Polska Partia Socjalistyczna-Wolność, Równość, Niepodległość (w skrócie: PPS-WRN) oraz Stronnictwo Pracy (SP) – utworzyły Polityczny Komitet Porozumiewawczy. Stanowił on główną reprezentację polityczną w kraju. W styczniu 1944 r. funkcję tę przejęła **Rada Jedności Narodowej** (**RJN**). Cieszyła się ona poparciem większości Polaków. Przewodniczył jej Kazimierz Pużak.

W grudniu 1940 r. powstała **Delegatura Rządu RP na Kraj** – cywilne przedstawicielstwo władz emigracyjnych. Na jego czele stał Delegat Rządu RP na Kraj. Funkcję tę pełnili kolejno: Cyryl Ratajski, Jan Piekałkiewicz, Jan Stanisław Jankowski, Stefan Korboński i Jerzy Braun. Głównym zadaniem Delegatury była budowa podziemnej administracji podległej rządowi RP. Na szczeblach dawnych województw i powiatów utworzono delegatury okręgowe. Przygotowywały się one do objęcia władzy w terenie po wojnie. Przedstawiciele Delegatury zajmowali się też sprawami opieki społecznej, oświaty, kultury. Nieśli pomoc więźniom, ratowali dzieła sztuki. Wydawali podziemną prasę. W ramach Delegatury działała Rada Pomocy Żydom „Żegota”.

Wiosną 1944 r. została powołana **Krajowa Rada Ministrów**. Miała przejąć władzę w momencie wyparcia Niemców. Składała się z delegata rządu na kraj (Jankowskiego) i jego zastępców. Działała do marca 1945 r., kiedy to jej członków aresztowało NKWD.

Polskie Państwo Podziemne

Delegatura Rządu RP na Kraj pełniła funkcje administracyjne i kontrolowała sądy cywilne. RJN odgrywała rolę parlamentu. Siłę zbrojną stanowiła AK, której podlegały sądy wojskowe. Te instytucje i organizacje tworzyły fundament **Polskiego Państwa Podziemnego**. Podlegały rządowi na emigracji i miały za zadanie realizację jego celów.

Polskie Państwo Podziemne było wyjątkowe w skali świata. W pracę na jego rzecz zaangażowały się dziesiątki tysięcy Polaków. W żadnym innym kraju nie powstała tak liczna i rozbudowana organizacja konspiracyjna.

Więcej na temat

Kim byli cichociemni?

Walkę AK w okupowanym kraju wspierali cichociemni. Byli to najlepsi żołnierze wyszkoleni w Wielkiej Brytanii w ośrodkach zajmujących się operacjami specjalnymi. Drogą lotniczą przerzucano ich do kraju, gdzie służyli jako dowódcy, instruktorzy wojskowi i agenci wywiadu. Wstępowali do oddziałów partyzanckich oraz uczestniczyli w tajnych akcjach bojowych. Od lutego 1941 r. do grudnia 1944 r. do okupowanej Polski przerzucono 316 cichociemnych. Do najbardziej znanych należał ostatni Komendant Główny AK gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek", wybitni dowódcy partyzanccy: Jan Piwnik „Ponury", Maciej Kalenkiewicz „Kotwicz" i Hieronim Dekutowski „Zapora", a także Bolesław Kontrym „Żmudzin" – wykonawca wielu wyroków śmierci na agentach gestapo.

- Cichociemnych nazywa się czasem elitą dywersji. Czy zgadzasz się z tym stwierdzeniem? Odpowiedz na to pytanie po zapoznaniu się ze szczegółowym życiorysem jednego z wymienionych żołnierzy cichociemnych.



Major Jan Piwnik „Ponury" walczył w wojnie 1939 r., a potem we Francji. W 1941 r. został przerzucony do kraju jako cichociemny. Dwa lata później przeprowadził słynną akcję rozbicia więzienia w Pińsku. Dowodził oddziałami partyzanckimi AK. Zginął w walce z Niemcami w czerwcu 1944 r.

Podziemie komunistyczne

Oprócz organizacji niepodległościowych na okupowanych ziemiach polskich formowało się podziemie komunistyczne. W grudniu 1941 r. do Generalnego Gubernatorstwa przerzucono z Moskwy drogą lotniczą kilku działaczy komunistycznych. W styczniu 1942 r. powołali oni **Polską Partię Robotniczą** (w skrócie: **PPR**). Jednym z jej głównych działaczy, a następnie przewodniczącym był **Władysław Gomułka**. PPR odnosiła się z wrogością do rządu na emigracji i do podziemia niepodległościowego. Opowiadała się za ustanowieniem w Polsce ustroju komunistycznego.

W 1942 r. PPR powołała własną formację zbrojną – **Gwardię Ludową**. Z czasem przekształciła się ona w **Armię Ludową** (**AL**) pod dowództwem gen. Michała Żymierskiego „Roli". Latem 1944 r. liczebność Armii Ludowej wynosiła około sześciu tysięcy ludzi.

Pod koniec 1943 r. PPR powołała organizację, która miała stanowić zalążek przyszłego parlamentu – **Krajową Radę Narodową** (**KRN**). Jej przewodniczącym został działacz PPR **Bolesław Bierut**. KRN reprezentowała interesy komunistów, którzy całkowicie ją zdominowali.

PPR miała znikome poparcie społeczne. Powszechnie było wiadomo, że stanowiła ona narzędzie polityki Stalina, który zmierzał do podporządkowania sobie Polski po wojnie. Wydawało się, że komuniści nie odegrają większej roli. Rachuby te okazały się błędne. Wkrótce Polska Partia Robotnicza uzyskała potężne wsparcie ze strony Armii Czerwonej, gdy ta wkroczyła na ziemie polskie od wschodu.

Ciekawe!

PPR – *Płatne Pachołki Rosji* – takie rozwinięcie tego skrótu można było zobaczyć na murach w okupowanym kraju.

1. Wskaż działania, które są przykładami walki zbrojnej z okupantem.
2. Wyjaśnij, jakie były cele poszczególnych akcji podejmowanych przeciwko Niemcom.
3. Oceń znaczenie działań polskiego podziemia o charakterze propagandowym i dezinformacyjnym.
4. Wyszukaj informacje o innych znanych akcjach bojowych AK z czasów okupacji. Opisz jedną z nich.



Jednym z największych oddziałów partyzanckich była 27 Wołyńska Dywizja Piechoty AK.



Jednym z najtragiczniejszych dni dla Polaków na Wołyniu była **krwawa niedziela** 11 lipca 1943 r. Oddziały UPA zaatakowały wówczas 99 miejscowości. W kilku przypadkach zabito Polaków zgromadzonych w świątyniach podczas nabożeństw. Powyżej: ruiny kościoła w Kisielinie, w którym wymordowano wiernych.

Walki partyzanckie

Do 1944 r. Armia Krajowa prowadziła walki partyzanckie w ograniczonym stopniu. Dowództwo AK obawiało się bowiem, że chaotyczny opór narazi cywilów na represje ze strony Niemców. Jeśli już podejmowano działania partyzanckie, to czyniono to głównie w obronie ludności polskiej, np. na Zamojszczyźnie w 1942 i 1943 r. Wraz z przesunięciem się frontu na wschodnie obszary II RP w 1944 r. wzrosła aktywność oddziałów AK, głównie w okolicach Wilna i Nowogródka. Często współpracowały one z BCh i NSZ, a także z AL i partyzantką sowiecką. Zdarzało się też, że oddziały partyzanckie biły się między sobą. Największe walki AK toczyła z partyzantką sowiecką, która dążyła do zniszczenia polskich organizacji niepodległościowych.

Zbrodnia wołyńska

W czasie II wojny światowej na ziemiach południowo-wschodnich II Rzeczypospolitej zaostrzył się konflikt polsko-ukraiński. Celowo podsycali go Niemcy. Największe rozmiary przybrał na Wołyniu. W 1943 r. oddziały nacjonalistycznej **Ukraińskiej Armii Powstańczej** przeprowadziły tam zorganizowaną akcję fizycznej likwidacji ludności polskiej. W ich przekonaniu „oczyszczenie" tych terenów z Polaków miało ułatwić odbudowę wolnej Ukrainy. W mordach organizowanych przez UPA brali udział ukraińscy chłopi, sąsiedzi Polaków. Uzbrojeni w widły, siekiery i łopaty napadali na polskie wsie i osady. Zabijali mężczyzn, kobiety, starców i dzieci. Ofiary przed śmiercią okrutnie torturowali. Grabili dobytek i palili zabudowania. W kolejnych latach do podobnych akcji doszło w Galicji Wschodniej i na Chełmszczyźnie. Według szacunków w latach 1943–1946 Ukraińcy zamordowali około 100 tysięcy osób. Polakom ratunek niosły miejscowe oddziały samoobrony oraz AK, BCh i NSZ. Organizowano też akcje odwetowe. Z rąk polskich partyzantów zginęło kilka tysięcy Ukraińców.

Do konfliktów narodowościowych dochodziło też na Wileńszczyźnie (między Polakami a Litwinami) i na Białorusi (między Polakami a Białorusinami). W wielu miejscach partyzanci różnych nacji, w tym również Polacy, dopuścili się zbrodni na miejscowej ludności za sprzyjanie wrogiej partyzantce.



Ofiary mordu dokonanego 14 grudnia 1943 r. przez UPA w Lataczu w województwie tarnopolskim: Maria Karpiak i jej dzieci w wieku od 6 do 23 lat

Relacja Jadwigi Majewskiej[1] – świadka zbrodni wołyńskiej

Ciągle wracam do tych wydarzeń z 16 lipca 1943 roku, jak musieliśmy się wszyscy zgromadzić w szkole. To była ta słynna samoobrona, to był początek obrony. W szkole było bardzo dużo ludzi, także spoza Huty Stepańskiej. […] Byliśmy tam do 18 lipca, a potem wyszedł rozkaz, żeby się wycofać do Sarn, bliżej kolei, tam, gdzie byli Niemcy. […] Szybko wróciliśmy do domu, każdy co mógł, to wziął. Tylko ja nie zdążyłam wejść na furmankę, bo postanowiłam jeszcze wrócić do domu po mój obrazek, który dostałam na Pierwszą Komunię. Biegłam za furmanką, ale było bardzo dużo ludzi. […] Mama krzyczała i wyciągała ręce, żeby mnie wciągnąć na ten wóz, ale nie zdążyłam. Widziałam bardzo dużo pomordowanych. Pamiętam, że napadnięto na nas w trakcie tego wycofywania się. Jak słyszałam te krzyki i strzały banderowców[2]: *Urra, urra, rezać Lachy*[3], to ja ze strachu przeskoczyłam przez rów, bo zobaczyłam, że niektórzy uciekają do lasu. […] Tam zgubiłam but i ten obrazek. […] Zobaczyłam wtedy kobietę z rozciętym brzuchem, nieżywą, przy niej dziecko siedziało, płakało. Widziałam też innych martwych ludzi. Gdy biegłam do lasu, zobaczyłam mojego wujka, brata ojca, który biegł z narzeczoną – złapała mnie za rękę i tak żeśmy szli dzień, noc i jeszcze dzień, aż do Sarn.

Źródło: Relacja Jadwigi Majewskiej – świadka tragedii w Hucie Stepańskiej, oprac. R.B. Pękała, https://zbrodniawolynska.pl, dostęp: 2.07.2020 r.

[1] Jadwiga Majewska – mieszkanka Huty Stepańskiej na Wołyniu. W 1943 r. miała 10 lat.

[2] Banderowcy – członkowie nacjonalistycznych organizacji ukraińskich. Nazwa pochodzi od nazwiska jednego z przywódców – Stepana Bandery.

[3] *Rezać Lachy – mordować Polaków.*

W skrócie

- AK – największa polska organizacja zbrojna w czasie II wojny światowej.
- Działania PPP przeciwko Niemcom: dywersja, sabotaż, walka partyzancka, propaganda, walka cywilna.
- Podziemie komunistyczne zależne od ZSRS: PPR i AL.
- Zbrodnia wołyńska i mordy UPA dokonane na polskiej ludności.

Czy już umiesz?

1. Opisz cele Armii Krajowej.
2. Wymień nazwy instytucji Polskiego Państwa Podziemnego i określ ich zadania.
3. Jakie inne środowiska, oprócz rządu polskiego na emigracji, tworzyły konspiracyjne formacje zbrojne?
4. Oceń znaczenie Polskiego Państwa Podziemnego.
5. Podaj przyczyny i skutki konfliktu polsko-ukraińskiego na Kresach Wschodnich.

Pomnik Mikołaja Kopernika



Przed Pałacem Staszica w Warszawie znajduje się XIX-wieczny pomnik Mikołaja Kopernika. Dnia 11 lutego 1942 r. została tam przeprowadzona słynna akcja „Wawra". Harcerz Szarych Szeregów Aleksy Dawidowski „Alek" usunął niemiecką tablicę, która zasłaniała polski napis: *Mikołayowi Kopernikowi Rodacy.* Akcja została opisana przez Aleksandra Kamińskiego w książce *Kamienie na szaniec*.

8

Humor okupacyjny

Bronią w walce z okupantem był także okupacyjny humor. Dostarczały go piosenki uliczne i konspiracyjna prasa, w której publikowano dowcipy wojenne i rysunki satyryczne.

Piosenka *Siekiera, motyka* cieszyła się wielką popularnością nie tylko w Warszawie i GG, ale również wśród partyzantów. Jej tekst napisała dziennikarka Anna Jachnina. *Siekiera, motyka* została wykorzystana w filmie *Zakazane piosenki* z 1947 r. w reżyserii Leonarda Buczkowskiego. Był to pierwszy pełnometrażowy polski film zrealizowany po wojnie.



Alina Janowska – aktorka i uczestniczka powstania warszawskiego – w filmie *Zakazane piosenki*

Siekiera, motyka

Siekiera, motyka, bimbru[1] szklanka,
W nocy nalot, w dzień łapanka;
Siekiera, motyka, światło, prąd,
Kiedyż oni pójdą stąd.

Siekiera, motyka, piłka, szklanka,
W nocy nalot, w dzień łapanka;
Siekiera, motyka, piłka, gwóźdź,
Masz górala[2], to mnie puść.

Co tu robić, o czym śnić,
Szwaby[3] nam nie dają żyć...
Ich kultura nie zabrania
Na ulicach polowania...

[...]

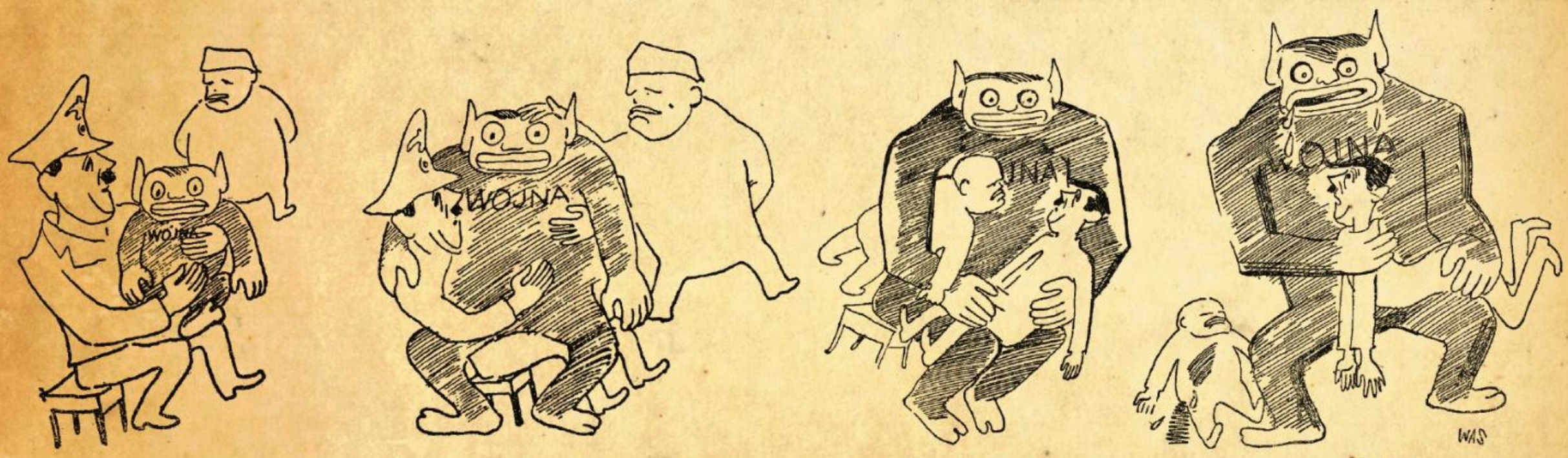
Siekiera, motyka, styczeń, luty,
Niemiec z Włochem gubią buty,
Siekiera, motyka, linka, drut,
Już pan malarz jest kaput[4]...

Siekiera, motyka, piłka, alasz[5],
Przegrał wojnę głupi malarz...
Siekiera, motyka, piłka, nóż,
Przegrał wojnę już, już, już...

Źródło: A. Jachnina, *Siekiera, motyka*, https://bibliotekapiosenki.pl, dostęp: 27.06.2020 r.

1 Bimber – nielegalnie wyprodukowana wódka.
2 Góral – w czasie okupacji niemieckiej i po II wojnie światowej: banknot o nominale 500 zł z podobizną górala.
3 Szwab – pogardliwe określenie Niemca.
4 *Pan malarz jest kaput – Hitler jest skończony*. Określenie malarz odnosi się do artystycznych ambicji Hitlera. W młodości przyszły Führer bez powodzenia ubiegał się o przyjęcie do Akademii Sztuk Pięknych w Wiedniu.
5 Alasz – likier kminkowy.

Cztery lata wojny



1939–40 1941 1942 1943

Źródło: WAS (A. Will), *Cztery lata wojny*, „Demokrata" 1943, 1 IX



Źródło: *Satyra w konspiracji 1939–1944*, zebrał i oprac. G. Załęski, Warszawa 1958

Plany na przyszłość

– Podobno na wypadek bombardowania Jego Ekselencja[1] Frank I[2] zamierza schować się w jednej z okolicznych wsi?
– Tak, my mu w tym dopomożemy.
– My?
– Tak, żeby znalazł się wnet w Mogile[3].

1 Pisownia oryginalna.
2 Frank I – Hans Frank, generalny gubernator GG.
3 Mogiła – nazwa wsi pod Krakowem (od 1951 r. część miasta).

Źródło: „Na Ucho" 1944, 27 II

– Zniszczę Sowiety i komunizm – mówi Führer.
– Zniszczę III Rzeszę i faszyzm – mówi Stalin.
Przysłuchujący się temu Churchill wznosi oczy do nieba i mruczy:
– Daj Boże, żeby wasze życzenia się spełniły.

Źródło: R.M. Groński, *Satyra walcząca*, „Polityka" 2012, 7 III, nr 2849

Kolęda

Dzisiaj w Krakowie,
dzisiaj w Krakowie
wesoła nowina.
Chlebuś na kartki,
cukier na kartki,
na kartki konina.
Listy, podatki, podarte gatki.
Pasek szaleje, KWP[1] „grzeje".
Dobrze, dobrze się nam dzieje.

1 KWP – Kierownictwo Walki Podziemnej – centralny ośrodek kierujący walką z okupantem niemieckim, utworzony w 1943 r. Był podporządkowany Armii Krajowej.

Źródło: „Na Ucho" 1944, 2 I

Program gospodarczy na rok 1943



Rys. WAS *(Andrzej Will)* *„Nowy Dzień" 25.II.1943 r.*

Roosevelt — orze, Churchill — sieje, Stalin — młóci, Hitler — wieje...

Źródło: WAS (A. Will), *Program gospodarczy na rok 1943*, „Nowy Dzień" 1943, 25 II

Hitler spotyka się z Napoleonem.
– Kolego – usiłuje poklepać go po ramieniu.
– Będziesz mógł mówić do mnie kolego, gdy wrócisz spod Moskwy – przerywa mu Napoleon.

Źródło: R.M. Groński, dz. cyt.

Komunikat na opak!

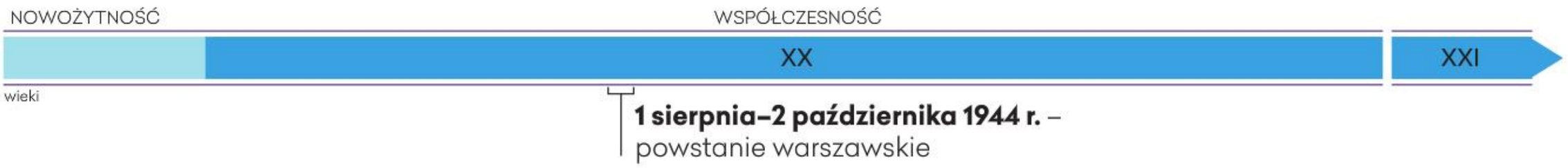


Źródło: *Komunikat na opak!*, „Nowy Dzień" 1943, 12 II

1. Skorzystaj z zamieszczonych materiałów i opisz realia okupacji w Polsce.

2. Czy przedstawione teksty i rysunki satyryczne stanowią, twoim zdaniem, trafny komentarz do wydarzeń z czasów II wojny światowej? Uzasadnij swoją opinię.

2.5 Akcja Burza i powstanie warszawskie



Podejmij temat

- Wymień cele, które stawiała sobie Armia Krajowa. Jakimi metodami działania się posługiwała?



Wspólny patrol żołnierzy sowieckich i Armii Krajowej w wyzwolonym Wilnie. Dnia 13 lipca 1944 r. miasto zostało zajęte przez oddziały AK pod dowództwem płk. Aleksandra Krzyżanowskiego „Wilka".
Po wkroczeniu Sowietów NKWD aresztowało polskich dowódców i członków Delegatury Rządu RP na Kraj. Część żołnierzy schwytano. Następnie zesłano ich do obozów, gdyż odmówili wstąpienia do armii Zygmunta Berlinga.

Akcja Burza

W styczniu 1944 r. Armia Czerwona przekroczyła granicę przedwojennej Polski. Do lipca zajęła Kresy Wschodnie, ziemie między Bugiem a Wisłą oraz Białostocczyznę. Rząd na uchodźstwie, Naczelny Wódz Kazimierz Sosnkowski i dowództwo AK wiedzieli o wrogim stosunku Sowietów do polskiego podziemia. Słusznie obawiali się, że opanowanie ziem polskich przez Armię Czerwoną stanie się początkiem nowej okupacji. Aby temu zapobiec, opracowali **plan Burza**. Oddziały partyzanckie AK z chwilą zbliżania się frontu otrzymały zadanie atakowania Niemców w celu zajęcia terenu przed nadejściem Sowietów. Następnie dowódcy AK i przedstawiciele delegatur okręgowych rządu londyńskiego mieli ujawniać się wobec Armii Czerwonej i przyjmować ją w roli gospodarza. Liczono, że wsparcie udzielone Sowietom przez AK pomoże w ułożeniu przyjaznych relacji. Ujawnienie się struktur PPP miało zaś postawić Józefa Stalina przed faktem dokonanym. Chciano skłonić go do uznania władzy rządu londyńskiego na ziemiach polskich i niepodejmowania walki z AK, choć takie ryzyko uwzględniano. Decyzja o wdrożeniu planu Burza oznaczała wycofanie się z przygotowań do powszechnego powstania. Zrezygnowano z niego w obawie, że pociągnie za sobą zbyt dużo ofiar. Nic nie wskazywało bowiem na to, że Niemcy poddadzą się tak łatwo jak w 1918 r.

Akcja Burza była realizowana od marca do listopada 1944 r. w czasie sowieckiej ofensywy. Pod względem militarnym oddziały AK odniosły spore sukcesy. W wielu regionach kraju bohatersko biły się z wojskami niemieckimi, m.in. na Wołyniu, Wileńszczyźnie i Lubelszczyźnie. We współpracy z Armią Czerwoną wyzwoliły liczne miasta: Wilno, Lwów, Zamość, Lublin i Rzeszów. Jednak w wymiarze politycznym plan Burza nie przyniósł oczekiwanego skutku. W ślad za wojskiem sowieckim wkraczali funkcjonariusze NKWD. Po ujawnieniu się dowódców AK i lokalnych delegatur rządu enkawudziści aresztowali członków PPP i rozbrajali polskich żołnierzy. Część z nich wcielono do armii Berlinga, a opornych zesłano do łagrów. Do maja 1945 r. Sowieci uwięzili około 50 tysięcy żołnierzy AK.

Decyzja o rozpoczęciu powstania w Warszawie

Początkowo Armia Krajowa nie planowała podejmowania akcji zbrojnej w Warszawie. Jednak wobec szybkich postępów Armii Czerwonej Komendant Główny AK gen. **Tadeusz Komorowski „Bór”** i Delegat Rządu RP na Kraj Jan Stanisław Jankowski zdecydowali o rozpoczęciu powstania. Wyzwolenie stolicy z rąk Niemców i przejęcie władzy przez podziemie traktowano jako ostatnią szansę obrony przed narzuceniem sowieckich rządów. Atmosfera była napięta. Niemcy gromadzili w rejonie Warszawy duże siły, by odeprzeć atak Rosjan. Dowództwo AK wiedziało, że starcie słabo uzbrojonych polskich oddziałów z nieprzyjacielem niesie ryzyko znacznych ofiar. Spodziewano się jednak, iż lada dzień do miasta wkroczy Armia Czerwona i częściowo odciąży powstańców. Takie przekonanie wydawało się uzasadnione. Dnia 30 lipca Sowieci natarli na Pragę, czyli prawobrzeżną część miasta. Niemcy odparli jednak ten atak i zadali Armii Czerwonej duże straty. Gen. Komorowski, który otrzymał mylne informacje o sukcesach Sowietów, wydał rozkaz rozpoczęcia walk.



W sierpniu powstańcy zdobyli kilka ważnych obiektów. Po zaciętych bojach opanowali między innymi gmach PAST-y na ulicy Zielnej. Ten pierwszy polski wysokościowiec (oddany do użytku w 1908 r.) był siedzibą Polskiej Akcyjnej Spółki Telefonicznej.

63 dni walk

Powstanie w Warszawie rozpoczęło się **1 sierpnia 1944 r.** o 17.00 (godzina „W”). Do walki przystąpiło prawie 37 tysięcy żołnierzy Armii Krajowej oraz kilkuset członków NSZ i AL. Siły niemieckie wynosiły 16 tysięcy świetnie uzbrojonych żołnierzy. Z czasem przysłano dodatkowy korpus w sile 25 tysięcy ludzi oraz czołgi, artylerię i lotnictwo.

W pierwszych dniach walk powstańcy dzięki wielkiemu poświęceniu opanowali znaczną część Warszawy. Zajęli Śródmieście, Stare Miasto, Wolę i Powiśle oraz część Ochoty, Mokotowa i Żoliborza. Sukcesy te dodały zapału warszawianom. Mieszkańcy stolicy spontanicznie udzielali wsparcia walczącym. Opiekowali się rannymi, organizowali służby przeciwpożarowe, dostarczali żywności, a także wznosili barykady. W wyzwolonej części miasta wywieszono polskie flagi. Zaczęła nadawać powstańcza radiostacja Błyskawica. Warszawianie poczuli się wolni.



Patrol por. Stanisława Jankowskiego „Agatona” z batalionu „Pięść” w drodze do Śródmieścia w pierwszych dniach sierpnia 1944 r.



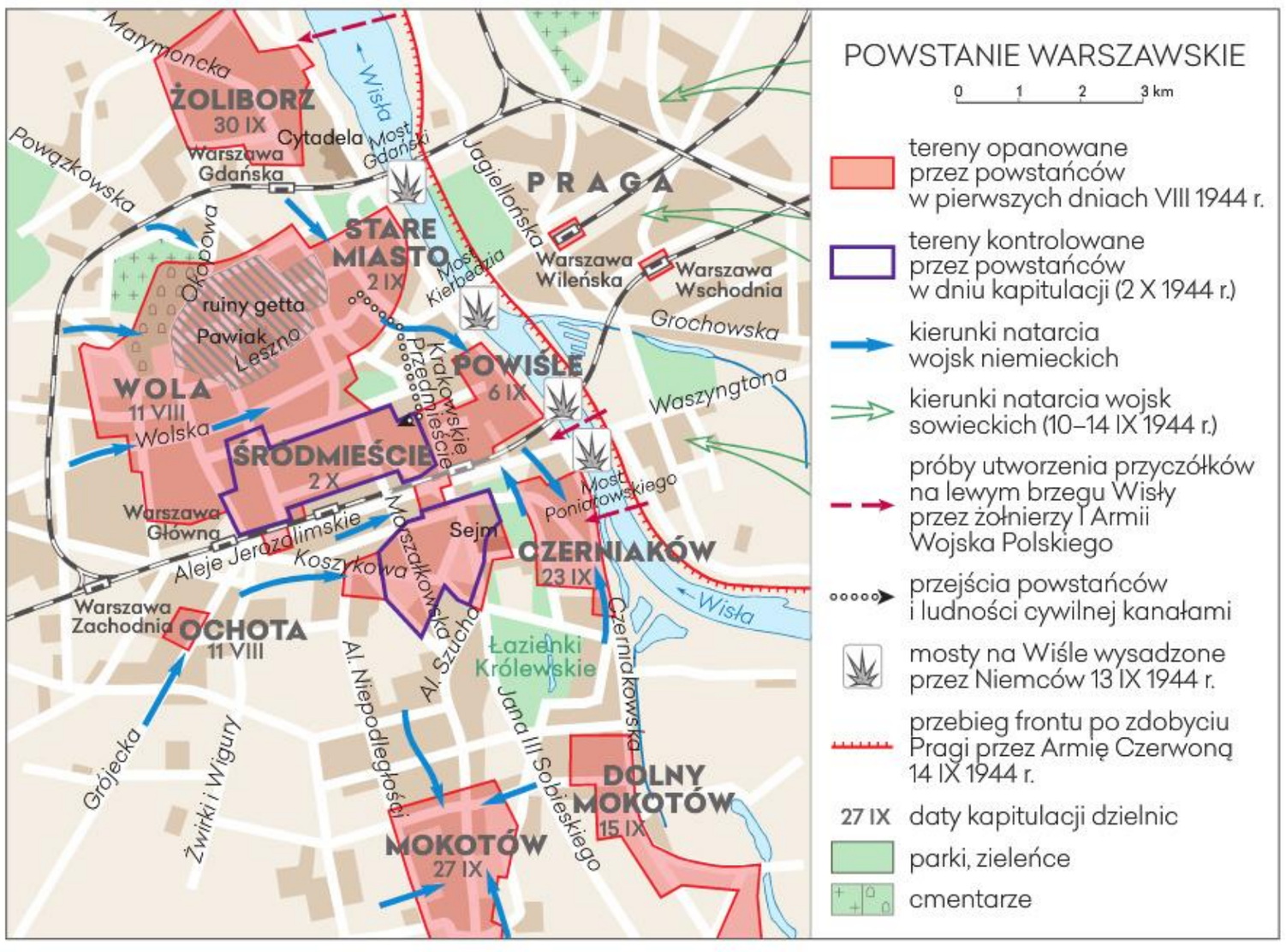
Ofiary rzezi przy ulicy Marszałkowskiej. W Warszawie niemieckie formacje SS i policji oraz kolaborujący z hitlerowcami żołnierze Rosyjskiej Armii Wyzwolenia Narodowego postępowali z wielkim okrucieństwem.

Dnia 5 sierpnia Niemcy przystąpili do kontrataku. Zdobyli Wolę i odcięli Stare Miasto od Śródmieścia. W trakcie walk wykorzystywali schwytanych warszawian jako żywe tarcze. Dopuszczali się mordów na ludności cywilnej. Rozstrzelali około 40 tysięcy bezbronnych mieszkańców Woli i Ochoty.

W kolejnych tygodniach Warszawa stała się miejscem zaciętych walk. Niemcy przy użyciu lotnictwa i artylerii łamali kolejne punkty oporu powstańców, a miasto obracali w zgliszcza. Do najcięższych starć doszło na Starym Mieście. Powstańcy bohatersko bronili się tu do 2 września, po czym kanałami ewakuowali się do Śródmieścia. Rannych żołnierzy i cywilów, którzy pozostali w ruinach Starego Miasta, hitlerowcy wymordowali.

Z tygodnia na tydzień, gdy bój się przedłużał, pogarszały się nastroje wśród ludności cywilnej. Warszawianie byli pod ciągłym ostrzałem niemieckiego lotnictwa lub artylerii. Stale niepewni jutra, przebywali stłoczeni w podziemiach domów. Zmagali się z głodem i brakiem wody. Pragnęli już tylko jednego – zakończenia walk.

W pierwszej połowie września powstańcy zostali odepchnięci od Wisły. Utracili Powiśle i Czerniaków. Obrońców Czerniakowa wsparli żołnierze I Armii Wojska Polskiego, która wraz z Armią Czerwoną w połowie miesiąca zajęła Pragę. Polscy żołnierze nie otrzymali jednak wsparcia sowieckiej artylerii ani lotnictwa i ponieśli duże straty. Pod koniec września skapitulowały Mokotów i Żoliborz. Broniło się jeszcze Śródmieście. Jednak ze względu na beznadziejną sytuację powstańców i ludności cywilnej gen. Komorowski zdecydował się zakończyć walkę.



Wskaż obszary zajęte przez powstańców w pierwszych dniach sierpnia, a następnie strefy kontrolowane przez nich w dniu kapitulacji.

Powstańcy warszawscy

Od początku powstańcy mieli ogromne kłopoty z uzbrojeniem. Tylko co 10 miał karabin lub pistolet. Braki uzupełniano bronią zdobytą na wrogu. Część uzbrojenia pochodziła ze zrzutów lotniczych, których dokonywali nad Warszawą polscy, brytyjscy, południowoafrykańscy i amerykańscy lotnicy.



Elementem rozpoznawczym powstańców były biało-czerwone opaski zakładane na prawe przedramię.

Powstańcy nosili zdobyczne niemieckie hełmy. Niektórzy zakładali na nie biało-czerwone opaski lub malowali orły i symbole jednostek.

Wielu walczących Polaków miało niemieckie mundury; w tym popularne panterki pochodzące z zajętych magazynów wroga.

Nieliczni powstańcy wykorzystywali broń palną, np. pistolet maszynowy błyskawica. W warunkach konspiracji wyprodukowano około 700 sztuk tej broni.



W powstaniu warszawskim – na pierwszej linii boju lub jako sanitariuszki czy łączniczki – brały udział kobiety. Żołnierzy AK wspierali również najmłodsi. Byli łącznikami i przenosili powstańczą pocztę. Na zdjęciu: listonoszki Harcerskiej Poczty Polowej.

Do niszczenia niemieckich pojazdów opancerzonych Polacy używali granatów ręcznych (tzw. sidolówek – czyt. s-idolówek) lub butelek wypełnionych benzyną.

1. Wskaż niemieckie elementy umundurowania powstańców i polskie symbole rozpoznawcze.
2. Porównaj uzbrojenie powstańca warszawskiego i żołnierza niemieckiego z tego okresu. Sięgnij do albumów ze zdjęciami z II wojny światowej lub sprawdź w internecie.
3. Napisz opowiadanie, którego akcja dzieje się w czasie powstania.



Spotkanie Komendanta Głównego AK gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora” (z lewej) z gen. Erichem [czyt. erisiem] von dem Bachem-Zelewskim, dowódcą oddziałów tłumiących powstanie warszawskie, odpowiedzialnym za zbrodnie na ludności cywilnej. Do spotkania doszło po kapitulacji powstańców.



Powstańcy oglądają broń pochodzącą ze zrzutów.

Kapitulacja powstańców

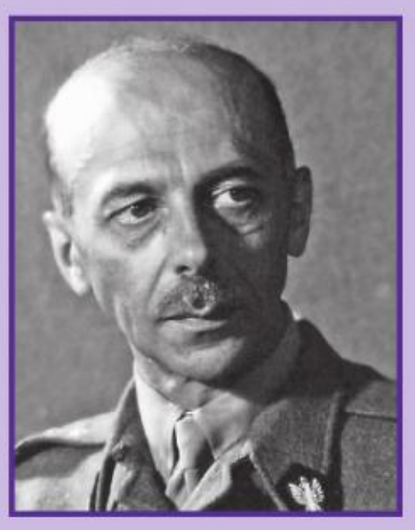
Po 63 dniach powstanie zakończyło się klęską. Dnia **2 października 1944 r.** podpisano układ o zaprzestaniu walk. Ustalono, że powstańcy będą traktowani jak regularne wojsko i trafią do obozów jenieckich na terenie Rzeszy. Na mocy układu ludność cywilna miała być wysiedlona z Warszawy.

W powstaniu poległo i zaginęło około 18 tysięcy żołnierzy Armii Krajowej. Około 25 tysięcy ludzi zostało rannych. Olbrzymie straty dotknęły cywilów. Na skutek walk i masowych mordów śmierć poniosło około 150 tysięcy osób. Straty niemieckie wyniosły około 10 tysięcy zabitych i rannych.

Po wysiedleniu mieszkańców Warszawy Niemcy na rozkaz Hitlera przystąpili do burzenia miasta. Zniszczyli ponad 40 procent budynków mieszkalnych i gmachów użyteczności publicznej. W ruinę obrócili pomniki naszej historii: Zamek Królewski i Pałac Saski. Warszawa miała już nigdy się nie odrodzić.

Postawy Wielkiej Brytanii, USA i ZSRS wobec powstania

Dowództwo AK podjęło decyzję o rozpoczęciu powstania w Warszawie bez uzyskania gwarancji pomocy wojskowej ze strony aliantów. Dopiero na skutek późniejszych zabiegów strony polskiej Wielka Brytania i USA udzieliły powstańcom ograniczonego wsparcia. Polegało ono głównie na dokonywaniu zrzutów broni przez alianckie samoloty nad miastem. Ze względu na trudności logistyczne skala operacji lotniczych była jednak niewystarczająca. W drodze do Warszawy samoloty alianckie musiały pokonywać nie mniej niż 1300 kilometrów, w większości nad terytorium Niemiec, co wiązało się z ryzykiem znacznych strat. Całkowitą obojętność powstaniu okazywał Józef Stalin. Dyktator nie chciał dopuścić do zwycięstwa Armii Krajowej i jej wzmocnienia. Natychmiast po rozpoczęciu walk w mieście sowiecki przywódca nakazał lotnictwu ZSRS wycofanie się z przestrzeni powietrznej nad Warszawą. W ten sposób Luftwaffe miała swobodę w bombardowaniu powstańczych punktów oporu. Aż do połowy września Stalin utrudniał zrzuty broni dla powstańców. Zakazał alianckim samolotom lądowania na sowieckich lotniskach polowych w pobliżu miasta. Uchylił zakaz dopiero wówczas, gdy klęska powstańców była przesądzona.



Tadeusz Komorowski „Bór” (1895–1966)

– generał. Karierę wojskową rozpoczął w armii austriackiej. Od 1918 r. w Wojsku Polskim. Walczył w wojnie z bolszewikami w 1920 r. Po wojnie obronnej 1939 r. uniknął niewoli i podjął działalność konspiracyjną w Krakowie. Po aresztowaniu przez gestapo Komendanta Głównego AK gen. Stefana Roweckiego „Grota” w 1943 r. został mianowany Komendantem Głównym AK. Pod koniec powstania warszawskiego powołano go na stanowisko Naczelnego Wodza. W latach 1944 i 1945 przebywał w niewoli niemieckiej. Po wojnie zamieszkał w Wielkiej Brytanii. Działał tam we władzach emigracyjnych.

Ocena powstania warszawskiego

Historycy spierają się o ocenę powstania warszawskiego. Część dostrzega bezcelowość powstańczej ofiary i dowodzi, że Amia Krajowa nie miała szans na zwycięstwo bez odpowiedniego wsparcia z zewnątrz. Wielu badaczy uważa natomiast, że ta ofiara była potrzebna. Wskazują, że gdyby Polacy nie zamanifestowali woli wolności, nic nie przeszkodziłoby Stalinowi wcielić Polski do ZSRS jako 17 republiki sowieckiej. Niezależnie od oceny powstanie warszawskie silnie zaznaczyło się w historii Polski XX w. Postawa powstańców stała się dla kolejnych pokoleń Polaków wzorem do naśladowania w walce z totalitarnym ustrojem komunistycznym. Długo pamiętano uczucie wolności, które na tak krótko zawitało w powstańczej Warszawie. Historyk Wojciech Roszkowski tak podsumował dyskusję: *W 1944 r. wydawało się, że decyzję o powstaniu należy potępić. Z perspektywy czasu nie wiadomo jednak, czy był to „grób", czy raczej „kołyska" narodu.*

W skrócie

- Styczeń 1944 r. – wkroczenie Armii Czerwonej na ziemie II RP. Przeprowadzenie akcji Burza przez AK: wyzwolenie Wilna, Lwowa i Lublina.
- 1 sierpnia 1944 r. o godz. 17.00 – wybuch powstania warszawskiego.
- Udane kontrnatarcie nieprzyjaciela. Zbrodnie Niemców na cywilnej ludności, m.in. na Woli i Ochocie.
- 2 października 1944 r. – kapitulacja powstańców.
- Skutki powstania: wysiedlenie ludności cywilnej z Warszawy, zniszczenie miasta przez Niemców.

Czy już umiesz?

1. Wymień założenia akcji Burza. Oceń jej realizację w wymiarze politycznym i wojskowym.
2. Podaj przyczyny wybuchu powstania warszawskiego.
3. Przedstaw stosunek Wielkiej Brytanii, USA i ZSRS do powstania.
4. Wymień skutki powstania.
5. Czy opinia, że Stalin zniszczył powstanie warszawskie rękami Niemców, jest uzasadniona? Jakie korzyści polityczne mógł mieć sowiecki dyktator z klęski powstańców?
6. Wejdź na stronę internetową Muzeum Powstania Warszawskiego i przeczytaj wywiad z wybranym uczestnikiem walk. Napisz na tej podstawie krótką relację. Przedstaw w niej powstańcze przeżycia i uczucia tej osoby oraz opisz jej stosunek do powstania.

Muzeum Powstania Warszawskiego

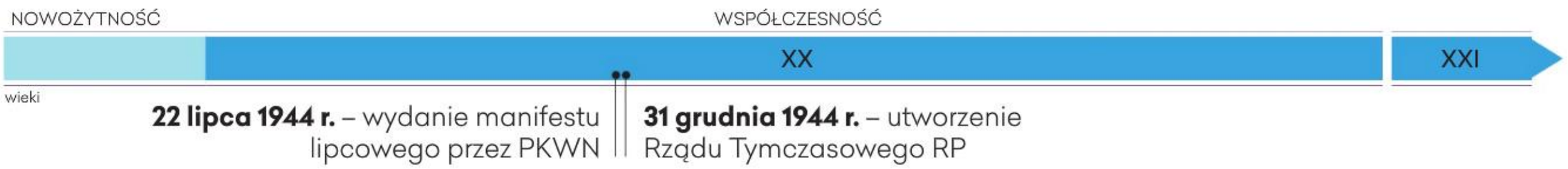


Jednym z pierwszych multimedialnych muzeów w Polsce było otwarte w 2004 r. Muzeum Powstania Warszawskiego. Znajduje się ono w Warszawie na ulicy Grzybowskiej 79, w dawnej elektrowni tramwajowej. Można tu poznać historie powstańców, obejrzeć archiwalne filmy, zobaczyć powstańczą drukarnię, a nawet przejść kanałem. Dużą atrakcją muzeum jest replika samolotu Liberator.

Na podstawie tekstu z podręcznika i materiałów dodatkowych oceń decyzję dowództwa AK o rozpoczęciu powstania. Zapoznaj się z argumentami zwolenników i przeciwników zrywu. Na tej podstawie określ swoje stanowisko.

Weź udział w akcji „BohaterON – włącz historię!". Wyślij kartkę do jednego z uczestników powstania warszawskiego.

2.6 Początki władzy komunistycznej w Polsce



Podejmij temat

- Jakie decyzje w sprawie polskich granic podjęto na konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie w 1943 r.?
- Opisz sytuację na froncie wschodnim w latach 1943 i 1944.
- Przypomnij, czym była Polska Partia Robotnicza. W jakich okolicznościach powstała? Jakie miała cele?



Obywatel czytający Manifest PKWN – zdjęcie rozpowszechniane przez propagandę komunistyczną. Oficjalnie utrzymywano, że dokument został wydany w Chełmie Lubelskim. Tak naprawdę opublikowano go w Moskwie. Zatajono ten fakt, by stworzyć pozory niezależności PKWN od ZSRS.

Ciekawe!

Dzień wydania Manifestu PKWN, czyli 22 lipca 1944 r., uznaje się za początek komunistycznej Polski. W latach 1945–1989 22 lipca obchodzono najważniejsze święto państwowe – Narodowe Święto Odrodzenia Polski.

Polska lubelska – potoczna nazwa obszarów Lubelszczyzny i Białostocczyzny, które pozostawały pod kontrolą komunistów od lipca do grudnia 1944 r.

Polska lubelska

Latem 1944 r. Armia Czerwona przełamała niemiecki opór na Bugu i wkroczyła na Lubelszczyznę. Pod koniec lipca dotarła do środkowej Wisły i zajęła przedpola Warszawy. Opanowała też Białostocczyznę. W tym czasie komuniści z PPR i niektórzy socjaliści utworzyli nowy ośrodek władzy na ziemiach polskich – **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego** (w skrócie: **PKWN**). Powstał on w lipcu 1944 r. w Moskwie. Przewodnictwo objął mało znany działacz socjalistyczny Edward Osóbka-Morawski.

Dnia **22 lipca 1944 r.** PKWN wydał **manifest** skierowany do narodu polskiego. Wezwał w nim Polaków do walki z Niemcami we współpracy z ZSRS oraz zapowiedział reformy społeczno-gospodarcze. W sprawie wschodniej granicy Polski, zgodnie z wolą Stalina, Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego opowiedział się za linią Curzona.

Pod koniec lipca członkowie PKWN dotarli na ziemie polskie. Przejęli od Armii Czerwonej administrację na zdobytych przez nią terenach (na zachód od Bugu). Mieszkańcom przedstawiali się jako jedyna legalna władza odrodzonej Polski. Pierwszą siedzibą Komitetu został Chełm Lubelski. Z czasem funkcję tę przejął Lublin. Dlatego administrowany przez komunistów obszar nazywa się **Polską lubelską**.

PKWN sprawował władzę wykonawczą. Ściśle współpracował z Krajową Radą Narodową. Ta utworzona z inicjatywy PPR instytucja była tymczasowym parlamentem. Przewodniczący KRN Bolesław Bierut uzyskał uprawnienia, jakie na mocy konstytucji marcowej przysługiwały prezydentowi.

Komuniści oraz polscy i sowieccy żołnierze byli witani przez ludność jak wyzwoliciele. Większość społeczeństwa poczuła ulgę, że koszmar okupacji niemieckiej się skończył. Wielu Polaków miało jednak obawy wobec tego, jak potoczą się losy kraju opanowanego przez zwolenników Stalina.

Manifest lipcowy PKWN – fragment

Rodacy! [...]
Krajowa Rada Narodowa, powołana przez walczący naród, jest jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce.

Emigracyjny „rząd" w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. [...]

W chwili wyzwolenia Polski, w chwili, gdy sojusznicza Armia Czerwona i wraz z nią Wojsko Polskie wypędzają okupanta z Kraju, w tym momencie musi powstać legalny ośrodek władzy […].

Dlatego Krajowa Rada Narodowa, tymczasowy parlament narodu polskiego, powołała Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego jako legalną tymczasową władzę wykonawczą dla kierowania walką wyzwoleńczą narodu, zdobycia niepodległości i odbudowy państwowości polskiej.

Krajowa Rada Narodowa i Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego działają na podstawie konstytucji z 17 marca 1921 roku, jedynie obowiązującej konstytucji legalnej, uchwalonej prawnie. […]

Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, przystępując do odbudowy państwowości polskiej, deklaruje uroczyście przywrócenie wszystkich swobód demokratycznych [...]. Demokratyczne swobody nie mogą jednak służyć wrogom demokracji. Organizacje faszystowskie, jako antynarodowe, tępione będą z całą surowością prawa.

Źródło: *Historia Polski XX wieku. Wybór materiałów źródłowych*, t. 2 (1944–1989), oprac. W. Gieszczyński, Olsztyn 2001

1. Opisz stosunek PKWN do rządu RP na uchodźstwie i do władz Polskiego Państwa Podziemnego.
2. Wskaż fragmenty, w których autorzy manifestu dopuścili się kłamstwa lub manipulacji.
3. Które organizacje twórcy manifestu mogli mieć na myśli, piętnując je jako faszystowskie? Czy w Polsce w czasie okupacji istniały organizacje faszystowskie?
4. Czy autorzy manifestu lipcowego słusznie powoływali się na konstytucję marcową? Czy utworzenie PKWN na mocy tej konstytucji było działaniem praworządnym? Uzasadnij wyrażoną opinię.

Stosunek komunistów do podziemia niepodległościowego

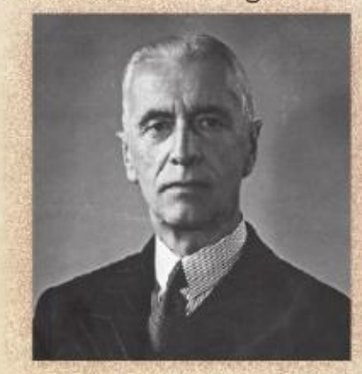
Zapowiedź *przywrócenia swobód demokratycznych* sformułowana w manifeście lipcowym była sloganem bez pokrycia. W rzeczywistości komuniści dążyli do przejęcia całkowitej władzy w kraju oraz zniszczenia cywilnych i wojskowych struktur Polskiego Państwa Podziemnego. Zadanie to powierzono funkcjonariuszom **Milicji Obywatelskiej** (w skrócie: **MO**) i Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego, zwanego też **Urzędem Bezpieczeństwa** (**UB**) lub po prostu **bezpieką**. Organami tymi kierował minister bezpieczeństwa w PKWN Stanisław Radkiewicz.

Funkcjonariusze MO i UB przy wsparciu NKWD zwalczali oddziały partyzanckie. Rozbrajali i aresztowali ujawniających się przedstawicieli delegatur PPP i żołnierzy AK. Więzienia zapełniły się patriotami, którzy przez ostatnie lata bili się z okupantem, a teraz zagrażali bezprawnej władzy. Represjom towarzyszyła akcja propagandowa. Komuniści oskarżali AK o współpracę z Niemcami. Organy PPP nazywali „siłami reakcji", które dążą do przywrócenia porządku opartego na dominacji ziemiaństwa i ucisku chłopów.

Komunistyczny plakat propagandowy

Dwa ośrodki władzy

Utworzenie PKWN sprawiło, że na ziemiach polskich funkcjonowały dwa ośrodki władzy – PKWN popierany przez ZSRS oraz krajowe organy PPP podporządkowane rządowi RP na uchodźstwie. Rząd londyński cieszył się poparciem większości społeczeństwa polskiego. Ponadto był uznawany przez Wielką Brytanię i USA.

Komunistyczny	Demokratyczny
Organy władzy wykonawczej (stan na drugą połowę 1944 r.)	
Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego kierowany przez E. Osóbkę-Morawskiego  Edward Osóbka-Morawski	**prezydent RP** W. Raczkiewicz, **rząd RP na uchodźstwie** z premierem S. Mikołajczykiem[1] na czele, **Delegatura Rządu RP na Kraj** i **Krajowa Rada Ministrów** pod przewodnictwem J.S. Jankowskiego  Władysław Raczkiewicz  Stanisław Mikołajczyk  Jan Stanisław Jankowski
Organy władzy ustawodawczej	
Krajowa Rada Narodowa z B. Bierutem na czele  Bolesław Bierut	**Rada Jedności Narodowej** pod przewodnictwem K. Pużaka  Kazimierz Pużak
Ważniejsze cele	
walka z Niemcami, sojusz z ZSRS, wprowadzenie ustroju komunistycznego	walka z Niemcami, odbudowa demokratycznej i suwerennej Rzeczypospolitej
Stanowisko w sprawie wschodniej granicy RP	
granica wschodnia na linii Curzona	granica ustalona w traktacie ryskim z 1921 r.
Siły zbrojne	
Wojsko Polskie powstałe z połączenia Armii Ludowej i armii sformowanych przez komunistów w ZSRS	**Polskie Siły Zbrojne**, w tym **Armia Krajowa**
Poparcie społeczne	
znikome	duże
Uznanie międzynarodowe	
ZSRS	Wielka Brytania, USA
Podsumowanie	
uzurpatorzy – przejęli władzę w Polsce z nadania ZSRS	legalne władze RP – kontynuacja władz z września 1939 r.

[1] Od końca listopada 1944 r. premierem rządu RP na uchodźstwie był Tomasz Arciszewski.

- Wymień legalne organy władz Rzeczypospolitej i ich komunistyczne odpowiedniki. Dlaczego komuniści tworzyli osobne instytucje?

Reforma rolna PKWN

Aby pozyskać poparcie chłopów, komuniści przeprowadzili **reformę rolną**. Na mocy dekretu PKWN z 6 września 1944 r. wywłaszczono bez odszkodowania największych posiadaczy ziemskich. Ich majątki **rozparcelowano** między najuboższych chłopów. Reforma rolna, choć potrzebna, została przeprowadzona siłą i bez zgody legalnych władz RP. Jej negatywnym skutkiem było zniszczenie ziemiaństwa jako warstwy społecznej. Ziemianie utracili nie tylko ziemię, ale również domy i dobytek, w tym dobra kultury. Pozytywnym skutkiem reformy była poprawa sytuacji materialnej chłopów.

Rozparcelować – rozdzielić grunty na mniejsze działki – sprzedawane lub przekazywane w użytkowanie.

Sytuacja władz na uchodźstwie. Rząd Tymczasowy RP

Utworzenie PKWN, wkroczenie Armii Czerwonej na ziemie polskie i klęska powstania warszawskiego skomplikowały sytuację rządu RP na uchodźstwie. Premier Stanisław Mikołajczyk próbował porozumieć się z PKWN i Stalinem w sprawie stworzenia koalicyjnego rządu i ustalenia przebiegu wschodniej granicy Polski. Jego misja zakończyła się niepowodzeniem. Jesienią 1944 r. podał się do dymisji. Nowym premierem został **Tomasz Arciszewski**.

W grudniu 1944 r. PKWN przekształcił się w **Rząd Tymczasowy RP** z Edwardem Osóbką-Morawskim na czele. Był to kolejny etap na drodze umacniania komunistów i sowieckiej dominacji w Polsce. Władze komunistyczne utrzymywały, że gabinet Osóbki-Morawskiego ma charakter koalicyjny, co było nieprawdą. Wprawdzie do rządu weszło kilku ludowców i socjalistów, ale całkowitą kontrolę nad nim sprawowali komuniści. Przeciwko powstaniu Rządu Tymczasowego bezskutecznie protestowały Wielka Brytania i USA oraz rząd Arciszewskiego. Nie mogły jednak nic zmienić wobec opanowania połowy przedwojennej Polski przez Armię Czerwoną.

Więcej na temat

Orzeł bez korony

Wkraczający od wschodu żołnierze Wojska Polskiego używali w charakterze emblematu orła bez korony. Taki wizerunek godła widniał też na Manifeście PKWN. Usunięcie korony komuniści tłumaczyli przywróceniem dawnego orła piastowskiego, który rzekomo korony nie miał. Nie do końca jest to zgodne z prawdą. W średniowieczu funkcjonowały wprawdzie różne wizerunki orła, również bez korony. Jednak orzeł w herbie państwa polskiego zawsze ją miał. Symbolizowała suwerenność państwową. Innym powodem, dla którego komuniści usunęli koronę, był fakt, iż kojarzyła się ona z władzą królewską i „Polską panów". Orzeł bez korony miał nawiązywać do tradycji republikańskiej i demokratycznej, co rozmijało się z rzeczywistymi intencjami komunistów.

- Z jakiego powodu komuniści pozbawili polskiego orła korony?



Orzeł noszony na czapkach przez żołnierzy I Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki



Wojsko Polskie wkroczyło do Warszawy 17 stycznia 1945 r. Żołnierzy powitały nie tłumy wiwatujących mieszkańców, lecz morze ruin. Na zdjęciu: oddział I Armii WP w Warszawie.

Zajęcie Warszawy i rozwiązanie Armii Krajowej

Na początku 1945 r. ruszyła nowa ofensywa sowiecka. Dnia 17 stycznia 1945 r. Armia Czerwona i Wojsko Polskie zajęły Warszawę, a następnego – Kraków. Do końca stycznia wojska sowieckie opanowały cały obszar II Rzeczypospolitej i dotarły do przedwojennej granicy III Rzeszy.

Wraz z zajmowaniem kolejnych ziem przez Armię Czerwoną funkcjonariusze NKWD, bezpieki i Milicji Obywatelskiej kontynuowali aresztowania działaczy podziemia niepodległościowego i żołnierzy Armii Krajowej. Ujawnienie się organizacji groziło jej rozbiciem i uwięzieniem wszystkich jej członków. W tej sytuacji **19 stycznia 1945 r.** Komendant Główny AK gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek" rozwiązał Armię Krajową.

Nie wszystkie oddziały AK podporządkowały się decyzji dowódcy. Część żołnierzy kontynuowała bój z nowym okupantem (zob. s. 151–154). Walkę w podziemiu nadal prowadziły też Narodowe Siły Zbrojne.



Gen. Leopold Okulicki „Niedźwiadek" działał w ZWZ na ziemiach znajdujących się pod okupacją sowiecką. W 1941 r. został aresztowany przez NKWD i osadzony w więzieniu. Uwolniony po utworzeniu armii gen. Andersa w ZSRS, przeszedł razem z nią szlak bojowy na Bliski Wschód. W 1944 r. został ponownie przerzucony do kraju. Po upadku powstania warszawskiego i uwięzieniu gen. Komorowskiego „Bora" został Komendantem Głównym AK.

Ostatni rozkaz gen. Okulickiego do żołnierzy Armii Krajowej

Postępująca szybko ofensywa sowiecka doprowadzić może do zajęcia w krótkim czasie całej Polski przez Armię Czerwoną. Nie jest to jednak zwycięstwo słusznej sprawy, o którą walczymy od roku 1939. W istocie bowiem – mimo stwarzanych pozorów wolności – oznacza to zamianę jednej okupacji na drugą [...].

Wyrazicielem i rzecznikiem Narodu [...] jest jedyny i legalny Rząd Polski w Londynie, który walczy bez przerwy […].

Polska, według rosyjskiej recepty, nie jest tą Polską, o którą bijemy się szósty rok z Niemcami [...]. Walki z Sowietami nie chcemy prowadzić, ale nigdy nie zgodzimy się na inne życie, jak tylko w całkowicie suwerennym, niepodległym i sprawiedliwie urządzonym społecznie Państwie Polskim. […]

Żołnierze Armii Krajowej!

Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działalność prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego. W tym działaniu każdy z Was musi być dla siebie dowódcą. W przekonaniu, że rozkaz ten spełnicie, że zostaniecie na zawsze wierni tylko Polsce oraz by Wam ułatwić dalszą pracę – z upoważnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, zwalniam Was z przysięgi i rozwiązuję szeregi AK. […]

Źródło: *Historia Polski XX wieku...*

1. Wyjaśnij, jak gen. Leopold Okulicki oceniał sowieckie zwycięstwo nad Niemcami. Jakie zagrożenia niosło ono, zdaniem generała, dla narodu polskiego?
2. W jaki sposób gen. Leopold Okulicki uzasadnił rozwiązanie AK? Jakie ostatnie zadanie wyznaczył żołnierzom? Czy polecił im kontynuowanie walki zbrojnej?

Wojenne zniszczenia i straty materialne

Wraz z wkroczeniem Sowietów dobiegła końca krwawa okupacja niemiecka. Miała ona dla Polaków tragiczne konsekwencje. Według szacunków historyków na ziemiach okupowanych przez hitlerowców w latach 1939–1945 zginęło 5,8 miliona obywateli Rzeczypospolitej, w tym prawie 3 miliony Żydów. Z rąk okupanta sowieckiego poniosło śmierć 150 tysięcy Polaków. Natomiast liczba naszych rodaków zabitych przez Ukraińców na Kresach Wschodnich wyniosła 100 tysięcy. Odsetek strat osobowych sięgnął 17 procent ludności przedwojennej Polski i był najwyższy w Europie.

Polska po wojnie należała do najbardziej zniszczonych państw na świecie. Zrujnowana została zabudowa wielu miast, drogi, linie kolejowe, liczne obiekty gospodarcze i kulturalne. Szacuje się, że zburzono 65 procent zakładów przemysłowych. Straty dotknęły też rolnictwo. Zmalały zasiewy i plony zbóż. Jeszcze w 1946 r. leżało odłogiem 40 procent gruntów ornych.

Podczas wojny Niemcy zniszczyli zbiory biblioteczne, muzealne i archiwa. Zrabowali ponad 600 tysięcy dzieł sztuki, w tym ołtarz Wita Stwosza z bazyliki Mariackiej w Krakowie i *Damę z gronostajem* Leonarda da Vinci. Po 1945 r. zabytki te odzyskano, jednak wiele dzieł przepadło bezpowrotnie.



Zniszczono wiele monumentów, m.in. pomnik Fryderyka Chopina w Warszawie i pomnik Adama Mickiewicza w Krakowie. Powyżej: burzenie krakowskiego pomnika Mickiewicza w sierpniu 1940 r.

W skrócie

- 1944 r. – powstanie PKWN (lipiec) i dekret o reformie rolnej (wrzesień).
- Zwalczanie PPP i AK przez komunistyczny aparat terroru.
- Trudna sytuacja rządu RP na uchodźstwie. Ustąpienie S. Mikołajczyka. T. Arciszewski premierem.
- 19 stycznia 1945 r. – rozwiązanie AK przez gen. L. Okulickiego.
- Straty wojenne: śmierć 6 milionów obywateli polskich, zniszczenia miast, wsi i obiektów przemysłowych. Dotkliwe straty kulturalne.

Czy już umiesz?

1. Czym był PKWN? Jaką rolę odegrał w procesie sowietyzacji Polski?
2. Omów skutki przeprowadzenia reformy rolnej przez PKWN.
3. Porównaj poglądy członków PKWN i rządu RP na emigracji w sprawie powojennej wschodniej granicy Polski.
4. Wymień czynniki, które miały wpływ na przejęcie przez komunistów władzy na ziemiach polskich.
5. Czy uzasadnione jest stwierdzenie, że Sowieci narzucili Polsce nową okupację? Wyraź opinię.

Muzeum Utracone

MUZEUM UTRACONE

PRZYWRACA PAMIĘĆ

W 2010 r. powstało wirtualne Muzeum Utracone. Na swej stronie internetowej prezentuje ono wybrane obiekty z listy polskich dóbr kultury, które zaginęły lub zostały zagrabione w czasie II wojny światowej na terytorium Polski.

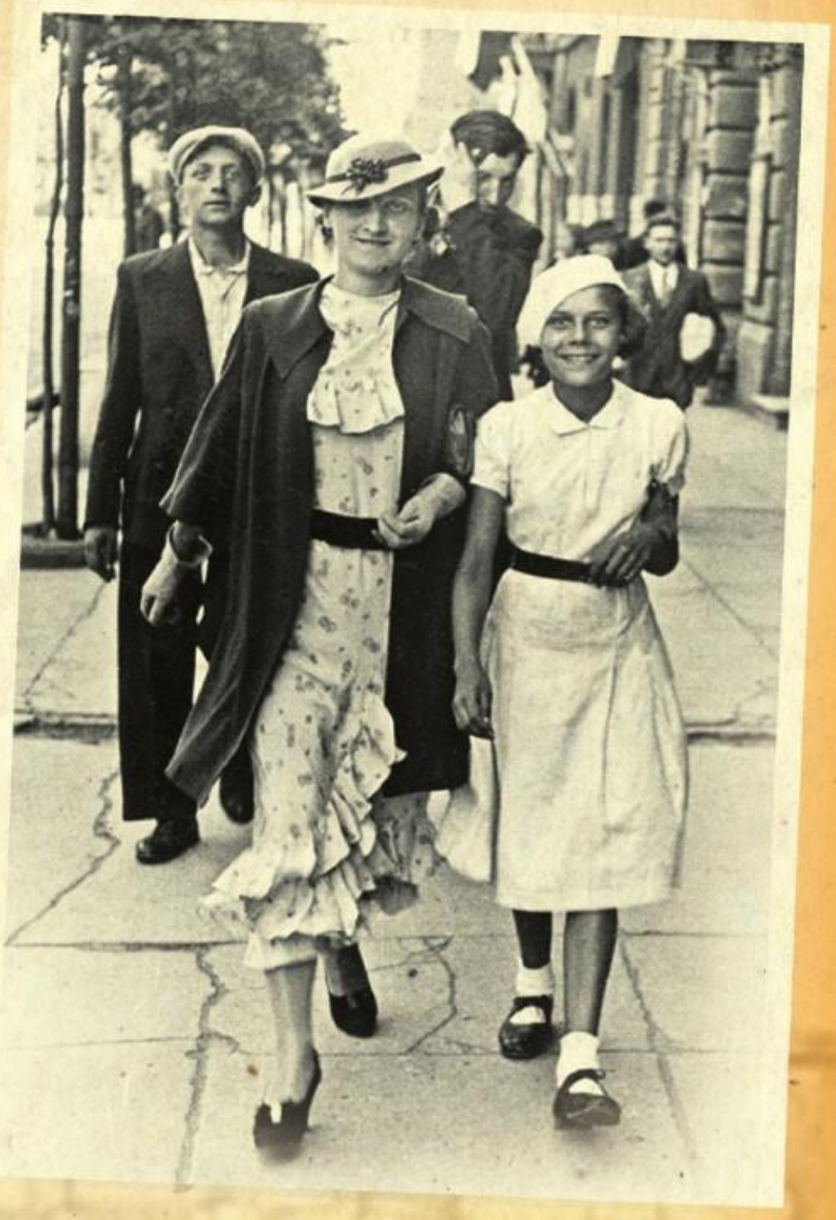
Tego świata już nie ma, czyli co nam zabrała II wojna światowa

Skutkiem II wojny światowej były wielkie ofiary w ludziach i potężne straty materialne. Nastąpiła zagłada społeczności żydowskiej zamieszkującej II Rzeczpospolitą. W znacznym stopniu wyniszczono polskie elity intelektualne. Zlikwidowanie obu tych społeczności sprawiło, że nasz naród bezpowrotnie utracił ważną część dorobku kulturowego i własnej tożsamości.

Wspomnienie miasta



Przedwojenna Warszawa należała do najpiękniejszych miast w Europie. W czasie II wojny światowej zniszczono 75 procent jej zabudowy.



Matka z córką ▶ na warszawskiej ulicy

Żydzi – społeczność, której nie ma

Przed wojną widok Żydów na ulicach polskich miast był codziennością. Choć wzajemne stosunki nie zawsze układały się dobrze, na ogół sąsiedztwo było poprawne. Polacy kupowali u żydowskich sklepikarzy, korzystali z usług adwokatów i medyków. Żydowskie zwyczaje ubogacały kulturę II Rzeczypospolitej.



Święto rabina Remu na cmentarzu Remuh w Krakowie w maju 1931 r. ▶

◀ Żydzi na krakowskim Kazimierzu przed 1939 r.



Romowie

Przedwojenną Polskę zamieszkiwała duża społeczność romska. Romowie prowadzili wędrowny tryb życia. Zajmowali się handlem i kowalstwem. Kochali muzykę i taniec. Wielu Romów nie przeżyło II wojny światowej. Wraz z Żydami należeli oni do mniejszości etnicznych najbardziej znienawidzonych przez nazistów.



Rodzina romska na tle wozu ▶

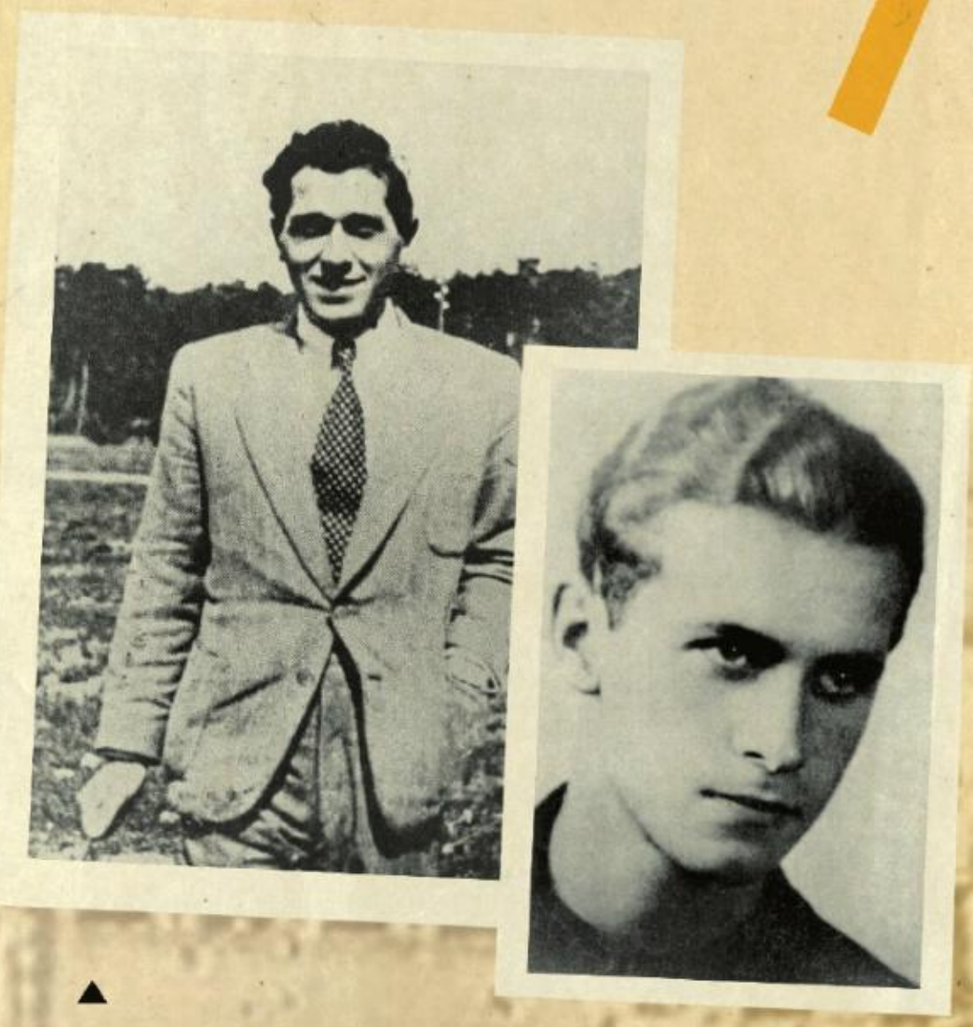
Zniszczenie polskich elit

Okupacyjny terror uderzył we wszystkie warstwy społeczeństwa polskiego, ale w największym stopniu dotknął polskie elity. Z rąk Niemców i Sowietów ginęli ludzie, którzy mieli kluczowe znaczenie dla rozwoju narodu i krzewili wartości patriotyczne w społeczeństwie: przedstawiciele inteligencji, nauczyciele, urzędnicy, duchowni, wojskowi, inżynierowie, działacze polityczni, samorządowi i społeczni.



▲

Polski oficer Wilhelm Wittlin z żoną i córką przed strażnicą Korpusu Ochrony Pogranicza na Wołyniu w latach 30. XX w. Został on zamordowany przez Sowietów w Charkowie w 1940 r.



▲

W czasie II wojny światowej ginęli przedstawiciele młodszego pokolenia, którzy dorastali w tradycji II RP. Wśród nich byli poeci Tadeusz Gajcy (na zdjęciu u góry) i Krzysztof Kamil Baczyński (zdjęcie u dołu). Obaj polegli w powstaniu warszawskim. Należeli też do literackiego pokolenia Kolumbów. Zalicza się do niego pisarzy i poetów urodzonych ok. 1920 r., którzy w chwili wybuchu wojny wchodzili w dorosłość.

1. Jakie wydarzenia z czasów II wojny światowej spowodowały zagładę ukazanych miejsc i społeczności?
2. Sporządź listę ważnych obiektów – w miejscowości, w której mieszkasz, lub w okolicy – utraconych w wyniku wojny.

Podsumowanie działu 2

1. Porównaj założenia i metody polityki niemieckiej i polityki prowadzonej przez Sowietów w okupowanej Polsce.
2. Omów sytuację Żydów w czasie II wojny światowej. Opisz postawy Polaków wobec Holokaustu. Skorzystaj z materiałów źródłowych zamieszczonych poniżej.

Stwierdzono powtarzające się wypadki ukry-
wania się żydów uchodźców u polaków. Zwracając
uwagę na 3 rozporządzenie z dnia 15. 10. 1941 r.
(VO. Bl. GG. str. 595) w sprawie ograniczenia
pobytu na terenie Generalnego Gubernatorstwa.
pouczam, że kto udziela żydom uchodźcom po-
mieszczenia i żywności lub sprzedaje żydom środki
żywnościowe, będzie karany śmiercią. Pouczenie
jest ostateczne.

Ogłoszenie niemieckiego komisarza z 1942 r.

2 BIULETYN INFORMACYJNY Nr. 11 (166)

SZANTAŻE I ICH ZWALCZANIE

Kierownictwo Walki Cywilnej komunikuje: „Społeczeństwo polskie, mimo iż samo jest ofiarą okropnego teroru, ze zgrozą i głębokim współczuciem patrzy na mordowanie przez Niemców resztek ludności żydowskiej w Polsce. Zaloiyło ono przeciwko tej zbrodni protest, który doszedł do wiadomości całego wolnego świata, zaś Żydom, którzy zbiegli z ghetta lub z obozów kaźni — udzieliło tak wydatnej pomocy, że okupant opublikował zarządzenie, grożące śmiercią tym Polakom, którzy pomagają ukrywającym się Żydom. Niemniej znalazły się jednostki, wyzute ze czci i sumienia, rekrutujące się ze świata przestępczego, które stworzyły sobie nowe źródło występnego dochodu przez szantażowanie Polaków, ukrywających Żydów i Żydów samych.

K.W.C. ostrzega, że tego rodzaju wypadki szantażu są rejestrowane i będą karane z całą surowością prawa, w miarę możności już obecnie, a w każdym razie w przyszłości".

Ogłoszenie Kierownictwa Walki Cywilnej AK z 1943 r.

3. Scharakteryzuj stosunki rządu RP na uchodźstwie ze Związkiem Sowieckim w latach 1941–1945.
4. Opisz zasługi bojowe z lat 1939–1945 polskich formacji wymienionych w ramce.

Armia Krajowa	II Korpus Polski	I Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki	Dywizjon 303

5. Przyjrzyj się fotografii. Podaj imiona i nazwiska ukazanych polityków. Powiedz, jaką rolę odegrali w czasie II wojny światowej.



6. Zapoznaj się z opinią gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora" na temat powstania warszawskiego. Jak Komendant Główny AK uzasadniał decyzję o rozpoczęciu zrywu? Czy przemawia do ciebie jego argumentacja?

Bezczynność AK na terenach zajmowanych przez armię sowiecką byłaby szkodliwa, gdyż nie byłoby wtedy przeszkody, aby upozorować wolę narodu polskiego stworzenia 17 republiki sowieckiej.

Źródło: Fragment raportu gen. Tadeusza Komorowskiego „Bora" do Naczelnego Wodza gen. Kazimierza Sosnkowskiego z 14 lipca 1944 r., w: S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne*, Warszawa 2008

7. Poszukaj w internecie piosenek z czasów II wojny światowej i stwórz z nich playlistę. Postaraj się o różnorodność tematyczną. Wybierz piosenki partyzanckie, te dotyczące życia pod okupacją i powstania warszawskiego oraz związane z polskimi formacjami zbrojnymi. Wybierz utwór, który szczególnie ci się spodobał. Zinterpretuj jego tekst.

3. Świat po II wojnie światowej



1. Porównaj obszar Niemiec po II wojnie światowej z terytorium III Rzeszy w sierpniu 1939 r. Wskaż różnice.
2. Wskaż kraje należące do Układu Warszawskiego i państwa członkowskie NATO po 1945 r. Z czego wynikał powojenny podział kontynentu?
3. Omów znaczenie symboli obu bloków polityczno-wojskowych.

3.1 Krajobraz po wojnie



Podejmij temat

- Przypomnij postanowienia w sprawie Niemiec i Polski, które podjęto na konferencji w Jałcie.

Denazyfikacja – usuwanie z życia politycznego, społecznego, kulturalnego i gospodarczego funkcjonariuszy, którzy byli zaangażowani w hitlerowski aparat przemocy. Celem tych działań było oczyszczenie niemieckiego życia publicznego z ideologii nazizmu.

Dekartelizacja – podział wielkich związków (zwanych kartelami) utworzonych przez przedsiębiorstwa jednej gałęzi produkcji na mniejsze podmioty.

Konferencja Wielkiej Trójki w Poczdamie

W dniach **17 lipca–2 sierpnia 1945 r.** odbyła się trzecia (i ostatnia) konferencja z udziałem Wielkiej Trójki. W **Poczdamie** pod Berlinem spotkali się: Józef Stalin, prezydent USA Harry Truman (następca Roosevelta), Winston Churchill oraz Clement Attlee [czyt. klement atli], który w trakcie konferencji przejął funkcję premiera Wielkiej Brytanii. Podjęte decyzje miały zasadniczy wpływ na ukształtowanie ładu europejskiego po wojnie.

W Poczdamie potwierdzono wiele ustaleń z Jałty, m.in. w sprawie podziału Niemiec na strefy okupacyjne. Aby nie dopuścić do odrodzenia militaryzmu tego państwa, zadecydowano o zastosowaniu wobec niego zasady **4xD** (demilitaryzacja, demokratyzacja, **denazyfikacja** i **dekartelizacja**).

Na mocy uchwał z Poczdamu Niemcy utraciły na rzecz Polski ziemie na wschód od Odry i Nysy Łużyckiej. Również południowa część Prus Wschodnich (z Elblągiem i Olsztynem) przypadła Polsce. Część północną (z Królewcem) otrzymał ZSRS. Ludność niemiecka zamieszkująca Czechosłowację i Węgry oraz obszary przyznane Polsce miała zostać wysiedlona do Niemiec. Całkowitą odpowiedzialnością za rozpętanie wojny obarczono III Rzeszę. Niemców zobowiązano do wypłaty odszkodowań.



Posiedzenie przywódców i dyplomatów w Poczdamie. Przy stole siedzą między innymi:

1. ustępujący premier Wielkiej Brytanii Winston Churchill,
2. nowy premier Wielkiej Brytanii Clement Attlee,
3. przywódca ZSRS Józef Stalin,
4. prezydent USA Harry Truman.

Bezpośrednie skutki II wojny światowej

Druga wojna światowa była najkrwawszym konfliktem w dziejach ludzkości. Według szacunków zginęło w niej od 15 do 19 milionów żołnierzy. Kilkadziesiąt milionów zostało inwalidami. Liczne ofiary poniosła ludność cywilna. Życie straciło ponad 60 milionów osób. Tak wielkie rozmiary krzywd były skutkiem działań zbrojnych i nalotów. Znaczną część zabitych cywilów stanowiły też ofiary **zbrodni wojennych**, których na masową skalę dopuszczały się okupacyjne władze niemieckie, japońskie i sowieckie.

W czasie wojny została obrócona w ruinę zabudowa tysięcy miast i wsi. Do najbardziej zniszczonych ośrodków należały Warszawa, Rotterdam, Londyn, Coventry [czyt. kowentry], Hamburg, Drezno i Berlin. Zostały zdewastowane szlaki komunikacyjne i zabytki. Ucierpiały gospodarki wielu państw, co doprowadziło do drastycznego ograniczenia produkcji rolnej i przemysłowej. W efekcie miliony ludzi zmarły z powodu chorób i głodu.

W czasie II wojny światowej i po jej zakończeniu doszło do masowych **przemieszczeń ludności**. Wiele osób migrowało z powodu przesunięcia granic Niemiec i Polski. Z terenów byłej Rzeszy i państw przez nią okupowanych wracali do domów robotnicy przymusowi.



W Europie w latach 1946–1948 migracje objęły 7,2 miliona Niemców, 3,5 miliona Polaków, 2 miliony obywateli ZSRS oraz setki tysięcy przedstawicieli innych narodów, m.in. Słowaków. Na zdjęciu: powrót robotników przymusowych z Rzeszy do Polski.

Szacunkowe straty w ludziach w czasie II wojny światowej

Państwo	Żołnierze	Cywile	Łącznie	Straty populacji [%]
Związek Sowiecki	17 000 000	10 000 000	27 000 000	13,8
Chiny	–	–	10 000 000	2
Niemcy	4 140 000	3 080 000	7 220 000	10,4
Polska	320 000	5 480 000	5 800 000	17,1
Japonia	1 340 420	1 173 260	2 513 680	3,7
Jugosławia	410 000	1 095 000	1 505 000	10,8
Filipiny	27 000	1 000 000	1 027 000	6,4
Francja	213 000	350 000	563 000	1,2
Rumunia	300 000	200 000	500 000	4,5
Wielka Brytania	373 000	94 000	467 000	0,95

Źródło: A. Czubiński, *Historia powszechna XX wieku*, Poznań 2006

- Sformułuj trzy wnioski na podstawie danych przedstawionych w tabeli.

Procesy norymberskie

Jedną z decyzji Wielkiej Trójki było osądzenie przywódców Rzeszy. Zadanie to powierzono międzynarodowemu trybunałowi. Na przełomie lat 1945 i 1946 w Norymberdze toczył się proces głównych członków NSDAP. Większość oskarżonych uznano winnymi popełnienia zbrodni wojennych. Jedenastu bliskich współpracowników Hitlera otrzymało karę śmierci. Byli to między innymi dowódca Luftwaffe Hermann Göring [czyt. gering], Joachim von Ribbentrop i gubernator GG Hans Frank. Osobno rozpatrywano zbrodnie, których Japończycy dopuścili się na okupowanych przez siebie obszarach. Ze względu na udział ZSRS w koalicji antyhitlerowskiej nie osądzono zbrodni sowieckich. Co więcej przedstawiciele ZSRS byli obok Amerykanów, Anglików i Francuzów sędziami i oskarżycielami w procesach nazistowskich dygnitarzy.



Flaga ONZ

Odczytaj symbolikę flagi.

Powstanie Organizacji Narodów Zjednoczonych

Zwycięzcom zależało na utrwaleniu pokoju po II wojnie światowej. W tym celu powołano międzynarodową organizację, która zastąpiła Ligę Narodów. Wiosną **1945 r.** w San Francisco [czyt. fransisko] w USA rozpoczęła się konferencja założycielska **Organizacji Narodów Zjednoczonych** (w skrócie: **ONZ**). W czerwcu 1945 r. 50 państw zatwierdziło *Kartę Narodów Zjednoczonych* – akt prawny regulujący działalność ONZ. Kilka miesięcy później dokument podpisał polski Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Tym samym Polska dołączyła do grona państw założycielskich.

Oprócz zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa na świecie ONZ postawiła sobie za cel prowadzenie działań na rzecz współpracy międzynarodowej i przestrzegania praw człowieka.

Struktura ONZ

Głównym organem ONZ jest Rada Bezpieczeństwa. W jej skład wchodzi pięciu stałych członków: USA, Wielka Brytania, Francja, Chiny i Rosja (do 1991 r. ZSRS). Przedstawiciele tych państw mają prawo weta. W praktyce umożliwia im to zablokowanie każdej uchwały. Do Rady Bezpieczeństwa należą także członkowie niestali, którzy są wybierani na dwa lata. Organ ma szerokie uprawnienia. Może wysłać siły pokojowe w rejon konfliktu i nałożyć **sankcje** na kraje, które naruszają pokój.

Przedstawiciele wszystkich krajów członkowskich zasiadają w Zgromadzeniu Ogólnym ONZ. Jego siedziba znajduje się w Nowym Jorku. Organ ma kompetencje do rozstrzygania problemów międzynarodowych, ale jego uchwały nie są wiążące i mają formę zaleceń.

Rozwiązywaniem sporów międzypaństwowych zajmuje się Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze. Natomiast bieżącą działalnością ONZ kieruje Sekretariat. Na jego czele stoi Sekretarz Generalny. Jest wybierany przez Zgromadzenie Ogólne na pięć lat.

Sankcja – tu: kara wymierzona państwu, które narusza przepisy prawa międzynarodowego.

W ramach ONZ powstało kilka organizacji, których logotypy przedstawiono poniżej. Poszukaj w internecie informacji na temat tych organizacji. Wypisz w zeszycie po dwa cele każdej z nich.

Ważne akty międzynarodowe

ONZ uchwaliła wiele istotnych aktów międzynarodowych dotyczących praw politycznych i społecznych. Do najważniejszych należą *Powszechna deklaracja praw człowieka* z 1948 r. i *Deklaracja praw dziecka* z 1959 r.



UNESCO – Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Oświaty, Nauki i Kultury



FAO – Organizacja Narodów Zjednoczonych do spraw Wyżywienia i Rolnictwa



WHO – Światowa Organizacja Zdrowia



UNICEF – Fundusz Narodów Zjednoczonych Pomocy Dzieciom

Fragment Powszechnej deklaracji praw człowieka

Art. 1. Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. Są oni obdarzeni rozumem i sumieniem i powinni postępować wobec innych w duchu braterstwa.
Art. 2. Każdy człowiek posiada wszystkie prawa i wolności zawarte w niniejszej Deklaracji bez względu na jakiekolwiek różnice rasy, koloru, płci, języka, wyznania, poglądów politycznych i innych, narodowości, pochodzenia społecznego, majątku, urodzenia lub jakiegokolwiek innego stanu. […]
Art. 3. Każdy człowiek ma prawo do życia, wolności i bezpieczeństwa swej osoby.
Art. 4. Nie wolno nikogo czynić niewolnikiem ani nakładać na nikogo służebności; niewolnictwo i handel niewolnikami są zakazane we wszystkich swych postaciach.
Art. 5. Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, nieludzki lub poniżający.

Źródło: https://www.unesco.pl, dostęp: 21.07.2020 r.



Uchwalenie *Powszechnej deklaracji praw człowieka* przez ONZ 10 grudnia 1948 r.

1. Wymień podstawowe prawa człowieka.
2. Oceń znaczenie uchwalenia tej deklaracji dla utrzymania pokoju na świecie.
3. Sprawdź, czy dokument został przyjęty jednomyślnie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ. Czy były kraje, które wstrzymały się od głosu?

W skrócie

- Konferencja Wielkiej Trójki w Poczdamie: podział Niemiec na strefy okupacyjne, 4xD, granica polsko-niemiecka na Odrze i Nysie Łużyckiej.
- Skutki II wojny światowej: śmierć i kalectwo milionów żołnierzy i cywilów, zniszczenia, przesiedlenia.
- 1945 r. – powstanie ONZ.

Czy już umiesz?

1. Wymień ustalenia konferencji poczdamskiej w sprawie Niemiec.
2. Scharakteryzuj bezpośrednie skutki II wojny światowej. Wyszczególnij następstwa polityczne, społeczne, gospodarcze i kulturowe.
3. Które państwa poniosły największe straty w wyniku II wojny światowej? Z jakich powodów?
4. Czym jest Organizacja Narodów Zjednoczonych? Wymień jej cele.
5. Porównaj zasady funkcjonowania ONZ i Ligi Narodów. Czy ONZ posiadała skuteczniejsze niż Liga Narodów narzędzia zapobiegania konfliktom?

Pomnik Pomordowanych Żydów Europy w Berlinie



Jednym z najsłynniejszych monumentów upamiętniających ofiary II wojny światowej jest pomnik Pomordowanych Żydów Europy w centrum Berlina niedaleko Bramy Brandenburskiej. Obiekt otwarto w 2005 r. Składa się z 2711 betonowych steli i zajmuje powierzchnię 19 tysięcy metrów kwadratowych.

3.2 Zimna wojna



Podejmij temat

- Wymień państwa, które wniosły największy wkład w pokonanie III Rzeszy.
- Jakie decyzje dotyczące Niemiec podjęto na konferencji w Poczdamie?



Zarówno USA, jak i ZSRS rozwijały produkcję rakiet, które mogły przenosić głowice jądrowe na coraz większą odległość. W 1958 r. odbył się pierwszy udany lot amerykańskiej rakiety międzykontynentalnej. Mogła ona uderzyć w dowolny cel na Ziemi.

Dwa supermocarstwa

Po II wojnie światowej zmniejszyła się rola przedwojennych mocarstw – Francji, dotkliwie zniszczonej w czasie wojny, i Wielkiej Brytanii, wyczerpanej prowadzeniem działań zbrojnych. Wzrosło natomiast polityczne znaczenie USA i Związku Sowieckiego. Kraje te zaczęto uznawać za supermocarstwa. **Stany Zjednoczone** były państwem demokratycznym i kapitalistycznym. Amerykańska gospodarka nie tylko nie ucierpiała w wojnie, ale jeszcze się wzmocniła. Przyczyniło się do tego zwiększenie wydatków na zbrojenia, które nakręciło koniunkturę gospodarczą. Bardzo dobrze rozwijała się też produkcja towarów konsumpcyjnych. Poziom życia ludności systematycznie rósł i stał się wyższy niż przed wojną.

Zupełnie inaczej przedstawiała się sytuacja **Związku Sowieckiego**. W ZSRS dyktatorskie rządy sprawował Stalin. W kraju panował totalitarny ustrój komunistyczny. Sowiecka gospodarka, niewydolna już przed wojną, była zrujnowana. Brakowało żywności. Ludzie cierpieli głód. Tymczasem Stalin, zamiast wesprzeć produkcję dóbr konsumpcyjnych, zwiększał nakłady na zbrojenia. Pod jego rządami ZSRS stał się potęgą militarną.

Zimna wojna

W czasie II wojny światowej Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki współpracowały. Po jej zakończeniu przystąpiły do rywalizacji o światowe przywództwo. Przez kilka dekad, aż do upadku ZSRS w 1991 r., pomiędzy supermocarstwami utrzymywał się stan wrogości i napięcia – **zimna wojna**. Zarówno USA, jak i ZSRS walczyły o wpływy polityczne i gospodarcze na świecie. Często wspierały militarnie strony walczące w lokalnych konfliktach, m.in. w Korei, Wietnamie i Afganistanie. Pomimo napiętych relacji amerykańsko-sowieckich do wojny między państwami szczęśliwie nigdy nie doszło. Taki konflikt mógłby mieć tragiczne konsekwencje. Oba kraje dysponowały bowiem bronią atomową i potężnym arsenałem zbrojeniowym, który ciągle rozbudowywały w ramach tak zwanego **wyścigu zbrojeń**.

Początek rywalizacji sowiecko-amerykańskiej

Pierwszy akt zimnej wojny rozegrał się w krajach środkowo-wschodniej Europy, które po wojnie zostały zajęte przez Armię Czerwoną. W latach 1945–1947 Związek Sowiecki przy użyciu siły i terroru zdobył nad nimi kontrolę i narzucił im komunistyczne rządy. Uzależnienie tej części Europy od ZSRS zakończyło pokojową współpracę Zachodu z Sowietami. Wywołało też zdecydowany sprzeciw Stanów Zjednoczonych. W 1947 r. prezydent Harry Truman ogłosił nowy program polityki zagranicznej USA, znany jako **doktryna powstrzymywania** lub **doktryna Trumana**. Zakładał on przeciwdziałanie sowieckiej ekspansji poprzez wsparcie gospodarcze, finansowe i wojskowe krajów zagrożonych przez ZSRS.

Plan Marshalla

Ważnym elementem doktryny powstrzymywania był Europejski Program Odbudowy. Potocznie zwany – od nazwiska amerykańskiego sekretarza stanu George'a Marshalla [czyt. dżordża marszala] – **planem Marshalla**. Zakładał on udzielanie pomocy gospodarczej przez USA krajom poszkodowanym w czasie II wojny światowej. Był realizowany w latach 1948–1952. Skorzystały z niego demokratyczne państwa Europy Zachodniej. Otrzymywały z USA między innymi żywność, surowce i kredyty na inwestycje. Plan umocnił związki gospodarcze Stanów Zjednoczonych z Europą. Przyczynił się do odbudowy zachodniej części Starego Kontynentu i poprawy warunków życia jego mieszkańców. Dzięki temu pozbawiono partie komunistyczne wpływu na władzę. Zwykle bowiem zyskiwały one poparcie społeczne w chwili wystąpienia trudności gospodarczych.



Budowa domu w Berlinie ze środków przyznanych w ramach planu Marshalla

Utworzenie dwóch państw niemieckich

Po wojnie decyzją mocarstw Niemcy zostały podzielone na strefy okupacyjne: amerykańską, brytyjską, francuską i sowiecką. Odpowiednio na sektory okupacyjne podzielono również Berlin. Przyszłość Niemiec rysowała się niepewnie, ponieważ między USA i ZSRS nie było zgody w kwestii dalszych losów tego kraju.

W 1946 r. Stany Zjednoczone, Wielka Brytania i Francja uznały porozumienie się ze Stalinem za niemożliwe. Rozpoczęły proces łączenia zachodnich stref okupacyjnych w jedno państwo. Uwieńczeniem ich działań była **Republika Federalna Niemiec** (w skrócie: **RFN**), utworzona w **1949 r.** Jednocześnie połączono zachodnie sektory Berlina w tak zwany Berlin Zachodni. RFN, zwana też Niemcami Zachodnimi, była państwem demokratycznym, częściowo zależnym od aliantów. Siedzibą władz zostało Bonn.

W odpowiedzi na powstanie RFN Stalin przekształcił sowiecką strefę okupacyjną w **Niemiecką Republikę Demokratyczną** (**NRD**) ze stolicą w Berlinie. NRD była państwem komunistycznym, całkowicie zależnym od Związku Sowieckiego.



Tablica w Berlinie Zachodnim z napisem oznaczającym: *Uwaga! W tym miejscu opuszczają Państwo Berlin Zachodni*. Zdjęcie z 1961 r.

Więcej na temat

Pierwszy kryzys berliński

Jeszcze przed utworzeniem RFN w Berlinie doszło do poważnego kryzysu politycznego. Wywołał go Stalin, który protestował przeciwko połączeniu zachodnich stref okupacyjnych Niemiec oraz ich gospodarczej integracji z USA i Europą Zachodnią. Dla ZSRS oznaczało to bowiem koniec szans na podporządkowanie sobie Niemiec w całości. W czerwcu 1948 r. Sowieci zamknęli drogi dojazdowe do zachodnich stref Berlina (kontrolowanych przez aliantów). Tym samym uniemożliwili dostarczanie zaopatrzenia drogą lądową dla ponad 2,5 miliona ludzi. Stalin liczył na to, że w ten sposób zmusi Zachód do przyjęcia jego planu utworzenia rządu ogólnoniemieckiego, w którym wpływy mieliby komuniści. Amerykanie i Brytyjczycy nie ulegli. Aby przełamać blokadę, zorganizowali most powietrzny do zachodnich sektorów miasta. Drogą lotniczą przerzucali żywność, paliwo, opał i środki medyczne. Most działał przez 11 miesięcy. Łącznie przewieziono ponad 2 miliony ton towarów. W maju 1949 r. Stalin, widząc, że blokada nie przynosi skutków, ustąpił i ją zniósł.

- **Która ze stron – Zachód czy Sowieci – odniosła sukces podczas pierwszego kryzysu berlińskiego? Uzasadnij odpowiedź.**



Lądowanie amerykańskiego transportowca w Berlinie

Ciekawe!

Skrót NATO pochodzi od angielskiej nazwy organizacji: North Atlantic Treaty Organization [czyt. norf atlantik triti organizejszyn].

Powstanie NATO i Układu Warszawskiego

Napięta sytuacja w Europie skłoniła demokratyczne państwa zachodnie do zawarcia sojuszu obronnego. W **kwietniu 1949 r.** Stany Zjednoczone, Kanada, Wielka Brytania, Francja i osiem innych państw Europy Zachodniej utworzyło **Organizację Paktu Północnoatlantyckiego** (w skrócie: **NATO**). Sygnatariusze układu zobowiązali się wzajemnie do udzielenia pomocy militarnej w razie obcej agresji. W latach 50. XX w. do NATO przystąpiły kolejne kraje, m.in. Turcja i RFN.

W odpowiedzi na wejście RFN do NATO ZSRS i kraje mu podporządkowane utworzyły konkurencyjny blok polityczno-wojskowy. W **1955 r.** w Warszawie powstał **Układ Warszawski**. W ten sposób utrwalił się podział Europy na dwa wrogie obozy militarne. Po raz kolejny potwierdziły się słowa Churchilla. Już w 1946 r. powiedział on, że przez Europę przebiega niewidzialna granica zwana **żelazną kurtyną**.

Żelazna kurtyna – umowna linia oddzielająca po II wojnie światowej komunistyczne państwa europejskie od demokratycznych krajów zachodniej Europy.





Flaga NATO (po lewej) i symbol Układu Warszawskiego

Przemówienie wygłoszone przez Churchilla w Fulton w 1946 r.

Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem opuściła się żelazna kurtyna w poprzek kontynentu. Poza tą linią znajdują się wszystkie stolice byłych państw środkowej i wschodniej Europy: Warszawa, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Bukareszt i Sofia – wszystkie te sławne miasta i zamieszkująca wokół nich ludność leżą, że tak się wyrażę, w sferze radzieckiej[1], i wszystkie, w takiej czy innej formie, podlegają nie tylko wpływom radzieckim, ale kontroli z Moskwy w bardzo wysokim, niekiedy rosnącym stopniu.

Źródło: *Wiek XX w źródłach...*

[1] Radziecki – sowiecki.



Harry Truman i Winston Churchill podczas spotkania w amerykańskim mieście Fulton

Wymień państwa, które, według Churchilla, znalazły się za żelazną kurtyną. Jak ocenił on sytuację polityczną tych krajów?



Podaj nazwy państw europejskich należących do NATO i Układu Warszawskiego.

Konflikty doby zimnej wojny

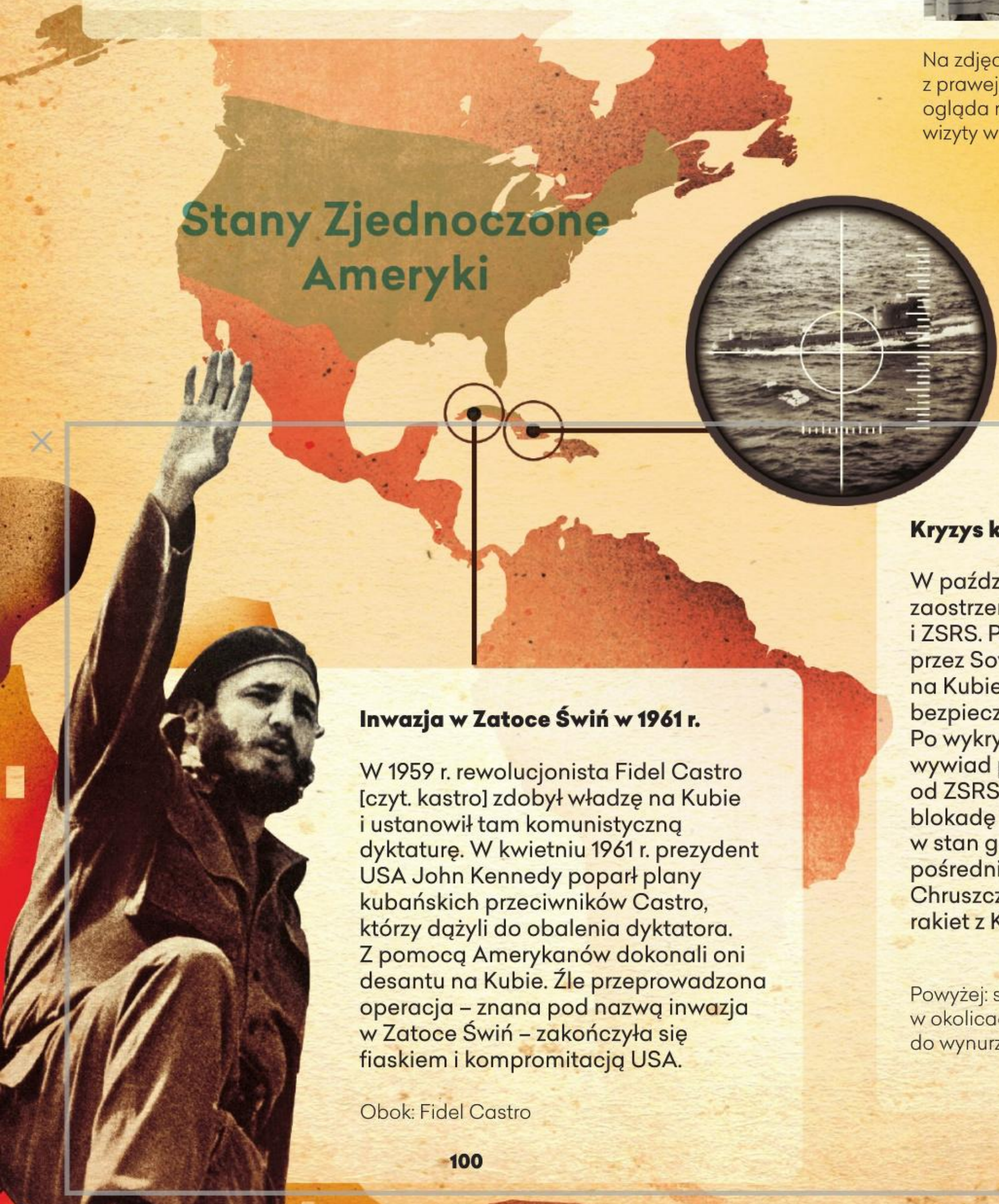
Poznaj najważniejsze konflikty z okresu zimnej wojny.

Kryzys berliński w 1961 r.

Przedmiotem sporu w stosunkach między supermocarstwami pozostawał Berlin Zachodni – oaza wolności w NRD i cel częstych ucieczek obywateli tego kraju. W czerwcu 1961 r. przywódca ZSRS Nikita Chruszczow zażądał od USA wycofania wojsk z Berlina Zachodniego. Ówczesny prezydent USA John Fitzgerald Kennedy [czyt. dżon ficdżerald kenedi] odmówił i wzmocnił amerykańskie siły w Europie. W odpowiedzi w sierpniu Sowieci rozpoczęli budowę muru oddzielającego zachodnią część miasta od wschodniej. **Mur berliński** dzielił Niemcy i Europę do 1989 r.



Na zdjęciu: Kennedy (pierwszy z prawej na podwyższeniu) ogląda mur berliński podczas wizyty w Berlinie Zachodnim.



Inwazja w Zatoce Świń w 1961 r.

W 1959 r. rewolucjonista Fidel Castro [czyt. kastro] zdobył władzę na Kubie i ustanowił tam komunistyczną dyktaturę. W kwietniu 1961 r. prezydent USA John Kennedy poparł plany kubańskich przeciwników Castro, którzy dążyli do obalenia dyktatora. Z pomocą Amerykanów dokonali oni desantu na Kubie. Źle przeprowadzona operacja – znana pod nazwą inwazja w Zatoce Świń – zakończyła się fiaskiem i kompromitacją USA.

Obok: Fidel Castro

Kryzys kubański w 1962 r.

W październiku 1962 r. nastąpiło zaostrzenie stosunków między USA i ZSRS. Powodem było rozmieszczenie przez Sowietów pocisków nuklearnych na Kubie, co bezpośrednio zagrażało bezpieczeństwu Stanów Zjednoczonych. Po wykryciu rakiet przez amerykański wywiad prezydent Kennedy zażądał od ZSRS wycofania ich z wyspy i zarządził blokadę Kuby. Obie strony postawiły w stan gotowości siły jądrowe. Dzięki pośrednictwu ONZ zawarto porozumienie. Chruszczow zobowiązał się do wycofania rakiet z Kuby.

Powyżej: sowiecki okręt podwodny w okolicach Kuby zmuszony przez Amerykanów do wynurzenia się

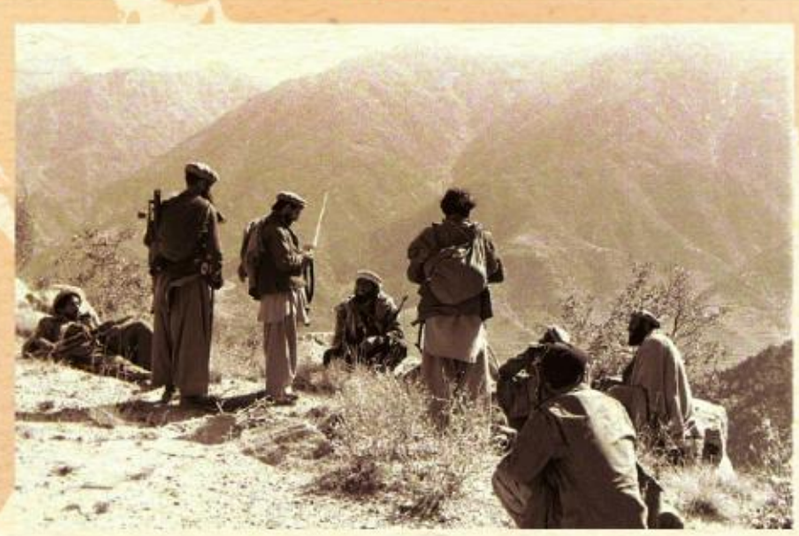


Związek Socjalistycznych Republik Sowieckich

Wojna w Korei 1950–1953

W latach 1950–1953 toczyła się wojna w Korei. Z jednej strony walczyła demokratyczna Korea Południowa i siły USA, a z drugiej – komunistyczna Korea Północna wspierana przez Chiny i ZSRS. Więcej o tym konflikcie przeczytasz na s. 124.

Na zdjęciu: komunistyczny plakat propagandowy z okresu wojny koreańskiej



Interwencja w Afganistanie 1979–1989

W 1979 r. armia sowiecka interweniowała w Afganistanie, aby wesprzeć tamtejszy rząd. Przeciwko najeźdźcom zbuntowała się islamska opozycja. W trakcie trwającego 10 lat konfliktu Sowieci próbowali bezskutecznie pokonać ukrywających się w górach islamskich partyzantów – mudżahedinów. Amerykanie dostarczali im broni, amunicji i lekarstw. W 1989 r. wojska sowieckie wycofały się z Afganistanu.

Powyżej: mudżahedini w Afganistanie

Wojna w Wietnamie 1965–1973

W latach 1965–1973 USA uwikłały się w konflikt w Wietnamie – dawnej kolonii francuskiej. Od lat 50. kraj ten był podzielony na dwie części – południową (pod rządami stronników USA) i północną (rządzoną przez komunistów). W końcu lat 50. w Wietnamie Południowym uaktywnił się Vietcong [czyt. wietkong] – komunistyczna partyzantka wspierana przez Wietnam Północny i ZSRS. Aby ją zniszczyć, USA wysłały swe wojska w rejon konfliktu. W grudniu 1968 r. w Wietnamie walczyło ponad pół miliona Amerykanów. Pomimo przewagi technologicznej i liczebnej żołnierze USA nie zdołali pokonać komunistów. Po wycofaniu się Amerykanów zajęli oni cały Wietnam.

Poniżej: żołnierze USA w Wietnamie



- Które z wymienionych konfliktów zakończyły się po myśli USA, które – po myśli ZSRS, a które nie zostały rozstrzygnięte? Uzasadnij odpowiedź.

Wojna propagandowa w okresie zimnej wojny

Podczas zimnej wojny rywalizujące ze sobą mocarstwa nasiliły działania propagandowe i wojnę informacyjną.

Ośmieszanie zachodnich przywódców



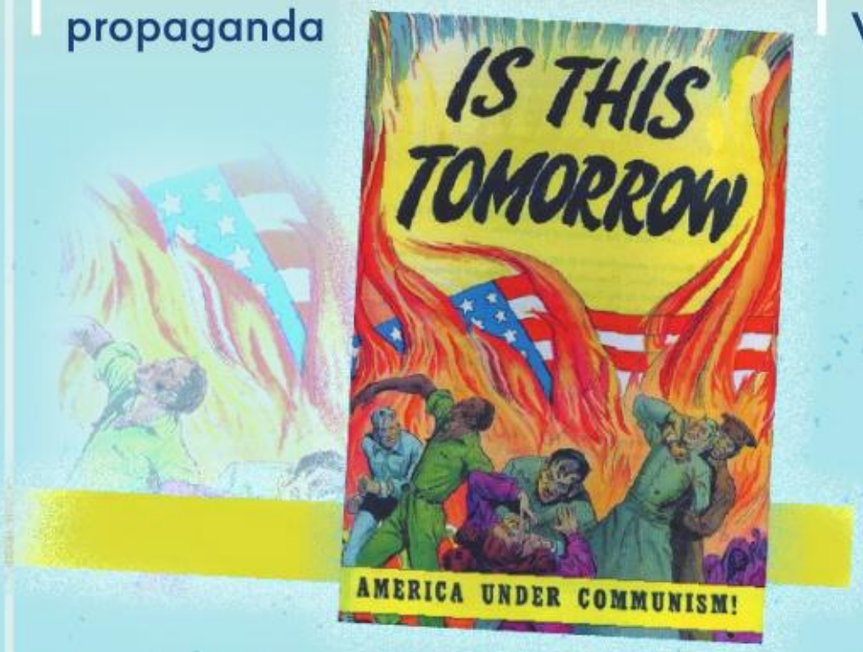
Okazją do prezentowania treści propagandowych w państwach komunistycznych były uroczyste obchody Święta Pracy. Powyżej: pochód pierwszomajowy w Warszawie w 1953 r. Papierowe kukły przedstawiają znienawidzonych przez władze komunistyczne zachodnich polityków, m.in. Trumana i Churchilla.

Krytyka państw Zachodu



Propaganda ZSRS i państw bloku wschodniego odnosiła się z pogardą do USA i państw zachodnich, które oskarżano o imperializm. Krytykowano styl życia na Zachodzie i wartości demokratyczne. Powyżej: plakat sowiecki z 1970 r. przekonujący, że demokracja w USA jest fikcją.

Antykomunistyczna propaganda



W latach 1950–1954 w USA przeprowadzono kampanię, której celem było oczyszczenie życia publicznego z osób podejrzewanych o sympatie komunistyczne i o szpiegostwo na rzecz ZSRS. Wielu ludzi uwięziono. Szczególną rolę odegrał wówczas szef senackiej komisji śledczej Joseph McCarthy [czyt. dżozef makkarti]. Na podstawie donosów i pomówień oskarżał polityków, ludzi nauki i kultury o związki z komunistami – niekiedy niesłusznie. Powyżej: okładka komiksu propagandowego. Napis brzmi: *Czy to już jutro? Ameryka pod panowaniem komunizmu!*

Radio Wolna Europa



W ramach wojny informacyjnej Amerykanie propagowali na całym świecie zalety demokracji i gospodarki wolnorynkowej. Przykładem może być finansowane przez amerykańskie instytucje rządowe Radio Wolna Europa (w skrócie: RWE). Nadawało ono audycje w językach narodowych do krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w tym do Polski. Dla obywateli demokracji ludowych często było jedynym źródłem wiarygodnych informacji. Powyżej: Jan Nowak-Jeziorański, pierwszy dyrektor Rozgłośni Polskiej RWE w Monachium.

Hollywoodzkie produkcje

W upowszechnianiu amerykańskich wzorców kultury masowej dużą rolę odgrywały hollywoodzkie filmy. Propagowały one panujący na Zachodzie styl życia i prezentowały amerykański punkt widzenia na rywalizację między USA i ZSRS. Filmy takie jak *Rocky IV* [czyt. roki] czy *Rambo* wykreowały amerykańskich bohaterów. Rosjanie byli w nich ukazywani jako ludzie źli, walczący niehonorowo. Na zdjęciu: kadr z filmu *Rocky IV* z 1985 r. w reżyserii Sylvestra Stallone'a [czyt. sylwestra stalołna].

- Jakie cele stawiały sobie propaganda amerykańska i propaganda sowiecka w czasach zimnej wojny?



John Fitzgerald Kennedy (1917–1963)

– amerykański polityk, 35 prezydent Stanów Zjednoczonych. Brał udział w II wojnie światowej, służył w amerykańskiej marynarce wojennej. Po wojnie zaangażował się w działalność polityczną. Wstąpił do Partii Demokratycznej. W latach 1953–1960 był senatorem. W 1961 r. został prezydentem USA. Jako głowa państwa realizował program Nowe Horyzonty, którego fundamentem było zwiększenie roli państwa w życiu obywateli i wzmocnienie uprawnień rządu centralnego. Kennedy działał na rzecz równouprawnienia czarnoskórych obywateli i poprawy sytuacji najuboższych mieszkańców USA. Przyczynił się do rozwoju amerykańskich badań kosmicznych. W polityce zagranicznej zmierzał do ograniczenia wpływów ZSRS na świecie. Stanowczo sprzeciwił się planom umieszczenia sowieckich rakiet na Kubie w 1962 r. Zyskał tym duże poparcie w amerykańskim społeczeństwie. Zginął w zamachu w Dallas 22 listopada 1963 r.

W skrócie

- Zimna wojna – stan napięcia i wrogości między USA i ZSRS od zakończenia II wojny światowej do upadku ZSRS w 1991 r.
- Przyczyny zimnej wojny: rywalizacja USA i ZSRS o światowe przywództwo oraz wpływy polityczno-gospodarcze w różnych częściach świata.
- NATO i Układ Warszawski – dwa konkurencyjne bloki polityczno-wojskowe.
- 1949 r. – powstanie dwóch państw niemieckich: demokratycznej RFN i komunistycznej NRD.
- Konflikty doby zimnej wojny: wojna w Korei (1950–1953), inwazja USA w Zatoce Świń (1961 r.), kryzys berliński (1961 r.), kryzys kubański (1962 r.), wojna w Wietnamie (1965–1973), wojna w Afganistanie (1979–1989).

Czy już umiesz?

1. Wymień przyczyny zimnej wojny. Sformułuj jej definicję.
2. Czym była doktryna powstrzymywania? W jaki sposób Stany Zjednoczone realizowały ją po wojnie?
3. Przedstaw okoliczności powstania RFN i NRD.
4. Podaj nazwy sojuszy wojskowych utworzonych w początkach zimnej wojny. Określ ich cele.
5. Co oznacza termin żelazna kurtyna? Czy trafnie opisuje on sytuację w Europie po II wojnie światowej?
6. Porównaj realia życia w USA i ZSRS. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji (internet, książki).
7. Zastanówcie się w grupach nad następującymi problemami: *Czy powojenny świat był światem bezpiecznym? Co należało zrobić, aby zmniejszyć zagrożenia w powojennym świecie?*

Mur berliński

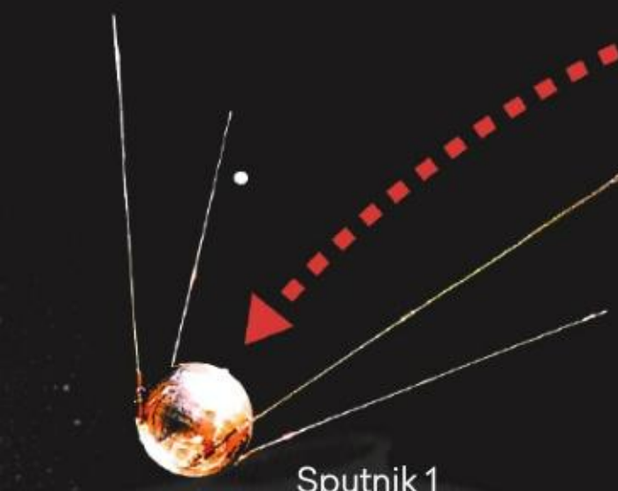


Mur berliński – symbol powojennego podziału świata na dwa wrogie sobie bloki polityczno-wojskowe – upadł w listopadzie 1989 r. Wydarzenie to zapoczątkowało proces zjednoczenia Niemiec. Ostatecznie do połączenia RFN i NRD doszło w 1990 r. Dziś w Berlinie znajduje się wiele miejsc upamiętniających podział kraju. Jedno z nich znajduje się na ulicy Bernauer Straße [czyt. bernałer sztrase], gdzie można zobaczyć pozostałości muru (na zdjęciu). Fragmenty betonowej konstrukcji znajdują się również w Polsce, m.in. we wsi Sosnówka koło Oleśnicy.

Kosmiczny mecz

Ludzie od tysiącleci badali przestrzeń kosmiczną, jednak obserwowali ją z powierzchni Ziemi. Dopiero w drugiej połowie ubiegłego stulecia wysłano pierwsze sztuczne satelity i zorganizowano loty załogowe w kosmos. Największe sukcesy w tej dziedzinie odniosły Stany Zjednoczone i Związek Sowiecki. Oba supermocarstwa zacięcie ze sobą rywalizowały – rozgrywały swoisty wyścig lub kosmiczny mecz.

ZSRS	WYNIK MECZU	USA
1	**1957 r.** wysłanie pierwszego sztucznego satelity – Sputnika 1	0
2	**1959 r.** wysłanie pierwszego obiektu z Ziemi, który spadł na powierzchnię Księżyca – sondy Łuna 2	0
2	**1960 r.** wysłanie pierwszego satelity telekomunikacyjnego	1
3	**12 kwietnia 1961 r.** pierwszy lot kosmiczny człowieka – kosmonauta **Jurij Gagarin**, statek Wostok 1	1
3	**20 lipca 1969 r.** pierwsze lądowanie ludzi na Księżycu – astronauci **Neil** [czyt. nil] **Armstrong** i **Edwin Aldrin** [czyt. edłin oldrin], statek Apollo 11	2
4	**1971 r.** umieszczenie na orbicie okołoziemskiej pierwszej stacji kosmicznej – Salut 1	2
5	**1971 r.** pierwsze lądowanie na powierzchni Marsa obiektu ziemskiego – statku Mars 2	2



Sputnik 1



Wahadłowiec Columbia



Jurij Gagarin

Edwin Aldrin na Księżycu

ZSRS	WYNIK MECZU	USA
5	**1977 r.** początek misji bezzałogowej sondy Voyager [czyt. wojadżer] 2 – przelot w pobliżu Jowisza, Saturna, Urana i Neptuna	3
5	**1981 r.** pierwszy lot wahadłowca – Columbia [czyt. kolambia]	4
5	**1983 r.** pierwszy lot laboratorium kosmicznego – Spacelab [czyt. spejslab]	5
6	**1986 r.** wprowadzenie na orbitę okołoziemską załogowej stacji kosmicznej Mir	5
6	**1986 r.** opuszczenie Układu Słonecznego przez statek Pioneer [czyt. pajonier] – pierwszy w historii próbnik Jowisza i Saturna	6
6	**1990 r.** wystrzelenie teleskopu Hubble'a [czyt. habla] przez prom Discovery [czyt. diskawery]	7





Voyager 2



Teleskop Hubble'a

1. Jakie zagadnienia interesowały ludzi w trakcie podboju kosmosu w XX w.? Na czym się koncentrowali?

2. Neil Armstrong, który jako pierwszy człowiek stanął na powierzchni Księżyca, określił swój spacer jako *mały krok dla człowieka, wielki skok dla ludzkości*. Jak rozumiesz to stwierdzenie?

3. Infografika zawiera subiektywny przegląd ważnych wypraw kosmicznych. Dokonaj własnego wyboru i przedstaw po swojemu rozgrywkę między mocarstwami.

3.3 Za żelazną kurtyną



Podejmij temat

- Opisz system polityczno-gospodarczy ZSRS pod rządami Stalina.

Ciekawe!

Po II wojnie światowej władzę w Jugosławii zdobył Josip Broz-Tito. Zaprowadził on w kraju ustrój autorytarny. Pod rządami Tity Jugosławia była państwem komunistycznym, ale cieszyła się niezależnością od ZSRS. Jako jedyny kraj komunistyczny w Europie nie przystąpiła do Układu Warszawskiego. Utrzymywała też ożywione kontakty gospodarcze z Zachodem.

Ciekawe!

Kraje demokracji ludowej nazywano pogardliwie demoludami.

Blok wschodni – państwa komunistyczne Europy Środkowo-Wschodniej pozostające pod dominacją ZSRS po 1945 r.

Sytuacja polityczna krajów Europy Środkowo-Wschodniej

Po II wojnie światowej Europa Środkowo-Wschodnia została całkowicie uzależniona od Moskwy. W Polsce, Czechosłowacji, Rumunii, Bułgarii, Jugosławii, Albanii oraz na Węgrzech i we wschodnich Niemczech władzę przejęli komuniści. Prowadzili oni politykę zagraniczną i wewnętrzną zgodnie z interesami Sowietów. Stąd kraje te określa się jako **satelickie** wobec ZSRS.

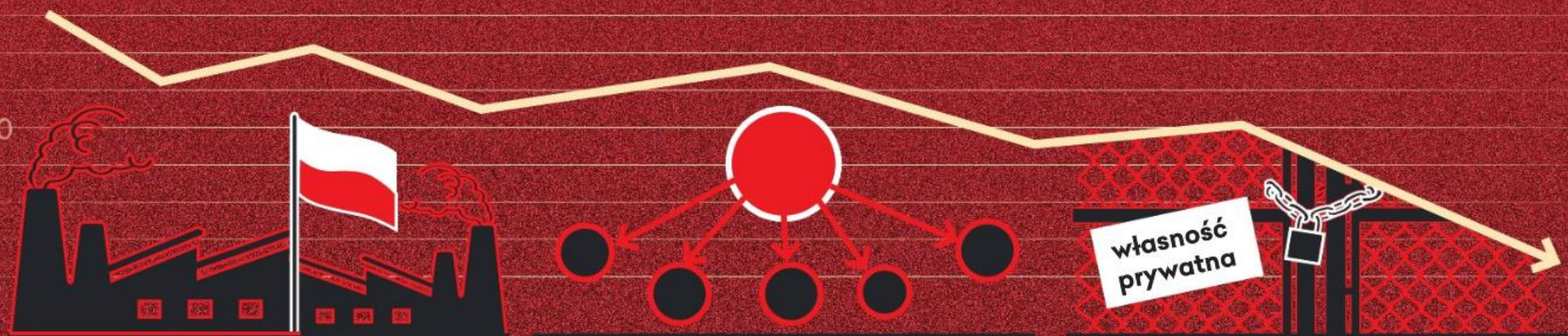
Komuniści wyeliminowali konkurentów do władzy. W tym celu posłużyli się fałszerstwami wyborczymi i terrorem, który wprowadzili przy pomocy miejscowej bezpieki, Armii Czerwonej i NKWD. Przejęli kontrolę nad wszelkimi dziedzinami życia: polityką, edukacją, gospodarką czy kulturą. Ograniczyli podstawowe prawa i wolności człowieka – takie jak wolność słowa czy wolność zgromadzeń. Pomimo tego, iż komuniści skupili w swoich rękach całą władzę, starali się zachowywać pozory demokracji. Na przykład w państwach **bloku wschodniego** działały parlamenty i rządy. Były one jednak zdominowane przez komunistów i nie miały żadnego wpływu na władzę. O wszystkim decydowała miejscowa partia komunistyczna sterowana z Moskwy. Takie rządy totalne (lub autorytarne), w których są zachowane pozory demokracji, nazywa się **demokracją ludową** (demokracja – gr. rządy ludu, demokracja ludowa – ludowe rządy ludu).

W 1947 r. w Szklarskiej Porębie powołano **Biuro Informacyjne** (**Kominform**). Organizacja ta zrzeszała partie komunistyczne, głównie z Europy Środkowo-Wschodniej. Miała koordynować działania dotyczące wspólnej polityki wewnętrznej. W praktyce członkowie Kominformu realizowali wytyczne płynące z Moskwy. Z czasem organizacja została rozwiązana. Na zdjęciu: przywódcy komunistyczni na spotkaniu z okazji 70 urodzin Stalina.



Stalinizm w gospodarce

Państwa satelickie ZSRS przyjęły system gospodarczy podobny do sowieckiego. Decyzje ekonomiczne komunistów sprawiły, że spadł poziom życia mieszkańców Europy Środkowo-Wschodniej. Był on o wiele niższy niż w kapitalistycznych państwach zachodnich.



W przemyśle, usługach i handlu przeprowadzono **nacjonalizację**. Prywatne przedsiębiorstwa i banki przeszły na własność państwa. Zakłady rzemieślnicze i sklepy wcielano do spółdzielni kontrolowanych przez władze.

Gospodarkę wolnorynkową zastąpiło **centralne planowanie**. Administracja państwowa decydowała o rozdzielaniu towarów i odgórnie ustalała ceny. Czyniła to z pominięciem mechanizmów rynkowych.

Mieszkańcy państw komunistycznych praktycznie utracili możliwość prowadzenia prywatnej działalności gospodarczej. Tym samym zostali uzależnieni ekonomicznie od komunistycznej władzy.





Na wsi dokonano **reformy rolnej**. Prawowitym właścicielom odebrano ziemię – zwykle bez wypłacania odszkodowań. Grunty te w części zostały przejęte przez państwo, a częściowo rozdzielone między chłopów.



Na wzór sowiecki przeprowadzono **kolektywizację**. Chłopów zmuszano do wstępowania do spółdzielni rolniczych, co równało się utracie ziemi. Ci gospodarze, którzy nie chcieli do nich przystąpić, padali ofiarą represji. Kolektywizacja wpłynęła bardzo źle na sytuację rolnictwa. Doprowadziła do spadku wydajności gospodarstw.



W 1949 r. w Moskwie powołano **Radę Wzajemnej Pomocy Gospodarczej** (w skrócie: **RWPG**). Miała ona organizować współpracę pomiędzy gospodarkami państw socjalistycznych. Rzeczywistym celem RWPG było ich ekonomiczne uzależnienie od ZSRS. Państwa satelickie zmuszono do zawarcia dwustronnych umów handlowych korzystnych dla Sowietów.



Fundamentem gospodarki stały się przemysł ciężki i wydobywczy. Wysokie nakłady na te gałęzie sprawiły, że zaniedbano przemysł lekki i rolnictwo. W rezultacie ludzie mieli problemy z dostępem do podstawowych artykułów.

- Opisz stosunek komunistów do własności prywatnej i gospodarki wolnorynkowej.



Treść referatu Chruszczowa szybko przedostała się do opinii publicznej w ZSRS i Europie. Oskarżenie Stalina przez tak wysokiego rangą dostojnika komunistycznego wywołało szok w Związku Sowieckim. Tam przez dekady wpajano obywatelom przekonanie o nieomylności dyktatora i wielkości jego dokonań. Na zdjęciu: polskie wydanie referatu Chruszczowa.

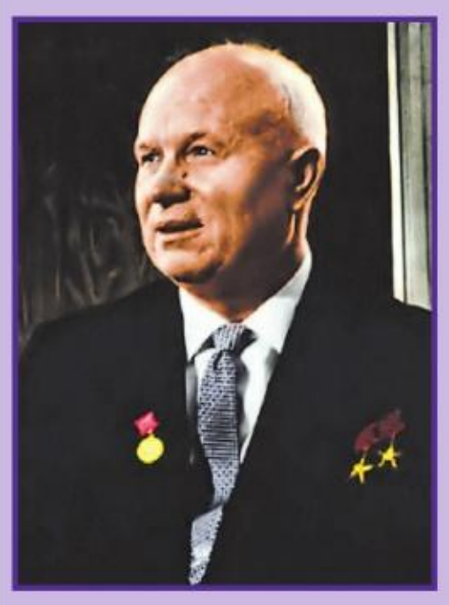
Śmierć Stalina i odwilż w ZSRS

Dnia 5 marca 1953 r. zmarł Józef Stalin. Był to jeden z największych zbrodniarzy w historii świata, człowiek winny śmierci i cierpienia milionów ludzi. Ponosił odpowiedzialność za terror i zniewolenie narodów ZSRS, a pośrednio – także mieszkańców państw bloku wschodniego, w tym Polski.

Po śmierci Stalina w Związku Sowieckim rozgorzała walka o władzę. Zwycięsko wyszedł z niej **Nikita Chruszczow** – bliski współpracownik dyktatora. Nowy przywódca zerwał z polityką poprzednika. W **lutym 1956 r.** na XX Zjeździe Komunistycznej Partii Związku Sowieckiego (w skrócie: KPZS) Chruszczow wygłosił tajny referat *O kulcie jednostki i jego następstwach*. Skrytykował w nim rządy Stalina. Obwinił go o czystki polityczne, masowe deportacje i zapaść gospodarczą kraju. Chruszczow krytykował wyłącznie stalinowski terror. W żadnym razie nie podważał zasad komunizmu.

Wygłoszenie referatu przez Chruszczowa zapoczątkowało zmiany w ZSRS. Po latach terroru w kraju nastąpiła **odwilż**, czyli okres odprężenia politycznego. Chruszczow zlikwidował system łagrów – GUŁag. Dzięki temu kilka milionów więźniów politycznych odzyskało wolność. Ograniczono cenzurę i złagodzono ton propagandy. Zmniejszono nakłady na zbrojenia. Nastąpiła pewna poprawa w relacjach z Zachodem, choć o zakończeniu zimnej wojny nie mogło być mowy. Pomimo liberalizacji swej polityki sowieccy komuniści nadal sprawowali rządy totalitarne. Zakazywano krytykowania partii, a w karnych koloniach pracy więziono ludzi uznawanych za zagrożenie dla reżimu.

Wydarzenia, do których doszło w ZSRS – śmierć Stalina i zapoczątkowana przez Chruszczowa odwilż – rozbudziły nadzieję wśród mieszkańców państw socjalistycznych. Liczyli oni na demokratyzację życia politycznego i poprawę swojej sytuacji materialnej. W latach 1953–1956 doszło do poważnych protestów społecznych w kilku krajach bloku wschodniego, m.in. w NRD, Polsce i na Węgrzech. Pod ich wpływem władze państw komunistycznych odeszły od polityki terroru. Częściowo zmodyfikowały też podejście do spraw gospodarczych, choć w poszczególnych krajach zmiany następowały w różnym tempie.



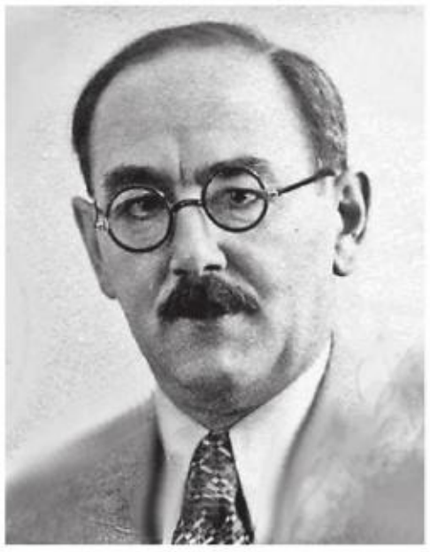
Nikita Chruszczow (1894–1971)

– działacz komunistyczny, polityk sowiecki. Pochodził z chłopskiej rodziny mieszkającej na Ukrainie. W 1918 r. związał się z bolszewikami. Wstąpił do Armii Czerwonej. W latach 30. XX w. awansował w strukturach partii bolszewickiej i został członkiem najwyższych władz partyjnych w ZSRS. Odpowiadał za czystki polityczne i represje wobec ludności, w tym Polaków zamieszkujących wschodnie ziemie II Rzeczypospolitej przyłączone do ZSRS w 1939 r. W latach 1953–1964 stał na czele KPZS. Od 1958 r. był też premierem. Jako przywódca ZSRS zapoczątkował odwilż, ale utrzymał ustrój komunistyczny. Z całą bezwzględnością tłumił strajki robotnicze w Związku Sowieckim i wszelkie akty nieposłuszeństwa w krajach satelickich (powstanie na Węgrzech).

Powstanie na Węgrzech i interwencja sowiecka

W 1956 r. doszło do próby obalenia ustroju komunistycznego na Węgrzech. Wydarzenia miały tragiczny przebieg.

Węgierscy komuniści, pomimo odwilży w ZSRS, utrzymywali stalinowski terror i nie zgadzali się na jakiekolwiek reformy. Budziło to coraz większy opór społeczny. Węgrzy z uwagą obserwowali wydarzenia nad Wisłą. W czerwcu 1956 r. na ulice wyszli robotnicy Poznania. W październiku władzę w Polsce objął Władysław Gomułka – przeciwnik stalinowskiej polityki poprzedników. Na wieść o tym wydarzeniu 23 października 1956 r. węgierscy studenci zorganizowali w Budapeszcie wiec poparcia dla Polaków. Przekształcił się on w masową demonstrację. Manifestanci domagali się wprowadzenia demokracji i uniezależnienia kraju od ZSRS. Do Budapesztu wkroczyły sowieckie wojska. Przeciwko nim wybuchło powstanie zbrojne. Aby uspokoić sytuację, Chruszczow wycofał wojska sowieckie z miasta. Zgodził się też, żeby premierem Węgier został popularny reformator partyjny **Imre Nagy** [czyt. nodź]. Nowy premier rozwiązał tajną policję. Zapowiedział też reformy demokratyczne. Ogłosił wystąpienie Węgier z Układu Warszawskiego i neutralność kraju. Te posunięcia wywołały zdecydowaną reakcję ZSRS. Chruszczow nie chciał bowiem dopuścić do utraty kontroli nad Węgrami. W Moskwie podjęto decyzję o interwencji militarnej. Zwolennicy Nagya postanowili się bronić. Jednak nie mieli szans w starciu z silniejszym przeciwnikiem. Dnia 4 listopada 1956 r. sowieckie wojska zaatakowały Budapeszt, który zdobyły po jednodniowej walce. Szybko stłumiły punkty oporu w innych częściach kraju. Zginęło około 3 tysięcy powstańców. Władzę w państwie przejęli lojalni wobec Moskwy komuniści. Uwięziono prawie 20 tysięcy ludzi, a prawie 300 stracono. Ponad 200 tysięcy Węgrów wyemigrowało na Zachód.



Po zajęciu węgierskiej stolicy przez Rosjan Imre Nagy (na zdjęciu) został aresztowany i internowany w Rumunii. W 1958 r. skazano go na śmierć i stracono.

Ciekawe!

Polacy silnie solidaryzowali się z powstaniem węgierskim – organizowali pomoc charytatywną i medyczną dla jego uczestników. Do Budapesztu wysyłano krew, leki, opatrunki i żywność. Wartość tego wsparcia była wyższa od pochodzącej z jakiegokolwiek innego kraju.



Początek rewolucji – palenie portretów Stalina podczas demonstracji 23 października 1956 r.



Powstańcy węgierscy na ulicach zniszczonego Budapesztu po ciężkim dniu walk.



Flaga Węgier, z której powstańcy wycięli komunistyczny herb państwa nawiązujący do herbu ZSRS.

Amnestia – akt łaski wydawany w formie ustawy polegający na darowaniu lub złagodzeniu kar.



Leonid Breżniew objął władzę w ZSRS w 1964 r. po odsunięciu Nikity Chruszczowa. Podobnie jak jego poprzednik utrzymał totalitarny reżim i kontynuował wyścig zbrojeń. Walczył o utrzymanie wpływów sowieckich w różnych częściach świata (m.in. w Czechosłowacji i Afganistanie).

Praska wiosna

Do kolejnego poważnego kryzysu w obozie państw socjalistycznych doszło w Czechosłowacji. Do drugiej połowy lat 60. XX w. krajem rządzili zwolennicy stalinowskich metod sprawowania władzy. Dopiero w styczniu 1968 r. ster partii komunistycznej objął zwolennik reform **Aleksander Dubček** [czyt. dubczek]. Wprowadził on wolność słowa, prasy i zgromadzeń. Ograniczył władzę tajnej policji i ogłosił **amnestię** dla więźniów politycznych. Tym samym zapoczątkował okres przemian demokratycznych w Czechosłowacji – tak zwaną **praską wiosnę**. Reformy Dubčeka ożywiły społeczeństwo. Szybko zaczęło się ono domagać głębszych zmian politycznych.

Wydarzenia w Czechosłowacji z rosnącym niepokojem obserwowali przywódcy państw Układu Warszawskiego i ówczesny przywódca ZSRS Leonid Breżniew. Uznali, że zmiany demokratyczne zagrażają komunizmowi w tym kraju. Postanowili więc interweniować. W sierpniu 1968 r. wojska Układu Warszawskiego, wśród nich jednostki polskie, wkroczyły do Czechosłowacji. Wzięły udział w tłumieniu protestów społecznych w Pradze i innych miastach. Aleksander Dubček został aresztowany i wywieziony do Moskwy. Breżniew zmusił go do wycofania się z reform praskiej wiosny. Wiosną 1969 r. Dubček utracił władzę.



Spalenie sowieckiego czołgu przez demonstrantów w Pradze

Doktryna Breżniewa

Interwencja państw Układu Warszawskiego w Czechosłowacji stanowiła realizację **doktryny ograniczonej suwerenności**, którą Breżniew sformułował w listopadzie 1968 r. Zakładała ona prawo ZSRS do interwencji wojskowej w każdym kraju bloku wschodniego, jeśli w kraju tym dojdzie do próby obalenia ustroju komunistycznego.

Ciekawe!

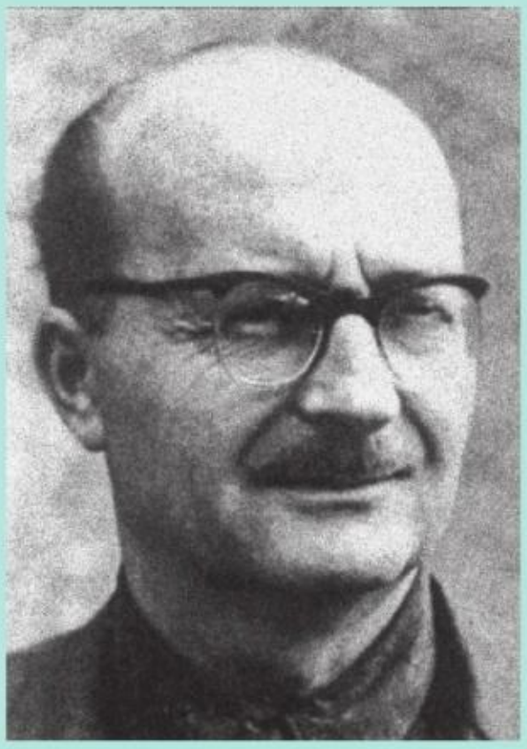
Nie wszystkie państwa socjalistyczne poparły interwencję w Czechosłowacji. Zaprotestowały Jugosławia i Chiny, a rządzący Rumunią Nicolae Ceaușescu [czyt. nikolae czauszesku] nie dopuścił do przemarszu interweniujących wojsk bułgarskich przez terytorium swojego kraju.

Więcej na temat

Protesty w geście solidarności

Wielu Polaków solidaryzowało się z Czechami i Słowakami oraz wyrażało żal i wstyd z powodu udziału Wojska Polskiego w tłumieniu praskiej wiosny. Kolportowano ulotki na uczelniach oraz słano listy do instytucji państwowych – krytyczne wobec polskich władz. Protesty te, choć skromne, były aktami cywilnej odwagi – w komunistycznej Polsce za krytykę rządu można było trafić do więzienia. Spośród ludzi kultury na gest solidarności z Czechami i Słowakami zdobył się pisarz Jerzy Andrzejewski, który opublikował list otwarty na łamach francuskiego dziennika „Le Monde" [czyt. le **mą**]. W poruszający sposób przeciwko stłumieniu praskiej wiosny zaprotestował były żołnierz AK i prawnik Ryszard Siwiec. Dnia 8 września 1968 r. podczas dożynek organizowanych na Stadionie Dziesięciolecia w Warszawie dokonał aktu samospalenia na oczach tysięcy ludzi. Zmarł w wyniku poparzeń. W styczniu 1969 r. na placu Wacława w Pradze aktu samospalenia dokonał czeski student Jan Palach, który również zmarł.

- Wymień przykłady protestów przeciwko stłumieniu praskiej wiosny w 1968 r.



Ryszard Siwiec

W skrócie

- Sytuacja polityczna państw Europy Środkowo-Wschodniej po 1945 r.: brak swobód demokratycznych, cenzura, terror, zależność od ZSRS.
- Wprowadzenie gospodarki socjalistycznej w krajach zależnych od ZSRS.
- Śmierć J. Stalina w 1953 r. Władza N. Chruszczowa i odwilż w ZSRS.
- 1956 r. – powstanie węgierskie i interwencja sowiecka.
- 1968 r. – praska wiosna. Interwencja wojsk Układu Warszawskiego.

Czy już umiesz?

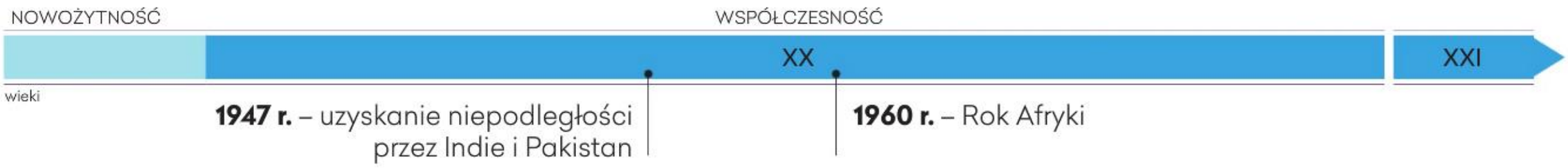
1. Omów sytuację polityczną i gospodarczą państw bloku wschodniego.
2. Wyjaśnij termin demokracja ludowa.
3. Jakie znaczenie dla ZSRS i państw demokracji ludowej miał XX Zjazd KPZS?
4. Podaj cele i założenia powstańców węgierskich i uczestników praskiej wiosny. Dlaczego nie zostały zrealizowane?
5. Oceń interwencję wojsk sowieckich na Węgrzech i wkroczenie wojsk Układu Warszawskiego do Czechosłowacji.
6. Sprawdź w internecie, do kiedy obowiązywała doktryna ograniczonej suwerenności Breżniewa. Dowiedz się, czy została zastosowana wobec innego państwa oprócz Czechosłowacji.

Pomnik Chłopca Węgierskiego w Szczecinie



W wielu miastach naszego kraju znajdują się pomniki upamiętniające powstańców węgierskich i solidaryzujących się z nimi Polaków. Jednym z takich świadectw pamięci jest pomnik Chłopca Węgierskiego w Szczecinie. Został ufundowany przez Węgrów w 2016 r. w dowód wdzięczności narodu węgierskiego za pomoc okazaną przez szczecinian w 1956 r. Identyczny posąg znajduje się w Budapeszcie.

3.4 Rozpad systemu kolonialnego



Podejmij temat

- Przypomnij, czym był kolonializm. Wskaż ważniejsze kolonie państw europejskich na mapie świata w XIX w. Skorzystaj z mapy zamieszczonej w atlasie historycznym.
- Wymień postanowienia *Karty atlantyckiej*.

Kolonializm i dekolonizacja

W dwudziestoleciu międzywojennym nic jeszcze nie zapowiadało schyłku epoki kolonializmu, który nastąpił kilka dekad później. Mocarstwa kolonialne – m.in. Wielka Brytania, Francja, Holandia, Włochy – sprawowały zwierzchnictwo nad rozległymi obszarami w Azji i Afryce i miały tam silną pozycję. Ponadto kraje te zwiększyły swój stan posiadania po I wojnie światowej. Przejęły wówczas większość obszarów skolonizowanych przez Niemców na kontynentach afrykańskim i azjatyckim oraz dawne posiadłości tureckie na Bliskim Wschodzie. Sprawowały na nich władzę z ramienia Ligi Narodów.

Dekolonizacja – proces wyzwalania się narodów z zależności kolonialnej.

Dekolonizacja przyspieszyła po 1945 r. Procesowi temu sprzyjało osłabienie europejskich mocarstw kolonialnych, które zniszczyła gospodarczo i wyczerpała II wojna światowa. Ponadto w wielu miejscach na świecie nasiliły się ruchy narodowowyzwoleńcze. Te dążenia do zrzucenia obcego zwierzchnictwa często zyskiwały poparcie Stanów Zjednoczonych i Związku Sowieckiego. Supermocarstwa liczyły, że zdobędą kontrolę nad nowo powstałymi państwami.

Bliski Wschód

W latach 20. i 30. XX w. Wielka Brytania i Francja nie chciały dopuścić do utraty kontroli nad obszarami na Bliskim Wschodzie. Oba mocarstwa tłumiły arabskie ruchy niepodległościowe. Wprawdzie część krajów arabskich uzyskała formalną niepodległość, m.in. **Egipt** i **Irak**. Jednak jeszcze długo musiały znosić polityczno-gospodarczą i militarną zależność od Brytyjczyków i Francuzów.

Dopiero w czasie II wojny światowej i krótko po jej zakończeniu większość państw arabskich uzyskała pełną niepodległość. Były to: **Liban**, **Syria** i **Transjordania** (od 1949 r. **Jordania**). Najtrudniejsza sytuacja panowała w Palestynie, gdzie wybuchł ostry konflikt arabsko-żydowski (zob. s. 117).

Półwysep Indyjski

Od początku XX stulecia mieszkańcy Indii domagali się samodzielności. W latach 20. i 30. ubiegłego wieku Brytyjczycy poszli na częściowe ustępstwa i zwiększyli zakres swobód samorządowych. Jednak władza nadal znajdowała się w rękach kolonizatorów, którzy represjonowali miejscową ludność. Z tego powodu ruch oporu przeciw brytyjskim rządom przybierał na sile. Jego czołową postacią był **Mahatma Gandhi** [czyt. gandi]. W obawie przed eskalacją konfliktu przywódca sprzeciwiał się walce zbrojnej. Natomiast zachęcał swoich rodaków do „biernego oporu". Jego taktyka polegała na odmowie podporządkowania się woli władz brytyjskich, bez stosowania przemocy.

Gandhi występował w obronie ludzi wykluczonych i biednych, co zjednało mu olbrzymie poparcie społeczne. Organizowane przez niego protesty umacniały świadomość narodową mieszkańców Indii oraz ich poczucie jedności. Niewątpliwie były jednym z czynników, które przekonały Londyn o sile indyjskiego ruchu narodowego.

Po II wojnie światowej Brytyjczycy opuścili półwysep. Wówczas w Indiach nasiliły się konflikty wewnętrzne między dwiema największymi grupami religijnymi – hindusami i muzułmanami. Wyznawcy islamu byli w mniejszości. Nie chcieli jednak zaakceptować rządu, w którym przewagę mieliby hindusi. Podział był na tyle silny, że nie udało się utrzymać jedności kraju. W **1947 r.** na Półwyspie Indyjskim powstały dwa państwa – **Indie** z przewagą hindusów oraz **Pakistan**, w którym dominowali muzułmanie. Wyznaczenie granicy między Indiami a Pakistanem oznaczało przesiedlenia ludności i wywołało liczne konflikty. Wiele osób poniosło śmierć, w tym sam Gandhi.

Po uzyskaniu niepodległości Indie stały się państwem demokratycznym. Przystąpiły do brytyjskiej **Wspólnoty Narodów**, ale zachowały pełną suwerenność.

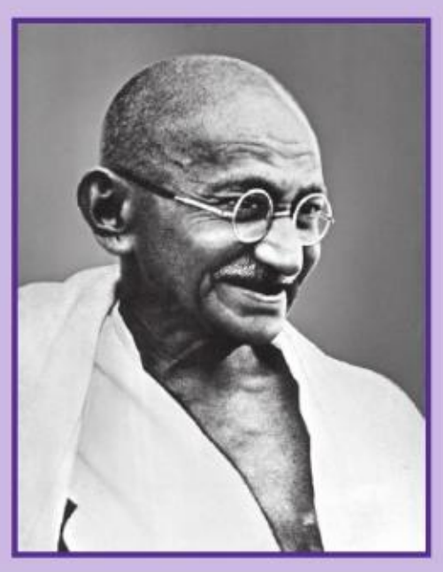


Latem 1942 r. Gandhi wezwał Brytyjczyków do wycofania się z Indii pod hasłem *Opuśćcie Indie!* Jednocześnie zaapelował do swoich rodaków o udział w pokojowych manifestacjach. W wielu częściach kraju doszło do antybrytyjskich protestów (na zdjęciu). Zostały one brutalnie stłumione przez kolonizatorów.

Ciekawe!

Indie i Pakistan nie rozwiązały wszystkich konfliktów granicznych. Do dziś toczą spór o prowincję Kaszmir. Oba kraje dysponują bronią atomową, dlatego ewentualna wojna między nimi to szczególne niebezpieczeństwo.

Wspólnota Narodów – związek Wielkiej Brytanii i niepodległych krajów, które w przeszłości były częścią brytyjskiego imperium kolonialnego.



Mahatma Gandhi, właściwie Mohendas Gandhi (1869–1948)

– przywódca indyjskiego ruchu narodowego. Studiował prawo w Londynie. Następnie pracował w Afryce Południowej, gdzie walczył o prawa imigrantów z Azji. W 1915 r. wrócił do Indii. Wówczas przyjął przydomek Mahatma, co oznacza wielki duchem. Gandhi kierował kampanią przeciw brytyjskim rządom w Indiach. Wykorzystywał przy tym zasadę „biernego oporu" i stosował taktykę wyrzeczenia się przemocy. W 1930 r. w ramach „biernego oporu" Gandhi zorganizował słynny marsz solny. Przemaszerował ze swoimi zwolennikami kilkaset kilometrów na wybrzeże, aby pozyskać sól z wody morskiej. W ten sposób sprzeciwił się brytyjskiemu monopolowi na warzenie soli i handel tym surowcem. Do marszu przyłączyło się kilkadziesiąt tysięcy osób. Wydarzenie okazało się wielkim sukcesem i skłoniło Brytyjczyków do ustępstw. Za swoje kampanie przeciwko rządom kolonialnym Mahatma Gandhi był wielokrotnie więziony. Po opuszczeniu Półwyspu Indyjskiego przez Brytyjczyków usiłował doprowadzić do pojednania między hindusami i muzułmanami. W 1948 r. został zamordowany przez hinduskiego radykała.



W latach 1970–1975 toczyła się krwawa wojna domowa w Kambodży. Zwyciężyło w niej komunistyczne ugrupowanie Czerwonych Khmerów [czyt. kmerów], którzy zasiali w kraju terror.



Algierscy demonstranci w walce z Francuzami w 1960 r.

Czarna Afryka – część Afryki położona na południe od Sahary, zamieszkana w większości przez ludność czarnoskórą.

Indochiny, Holenderskie Indie Wschodnie i Malaje

Po zakończeniu II wojny światowej dekolonizacja przyspieszyła też w innych częściach Dalekiego Wschodu – na Półwyspie Indochińskim, w Holenderskich Indiach Wschodnich i na Malajach. Jeszcze w trakcie wojny japońscy okupanci mocno zachwiali systemem kolonialnym w tym regionie. Po klęsce Japonii walkę o niepodległość podjęły miejscowe ugrupowania nacjonalistyczne oraz komunistyczne. Mocarstwa kolonialne nie były w stanie ich zwalczyć. Na terenie Indochin Francuskich powstały **Wietnam**, **Laos** i **Kambodża**. W Holenderskich Indiach Wschodnich niepodległość ogłosiła **Indonezja**. Spod zależności brytyjskiej wyzwoliły się **Malezja** i **Birma**.

Po upadku rządów kolonialnych w wielu krajach wybuchały krwawe walki wewnętrzne, m.in. w Wietnamie i Kambodży.

Dekolonizacja Afryki

W Afryce spod zależności kolonialnej najszybciej wyzwoliły się kraje arabskie na północy kontynentu. W latach 50. XX w. Francuzi stosunkowo łatwo zrzekli się zwierzchnictwa nad **Marokiem** i **Tunezją**. Nie chcieli jednak zrezygnować z Algierii. Formalnie była ona częścią Francji. Ponadto mieszkało tam milion osadników francuskich. Obawiali się oni dominacji Arabów w państwie. W 1954 r. wybuchło arabskie powstanie przeciwko Francuzom. W odpowiedzi kolonizatorzy zaprowadzili politykę terroru i odpowiedzialności zbiorowej. Krwawe walki zakończyły się w 1962 r., gdy rządzący Francją gen. Charles de Gaulle uznał niepodległość **Algierii**.

W zależności od metropolii najdłużej pozostawały zacofane gospodarczo obszary **Czarnej Afryki**. Ludność na tych terenach była podzielona, a ruchy narodowe pozostawały słabe. Umocniły się dopiero w latach 50. XX w. W wielu częściach Afryki wybuchały wtedy walki o niepodległość. Na przykład w 1952 r. doszło do powstania w Kenii. Zostało ono krwawo stłumione przez Londyn.

W 1960 r. Francja uznała niepodległość większości państw w Afryce Zachodniej, a Belgia zrzekła się zwierzchnictwa nad **Kongiem**. W tym samym roku Brytyjczycy wyrazili gotowość opuszczenia Afryki. Dzięki temu w latach 60. XX w. powstały nowe kraje, m.in. **Nigeria**, **Uganda** i **Kenia**. W następnej dekadzie uniezależniły się kolonie portugalskie. W wyniku dekolonizacji w Afryce powstało ponad 50 państw. Spośród nich 17 uzyskało niepodległość w 1960 r. – stąd jest on zwany **Rokiem Afryki**.

Wojny postkolonialne w Afryce

Granice nowych państw w Afryce wytyczono na podstawie granic między koloniami. Ich przebieg nie odzwierciedlał miejscowych podziałów etnicznych czy plemiennych. Zdarzało się, że w granicach jednego państwa znalazły się skonfliktowane ze sobą ludy lub jedna grupa etniczna była rozdzielana i musiała mieszkać w osobnych państwach. W rezultacie dochodziło do licznych

wojen domowych. Mniejszości plemienne czy grupy religijne szukały szansy na wyzwolenie się spod władzy większości. Na tym tle wybuchły krwawe konflikty w Kongu i Nigerii w latach 60. XX w. W latach 90. miejscem wojny domowej stała się Rwanda. Walczyły tam między sobą plemiona Tutsi i Hutu. W walkach zginęło około miliona ludzi.

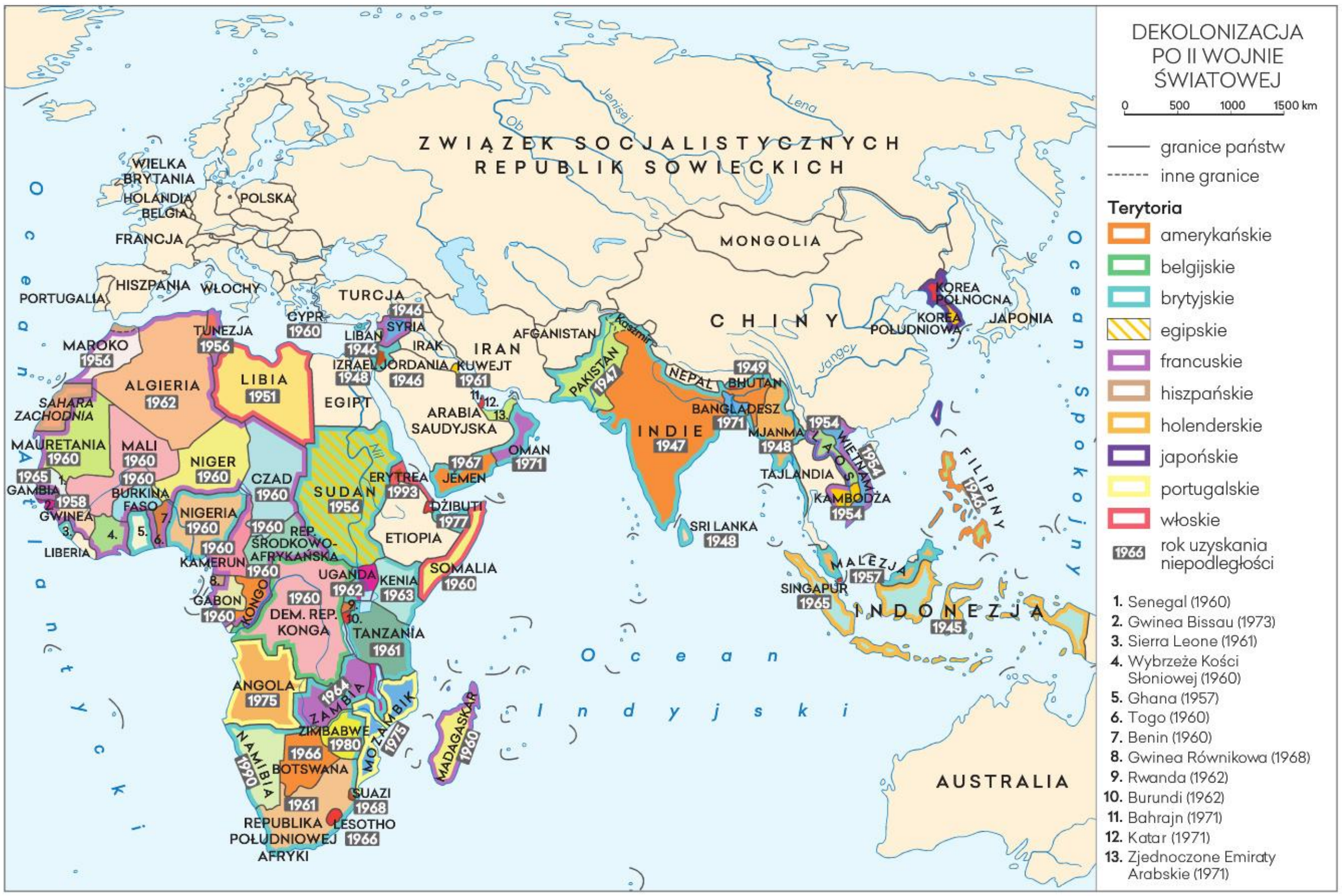
W **krajach Afryki Południowej** wybuchł konflikt między białymi osadnikami a ludnością czarnoskórą. W 1965 r. w Rodezji Południowej biali jednostronnie ogłosili niepodległość i utworzyli rząd. Wprowadził on prawo, które dyskryminowało rdzennych Afrykanów. Kroki te zostały potępione przez ONZ. Przeciwko rządowi wystąpili czarnoskórzy mieszkańcy kraju. W 1980 r. władze ustąpiły. Powstało **Zimbabwe**, w którym czarni i biali uzyskali równe prawa.

Konflikt na tle rasowym długo toczył się w Republice Południowej Afryki (w skrócie: RPA). W latach 1948–1989 w tym kraju realizowano politykę **apartheidu** [czyt. aparthajdu]. Oznaczała ona **segregację** i dyskryminację czarnoskórych i Azjatów przez rządzącą białą mniejszość.



Apartheid został zniesiony w RPA dopiero w 1991 r. Trzy lata później pierwszym czarnoskórym prezydentem został tam **Nelson Mandela** – bojownik o prawa czarnoskórych.

Segregacja – tu: dzielenie ludności na grupy według kryteriów etnicznych, rasowych lub religijnych.



1. Podaj nazwy państw afrykańskich, które uzyskały niepodległość w Roku Afryki.

2. Wskaż trzy państwa, w których wybuchły wojny domowe po upadku rządów kolonialnych.



Instytucje ONZ wspomagają opiekę medyczną w najbiedniejszych krajach świata i dostarczają im żywności. Po 1945 r. Organizacja Narodów Zjednoczonych często podejmowała również wysiłki na rzecz utrzymania pokoju w krajach postkolonialnych (na zdjęciu).

Trzeci Świat – termin używany w odniesieniu do słabo rozwiniętych gospodarczo krajów Afryki, Ameryki Środkowej, Ameryki Południowej, Azji i Oceanii. Określenie to powstało w czasie zimnej wojny. Nazywano tak wówczas kraje, które nie należały do bloku państw komunistycznych ani do bloku państw demokratycznych.

Problemy krajów postkolonialnych

Dla większości państw Afryki i Azji zrzucenie jarzma kolonializmu nie oznaczało nastania epoki dobrobytu. Nowe kraje były niestabilne politycznie, słabo uprzemysłowione i zapóźnione gospodarczo. Zmagały się z brakiem kadry urzędniczej i analfabetyzmem. Problemy te powstały na skutek długoletniej zależności od metropolii, które zaniedbywały rozwój gospodarki, oświaty czy nauki na podporządkowanych obszarach.

Do dziś najtrudniejsza sytuacja panuje w krajach Czarnej Afryki (z wyjątkiem RPA). Mało wydajne rolnictwo nie jest w stanie wszystkich wyżywić. Znaczna część ludności głoduje i zmaga się z brakiem wody pitnej. Rozprzestrzeniają się choroby zakaźne, np. AIDS i malaria. Sytuację pogarszają wojny i susze.

W skrajnej nędzy żyją mieszkańcy wielu postkolonialnych państw w Azji, m.in. Laosu i Kambodży. Niestabilność polityczna i wojny uniemożliwiły im rozwój gospodarczy. Natomiast do największych potęg przemysłowych świata należą Indie. Jednak dochód w przeliczeniu na jednego mieszkańca jest tu bardzo niski ze względu na ogromną liczbę ludności. W znacznie lepszej sytuacji ekonomicznej – dzięki napływowi kapitału z zagranicy – znajdują się Singapur, Malezja i Indonezja.

Kraje **Trzeciego Świata** starają się łączyć wysiłki, by skuteczniej rozwiązywać problemy gospodarcze. Zadanie to postawił sobie za cel utworzony w 1955 r. **ruch państw niezaangażowanych**. Utworzyła go większość krajów niezwiązanych z Zachodem ani blokiem komunistycznym.

W skrócie

- Upadek mocarstw kolonialnych po II wojnie światowej. Przyczyny: wyczerpanie z powodu wojny, ruchy narodowowyzwoleńcze w koloniach.
- Lata 50. i 60. XX w. – dekolonizacja większości państw Azji i Afryki.
- Problemy państw Trzeciego Świata: konflikty postkolonialne, bieda, analfabetyzm, zapóźnienie gospodarcze.

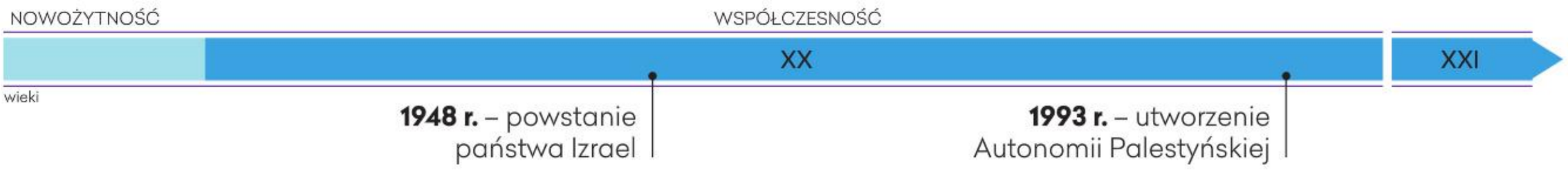
Czy już umiesz?

1. Opisz przyczyny przyspieszenia dekolonizacji po II wojnie światowej.
2. Oceń rolę, jaką odegrał Mahatma Gandhi w indyjskim ruchu narodowym.
3. Podaj przykłady państw, w których likwidacja kolonializmu przebiegła dość pokojowo, i tych, w których zrodziła konflikty zbrojne.
4. Wymień następstwa dekolonizacji w Czarnej Afryce.
5. Z jakimi trudnościami zmagają się dziś państwa Trzeciego Świata?

Opisz sytuację polityczno-gospodarczą w wybranym kraju postkolonialnym.

Znajdź informacje o jednej z wojen kolonialnych lub postkolonialnych w drugiej połowie XX w. Wymień jej przyczyny i skutki, a także streść przebieg.

3.5 Konflikty na Bliskim Wschodzie



Podejmij temat

- Omów proces dekolonizacji na Bliskim Wschodzie.

Kwestia żydowska. Sytuacja w Palestynie

Pod koniec XIX w. wśród Żydów – żyjących w diasporze (rozproszeniu) – narodził się **ruch syjonistyczny**. Jego przedstawiciele postawili sobie za cel utworzenie państwa żydowskiego w Palestynie, historycznej siedzibie narodu. Realizacja tego postulatu stała się możliwa dopiero po I wojnie światowej. W 1918 r. zarząd nad Palestyną objęła Wielka Brytania. Poparła ona ideę utworzenia tu państwa żydowskiego i ułatwiła Żydom imigrację do Palestyny. W latach 30. i 40. XX w. zjawisko to przybrało charakter masowy – wówczas nastąpił napływ Żydów z III Rzeszy i krajów przez nią okupowanych.

Żydzi wykupywali ziemię w Palestynie, budowali osiedla, zakładali dobrze prosperujące gospodarstwa i przedsiębiorstwa. Działania te wywoływały sprzeciw miejscowej ludności arabskiej. Arabowie uważali, że żydowska ekspansja hamuje ich rozwój gospodarczy i prowadzi do uzależnienia ekonomicznego Arabów od Żydów. Niechęć przerodziła się w konflikt. Arabowie atakowali żydowskie osiedla i dokonywali pogromów zamieszkującej je ludności. W odpowiedzi terror stosowali Żydzi. W 1945 r. wybuchła wojna domowa. Wielka Brytania nie potrafiła uspokoić sytuacji. W 1947 r. zrzekła się zwierzchnictwa nad Palestyną.



Po II wojnie światowej do Palestyny przypływały całe statki z żydowskimi uchodźcami. Było wśród nich wiele osób z wyzwolonych obozów koncentracyjnych. Na zdjęciu: więźniowie z Buchenwaldu przybyli do Palestyny w 1945 r. z flagą syjonistyczną (późniejszą flagą Izraela).

Powstanie Izraela

W 1947 r. sprawą Palestyny zajęło się ONZ. Zgromadzenie Ogólne podjęło uchwałę o jej podziale na dwa państwa: arabskie i żydowskie. Jednak Arabowie sprzeciwili się tej decyzji. Nie bacząc na ich protesty, przywódcy żydowscy z Dawidem Ben Gurionem na czele ogłosili w **maju 1948 r.** powstanie państwa **Izrael**. W odpowiedzi sąsiednie kraje arabskie, m.in. Egipt, Irak, Syria, Liban i Transjordania, zaatakowały państwo żydowskie. Poniosły jednak klęskę. Izrael obronił niepodległość. Do 1949 r. zajął większość spornych obszarów Palestyny. Pozostałe ziemie znalazły się pod kontrolą Transjordanii (wschodnia Jerozolima, Zachodni Brzeg Jordanu) i Egiptu (Strefa Gazy). Ponad 700 tysięcy Arabów opuściło tereny zajęte przez Izrael. Znaczna część tej ludności schroniła się w obozach dla uchodźców w państwach ościennych.



Dawid Ben Gurion to żydowski polityk i pierwszy premier Izraela. Urodził się w Płońsku w 1886 r. Z czasem wyjechał do Palestyny i wstąpił do ruchu syjonistycznego. Zmarł w 1973 r.



Izraelscy żołnierze podczas wojny sześciodniowej – okładka włoskiego tygodnika „Epoca" [czyt. epoka] z 1967 r.



Jasir Arafat kierował OWP od lat 60. aż do śmierci w 2004 r. Początkowo wspierał działania terrorystyczne przeciwko Izraelowi. Z czasem zaangażował się w proces pokojowy. W 1994 r. stanął na czele Autonomii Palestyńskiej. W tym samym roku otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Został nią uhonorowany wraz z politykami izraelskimi – Izaakiem Rabinem i Szimonem Peresem.

Hamas – Islamski Ruch Oporu – radykalna organizacja, której celem jest zniszczenie Izraela i stworzenie palestyńskiego państwa opartego na religii islamu.

Spory Izraela z państwami arabskimi

Pomimo zakończenia walk żaden arabski kraj nie uznał istnienia państwa Izrael. W regionie ciągle utrzymywał się stan napięcia. W latach 1956–1985 doszło do kilku wojen izraelsko-arabskich. Ich przyczynami były: negatywny stosunek krajów ościennych do Izraela, nierozwiązana kwestia palestyńska i konflikt o Kanał Sueski. Ten ostatni spór dotyczył ważnego szlaku transportowego, do którego Egipt ograniczał Izraelowi dostęp.

Z konfliktów tych Żydzi wychodzili obronną ręką. Najbardziej spektakularne było zwycięstwo w **wojnie sześciodniowej** w **1967 r.** W ciągu sześciu dni armia izraelska rozgromiła siły egipskie, jordańskie i syryjskie, znacznie ustępujące jej pod względem wyposażenia. Pod okupacją Izraela znalazła się pozostała część Palestyny (m.in. Zachodni Brzeg Jordanu i Strefa Gazy) oraz egipski półwysep Synaj. Dzięki mediacji ONZ zawarto rozejm.

Pewien przełom w relacjach arabsko-żydowskich nastąpił w **1978 r.** Na mocy porozumienia zawartego w Camp David [czyt. kamp dejwid] w Waszyngtonie Egipt – najsilniejsze państwo arabskie – uznał istnienie Izraela. Umożliwił statkom izraelskim żeglugę przez Kanał Sueski. Natomiast Żydzi zobowiązali się zwrócić Egiptowi półwysep Synaj.

Kwestia palestyńska

Zajęcie całej Palestyny przez Izrael w 1967 r. uniemożliwiło budowę państwa arabskiego na tym obszarze. Palestyńczycy nie porzucili jednak myśli o niepodległości. Ich walką narodowowyzwoleńczą kierowała utworzona w 1964 r. **Organizacja Wyzwolenia Palestyny** (w skrócie: **OWP**). Na jej czele stał **Jasir** [czyt. jas-ir] **Arafat**. OWP organizowała ze swoich baz w państwach arabskich, m.in. z Jordanii i Libanu, wypady zbrojne na terytorium Izraela. W odwecie armia izraelska atakowała obozy uchodźców palestyńskich. To nasilało niepokoje w regionie. Ugrupowania związane z OWP dopuściły się licznych akcji terrorystycznych przeciwko Żydom na terenie Izraela oraz poza jego granicami. Z tego powodu izraelski rząd w Tel Awiwie uważał OWP za organizację terrorystyczną.

W 1988 r. wybuchła tak zwana **intifada** – powstanie Palestyńczyków w Strefie Gazy i na Zachodnim Brzegu Jordanu. Zwróciło ono uwagę świata na sprawę Palestyny i skłoniło Izrael do rozpoczęcia dialogu z OWP. W 1993 r. dzięki mediacji międzynarodowej Jasir Arafat i premier Izraela Izaak Rabin podpisali porozumienie w Oslo. Na jego mocy powstała namiastka państwa palestyńskiego – **Autonomia Palestyńska**. W wyniku kolejnych pertraktacji objęła ona Zachodni Brzeg Jordanu (z wyłączeniem Jerozolimy) i Strefę Gazy. W latach 90. XX w. i w pierwszej dekadzie XXI w. Autonomia Palestyńska i Izrael kontynuowały rozmowy na temat budowy państwa palestyńskiego. Jednak nie przyniosły one rezultatów. Prowadzenie dialogu utrudnia działalność palestyńskich organizacji terrorystycznych. Jedną z nich jest **Hamas** wspierany finansowo przez niektóre kraje arabskie.

Wzrost znaczenia Bliskiego Wschodu

W związku z dynamicznym rozwojem motoryzacji i lotnictwa ropa naftowa nabrała strategicznego znaczenia dla światowej gospodarki. Jej głównymi eksporterami były kraje arabskie. Każdy kryzys polityczny w regionie zagrażał dostawom surowca na światowe rynki i skutkował zwyżką cen. Z tego powodu USA i ZSRS niejednokrotnie interweniowały na rzecz uspokojenia sytuacji na Bliskim Wschodzie i utrzymania w nim swoich wpływów. Tak było na przykład w 1979 r., gdy Sowieci wkroczyli do Afganistanu (zob. s. 101).

Duże zagrożenie dla pokoju w regionie stanowiła **rewolucja islamska** z 1979 r. W jej wyniku upadły rządy irańskiego **szacha**, który prowadził prozachodnią politykę. Władzę przejął **ajatollah** Ruhollah Chomeini. Pod jego rządami Iran stał się państwem islamskim. W kraju wprowadzono muzułmańskie prawo (szariat). Zapanował terror. Zerwano relacje z Zachodem. Gdy Chomeini ogłosił zamiar rozszerzenia rewolucji islamskiej na kraje ościenne, wybuchła krwawa wojna z sąsiednim Irakiem. Trwała osiem lat – od 1980 do 1988 r. USA i ZSRS zgodnie udzielały pomocy irackiemu dyktatorowi Saddamowi Husajnowi i dostarczały mu technologie umożliwiające produkcję broni chemicznej. Husajn nie zawahał się jej użyć przeciwko Irańczykom. Mocarstwa wsparły Irak, gdyż nie chciały dopuścić do rozprzestrzenienia się irańskiej rewolucji. Ostatecznie Irak się obronił.

W 1990 r. wybuchł kolejny konflikt, który spotkał się z reakcją mocarstw. Husajn zaatakował sąsiedni Kuwejt, by przejąć jego złoża ropy naftowej. W rejonie Zatoki Perskiej interweniowały siły międzynarodowe pod przywództwem USA, które obroniły niepodległość Kuwejtu.



Od II wojny światowej w Iranie rządził szach, który utrzymywał dobre relacje z USA. Liberalizował życie społeczne, jednak prześladował opozycję. Jego polityka doprowadziła do wybuchu demonstracji, które z czasem przerodziły się w rewolucję. Na zdjęciu: demonstranci w Teheranie w grudniu 1978 r. niosą portrety ajatollaha Chomeiniego.

Szach – tytuł dawnych władców Iranu, używany też przez panujących niektórych państw muzułmańskich.

Ajatollah – honorowy tytuł nadawany muzułmańskim uczonym.



Wskaż ważniejsze konflikty na Bliskim Wschodzie po 1945 r. Omów jeden z nich.

Fundamentalizm – bezkrytyczny stosunek do wyznawanej religii połączony z rygorystycznym przestrzeganiem jej zasad oraz próbami narzucania ich innym; bliski fanatyzmowi.



Atak terrorystyczny na World Trade Center 11 września 2001 r.

Fundamentalizm islamski i terroryzm

Po 1990 r. w państwach muzułmańskich nasiliły się antyzachodnie nastroje i protesty wobec amerykańskiej ingerencji w sprawy Bliskiego Wschodu. Częściowo pod wpływem Chomeiniego swoje wpływy w regionie umocnili **fundamentaliści** islamscy. Odrzucali oni demokrację i zachodni styl życia. Za główny cel stawiali sobie stworzenie państwa opartego na prawie religijnym, którego podstawę stanowi Koran. W 1996 r. udało się tego dokonać talibom w Afganistanie. To skrajnie fundamentalistyczne ugrupowanie muzułmańskie przejęło władzę w tym kraju i zaprowadziło surowe rządy.

Jedną z metod działań fundamentalistów islamskich jest **terroryzm** – traktowany jako element świętej wojny z niewiernymi. W latach 90. XX w. i na początku kolejnego stulecia stał się bardzo poważnym problemem. Dnia **11 września 2001 r.** islamscy terroryści zorganizowali jeden z największych zamachów terrorystycznych w historii. Porwali samoloty pasażerskie, by zaatakować wieże **World Trade Center** [czyt. łorld trejd senter] w Nowym Jorku i budynek Pentagonu w Waszyngtonie. W zamachach śmierć poniosło ponad 2800 osób. Przeprowadziła je muzułmańska organizacja terrorystyczna Al-Ka'ida, na której czele stał saudyjski milioner Osama Bin Laden. Najsłynniejszy terrorysta ukrywał się przez 10 lat. Zginął w wyniku akcji przeprowadzonej przez amerykańskie siły specjalne.

Z czasem Stany Zjednoczone zaatakowały kraje podejrzewane o wspieranie terrorystów. W 2001 r. wojska koalicji międzynarodowej, w tym Polski, obaliły władzę talibów w Afganistanie. W 2003 r. USA i ich sprzymierzeńcy wkroczyli do Iraku i zniszczyli reżim Saddama Husajna. W obu krajach rozpoczęto mozolny proces przemian demokratycznych, który trwa do dziś.

W skrócie

- 1948 r. – powstanie państwa Izrael w Palestynie. Sprzeciw Palestyńczyków i krajów arabskich.
- Konflikty arabsko-izraelskie. Przyczyny: negatywny stosunek państw arabskich do Izraela, kwestia palestyńska.
- Walka OWP o powstanie niepodległego państwa palestyńskiego. Utworzenie Autonomii Palestyńskiej w latach 90. XX w.
- Interwencja sowiecka w Afganistanie (1979–1989), rewolucja islamska w Iranie (1979 r.), wojna iracko-irańska (1980–1988), wojna w Zatoce Perskiej (1990–1991).
- Fundamentalizm islamski. Terroryzm. Zamach na World Trade Center 11 września 2001 r.

Czy już umiesz?

1. Opisz okoliczności powstania państwa Izrael.
2. Wymień przyczyny wojen między Izraelem a krajami arabskimi w drugiej połowie XX w.
3. Oceń znaczenie porozumienia z Camp David dla ustabilizowania sytuacji na Bliskim Wschodzie.
4. Zastosuj zasadę „ziemia za pokój" we własnej propozycji rozwiązania konfliktu palestyńsko-izraelskiego.
5. Jakie zagrożenia dla Zachodu niósł i niesie za sobą fundamentalizm islamski?
6. Poszukaj artykułów prasowych dotyczących sytuacji na Bliskim Wschodzie na początku XXI w. Czy konflikt izraelsko-palestyński został rozwiązany?

3.6 Chiny po II wojnie światowej i wojna w Korei



Podejmij temat

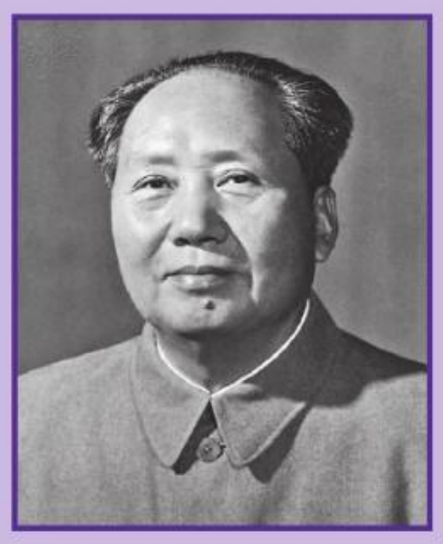
Przypomnij ważniejsze wydarzenia z okresu II wojny światowej w Azji.

Wojna domowa w Chinach

Po zakończeniu okupacji japońskiej w 1945 r. władzę w Chinach przejęła popierana przez Stany Zjednoczone nacjonalistyczna partia **Kuomintang**. Jej przywódca Czang Kaj-szek proklamował utworzenie Republiki Chińskiej. Nacjonaliści rządzili krajem wyjątkowo nieudolnie. Nie umieli poprawić trudnych warunków życia ludności, której sytuacja – wskutek długotrwałej wojny – była bardzo ciężka. Dopuszczali się korupcji i nadużyć, co budziło coraz większy sprzeciw społeczeństwa.

Opozycję do rządu stanowiła partia komunistyczna z **Mao Zedongiem** na czele. Kontrolowała ona część kraju. Na zajętych przez siebie obszarach komuniści odbierali ziemię bogatym gospodarzom i dzielili ją między ubogich chłopów. W ten sposób zapewnili sobie poparcie chłopskich mas, które wstępowały w szeregi ich armii. W 1946 r. między komunistami a Kuomintangiem rozgorzała na nowo **chińska wojna domowa**. W ciągu trzech lat liczna i bitna armia komunistyczna pokonała nacjonalistów. W styczniu 1949 r. komuniści zajęli stolicę kraju – Pekin. **Jesienią 1949 r.** Mao uroczyście ogłosił w tym mieście powstanie komunistycznej **Chińskiej Republiki Ludowej** (w skrócie: **ChRL**). Wiele krajów, m.in. USA, nie uznało tego faktu.

Chińska wojna domowa – wojna między chińskimi komunistami i nacjonalistami z Kuomintangu. Toczyła się w latach 1927–1937. Została przerwana z powodu agresji Japonii na Chiny. Na czas inwazji japońskiej komuniści i nacjonaliści porozumieli się, by wspólnie walczyć z okupantem. W 1946 r. wojna wybuchła na nowo. Zakończyła się w 1949 r. – zwycięstwem komunistycznej Ludowej Armii Wyzwolenia.



Mao Zedong, Mao Tse-tung (1893–1976)

– działacz komunistyczny, przywódca Chińskiej Republiki Ludowej. Od 1931 r. był premierem rządu na terytorium kontrolowanym przez komunistów w południowych Chinach. W latach 1934–1935 poprowadził Wielki Marsz. W jego trakcie komuniści w obawie przed Kuomintangiem przegrupowali swoje wojska i z członkami aparatu partyjnego przemaszerowali z południa na północ Chin. Przemierzyli wówczas ponad 12 tysięcy kilometrów. W drodze toczyli walki z wojskami przeciwnika. W październiku 1949 r. po wygranej wojnie domowej Mao doprowadził do powstania ChRL. Rządził nią aż do śmierci. W państwie wprowadził radykalny wariant komunizmu dostosowany do tradycji i warunków chińskich – maoizm. Opierał się on na zainicjowanych przez Mao programach „wielkiego skoku" i „rewolucji kulturalnej", które spustoszyły gospodarkę i kulturę kraju oraz spowodowały śmierć milionów ludzi.



Produkcja stali w dymarkach w czasie „wielkiego skoku". Okazało się, że stal uzyskiwana w prymitywnych urządzeniach nie nadawała się do użytku.

Komuny ludowe – wiejskie jednostki administracyjne i gospodarcze tworzone w Chinach w okresie „wielkiego skoku". Liczyły po kilkadziesiąt tysięcy chłopów. Komuny organizowały opiekę nad dziećmi i posiłki, podczas gdy ich członkowie pracowali przy wytopie żelaza.

Ciekawe!

Przez 26 lat Tajwan reprezentował Chiny w Radzie Bezpieczeństwa ONZ. Dopiero w 1971 r. ChRL zajęła jego miejsce.

Embargo – zakaz przywozu lub wywozu określonych towarów do jakiegoś państwa lub grupy państw.

Zmiany polityczno-gospodarcze w Chinach

Mao skupił w swoich rękach najważniejsze funkcje państwowe. Wobec grup, które mogły zagrozić jego pozycji, stosował terror. Represje dotknęły duchownych, przedsiębiorców i intelektualistów, a także członków partii komunistycznej. Prowadzono też walkę z religią, zwłaszcza z chrześcijaństwem. Ludzie uznawani za zagrożenie dla systemu byli zamykani w obozach koncentracyjnych lub padali ofiarą samosądów. Rząd rozpętał przeciw nim ostrą kampanię propagandową.

Po wojnie Mao przystąpił do odbudowy gospodarki. Równocześnie zaczął ją upodabniać do sowieckiej. Wprowadził centralne planowanie. Zapoczątkował industrializację, znacjonalizował fabryki i stopniowo likwidował wolny handel. Na wsi przeprowadził reformę rolną. Odebrano ziemię bogatszym gospodarzom i podzielono ją między ubogich chłopów. Miliony zamożniejszych rolników zamordowano lub zesłano do obozów pracy. W połowie lat 50. XX w. przeprowadzono kolektywizację rolnictwa. Chłopi, którzy dopiero co uzyskali ziemię na własność, musieli ją oddać.

Z czasem Mao zdecydował się na nietypowy eksperyment gospodarczy. W 1958 r. zainicjował program **„wielki skok"**. Celem miało być przekształcenie Chin z kraju rolniczego w przemysłowy. Przywódca zamierzał kilkukrotnie zwiększyć produkcję stali i żelaza. Do realizacji tego zadania zaangażowano 100 milionów chłopów. Na rozkaz Mao porzucili oni swoje gospodarstwa i wstąpili do **komun ludowych**, które organizowały wytop żelaza w prymitywnych piecach – dymarkach. Skutki „wielkiego skoku" były fatalne. Zaniechanie przez chłopów zajęć rolniczych spowodowało spadek produkcji rolnej. Kryzys pogłębiły klęski żywiołowe: susze i powodzie. Zapanował głód, który mógł pochłonąć nawet 30 milionów ofiar. Jednocześnie spadła produkcja przemysłowa. Fachowcy i robotnicy musieli bowiem opuścić fabryki i przenieść się na wieś, by udzielić wsparcia technicznego komunom. Nie osiągnięto celów wyznaczonych w planie. Szybko zrezygnowano z jego realizacji.

Relacje Chin z ZSRS i USA

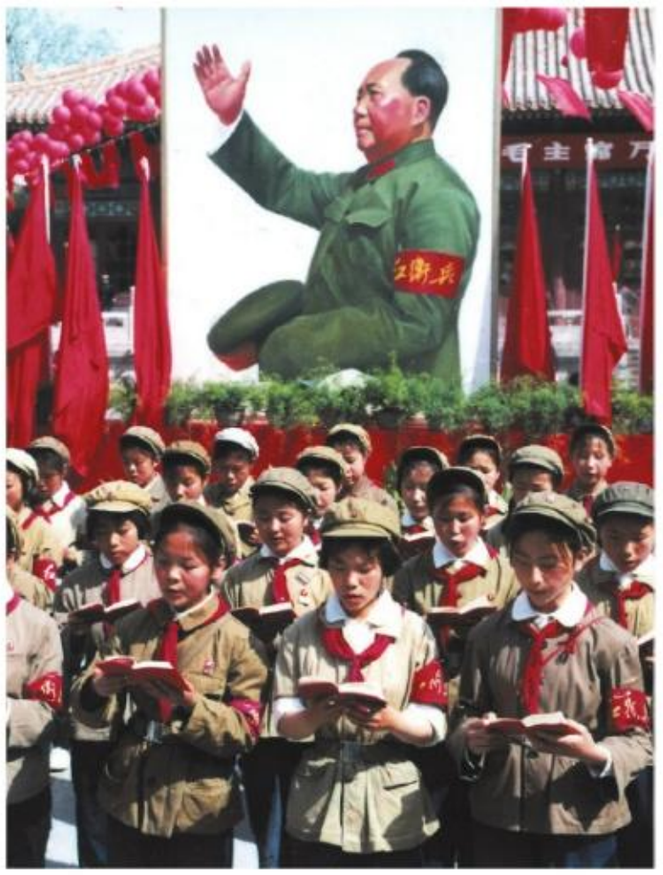
Pomimo ustanowienia ustroju komunistycznego Mao nie podporządkował się ZSRS. Współpracował jednak, szczególnie w latach 40. i 50. XX w., z Sowietami i krajami bloku wschodniego na polu gospodarki i nauki. Wówczas miało to duże znaczenie dla powodzenia chińskich przedsięwzięć przemysłowych i odbudowy kraju ze zniszczeń. W kolejnych dekadach współpracę tę zarzucono. Wiązało się to z pogorszeniem relacji sowiecko-chińskich. Kraje zaczęły rywalizację o przywództwo w świecie komunistycznym.

Źle układały się relacje amerykańsko-chińskie. Za legalny rząd Chin USA uznawały władze Republiki Chińskiej, które schroniły się na pobliskiej wyspie Tajwan. Ponadto Waszyngton nałożył **embargo** na ChRL i zabronił swoim obywatelom wyjazdów do tego kraju. Dopiero w latach 70. XX w. USA wycofały swe poparcie dla Tajwanu i uznały rząd ChRL.

„Rewolucja kulturalna" Mao

Po niepowodzeniach „wielkiego skoku" Mao na pewien czas utracił kontrolę nad partią. Odzyskał ją w pełni dopiero w 1966 r. dzięki poparciu armii. Wówczas zapoczątkował **„rewolucję kulturalną"**. Jej celem było zniszczenie starego porządku i narodziny nowego społeczeństwa. W praktyce chodziło o likwidację przeciwników dyktatora w partii. Ten cel realizowali studenci skupieni w **Czerwonej Gwardii**. Członkowie tej organizacji młodzieżowej byli fanatycznymi zwolennikami Mao. W całym kraju organizowali demonstracje przeciw „wrogom ludu" – intelektualistom, urzędnikom i lokalnym działaczom partii. Ofiary publicznie upokarzano, torturowano i mordowano. Represjom towarzyszyło niszczenie zabytków chińskiej kultury.

„Rewolucja kulturalna" Mao doprowadziła kraj na krawędź wojny domowej. Działaniom bojówek młodzieżowych przeciwstawili się bowiem lokalni działacze komunistyczni, robotnicy i chłopi. W wielu regionach państwa doszło do walk. Dopiero armia opanowała sytuację. W 1968 r. ogłoszono zakończenie „rewolucji kulturalnej"; choć w łagodniejszej formie trwała ona aż do śmierci Mao w 1976 r. Rewolucja umocniła pozycję przywódcy. Niestety jej koszty były olbrzymie – śmierć setek tysięcy ludzi i zniszczenia.



Mao oczekiwał bezwzględnego posłuszeństwa od obywateli Chin. Powyżej: uczniowie recytują fragmenty z tak zwanej **czerwonej książeczki**, w której przywódca zebrał swoje myśli. Członkowie Czerwonej Gwardii uczyli się książeczki na pamięć i zmuszali do jej studiowania całe społeczeństwo.

Chiny po śmierci Mao

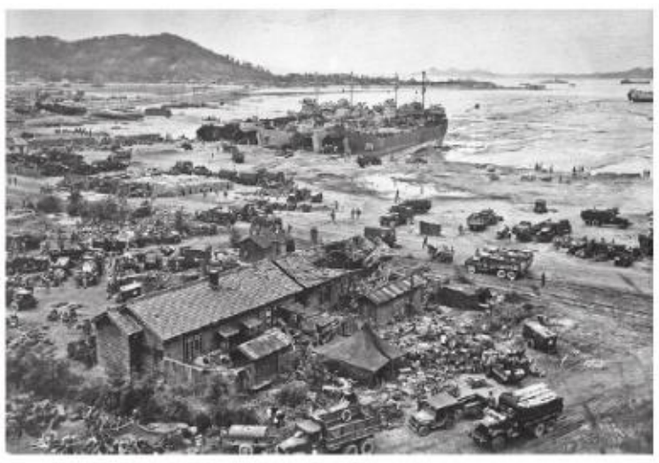
Po śmierci Mao władzę w kraju przejął jego partyjny przeciwnik Deng Xiaoping [czyt. siaoping]. Przeprowadził on reformy zmierzające do urynkowienia gospodarki. Zezwolono na indywidualną własność ziemi i środków produkcji. W ramach programu realizowanego pod hasłem *otwarcia się Chin na świat* umożliwiono firmom zagranicznym inwestowanie w ChRL. Zmiany te doprowadziły do szybkiego rozwoju ekonomicznego. Pomimo reform gospodarczych Xiaoping i jego następcy utrzymali totalitarny reżim. Rząd sprzeciwiał się demokratyzacji kraju i łamał wolności obywatelskie. W ostatnim czasie w ChRL nasiliły się prześladowania na tle religijnym. Dotknęły one zwłaszcza chińskich chrześcijan i muzułmanów.



Wiosną 1989 r. komuniści brutalnie stłumili demonstracje studenckie w Pekinie i innych miastach Chin. Protestujący domagali się wolności i demokracji. W odpowiedzi rząd wysłał wojsko. Dnia **4 czerwca 1989 r.** na **placu Tian'anmen** (Niebiańskiego Spokoju) w Pekinie demonstrantów rozjechały czołgi, ostrzelano ich też z broni maszynowej. Zginęło kilka tysięcy osób. Obok: mężczyzna blokuje przejazd czołgom na arterii prowadzącej na plac Tian'anmen. Losy mężczyzny są nieznane.

Ciekawe!

Podczas wojny w Korei na szeroką skalę wykorzystano śmigłowce i samoloty odrzutowe: sowieckie MiG-15 i amerykańskie F-86 Sabre [czyt. sejber].



Desant wojsk ONZ w Inczhonie (niedaleko Seulu). Żołnierze ONZ wylądowali na tyłach wojsk północnokoreańskich, co było dla przeciwnika całkowitym zaskoczeniem.

Wojna w Korei

Po klęsce Japonii w 1945 r. północną część Półwyspu Koreańskiego zajęły wojska sowieckie. We wrześniu 1948 r. na tym obszarze powstała Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna (w skrócie: KRLD), zwana potocznie **Koreą Północną**. Jej przywódcą był Kim Ir Sen, który zaprowadził w kraju totalitarne rządy komunistyczne. Oprócz KRLD istniała demokratyczna Republika Korei, tak zwana **Korea Południowa**. Obejmowała południową część półwyspu – opanowaną po wojnie przez USA. Granica między państwami przebiegała wzdłuż 38 równoleżnika.

Przejęcie władzy w Chinach przez komunistów zachęciło Kim Ir Sena do zbrojnej napaści na Koreę Południową. Pod koniec czerwca 1950 r. wojska KRLD, za aprobatą Stalina i Mao, zaatakowały Republikę Korei i zajęły większość jej terytorium. W odpowiedzi Rada Bezpieczeństwa ONZ uchwaliła – pod nieobecność delegata ZSRS – wysłanie do Korei sił międzynarodowych. Ich trzon stanowiły wojska amerykańskie.

We wrześniu 1950 r. siły ONZ dokonały udanego desantu w Republice Korei. Następnie zmusiły wojska KRLD do odwrotu. Wojna przeniosła się na jej teren. Wówczas do wojny po stronie koreańskich komunistów włączyły się Chiny, które wyparły wojska ONZ na południe. W 1951 r. front ustabilizował się na linii 38 równoleżnika. Zacięte walki trwały jeszcze dwa lata. W **1953 r.** podpisano **rozejm w Panmundżom**. Na jego mocy utrzymano podział Korei wzdłuż 38 równoleżnika.

W trakcie wojny koreańskiej zginęło ponad 50 tysięcy amerykańskich żołnierzy, 900 tysięcy chińskich i 830 tysięcy koreańskich. Śmierć poniosło ponad 2 miliony cywilów.



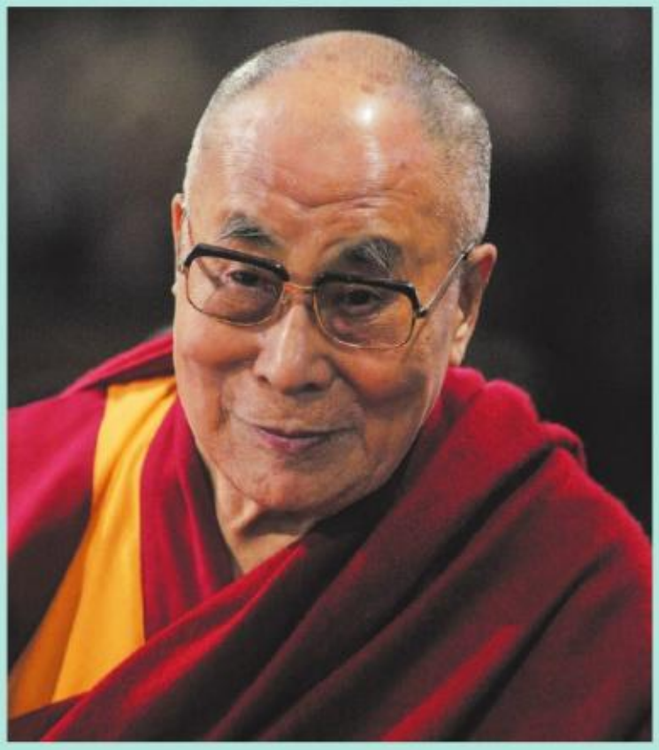
Omów etapy wojny w Korei z wykorzystaniem mapy.

Więcej na temat

Polityka ChRL wobec Tybetu

W 1950 r. wojska chińskie zaatakowały i zajęły Tybet, który od 1911 r. był niezależnym państwem. Pod koniec lat 50. XX w. Chińczycy wprowadzili surową politykę okupacyjną wobec Tybetańczyków. Stanowiła ona element antyreligijnej kampanii Mao. Dyktator dążył do zniszczenia w Chinach konfucjanizmu i buddyzmu. To ostatnie wyznanie, a zwłaszcza jego miejscowa odmiana – lamaizm – było szczególnie rozpowszechnione w Tybecie. W ramach walki z religią Chińczycy niszczyli świątynie i klasztory. Mnichów umieszczali w obozach lub zmuszali do prowadzenia życia w stanie świeckim. Burzyli starożytne zabytki. W 1959 r. Tybetańczycy wzniecili przeciwko Chińczykom powstanie, które władze ChRL krwawo stłumiły. Religijny przywódca Tybetu **Dalajlama XIV** udał się na emigrację do Indii. Jego śladem podążyły dziesiątki tysięcy Tybetańczyków. Kolejna fala prześladowań nastąpiła w czasie „rewolucji kulturalnej" w latach 60. XX w. Dopiero po jej zakończeniu Chiny złagodziły politykę wobec okupowanego kraju. Mimo to co jakiś czas dochodziło do poważnych sporów, m.in. w 1989 i 1995 r.

- Scharakteryzuj politykę komunistycznych Chin wobec Tybetu.



Dalajlama XIV przez lata walczył na arenie międzynarodowej o wolność Tybetu i upominał się o prawa Tybetańczyków, nagminne łamane przez władze ChRL. W 1989 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Dla wielu ludzi na świecie jest autorytetem i wzorem cnót.

W skrócie

- 1949 r. – zwycięstwo komunistów w chińskiej wojnie domowej. Powstanie ChRL pod rządami Mao.
- Totalitarny reżim komunistyczny Mao. Zmiany gospodarcze (nacjonalizacja, reforma rolna, kolektywizacja). „Wielki skok" i „rewolucja kulturalna".
- 1976 r. – śmierć Mao. Urynkowienie chińskiej gospodarki. Utrzymanie totalitarnego reżimu.
- 1950–1953 – wojna między komunistyczną Koreą Północną i Chinami a demokratyczną Koreą Południową i USA. Podział półwyspu.

Czy już umiesz?

1. Opisz sytuację w Chinach po II wojnie światowej.
2. Powiedz, na czym polegał program „wielki skok" zainicjowany przez Mao. Wymień skutki tej polityki.
3. Podaj założenia i metody prowadzenia „rewolucji kulturalnej". Jaką rolę odegrała w niej organizacja młodzieżowa Czerwona Gwardia?
4. Jak zmieniła się sytuacja w Chinach po śmierci Mao?

W ramach „wielkiego skoku" władze przeprowadziły kampanię walki z czterema plagami. Dowiedz się, na czym ona polegała i w jakim celu ją realizowano. Napisz notatkę na ten temat.

3.7 Ku zjednoczonej Europie



Podejmij temat

- Opisz sytuację polityczną w Europie po II wojnie światowej. Wykorzystaj następujące terminy: żelazna kurtyna, NATO, Układ Warszawski.

Integracja europejska – proces polegający na zacieśnianiu współpracy politycznej, gospodarczej i kulturalnej między państwami Europy w ramach organizacji o charakterze ponadnarodowym.

Potrzeba integracji

Po II wojnie światowej zniszczona Europa przestała odgrywać rolę politycznego i gospodarczego centrum świata. Stała się zaś polem rywalizacji USA i ZSRS. Wielu europejskich polityków, ludzi nauki i kultury oraz działaczy społecznych coraz śmielej głosiło potrzebę **integracji europejskiej**. W ich przekonaniu tylko zjednoczona Europa miała szansę stać się światową potęgą – równorzędną względem dwóch supermocarstw. Ich zdaniem integracja była też niezbędna, by zapewnić trwały pokój i dobrobyt.

Zjednoczenie całego kontynentu zaraz po wojnie było niemożliwe, gdyż kraje Europy Środkowo-Wschodniej zostały włączone w strefę wpływów ZSRS. Proces integracji rozpoczął się jednak w Europie Zachodniej. W drugiej połowie lat 40. XX w. zapoczątkowano tam wiele wspólnych przedsięwzięć w dziedzinie gospodarki, kultury czy polityki obronnej. Należały do nich inicjatywy amerykańskie: plan Marshalla i NATO (zob. s. 97 i 98).

Europejska Wspólnota Węgla i Stali

Największe znaczenie dla zjednoczenia Europy miała deklaracja, z którą wystąpił francuski minister spraw zagranicznych **Robert Schuman** [czyt. szuman]. Dnia **9 maja 1950 r.** przedstawił on plan utworzenia międzynarodowej organizacji. Jej celem miała być kontrola europejskiego górnictwa węgla oraz hutnictwa żelaza i stali. Schuman liczył na to, że wspólny zarząd nad tymi strategicznymi gałęziami gospodarki – niezbędnymi do prowadzenia wojny – zapewni trwały pokój na kontynencie. W jego przekonaniu nawiązanie współpracy energetycznej przez kraje europejskie miało doprowadzić do powstania nowej, liczącej się w świecie siły ekonomicznej. W pierwszej kolejności Schuman zaprosił do współpracy Niemcy Zachodnie. Kanclerz RFN Konrad Adenauer [czyt. adenałer] odpowiedział na nie pozytywnie. Chęć przystąpienia do organizacji zgłosiły też Włochy, Belgia, Holandia i Luksemburg. W **1951 r.** państwa tak zwanej Szóstki podpisały traktat paryski. Na jego mocy powstała **Europejska Wspólnota Węgla i Stali** (w skrócie: **EWWiS**).



Pierwszym przewodniczącym EWWiS został francuski działacz gospodarczy **Jean Monnet** [czyt. żan mo**ne**] – autor planu, który przedstawił Schuman.

Deklaracja Roberta Schumana z 9 maja 1950 r.

Pokój na świecie nie mógłby być zachowany bez twórczych wysiłków na miarę grożących mu niebezpieczeństw. […]

Europa nie powstanie od razu ani w całości: będzie powstawała przez konkretne realizacje, tworząc najpierw rzeczywistą solidarność. Zgromadzenie narodów europejskich wymaga, by usunięta została odwieczna wrogość Francji i Niemiec: podjęte działanie musi w pierwszym rzędzie dotyczyć Francji i Niemiec.

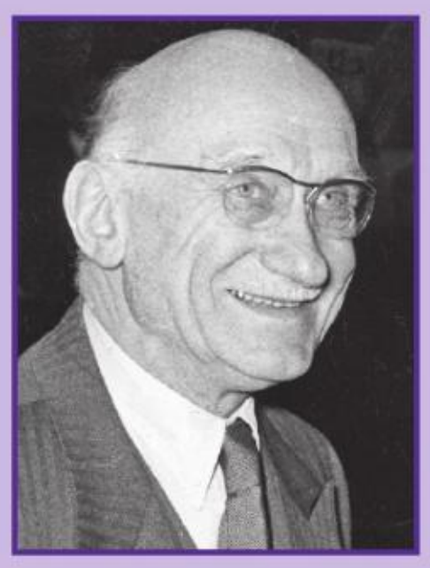
W tym celu rząd francuski proponuje natychmiast rozpocząć działania w ograniczonym, lecz decydującym punkcie:

„Rząd francuski proponuje umieszczenie całej francusko-niemieckiej produkcji węgla i stali pod zarządem wspólnej Wysokiej Władzy w organizacji otwartej na udział innych krajów europejskich". Umieszczenie produkcji węgla i stali pod wspólnym zarządzaniem zapewni natychmiastowe powstanie wspólnych fundamentów rozwoju gospodarczego, pierwszego etapu Federacji Europejskiej, i zmieni los regionów, długo skazanych na wytwarzanie wojennego oręża, którego były najdłużej ofiarami.

Solidarność produkcji, która się w ten sposób nawiąże, ukaże, że wszelka wojna między Francją a Niemcami jest nie tylko nie do pomyślenia, ale i fizycznie niemożliwa. […]

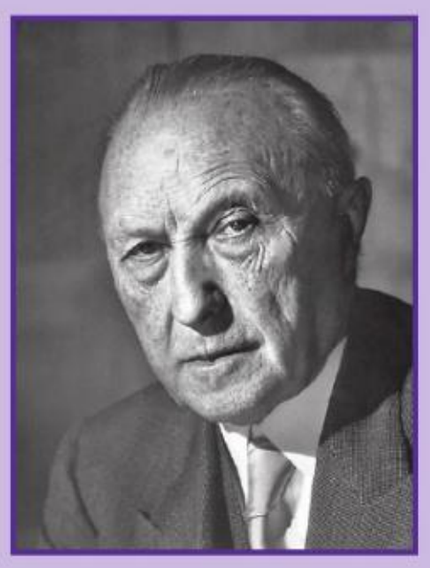
Źródło: https://europa.eu, dostęp: 13.08.2020 r.

1. Jak rozumiesz pierwsze zdanie deklaracji Schumana?
2. Wymień działania, które, zdaniem autora, są niezbędne do utrzymania pokoju w Europie.
3. Dlaczego Schuman zaadresował swą deklarację w pierwszej kolejności do Niemców?



Robert Schuman
(1886–1963)

– premier Francji (w latach 1947–1948) i minister spraw zagranicznych tego kraju (1948–1953). Urodził się w Luksemburgu, a dzieciństwo spędził w Lotaryngii, znajdującej się wówczas w granicach Niemiec. Ukończył prawo na uniwersytecie w Strasburgu [czyt. sztrasburgu]. Po I wojnie światowej Schuman – mieszkaniec Lotaryngii – stał się obywatelem Francji. Związał się wówczas z partią chadecką. W 1940 r. został uwięziony przez nazistów. Po ucieczce wstąpił do francuskiego ruchu oporu. Po wojnie piastował wysokie stanowiska państwowe. Opowiadał się za integracją europejską i współpracą z USA. Pomimo przykrych doświadczeń z czasów wojny dążył do pojednania z Niemcami. Jako mieszkaniec pogranicza francusko-niemieckiego rozumiał, że zgoda jest niezbędna do trwałego zjednoczenia Europy. We współpracy z Jeanem Monnetem opracował tak zwany plan Schumana. Na pamiątkę jego ogłoszenia 9 maja jest obchodzony Dzień Unii Europejskiej.



Konrad Adenauer
(1876–1967)

– polityk chadecki, kanclerz RFN w latach 1949–1963. Jest uważany za jednego z ojców integracji europejskiej. Pochodził z Kolonii. Z wykształcenia był prawnikiem. Od 1917 r. sprawował funkcję nadburmistrza Kolonii. Sprzeciwiał się rządom nazistów. W 1933 r. zaprotestował przeciwko udekorowaniu miejskich budynków swastykami z okazji wizyty Hitlera. Wówczas został pozbawiony funkcji nadburmistrza. W czasie rządów nazistów utrzymywał kontakty z opozycją antyhitlerowską. Był wielokrotnie zatrzymywany i więziony. W 1949 r. został pierwszym kanclerzem RFN. Doprowadził do odbudowy gospodarczej kraju i zacieśnienia relacji ze Stanami Zjednoczonymi i Francją. Poparł plan utworzenia Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali. Adenauer zadbał również o uregulowanie kwestii odszkodowań dla ofiar Holokaustu. W 1952 r. zawarł w imieniu Niemiec umowę reparacyjną z Izraelem. W 1955 r. doprowadził do przyjęcia RFN do NATO.



Podpisanie traktatów rzymskich w 1957 r.

Europejska Wspólnota Gospodarcza

Współpraca państw w obrębie Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali rozwijała się pomyślnie. W związku z tym postanowiono rozszerzyć porozumienie na inne dziedziny gospodarki. W **1957 r.** państwa zrzeszone w EWWiS podpisały traktaty w Rzymie. Dnia 1 stycznia 1958 r. rozpoczęła swoją działalność **Europejska Wspólnota Gospodarcza** (w skrócie: **EWG**). W kolejnych dekadach należące do niej państwa zniosły opłaty celne na swych wewnętrznych granicach i rozwijały cztery swobody: przepływu osób, usług, towarów i kapitału. Utworzenie wspólnego rynku usprawniło wymianę towarową między państwami członkowskimi i przyczyniło się do ich rozwoju gospodarczego. Model współpracy europejskiej sprawdził się na tyle, że EWG stała się atrakcyjna dla państw spoza wspólnoty. Do końca lat 90. XX w. do organizacji przystąpiła większość krajów Europy Zachodniej.

Wraz z EWG powołano **Europejską Wspólnotę Energii Atomowej** (**Euratom**). Miała ona dbać o rozwój energii atomowej i koordynować wysiłki na rzecz jej pokojowego wykorzystania. W 1967 r. trzy stowarzyszenia połączyły się formalnie we **Wspólnoty Europejskie**, przy czym nazwa EWG była nadal powszechnie używana.



Granica między państwami UE – brak punktów kontrolnych

Układ z Schengen

Ważnym etapem integracji europejskiej było podpisanie przez Francję, RFN i kraje Beneluksu układu w **Schengen** [czyt. szengen] w **1985 r.** Zakładał on zniesienie kontroli granicznych w ruchu osobowym pomiędzy państwami-sygnatariuszami układu. Nastąpiło to w 1995 r. Do układu z czasem przystąpiły inne państwa europejskie – zarówno należące do Europejskiej Wspólnoty Gospodarczej, jak i pozostające poza jej strukturami. Polska weszła do strefy Schengen w 2007 r.

Powstanie Unii Europejskiej

Nowy rozdział w dziejach integracji otworzyło podpisanie przez państwa członkowskie Wspólnot Europejskich *Traktatu o Unii Europejskiej* w Maastricht [czyt. mastrichts] w 1992 r. Dokument wszedł w życie w listopadzie 1993 r. po **ratyfikacji** przez państwa członkowskie.

Ratyfikacja – zatwierdzenie umowy międzynarodowej przez upoważniony do tego organ państwowy (np. parlament).

Na mocy traktatu z Maastricht **Unia Europejska** (w skrócie: **UE**) stanowiła swego rodzaju ugrupowanie złożone z niepodległych państw. Nie była natomiast jednolitą organizacją. Funkcjonowanie UE oparto na trzech filarach: Wspólnotach Europejskich, wspólnej polityce zagranicznej i bezpieczeństwa oraz współpracy w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych.

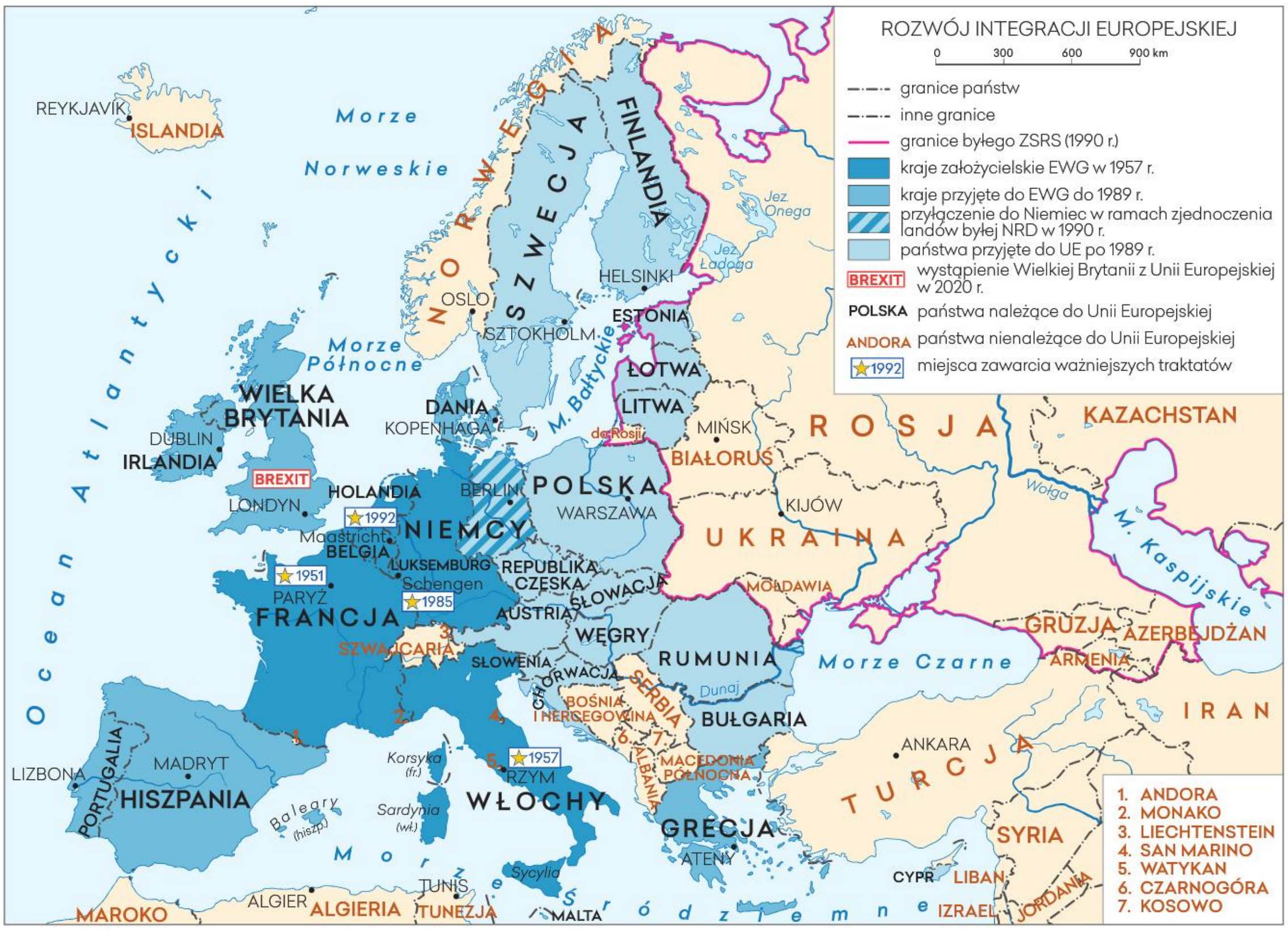
Jednym z głównych postanowień traktatu z Maastricht było ustanowienie wspólnej waluty – **euro**. W 2002 r. wprowadzono ją do obrotu w 12 państwach UE. Od tamtego czasu do strefy euro przystąpiło również wiele innych krajów, m.in. Litwa i Słowacja.

Europejska integracja

O członkostwo w UE może się ubiegać każdy kraj europejski o odpowiednim poziomie rozwoju ekonomicznego. Warunkiem przystąpienia jest przyjęcie wartości, na których opiera się działalność Unii: poszanowania godności osoby ludzkiej, wolności, demokracji, równości, państwa prawnego oraz poszanowania praw człowieka, w tym praw osób należących do mniejszości.

W 1993 r. UE tworzyło 12 państw Wspólnot Europejskich. Następnie dołączały kolejne kraje. Dnia **1 maja 2004 r.** nastąpiło największe rozszerzenie. Wówczas do Unii Europejskiej przystąpiła większość państw dawnego bloku wschodniego, m.in. Polska. W związku z rozwojem UE wprowadzono wiele zmian w funkcjonowaniu wspólnoty. W **2007 r.** podpisano **traktat lizboński**. Przekształcił on Unię Europejską w jednolitą organizację międzynarodową i określił zasady jej działania.

W 2020 r. Wielka Brytania – jako pierwszy kraj w historii – wystąpiła z Unii Europejskiej (tak zwany brexit).



- Omów rozwój integracji europejskiej z wykorzystaniem mapy.

Najważniejsze instytucje Unii Europejskiej

Do najważniejszych instytucji UE należą: Rada Europejska, Rada Unii Europejskiej, Komisja Europejska i Parlament Europejski. Mają one kluczowe znaczenie w procesie podejmowania decyzji. Oprócz nich działają organy i instytucje kontrolne i sądowe (m.in. Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich) oraz gospodarczo-finansowe (m.in. Europejski Bank Centralny).







Komisja Europejska

Pełni rolę rządu UE, jest jej organem wykonawczym. Sprawuje stały nadzór nad funkcjonowaniem organizacji. Tworzą ją komisarze odpowiedzialni za poszczególne resorty, którzy pochodzą z różnych krajów UE. Siedziba Komisji Europejskiej mieści się w Brukseli.

Rada Europejska

Tworzą ją przewodniczący Rady Europejskiej, głowy państw lub szefowie rządów wszystkich krajów UE oraz przewodniczący Komisji Europejskiej. Podejmuje najważniejsze decyzje polityczne i wyznacza główne kierunki działania UE. Zbiera się raz na kwartał w Brukseli.

Rada Unii Europejskiej

W jej skład wchodzą ministrowie rządów państw UE. Instytucja wydaje akty prawne i współdzieli uprawnienia budżetowe z Parlamentem Europejskim. Każdy kraj unijny sprawuje przez pół roku prezydencję Rady Unii Europejskiej. Siedzibą tej instytucji jest Bruksela.

Parlament Europejski

Jedyny organ, w którym zasiadają przedstawiciele wybrani w wyborach powszechnych i bezpośrednich. Reprezentują oni wszystkie kraje Unii. Parlament Europejski ma kompetencje w zakresie stanowienia prawa i uchwalania budżetu. Zatwierdza wybór przewodniczącego Komisji Europejskiej. Obraduje w Strasburgu lub Brukseli.

Trybunał Sprawiedliwości Wspólnot Europejskich

Stoi na straży przestrzegania prawa unijnego przez kraje członkowskie. Może unieważnić akty prawne UE. Przyjmuje też i rozpatruje skargi na instytucje unijne. Jego siedziba jest zlokalizowana w Luksemburgu.

Europejski Bank Centralny

Jest najwyższą instytucją finansową UE. Odpowiada za politykę pieniężną organizacji. Ma wyłączne prawo do emisji banknotów euro. Siedziba EBC mieści się we Frankfurcie nad Menem.







1. W jakich państwach znajdują się siedziby głównych instytucji europejskich?
2. Wymień instytucje, które pełnią funkcje władzy wykonawczej w UE.

Więcej na temat

Symbole Unii Europejskiej

Unia Europejska ma swoje symbole – flagę, hymn i motto. Flaga europejska przedstawia 12 złotych gwiazd na niebieskim tle. Gwiazdy symbolizują jedność, solidarność i harmonię między europejskimi narodami. Flagę zaprojektował francuski rysownik Arsène Heitz [czyt. arsen hejc]. Artysta zainspirował się popularnym w sztuce sakralnej i zaczerpniętym z Apokalipsy Świętego Jana wizerunkiem Matki Boskiej, nad której głową widnieje korona złożona z dwunastu gwiazd. Hymnem Unii Europejskiej jest finałowa część *IX Symfonii*, skomponowanej przez Ludwiga van Beethovena [czyt. betowena] do tekstu poematu Fryderyka Schillera [czyt. szilera] *Oda do radości*. Hymn ma tylko wersję instrumentalną. Motto UE brzmi: *Zjednoczona w różnorodności*.



Flaga europejska

- Wyjaśnij, jak rozumiesz motto Unii Europejskiej.

W skrócie

- 1951 r. – podpisanie traktatu paryskiego (utworzenie EWWiS).
- 1957 r. – podpisanie traktatów rzymskich (powstanie EWG i Euratomu).
- Układ z Schengen (1985 r.) – zniesienie kontroli na granicach między państwami-sygnatariuszami.
- 1992 r. – podpisanie traktatu w Maastricht. Powstanie UE: wspólna polityka gospodarcza, zagraniczna i bezpieczeństwa, współpraca w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych.
- 2004 r. – przystąpienie Polski do UE, a trzy lata później – do strefy Schengen.

Czy już umiesz?

1. Wymień przyczyny powstania Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali.
2. Przedstaw w formie kalendarium kolejne etapy rozwoju integracji europejskiej. Skorzystaj z dostępnych źródeł informacji.
3. Jakie korzyści kraje europejskie czerpały z członkostwa w EWG i przystąpienia do układu z Schengen?
4. Podaj nazwy najważniejszych organów i instytucji Unii Europejskiej. Wymień ich kompetencje.
5. Jakimi wartościami kieruje się Unia Europejska? Oceń ich znaczenie.
6. Dlaczego po II wojnie światowej przez długie dekady nie było możliwe zjednoczenie całego kontynentu? Jakie warunki należało spełnić, aby to nastąpiło? Stwórz listę rozwiązań.

Sprawdź w internecie, kto jest obecnie przewodniczącym Rady Europejskiej, a kto – Komisji Europejskiej. Ustal, który polityk kieruje pracami Parlamentu Europejskiego i jakie państwo sprawuje prezydencję w Unii Europejskiej.

Przybliż sylwetkę jednego z polityków, którzy utorowali drogę do utworzenia UE. Skorzystaj z oficjalnego portalu Unii Europejskiej.

3.8 Przemiany społeczno-kulturowe po II wojnie światowej



Podejmij temat

- Wyjaśnij termin urbanizacja.

Eksplozja demograficzna, urbanizacja, migracje

Wiek XX był czasem burzliwych wydarzeń i gwałtownych przemian, które znacząco wpłynęły na nasze życie.



W XX w. nastąpił szybki wzrost liczby ludności, tzw. **eksplozja demograficzna**. O ile na początku XX w. na świecie mieszkało 1,6 miliarda ludzi, o tyle pod koniec lat 80. było to już ponad 5 miliardów. Na zdjęciu: przeludnione centrum Szanghaju – jednego z najludniejszych miast na świecie.



Wiek XX to okres dalszego rozwoju **urbanizacji**. Odsetek mieszkańców miast na świecie zwiększył się z 15 procent na początku wieku do 60 procent pod koniec stulecia. Do największych aglomeracji należały: Tokio (powyżej), Meksyk, Nowy Jork, Bombaj, Szanghaj i Los Angeles.



Charakterystycznym zjawiskiem XX w. były dobrowolne **migracje**. Na wyjazd, ze względów ekonomicznych, decydowali się mieszkańcy ubogich państw w Azji i Afryce. Migrowali głównie do wysoko rozwiniętych krajów europejskich, USA i Kanady. U góry: libańska restauracja w Paryżu.

Więcej na temat

„Polityka jednego dziecka" w Chinach

Jednym z najludniejszych państw są Chiny, w których mieszka jedna piąta ludności świata. Aby ograniczyć wzrost populacji, władze ChRL zainicjowały u schyłku lat 70. XX w. „politykę jednego dziecka". Każde małżeństwo mogło mieć tylko jednego potomka. Za posiadanie większej liczby dzieci groziły wysokie kary pieniężne. Regulacji urodzeń towarzyszyły okrucieństwa – ciężarne kobiety zmuszano do poddawania się aborcji (zabiegowi przerwania ciąży). „Polityka jednego dziecka" spowodowała negatywne zmiany w strukturze wieku ludności (starzenie się społeczeństwa). Władze ChRL zniosły ją w 2016 r.

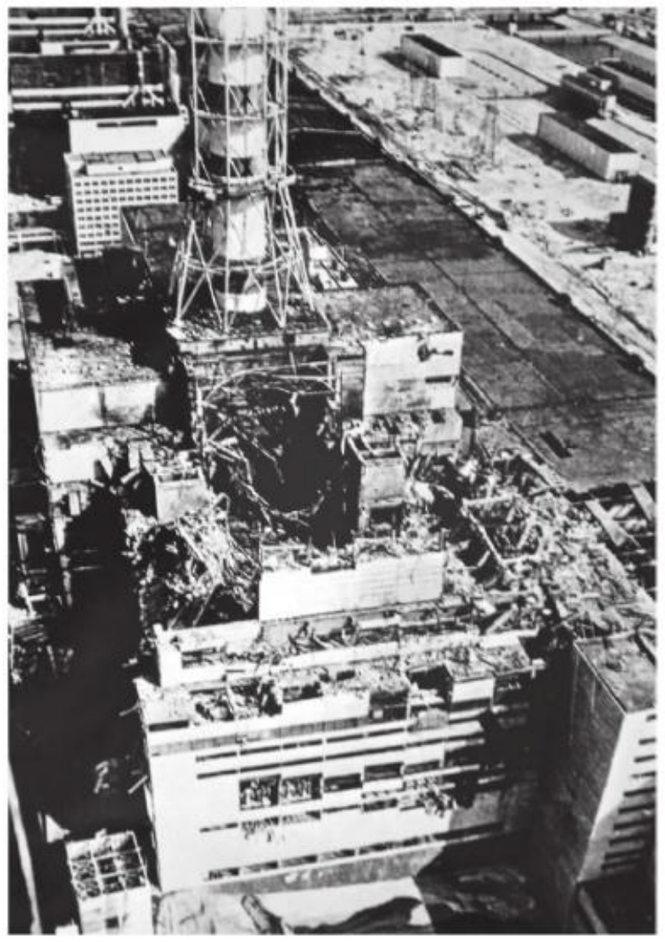
- Wyjaśnij, na czym polegała „polityka jednego dziecka" w Chinach.

Rozwój przemysłu i ruchy ekologiczne

Po II wojnie światowej nastąpił gwałtowny wzrost gospodarczy. Rozwinął się transport samochodowy i lotniczy. Zwiększyła się produkcja przemysłowa, a w rolnictwie na niespotykaną dotąd skalę wykorzystywano nawozy. Wszystkie te zjawiska przyczyniły się do zanieczyszczenia atmosfery, wód i gleby. Problem dewastacji środowiska podjęły **ruchy ekologiczne**. Najsilniejsze rozwinęły się w USA i krajach Europy Zachodniej. W RFN powstała nawet proekologiczna Partia Zielonych, która stała się znaczącą siłą polityczną w tym kraju. Ważne miejsce w ruchu ekologicznym zajęła utworzona w 1971 r. międzynarodowa organizacja pozarządowa **Greenpeace** [czyt. grinpis].

Ekolodzy zwracali uwagę ludzi na katastrofalne skutki wyrzucania odpadów przemysłowych do mórz i rzek. Domagali się wprowadzenia zakazu wykorzystania energii opartej na paliwach kopalnych, zwłaszcza na węglu. Ubocznym produktem jego spalania jest bowiem szkodliwy w nadmiarze dwutlenek węgla. Ekolodzy postulowali również zwiększenie wykorzystania odnawialnych źródeł energii i zaprzestanie wycinki lasów. Sprzeciwiali się rozwijaniu energetyki jądrowej.

Działania ekologów i odkrycie negatywnych skutków działalności człowieka, takich jak dziura ozonowa, kwaśne deszcze czy globalne ocieplenie, w latach 80. i 90. XX w. uświadomiły wielu ludziom konieczność ochrony środowiska. Równie silnie do świadomości opinii publicznej przemówiły **katastrofy ekologiczne** – awarie reaktorów jądrowych w USA i ZSRS, eksplozje w fabrykach chemicznych czy katastrofy tankowców.



Do jednej z największych katastrof ekologicznych doszło w 1986 r. w elektrowni jądrowej w **Czarnobylu** w ZSRS. Na skutek awarii reaktora został skażony obszar w promieniu 30 kilometrów. Tysiące ludzi musiało opuścić rejon zagrożenia, a wielu z nich do dziś odczuwa konsekwencje choroby popromiennej.



Smog, czyli zanieczyszczenie powietrza, ma negatywny wpływ na zdrowie. Najbardziej zanieczyszczone regiony świata to centralna i południowa Azja, północna Afryka, a w Europie – środkowo-wschodnia i południowa część kontynentu. Powyżej: smog nad Ałma Atą w Kazachstanie.



Eksplozja platformy wiertniczej Deepwater Horizon [czyt. dipłoter horajzon] w kwietniu 2010 r. w Zatoce Meksykańskiej u wybrzeży Stanów Zjednoczonych. Jej skutkiem był wyciek ropy naftowej, który wywołał olbrzymie straty w środowisku naturalnym i gospodarce.

Przeciw dyskryminacji, wojnie i światu dorosłych

W latach 60. XX w. rozwinęły się ruchy społeczne, których przedstawiciele publicznie wyrażali swój sprzeciw wobec otaczającej rzeczywistości, obowiązujących wartości i norm.

RUCH PRAW OBYWATELSKICH

Czarnoskórzy mieszkańcy USA byli traktowani jak obywatele drugiej kategorii. Żyli w osobnych dzielnicach i nie mogli korzystać z miejsc przeznaczonych dla białych. Mieli utrudniony dostęp do nauki i pracy. Nierówne traktowanie stało się przyczyną protestów Afroamerykanów na południu USA. Spotykały się one z brutalną reakcją policji i części białej ludności. Walką o prawa czarnoskórych kierował pastor **Martin Luther** [czyt. luter] **King** (na zdjęciu). Jego działalność doprowadziła do uchwalenia przez Kongres w lipcu 1964 r. ustawy o prawach obywatelskich. Zniosła ona dyskryminację ze względu na rasę, religię, pochodzenie i płeć.

FEMINIZM

Po 1945 r. kobiety w większości państw uzyskały prawa wyborcze; mogły też studiować i podejmować pracę. Nadal miały jednak utrudniony dostęp do lepiej płatnych zawodów. Otrzymywały też niższe płace. W latach 60. XX w. w USA i Europie Zachodniej powstał nowoczesny ruch feministyczny. Osiągnął on pewne sukcesy w kierunku likwidacji tych nierówności – np. w 1964 r. w USA uchwalono ustawę o prawach obywatelskich (zob. wyżej). Część feministek angażowała się w walkę na rzecz upowszechnienia antykoncepcji, wprowadzenia edukacji seksualnej w szkołach oraz zniesienia zakazu aborcji (w latach 70. aborcję zalegalizowano między innymi w USA i we Francji). Radykalne grupy feministek żądały całkowitej zmiany struktur społecznych. Sądziły, iż jest to niezbędne, by pozbawić mężczyzn dominującej roli w społeczeństwie.



PACYFIZM

W latach 60. XX w. wzrosła aktywność ruchów pacyfistycznych, które działały na rzecz pokoju. Szczególnie silne były one w USA, gdzie młodzież protestowała przeciwko amerykańskiej interwencji wojskowej w Wietnamie. Młodzi ludzie składali petycje do władz i decydowali się na akty obywatelskiego nieposłuszeństwa (np. palili dokumenty wzywające do służby wojskowej). Organizowali też wielotysięczne demonstracje pod budynkami rządowymi. Protesty nierzadko były inspirowane przez ZSRS w celu podburzenia amerykańskiej opinii publicznej przeciwko rządowi federalnemu. Amerykańskie władze często brutalnie rozpędzały te manifestacje. Symbolem pacyfizmu stało się zdjęcie studentki Jan Rose Kasmir [czyt. dżan rołz kazmyr], którą uwieczniono w chwili wręczania chryzantemy jednemu z amerykańskich żołnierzy wysłanych do tłumienia protestów.



HIPISI

Na fali buntu wobec świata dorosłych w latach 60. w USA powstał ruch hipisowski. Tworzyli go młodzi ludzie, którzy odrzucali istniejący system społeczny oraz instytucje, na których się on opierał: rodzinę, państwo, szkołę, kościoły, wojsko. Hipisi głosili hasła pacyfistyczne. Krytykowali udział USA w wojnie w Wietnamie. Nosili długie włosy i barwne ubrania, słuchali muzyki rockowej [czyt. rokowej], interesowali się religiami Wschodu. Żyli w komunach (niewielkich wspólnotach). Eksperymentowali z narkotykami, co często prowadziło do uzależnienia. Ruch hipisowski zdobył dużą popularność na świecie dzięki hasłu *Make love, not war* – (ang.) *Czyń miłość, nie wojnę*.

1. Jakie problemy były podejmowane przez poszczególne ruchy społeczne?
2. Wypisz skutki działalności opisanych ruchów.



Jedną z ikon popkultury w latach 60. XX w. stał się brytyjski zespół **The Beatles** [czyt. de bitels]. Jego piosenki wywarły wielki wpływ na światopogląd młodzieży na całym świecie. Powyżej: członkowie grupy. Na dole od lewej: Ringo Starr i George Harrison. U góry od lewej: Paul McCartney [czyt. pol makkartnej] i John Lennon.

Nowe środki komunikacji i globalizacja

W drugiej połowie XX w. na całym świecie upowszechnił się nowy środek masowego przekazu – **telewizja**. Pod względem popularności szybko prześcignęła ona pozostałe mass media: prasę, radio i kino. Dziedzinę komunikacji międzyludzkiej zrewolucjonizowały **internet** i **telefonia komórkowa**.

Upowszechnienie telewizji i internetu przyczyniło się do dynamicznego rozwoju **globalizacji**. Proces ten polega na rozprzestrzenianiu się takich samych zjawisk – gospodarczych, politycznych, społecznych i kulturowych – w różnych częściach świata. Globalizacja gwałtownie przyspieszyła w latach 80. XX w. Oprócz rozwoju mass mediów na jej postępy wpłynęły takie zjawiska, jak rozwój międzynarodowego handlu i masowej turystyki, migracje ludności oraz rozprzestrzenianie się konsumpcyjnego stylu życia.

Globalizacji towarzyszy gospodarcza i kulturowa **ekspansja Zachodu**. Przedsiębiorstwa typu Google, Coca-Cola czy McDonald's zdobyły międzynarodowy zasięg. Zachodnia popkultura ma odbiorców na wszystkich kontynentach. Dotyczy to zwłaszcza muzyki i filmu – dziedzin, które prężnie rozwinęły się w XX w. Produkcje Hollywood, gdzie na promocję wydaje się miliony dolarów, zyskują światowy rozgłos. Anglojęzyczni wykonawcy wiodą prym w muzyce. Kreują oni gusta melomanów i znajdują naśladowców na całym świecie. Zjawiska te prowadzą do ujednolicenia kultury, spłycenia jej i zacierania się odrębności regionalnych.



Reklama Coca-Coli w Maroku

Skutki globalizacji

Odwiedźcie protestancki zbór w szwajcarskiej wiosce, meczet w Damaszku, katedrę w Reims [czyt. ręs], buddyjską świątynię w Bangkoku. Choć w każdym z tych miejsc kultu napotkacie tę samą atmosferę pobożności, zorientujecie się bez trudu, że każde z nich należy do innej kultury. Potem siądźcie w fotelu multipleksowego kina – możecie równie dobrze odwiedzić stadion sportowy, centrum handlowe, nowoczesny hotel czy restaurację szybkiej obsługi w jakimkolwiek mieście świata – i spróbujcie sobie wyobrazić, gdzie jesteście. Okaże się, że nigdzie i wszędzie. W środku abstrakcji. W cyberprzestrzeni. Pochłonięci telewizyjną grą Nintendo [czyt. najntendo] polujecie na piksele: otaczający was świat przestaje istnieć. Oglądacie MTV [czyt. emti**wi**]: uniwersalne obrazy atakują oczy, uniwersalne dźwięki atakują uszy, a w tym dudniącym łomocie nie sposób się zorientować, w jakim kraju akurat przebywacie. Gdzie jesteście? W McŚwiecie.

Źródło: B. Barber, *Dżihad kontra McŚwiat*, tłum. H. Jankowska, Warszawa 2001

1. W których miejscach w przestrzeni publicznej globalizacja jest najbardziej widoczna, a które się jej opierają?
2. Jakie korzyści i jakie zagrożenia niesie ze sobą globalizacja? Oceń ten proces.

Społeczeństwo konsumpcyjne

Rozwój przemysłu oraz konkurencja między producentami z różnych krajów sprawiły, że znaczna część towarów i usług stała się względnie tania i dostępna dla masowego odbiorcy. Niemal każdy mógł nabyć sprzęty AGD. Dzięki zwiększonej dostępności kredytów możliwy stał się zakup samochodu czy domu. W efekcie w krajach z rozwiniętą gospodarką wolnorynkową ukształtowało się społeczeństwo konsumpcyjne. Jest ono zainteresowane poprawą komfortu życia, rozwijaniem własnych zainteresowań, stylem życia czy modą. Cechą społeczeństw konsumpcyjnych stała się ich **laicyzacja**. Ludzie prezentujący postawy laickie odchodzą od wiary, nie uznają autorytetu duchowieństwa oraz kościołów.

Sytuacja religijna na świecie

W XX w., pomimo nasilenia laicyzacji, ogólna liczba wyznawców religii na świecie zwiększyła się. Przyczynił się do tego w dużej mierze stały wzrost liczby ludności. Dynamicznie rozwijało się chrześcijaństwo (zwłaszcza Kościół rzymskokatolicki i kościoły protestanckie) oraz islam.

W zmieniającym się świecie kościoły musiały stanąć przed nowymi wyzwaniami. Zasadnicze zmiany zaszły w Kościele rzymskokatolickim – największej wspólnocie wyznaniowej na świecie. Obradujący w latach 1962–1965 **II sobór watykański** podjął reformę Kościoła. Jej celem było otwarcie się Kościoła na świat i inne wyznania, zbliżenie do ludzi i ich problemów oraz odnowa duszpasterska. Ważne zmiany zaszły w drugiej największej religii świata – islamie. Wśród muzułmanów nasiliły się ruchy fundamentalistyczne. Ich głównym celem było zniesienie rozdziału między państwem a religią i narzucenie społeczeństwom praw opartych na Koranie.

Laicyzacja – proces polegający na tym, że ktoś przestaje wyznawać religię; również: osłabienie wpływu religii na różne dziedziny życia, np. politykę czy kulturę.

II sobór watykański – sobór powszechny obradujący w latach 1962–1965 za pontyfikatu papieży Jana XXIII i Pawła VI. Sobór potwierdził doktrynę Kościoła i określił kierunki uwspółcześnienia metod duszpasterskich. Nakazał reformę liturgii (m.in. dopuszczenie mszy św. w językach narodowych) i zmiany w organizacji instytucji kościelnych. Wezwał do pracy na rzecz jedności chrześcijan (ekumenizmu) i nawiązania dialogu z innymi religiami (m.in. z judaizmem). Określił katolickie rozumienie wolności religijnej oraz miejsce Kościoła we współczesnym świecie. Za jedno z głównych zadań uznał pracę misjonarską oraz udzielanie pomocy biednym i prześladowanym.

W skrócie

- Zjawiska społeczno-gospodarcze występujące po II wojnie światowej: eksplozja demograficzna, migracje, urbanizacja.
- Dewastacja środowiska naturalnego i rozwój ruchu ekologicznego (Partia Zielonych, Greenpeace).
- Najważniejsze ruchy społeczne kwestionujące społeczną sytuację: praw obywatelskich, feministyczny, pacyfistyczny, hipisowski.
- Druga połowa XX w. – rozwój mass mediów, przyspieszenie zjawisk globalizacyjnych.
- Narodziny społeczeństwa konsumpcyjnego. Laicyzacja.
- Zmiany w Kościele katolickim – II sobór watykański.

Czy już umiesz?

1. Podaj pięć najważniejszych zjawisk XX w. Oceń ich wpływ na życie ludzi.
2. Wymień postulaty wysuwane przez ekologów. Dlaczego ich realizacja napotyka trudności?
3. Jakie tendencje ujawniły się w latach 60. XX w. w ruchach młodzieżowych?
4. Kim był Martin Luther King? Jaką rolę odegrał w walce o prawa Afroamerykanów w USA?
5. Podaj przykłady amerykanizacji kultury masowej w XX w. Oceń to zjawisko.
6. Stwórzcie w trzyosobowych grupach plakat ukazujący pozytywne i negatywne skutki postępu technicznego.



1. Podaj przykłady zastosowania trzech wybranych wynalazków. Oceń ich wpływ na życie ludzi.
2. W których dziedzinach dokonał się największy postęp po II wojnie światowej? Uzasadnij odpowiedź.
3. Stwórz własną listę największych osiągnięć technicznych. Przedstaw je w formie prezentacji multimedialnej.

Podsumowanie działu 3

1. Jakie były następstwa II wojny światowej? Podaj po jednym przykładzie skutku politycznego, gospodarczego, społecznego i kulturowego.

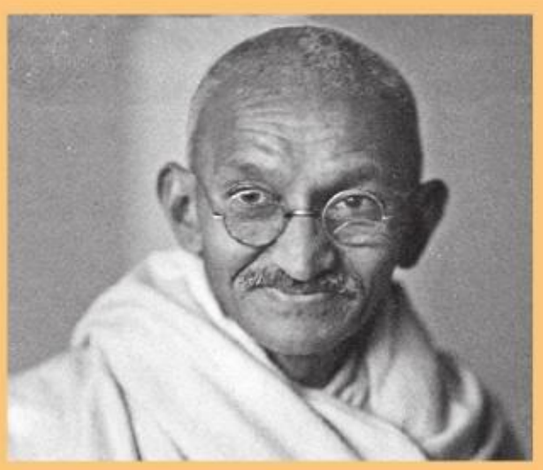
2. Czy zgadzasz się z poniższymi stwierdzeniami? Uzasadnij swoje odpowiedzi.

   - Po II wojnie światowej utrwalił się podział świata na dwa wrogie obozy polityczno-wojskowe.
   - Druga połowa XX w. to czas izolacji Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej.
   - Kraje europejskie podporządkowane Związkowi Sowieckiemu zbudowały swoje gospodarki na wzór sowiecki.
   - Dekolonizacja oznaczała dla wielu państw w Azji i Afryce nowe konflikty i problemy.

3. Wymień przyczyny i skutki podanych wydarzeń.

powstanie państwa Izrael	uzyskanie niepodległości przez Indie	utworzenie Chińskiej Republiki Ludowej
wojna koreańska	utworzenie Europejskiej Wspólnoty Węgla i Stali	powstanie węgierskie

4. Przyjrzyj się zamieszczonym poniżej zdjęciom. Powiedz, kogo przedstawiają, a następnie opisz dokonania tych osób. Która z nich, według ciebie, najbardziej zasługuje na podziw i szacunek? Wyjaśnij dlaczego.



5. Zapoznaj się z karykaturą opublikowaną w 1962 r. Następnie wykonaj polecenia i odpowiedz na pytania.

   a) Podaj imiona i nazwiska przedstawionych polityków.
   b) Do jakiego wydarzenia odnosi się karykatura? Weź pod uwagę rok, w którym została opublikowana.
   c) Czy trafnie oddaje ona zimnowojenną rzeczywistość? Uzasadnij odpowiedź.
   d) Wymień ważniejsze konflikty doby zimnej wojny, których ilustracją mogłaby być ta karykatura.



6. W XX w. narzędziem nagłaśniania ważnych problemów społecznych były piosenki lub filmy. Napiszcie w grupach tekst piosenki poruszającej jeden z takich XX-wiecznych problemów. Możecie też stworzyć krótką historię; zawrzyjcie w niej zdarzenia nadające się na motyw przewodni filmu.

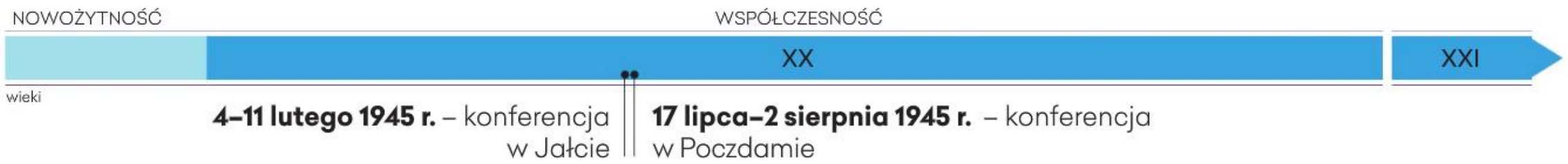
7. Jakie skutki globalizacji dostrzegasz w swoim najbliższym otoczeniu? Wymień trzy globalne marki, z których produktów czy usług korzystasz.

4. Polska w latach 1945–1956



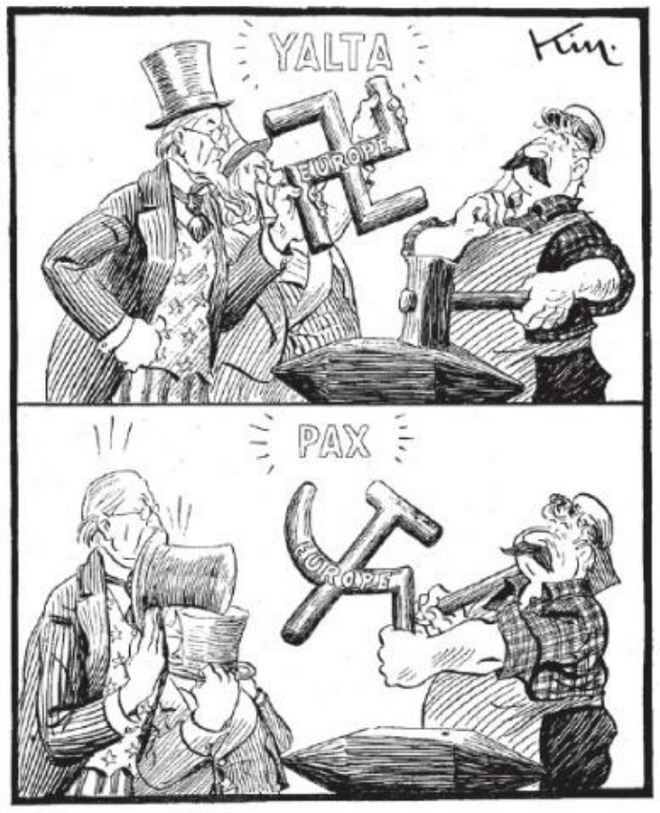
1. Podaj nazwę obiektu ukazanego na ilustracji. Dowiedz się, kiedy i w jakich okolicznościach powstał. Czyje imię pierwotnie nosił?
2. Jaki kierunek w architekturze reprezentuje zabytek? Wymień założenia tego kierunku.
3. Sprawdź, czy w twojej okolicy znajdują się obiekty zbudowane w tym samym stylu architektonicznym. Wymień je.

4.1 Inny kraj



Podejmij temat

- Jakie były okoliczności powstania Rządu Tymczasowego RP? Czyje interesy reprezentował ten gabinet?



Postanowienia konferencji jałtańskiej okiem karykaturzysty

Na czym, zdaniem autora karykatury, polegał pojałtański pokój (łac. *pax*)?

„NIE”, **„Niepodległość”** – tajna kadrowa organizacja wojskowa, której celem było kontynuowanie walki o niepodległość po zajęciu Polski przez Armię Czerwoną. Działała od 1944 r. w ramach Armii Krajowej. Po rozwiązaniu AK w styczniu 1945 r. podjęła samodzielną działalność. W maju 1945 r. organizację rozwiązano.

Sprawa polska w Jałcie

Na początku lutego 1945 r. pod kontrolą ZSRS znajdowały się już rozległe tereny Europy Środkowo-Wschodniej, w tym ziemie przedwojennej Polski. Sukcesy te umożliwiły Józefowi Stalinowi rozgrywanie polskich spraw na swoją korzyść podczas konferencji w Jałcie. Dyktator wymógł na Winstonie Churchillu i Franklinie Delano Roosevelcie przyjęcie przebiegu granicy polsko-sowieckiej, który odpowiadał jego oczekiwaniom. Oparto ją o linię Curzona, co dla Polski oznaczało utratę wschodnich województw II Rzeczypospolitej. Stalin odniósł też sukces polegający na legalizacji komunistycznej władzy na ziemiach polskich. Wielka Trójka zdecydowała bowiem, że kontrolowany przez komunistów Rząd Tymczasowy RP stanie się podstawą nowego koalicyjnego gabinetu. Oprócz komunistów w jego składzie mieli się znaleźć przedstawiciele partii demokratycznych z kraju i zagranicy. Zadaniem nowego rządu miało być przeprowadzenie wolnych wyborów.

Proces szesnastu

Po zajęciu naszych ziem Sowieci nie ustawali w wysiłkach, by zlikwidować kierownictwo Polskiego Państwa Podziemnego. W kraju wciąż funkcjonowały konspiracyjne organy i instytucje – Rada Jedności Narodowej i Delegatura Rządu RP na Kraj. Działała też tajna organizacja **„NIE”**. Po rozwiązaniu AK przez Okulickiego kontynuowała ona walkę z nowym okupantem. Tuż po konferencji w Jałcie w **marcu 1945 r.** agenci NKWD nawiązali kontakt z przywódcami Polskiego Państwa Podziemnego i zaprosili ich na rozmowy z dowództwem Armii Czerwonej. Miały one dotyczyć uregulowania wzajemnych stosunków. Sowieci zagwarantowali słowem honoru bezpieczeństwo polskiej delegacji. Pomimo wątpliwości co do ich intencji szesnastu przywódców podziemia przyjęło zaproszenie. Po przybyciu na spotkanie w podwarszawskim Pruszkowie Polacy zostali aresztowani przez enkawudzistów i przetransportowani do więzienia NKWD na Łubiance w Moskwie. Wśród zatrzymanych byli między innymi: ostatni Komendant Główny AK gen. Leopold Okulicki,

Delegat Rządu RP na Kraj Jan Stanisław Jankowski i przewodniczący RJN Kazimierz Pużak. W dniach 18–21 czerwca 1945 r. przywódcy PPP zasiedli na ławie oskarżonych przed sowieckim sądem. Zarzucono im działanie na szkodę ZSRS i kolaborację z Niemcami. Większość oskarżonych została skazana na kary więzienia. Najwyższe wyroki otrzymali Okulicki (10 lat) i Jankowski (8 lat). Obaj zmarli (być może zostali zamordowani) w sowieckich więzieniach.

Powołanie TRJN

Dnia 28 czerwca 1945 r. – kilka dni po zakończeniu procesu szesnastu – utworzono **Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej** (w skrócie: **TRJN**). Stało się to zgodnie z postanowieniami jałtańskimi. Na premiera TRJN powołano Edwarda Osóbkę-Morawskiego z **Polskiej Partii Socjalistycznej**. Wicepremierami zostali – Władysław Gomułka z PPR i niezależny od komunistów polityk ludowy **Stanisław Mikołajczyk** – były premier rządu RP na uchodźstwie. Oprócz Mikołajczyka do TRJN weszło jeszcze kilku niezależnych działaczy. Większość ministrów pochodziła jednak z Polskiej Partii Robotniczej i Polskiej Partii Socjalistycznej. Komuniści i socjaliści objęli kluczowe ministerstwa w rządzie: obrony narodowej, bezpieczeństwa publicznego, sprawiedliwości i propagandy. W ten sposób uzyskali całkowitą kontrolę nad aparatem terroru. Pozwoliło im to umocnić swoją władzę w kraju.

W składzie TRJN nie znalazł się żaden przedstawiciel rządu londyńskiego, dotąd uznawanego przez Zachód. Premier Tomasz Arciszewski krytycznie odniósł się do postanowień z Jałty i uznał je za piąty rozbiór Polski. Zaprotestował też przeciw powstaniu TRJN. Pomimo jego sprzeciwu gabinet został uznany przez ZSRS, USA i Wielką Brytanię. Tym samym rząd RP na uchodźstwie przestał być uznawany przez Zachód za rząd reprezentujący Polskę.

Powstanie TRJN i uznanie go przez mocarstwa zachodnie, a także uwięzienie przez Rosjan przywódców Polskiego Państwa Podziemnego znacząco osłabiło nasze podziemie. W tej sytuacji przedstawiciele Rady Jedności Narodowej i Delegatury Rządu RP na Kraj podjęli decyzję o ich rozwiązaniu.



Generał Leopold Okulicki na ławie oskarżonych w procesie szesnastu

Polska Partia Socjalistyczna (PPS) – tzw. odrodzona PPS, partia utworzona w 1944 r. Jej działacze opowiadali się za współpracą z PPR i popierali PKWN. Poza nazwą ugrupowanie nie miało nic wspólnego z przedwojenną PPS i utworzoną w czasie wojny PPS-WRN.



Stanisław Mikołajczyk (1901–1966)

– polityk, działacz ruchu ludowego, poseł na sejm w latach 1930–1935. Walczył w powstaniu wielkopolskim, wojnie polsko-bolszewickiej i wojnie 1939 r. Od 1939 r. przebywał na emigracji. W latach 1940–1943 był wicepremierem w rządzie Władysława Sikorskiego, a od lipca 1943 r. do listopada 1944 r. – premierem rządu RP na uchodźstwie. W 1945 r. w odróżnieniu od Arciszewskiego podjął rozmowy z komunistami na temat utworzenia TRJN. Wszedł do rządu jako wicepremier i minister reform rolnych. Był współzałożycielem i wiceprezesem największej partii opozycyjnej wobec PPR – Polskiego Stronnictwa Ludowego. Zdawał sobie sprawę z nastrojów antykomunistycznych panujących w kraju. Wierzył, że przy zapewnieniu wolnych wyborów zwycięstwo jego partii jest możliwe. Po sfałszowaniu wyborów przez komunistów w 1947 r. w obawie przed aresztowaniem opuścił kraj i osiadł w USA.



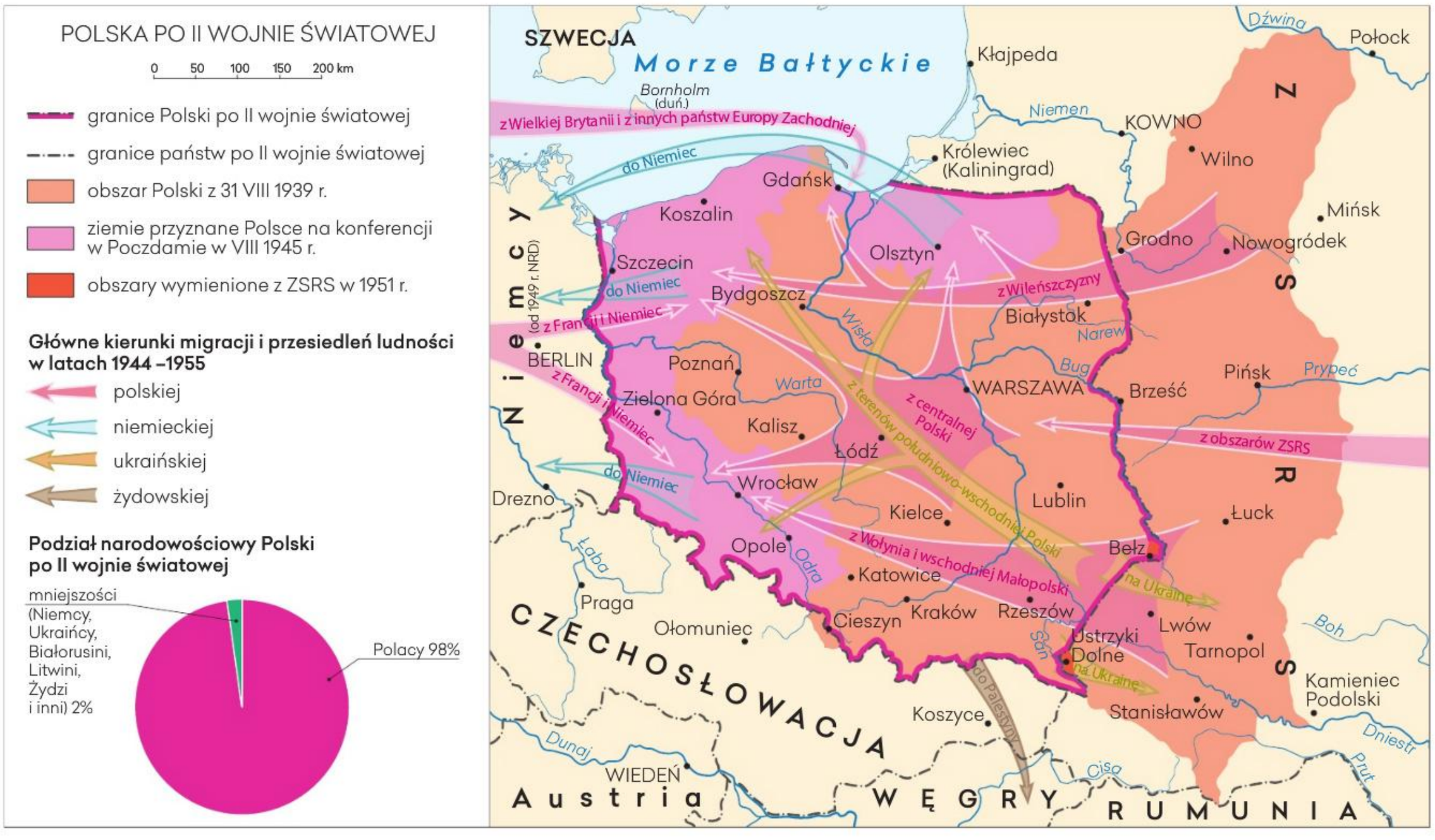
Zaślubiny Polski z morzem w Kołobrzegu w marcu 1945 r.

Polska od Odry do Bugu

Latem 1945 r. odbyła się konferencja w Poczdamie. Ustalono na niej przebieg zachodniej granicy Polski na **Odrze** i **Nysie Łużyckiej**. Do naszego państwa przyłączono ziemie należące wcześniej do Niemiec: Pomorze Zachodnie, ziemię lubuską i Śląsk. Oprócz nabytków na zachodzie Polska otrzymała południową część Prus Wschodnich i Gdańsk.

Po konferencji w Poczdamie utrwalił się kształt terytorialny kraju. Różnił się zasadniczo w porównaniu ze stanem z 1939 r. Polska uzyskała szeroki dostęp do Bałtyku, a jej granice zostały przesunięte na zachód. Konsekwencją były masowe **przesiedlenia ludności** w kolejnych latach. Z dawnych Kresów Wschodnich do Polski przesiedlono około 2 milionów Polaków. Natomiast z Polski do ZSRS – około pół miliona Litwinów, Białorusinów i Ukraińców. Z ziem przyznanych naszemu państwu wysiedlono 2,5 miliona Niemców, a około miliona obywateli niemieckich opuściło te ziemie razem z wycofującą się armią niemiecką. Do kraju powróciło około 1,3 miliona Polaków wywiezionych na roboty przymusowe do Rzeszy.

Konsekwencją zmian granic i wojny był spadek liczby ludności Polski. W 1945 r. wynosiła ona około 24 milionów osób, czyli 30 procent mniej niż w 1938 r. Po zakończeniu przesiedleń Polska stała się w zasadzie państwem jednolitym narodowościowo – Polacy stanowili aż 98 procent ludności.



Pokaż obszary przyznane Polsce decyzją konferencji poczdamskiej oraz ziemie utracone przez nasz kraj na rzecz ZSRS.

Zagospodarowywanie ziem na zachodzie i północy

Przyłączenie **Ziem Odzyskanych**, czyli obszarów na zachodzie i północy, stanowiło rekompensatę dla Polski za straty poniesione w wyniku wojny. Na miejsce wysiedlanych Niemców przenosili się tu osadnicy z biednych obszarów wiejskich w centralnej i południowej Polsce, osoby wywiezione do pracy przymusowej w czasie wojny oraz ludność z Kresów Wschodnich. W trudnych powojennych warunkach Polacy organizowali swoje życie od podstaw, co świadczyło o ich niezwykłej sile i woli przetrwania.

Ziemie Odzyskane były dobrze rozwinięte gospodarczo, ale na ostatnim etapie wojny zostały dotkliwie zniszczone przez działania wojenne, a następnie splądrowane przez Armię Czerwoną. Polskie władze energicznie przystąpiły jednak do ich odbudowy i zagospodarowywania. Zajęło się tym powołane w ramach TRJN Ministerstwo Ziem Odzyskanych. Organizowało ono polską administrację na tych obszarach, prowadziło akcję osiedleńczą oraz zaopatrywało ludność w niezbędne urządzenia gospodarcze. Czynnikiem, który stabilizował życie osadników na nowych ziemiach był Kościół. Nowo powstałe parafie sprzyjały umacnianiu więzi społecznych między przybyszami z różnych stron. Organizowały też pomoc społeczną dla mieszkańców.



Termin Ziemie Odzyskane został upowszechniony po wojnie przez władze komunistyczne, które głosiły, że Polska po 1945 r. odzyskała stare piastowskie ziemie, bezprawnie zagarnięte przez Niemców w średniowieczu. Zamiennie stosuje się określenie Ziemie Zachodnie i Północne. Powyżej: komunistyczny afisz z 1946 r.

Mieszkanka miasteczka Brzozdowce[1] o przesiedleniach

Nasz transport ruszył 16 października 1945 r. Jeden parowóz ciągnął skład, a drugi pchał. Dla starszych opuszczenie rodzinnych stron było dramatycznym przeżyciem, ale dla takich dzieci, jak ja sam przejazd w transporcie był przygodą. […] Rodziny, które miały szczęście, dostały wagon kryty. Te, które szczęścia nie miały, otrzymywały odkrytą lorę[2]. Mężczyźni starali się wtedy zbudować nad lorą jakiś dach. Każda rodzina wiozła ze sobą głównie produkty żywnościowe. Większość wiozła trochę zboża, mąki, ziemniaków, siano i słomę. […] Jechaliśmy bardzo długo. […] W czasie przejazdu nasz transport zatrzymywał się wielokrotnie. Każdego dnia co najmniej cztery razy. Trzeba było napoić bydło, wydoić krowy, załatwić potrzeby fizjologiczne. Podczas dłuższych postojów kobiety starały się coś ugotować. […] W Golczewie[3] nasz transport kończył bieg, dalej tory były zniszczone i pociąg nie jechał. Do odległego o 11 kilometrów Trzebieszowa[4] musieliśmy więc jechać furmankami. Gdy przyjechaliśmy do tej miejscowości, spożyliśmy pierwszą na nowym miejscu wigilię. […] W ciągu następnych dni zaczęliśmy się rozglądać po okolicy, żeby zobaczyć miejscowość, która ma być naszą nową małą ojczyzną. Okazało się, że są tu zupełnie przyzwoite domy, niektóre jeszcze puste, w pełni wyposażone […].

Źródło: J. Abramowicz, *Brzozdowce na zawsze pozostaną w mojej pamięci*, w: M.A. Koprowski, *Kresy na Pomorzu. Tułaczka po Ziemiach Odzyskanych*, Zakrzewo 2018

Z jakimi trudnościami musieli się mierzyć przesiedleńcy w czasie podróży?

[1] Brzozdowce – miejscowość na Ukrainie niedaleko Lwowa. Do 1939 r. znajdowała się w granicach II RP.

[2] Lora – odkryty wagon towarowy.

[3] Golczewo – miasto w województwie zachodniopomorskim. Do 1945 r. należało do III Rzeszy.

[4] Trzebieszów – wieś niedaleko Golczewa; obecnie Trzebieszewo.



Polacy z Kresów Wschodnich w drodze na zachód

Odbudowa kraju. Stosunki narodowościowe po wojnie

Sytuacja gospodarcza Polski w pierwszych latach po wojnie była fatalna. Brakowało artykułów pierwszej potrzeby. Deficyt surowców oraz urządzeń fabrycznych i rolniczych, spowodowany rabunkową polityką okupantów, uniemożliwiał wznowienie produkcji. Dlatego TRJN w pierwszej kolejności skupił się na odbudowie gospodarki ze zniszczeń i poprawieniu zaopatrzenia ludności w podstawowe towary. Trudną sytuację aprowizacyjną częściowo łagodziły dostawy z **UNRRA**. W ramach pomocy Polska otrzymała żywność, środki transportu, maszyny, inwentarz żywy i leki. Pomimo tragicznych wojennych doświadczeń Polacy bezzwłocznie przystąpili do odbudowy kraju.

UNRRA – Administracja Narodów Zjednoczonych do spraw Pomocy i Odbudowy. Organizacja działała w latach 1943–1947. Udzielała wsparcia materialnego krajom zniszczonym w wyniku wojny. Polska była jednym z jej największych beneficjentów.



Symbolem podnoszenia kraju ze zniszczeń stało się wznoszenie na nowo Warszawy. Odbudowa stolicy była przedsięwzięciem zakrojonym na olbrzymią skalę. Mieszkańcy miasta spontanicznie brali udział w jego odgruzowywaniu i odbudowie. Wielu rodaków wsparło przedsięwzięcie datkami.

W wielu regionach powojennej Polski dochodziło do konfliktów narodowościowych. Na Ziemiach Odzyskanych nie najlepiej układały się relacje między polskimi osadnikami a **autochtonami**. Ślązacy, Kaszubi czy Mazurzy mieli poczucie odrębności od Polaków i Niemców. Mówili we własnych dialektach lub po niemiecku. Znaczna część była wyznania ewangelickiego. Z powodu tych odmienności wielu autochtonów padło ofiarą szykan ze strony komunistycznych władz i ludności napływowej. Negatywny wizerunek Polaków w oczach autochtonów utrwaliły łupieżcze napady grup **szabrowników** i złodziei na okoliczne gospodarstwa. Skłoniły one znaczną część rdzennej ludności do wyjazdu do Niemiec. Z kolei rozwój polskiego osadnictwa na Ziemiach Odzyskanych utrudniały niemieckie oddziały zbrojne realizujące plan walki partyzanckiej i dywersji na terenach utraconych przez Rzeszę (**Werwolf**). Niemieckie podziemie utrudniało organizowanie się polskiej administracji i dokonywało mordów na Polakach. Kres tym akcjom położyło dopiero zakończenie wysiedlania Niemców z Ziem Odzyskanych w 1948 r.

Autochtoni – ludzie mieszkający na jakimś obszarze od urodzenia.

Szabrownicy – negatywnie o osobach zajmujących się rabunkiem mienia opuszczonego przez właścicieli.

W południowo-wschodniej Polsce toczył się konflikt polsko-ukraiński. Do walk dochodziło tu między polskim podziemiem, UPA, oddziałami UB i NKWD. Ofiarą mordów padali zarówno ukraińscy, jak i polscy cywile.

Latem 1947 r. w celu osłabienia działalności UPA władze przeprowadziły **akcję Wisła**. W ramach tej operacji oddziały Wojska Polskiego i **Korpusu Bezpieczeństwa Wewnętrznego** (w skrócie: **KBW**) przesiedliły z terenów południowo-wschodniej Polski ponad 150 tysięcy Ukraińców, Bojków i Łemków. Rozlokowano ich w rozproszeniu na Pomorzu, Dolnym Śląsku i Mazurach. Skutkiem akcji było rozbicie UPA.

Wciąż były żywe antagonizmy polsko-żydowskie. Polacy na ogół traktowali Żydów z nieufnością. Jednym z powodów był fakt, iż Żydzi odgrywali dużą rolę w komunistycznym aparacie władzy, nieakceptowanym przez większość naszych rodaków. Niekiedy przyczyną niechęci była obawa części Polaków, że o przejęte przez nich mienie żydowskie w czasie wojny, upomną się prawowici właściciele. Na tym tle dochodziło do wystąpień antyżydowskich – wypędzeń Żydów powracających z obozów w rodzinne strony, napadów, a nawet pogromów. Do najtragiczniejszych wydarzeń doszło 4 lipca 1946 r. w **Kielcach**. Mieszkańcy miasta zabili około 40 Żydów, w tym kobiety i dzieci. Przyczyną pogromu była nieprawdziwa plotka o porwaniu przez Żydów polskiego dziecka – rzekomo w celu dokonania mordu rytualnego. Szacuje się, że tuż po wojnie doszło do pogromów w kilkudziesięciu miejscowościach na obszarze Polski. Zginęło w nich ponad tysiąc Żydów. Pogromy stały się jedną z przyczyn fali emigracji ludności żydowskiej – tuż po wojnie nasz kraj opuściło około 200 tysięcy osób.

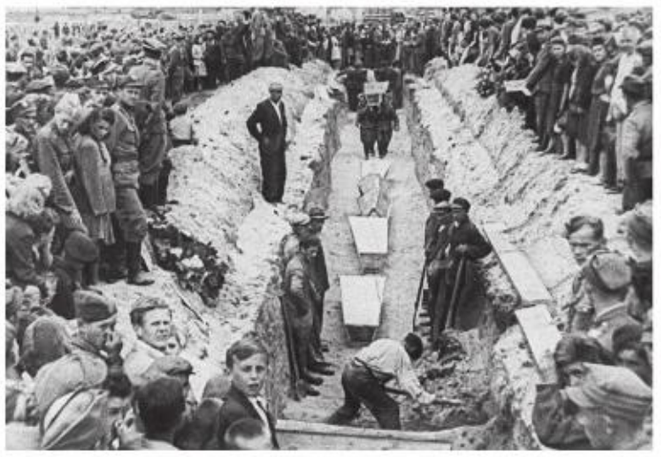
W skrócie

- Postanowienia konferencji w Jałcie (wschodnia granica Polski na linii Curzona, utrata Kresów Wschodnich) i w Poczdamie (zachodnia granica na Odrze i Nysie Łużyckiej, przyłączenie części Prus Wschodnich i Gdańska).
- Czerwiec 1945 r. – utworzenie TRJN. Proces szesnastu w Moskwie.
- Przesiedlenia Polaków z Kresów Wschodnich, wysiedlenia Niemców z ziem przyznanych Polsce. Akcja Wisła. Odbudowa kraju.

Czy już umiesz?

1. Czy postanowienia konferencji w Jałcie można uznać za zwycięstwo Stalina? Zajmij stanowisko w tej sprawie i je uzasadnij.
2. Czym był Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej? W jakich okolicznościach powstał? Kto sprawował nad nim kontrolę?
3. Jakie stanowisko rząd RP na uchodźstwie zajął w sprawie TRJN? Wyjaśnij przyczyny takiej postawy polskich polityków.
4. Czym był proces szesnastu? Jakie były jego następstwa?
5. Jak II wojna światowa, przesunięcia granic i migracje zmieniły strukturę narodowościową naszego kraju po 1945 r.?

Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW) – formacja wojskowa powołana wiosną 1945 r. do walki z polskim podziemiem niepodległościowym, niemieckimi oddziałami zbrojnymi i UPA. KBW istniał do 1965 r.



Pogrzeb ofiar pogromu kieleckiego na cmentarzu żydowskim w Kielcach

Stare Miasto w Warszawie



Ewenementem na skalę światową była powojenna rekonstrukcja zabytkowego centrum Warszawy. W czasie II wojny światowej zabudowa tej części miasta została zniszczona w ponad 85 procentach. Po 1945 r. wiernie odtworzono większość zabytkowych kamienic. Było to możliwe dzięki wysiłkom mieszkańców i architektów z Biura Odbudowy Stolicy – z Janem Zachwatowiczem na czele. Odbudowa Starówki zyskała międzynarodowe uznanie. W 1980 r. Stare Miasto w Warszawie zostało wpisane na listę światowego dziedzictwa UNESCO.

8

Canaletto i odbudowa Warszawy

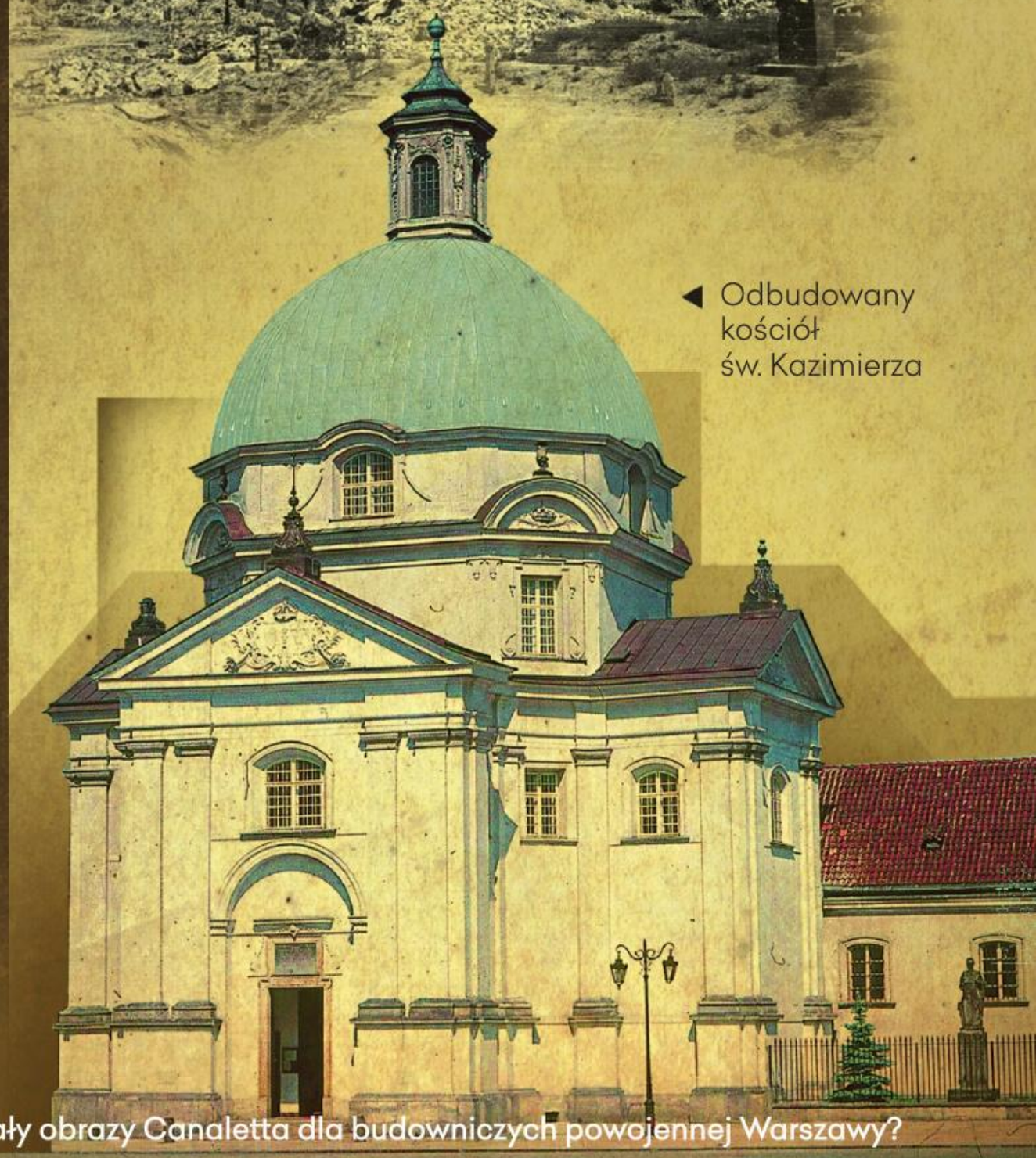
W trakcie odbudowy Warszawy gigantyczną pracę wykonali architekci z Biura Odbudowy Stolicy. Włożyli duży wysiłek w to, by wiernie odtworzyć wiele ze zniszczonych zabytków. Podczas prac rekonstrukcyjnych często posługiwali się archiwalnymi projektami i reprodukcjami dzieł sztuki. Istotną rolę odegrały między innymi obrazy Bernarda Bellotta, zwanego Canalettem. Malarz w czasie pobytu w Warszawie w latach 1767–1780 z fotograficzną dokładnością dokumentował życie stolicy za panowania Stanisława Augusta Poniatowskiego.



Ruiny kościoła św. Kazimierza (sakramentek) na Rynku Nowego Miasta w Warszawie. Podczas powstania warszawskiego XVII-wieczna świątynia służyła jako szpital. Z tego powodu była częstym celem bombardowań Luftwaffe. ▶

Kościół św. Kazimierza na obrazie Canaletta z 1778 r. Dzieło pozwoliło zrekonstruować ogólny zarys budowli, ustalić jej kolorystykę i odtworzyć detale architektoniczne. ▼





◀ Odbudowany kościół św. Kazimierza



1. Jakie znaczenie miały obrazy Canaletta dla budowniczych powojennej Warszawy?
2. Poszukaj przykładów innych zabytków, również z twojej najbliższej okolicy, które zrekonstruowano na podstawie obrazów i zdjęć sprzed II wojny światowej. Przedstaw wyniki poszukiwań. Opisz jeden z obiektów.

4.2 Przegrana walka



Podejmij temat

● W jakich okolicznościach powstał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej?

Referendum ludowe

Na mocy postanowień konferencji w Jałcie Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej był zobowiązany przeprowadzić w najbliższym możliwym terminie wolne wybory do Sejmu Ustawodawczego. Sytuacja wskazywała na to, że jeśli będą one prawdziwie demokratyczne, komuniści poniosą klęskę. Większość Polaków sprzeciwiała się bowiem ich rządom. Dużym poparciem w kraju cieszyło się **Polskie Stronnictwo Ludowe** (w skrócie: **PSL**) ze Stanisławem Mikołajczykiem na czele. Ponadto wciąż działały liczne zgrupowania partyzanckie, które nie uznawały władzy narzuconej przez Moskwę.

Komuniści, z Władysławem Gomułką i Bolesławem Bierutem na czele, wiedzieli, że w kraju panują antykomunistyczne nastroje. Postanowili więc maksymalnie opóźnić dzień głosowania. W tym celu przeforsowali pomysł **referendum ludowego**. W oficjalnym przekazie władze komunistyczne przekonywały, że ten plebiscyt pomoże określić ustrój państwa. W rzeczywistości referendum miało przygotować administrację państwową do sfałszowania przyszłych wyborów. Poza tym PPR chciała zyskać na czasie, by umocnić swoje rządy i osłabić PSL. Referendum odbyło się **30 czerwca 1946 r.** Wyborcy odpowiadali w nim na trzy pytania:

1. *Czy jesteś za zniesieniem Senatu?*
2. *Czy chcesz utrwalenia w przyszłej Konstytucji ustroju gospodarczego, zaprowadzonego przez reformę rolną i unarodowienie podstawowych gałęzi gospodarki krajowej, z zachowaniem ustawowych uprawnień inicjatywy prywatnej?*
3. *Czy chcesz utrwalenia zachodnich granic państwa polskiego na Bałtyku, Odrze i Nysie Łużyckiej?*

Komuniści agitowali za odpowiedzią „trzy razy tak". Z kolei PSL wzywało do negatywnej odpowiedzi na pierwsze pytanie. W ten sposób pragnęło wybadać nastroje społeczne i wykazać ewentualny brak poparcia dla władz.

Z oficjalnych wyników przedstawionych przez władze wynikało, że przeważająca większość społeczeństwa polskiego odpowiedziała twierdząco na wszystkie pytania. Oznaczałoby to zwycięstwo PPR. W rzeczywistości komuniści sfałszowali wyniki referendum. W ten sposób chcieli udowodnić, że popiera ich większość Polaków.

Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL) – niezależna od komunistów partia polityczna zarejestrowana w 1945 r. PSL opowiadało się za wprowadzeniem ustroju demokratycznego i niezależnością Polski od ZSRS.



Komunistyczny plakat z 1946 r. nawołujący do odpowiedzi „trzy razy tak". Żołnierz podziemia został na nim ukazany jako hitlerowski kolaborant.

Ciekawe!

Według ustaleń historyków na pierwsze pytanie „nie" odpowiedziało aż 73 procent głosujących. Tymczasem w 1946 r. władze ogłosiły, że było to 33 procent.



Przedwyborczy pochód komunistycznego Bloku Stronnictw Demokratycznych. Tworzyły go PPR i zależne od niej partie. Kandydaci bloku znajdowali się na „trójce", czyli liście wyborczej numer trzy.

Wybory do Sejmu Ustawodawczego

Na styczeń 1947 r. wyznaczono termin przeprowadzenia wyborów do Sejmu Ustawodawczego. Głosowanie poprzedziła brutalna kampania oszczerstw przeciw opozycji. Towarzyszyły jej liczne akty terroru. Bezpieka skrytobójczo mordowała polityków PSL. Wielu z nich uwięziono pod fałszywymi zarzutami lub szykanowano, by ich odwieść od kandydowania. Wobec uwięzionych stosowano tortury psychiczne i fizyczne. Do miast i wsi skierowano funkcjonariuszy UB, MO i KBW, aby zniechęcić społeczeństwo do oporu. Jednocześnie nasilono akcje przeciwko polskiemu podziemiu niepodległościowemu. Żołnierze KBW we współpracy z bezpieką i NKWD urządzali zasadzki na „oddziały leśne" i eliminowali kolejne ogniska oporu.

Wybory przeprowadzono **19 stycznia 1947 r.** Władze ogłosiły, że wzięło w nich udział 90 procent Polaków i komuniści zdobyli ponad 80 procent głosów. Również te wybory zostały sfałszowane. Jednak w oczach międzynarodowej opinii publicznej wynik głosowania legitymizował władzę komunistów w Polsce. Opozycja nie miała już sił i możliwości, by podjąć skuteczną walkę z reżimem. Zagrożony aresztowaniem Stanisław Mikołajczyk potajemnie opuścił Polskę. Po jego wyjeździe komuniści podporządkowali sobie PSL.

Działacz PPS Zygmunt Żuławski[1] o fałszerstwach wyborczych

[1] Zygmunt Żuławski – niezależny działacz socjalistyczny. Poseł do KRN, a następnie Sejmu Ustawodawczego.

W Krakowie skreślono z list wyborców tysiące i tysiące ludzi pod pozorem, że współpracowali z Niemcami lub z „podziemiem". […]

Nie pozwolono mi wydać ani jednej odezwy, a tygodnikowi „Piast", organowi PSL, który współpracował ze mną, drukarnia wstrzymała druk mimo obowiązującej umowy. Wszystkie prywatne auta i autobusy milicja zarekwirowała.

W dniu wyborów kazano zebrać się wszystkim odnośnym pracownikom […] w ich miejscu pracy […] – i tam, pod kontrolą ustalonego kierownika, przeprowadzano ich do „manifestacyjnego" głosowania, […] milicjanci publicznie wywoływali, pytając, kto chce głosować na „trójkę" […] – i tych wpuszczali natychmiast, a gdy się okazało, że jest takich tylko dwóch lub trzech w korytarzu, komisja wyborcza zastosowała wobec innych sabotaż. Nie można było znaleźć wyborców na liście, nie wpuszczano ich do sali głosowania, na skutek czego zrobiły się ogromne zatory, a o godzinie siódmej [wieczorem] zamknięto głosowanie, pozbawiając w ten sposób setki i tysiące wyborców prawa głosu […].

Mieszkańcy wsi Bąków koło Łowicza przed lokalem wyborczym w dniu głosowania 19 stycznia 1947 r.

Źródło: *Fragment przemówienia sejmowego Zygmunta Żuławskiego (PPS) w sprawie fałszerstw wyborczych*, Warszawa, 8 lutego 1947 r., w: A. Dziurok, M. Gałęzowski, Ł. Kamiński, F. Musiał, *Od niepodległości do niepodległości. Historia Polski 1918–1989*, Warszawa 2014

1. Jakich nadużyć dopuścili się komuniści przed wyborami i w dniu głosowania?
2. Jakie warunki muszą być spełnione, by wybory były uznane za demokratyczne i praworządne? Czy wybory z 1947 r. spełniły te warunki? Uzasadnij odpowiedź.

Organizacje podziemne

Schwytanie przywódców polskiego podziemia przez NKWD nie zakończyło walki o wolną i demokratyczną Polskę. W maju 1945 r. w miejsce rozwiązanej organizacji „NIE" powstała **Delegatura Sił Zbrojnych na Kraj** (w skrócie: **DSZ**). Na jej czele stanął płk Jan Rzepecki. Organizacja kierowała walką zbrojną z komunistami, prowadziła działalność informacyjną i propagandową. W sierpniu 1945 r. uległa rozwiązaniu. Z inicjatywy Rzepeckiego 2 września 1945 r. powstała cywilna organizacja konspiracyjna **Zrzeszenie „Wolność i Niezawisłość"** (**WiN**). W czasie referendum ludowego i w obliczu nadchodzących wyborów do sejmu WiN skoncentrowało się na aktywności politycznej zamiast na walce zbrojnej. Przywódcy WiN liczyli bowiem, że opozycja antykomunistyczna wygra wybory (pod warunkiem, że będą one uczciwe). Organizacją kierowali kolejno: Jan Rzepecki, Franciszek Niepokólczycki, Wincenty Kwieciński i Łukasz Ciepliński. Wszyscy zostali aresztowani przez komunistów. W 1947 r. WiN zostało rozbite przez władze. Jego przywódców schwytano i osądzono. Postawiono im nieprawdziwe zarzuty kolaboracji z Niemcami, prowadzenia działalności wywiadowczej na rzecz Zachodu i terroryzmu. Osądzono też innych członków podziemia związanych z AK. Jednym z nich był rotmistrz **Witold Pilecki**.

Oprócz WiN działały inne konspiracyjne organizacje niepodległościowe, m.in. **Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW)** i lokalne organizacje młodzieżowe (część z nich wywodziła się z harcerstwa).



WiN prowadziło aktywną propagandę antykomunistyczną i rozpowszechniało informacje na temat zbrodni UB i NKWD. Powyżej: ulotka WiN

Narodowe Zjednoczenie Wojskowe (NZW) – konspiracyjna organizacja wojskowa utworzona w 1944 r. z połączenia NSZ i NOW. Walczyła o niepodległość Polski. Prezentowała program narodowo-katolicki. Organizacja została rozbita przez komunistów w 1947 r. Niektóre oddziały terenowe przetrwały do lat 50. XX w.



Łukasz Ciepliński
(1913–1951)

– oficer WP, uczestnik walk w 1939 r. Działał w ZWZ/AK, organizacji „NIE" i DSZ. W 1947 r. współtworzył IV Zarząd Główny WiN. Jesienią 1947 r. aresztowany przez UB. Torturowany w trakcie śledztwa. W 1950 r. skazany na karę śmierci za działalność w podziemiu. W jednym z więziennych grypsów napisał do syna: *Odbiorą mi tylko życie. A to nie najważniejsze. Cieszę się, że będę zamordowany jako katolik za wiarę świętą, jako Polak za Polskę niepodległą i szczęśliwą. Jako człowiek za prawdę i sprawiedliwość. Wierzę dziś bardziej niż kiedykolwiek, że Idea Chrystusowa zwycięży i Polska niepodległość odzyska, a pohańbiona godność ludzka zostanie przywrócona*. Dnia 1 marca 1951 r. został zamordowany. Na pamiątkę tego wydarzenia obchodzimy Narodowy Dzień Pamięci „Żołnierzy Wyklętych".



Witold Pilecki
(1901–1948)

– rotmistrz WP, walczył w wojnie obronnej 1939 r. Działał w ZWZ. W 1940 r. podjął misję przedostania się do Auschwitz. W obozie koncentracyjnym utworzył tajną organizację. W 1943 r. zbiegł z Auschwitz. Napisał raporty z pobytu w obozie (tzw. Raporty Pileckiego), które przekazał rządowi RP w Londynie. Jego relacja – naocznego świadka zbrodni nazistów – stanowi cenne źródło historyczne. Walczył w powstaniu warszawskim. Po jego upadku znalazł się w niemieckim obozie jenieckim. W 1945 r. wstąpił do II Korpusu Polskiego. Powrócił do kraju. W 1947 r. został aresztowany przez komunistów. Osadzony w więzieniu mokotowskim i torturowany. Oskarżony o działalność wywiadowczą na rzecz rządu emigracyjnego. W 1948 r. został skazany na śmierć w pokazowym procesie i stracony.

1. Wymień przedstawione na mapie regiony kraju, w których partyzantka antykomunistyczna była najsilniejsza.

2. Poszukaj dodatkowych informacji na temat jednego z żołnierzy podziemia niepodległościowego i napisz jego życiorys.

3. Posłuchaj piosenki *Biały krzyż*. Jak rozumiesz jej tekst? Dowiedz się więcej o okolicznościach powstania utworu.



Skutkiem amnestii z 1947 r. było zwolnienie 25 tysięcy więźniów. Ujawniło się około 55 tysięcy ludzi. Władze zapewniały, że nie będą prześladowały ujawniających się żołnierzy, lecz złamały obietnicę. U góry: weryfikacja „leśnych".

Ciekawe!

Józef Franczak „Lalek" był najdłużej ukrywającym się żołnierzem. Zginął w obławie 18 lat po wojnie, w 1963 r.

Więzienie mokotowskie



Miejscem kaźni wielu żołnierzy wyklętych był areszt śledczy przy ulicy Rakowieckiej na Mokotowie w Warszawie. Więźniowie byli w nim poddawani brutalnym przesłuchaniom i torturom przez funkcjonariuszy komunistycznych. Na jego terenie wykonywano też egzekucje. Wiele ofiar pogrzebano w anonimowej mogile na tak zwanej Łączce na Cmentarzu Wojskowym na Powązkach. W areszcie przy Rakowieckiej straceni zostali między innymi: Łukasz Ciepliński, Witold Pilecki, Emil Fieldorf „Nil" i Zygmunt Szendzielarz „Łupaszka". W 2016 r. ogłoszono, że w tym miejscu powstanie Muzeum Żołnierzy Wyklętych i Więźniów Politycznych PRL.

Wyklęci niezłomni

Liczebność oddziałów partyzanckich i organizacji konspiracyjnych systematycznie się zmniejszała. Przyczyniło się do tego ogłoszenie przez władze **amnestii** 22 lutego 1947 r. Równocześnie trwały akcje UB i KBW przeciw partyzantom. Do końca lat 40. XX w. stłumiono największe ogniska oporu.

Żołnierze podziemia przez lata byli ofiarami propagandy komunistycznej. Oskarżano ich o bandytyzm i kolaborację z Niemcami. Odmówiono im miejsca w społeczeństwie. Dlatego ostatnich bojowników o niepodległość nazywa się **żołnierzami wyklętymi** lub **niezłomnymi** – gdyż nie ugięli się przed reżimem. Fakt, iż komuniści skazali ich na potępienie, był krzywdzący. Jednak nie wszyscy partyzanci byli ludźmi bez skazy. Choć kierowali swoje działania głównie przeciwko bezpiece i NKWD, w historii podziemia zdarzały się akcje niechlubne. Na obszarach, na których toczyły się konflikty narodowościowe, niektórzy dowódcy podziemia oraz ich podkomendni dopuścili się zbrodni na litewskiej, białoruskiej i ukraińskiej ludności cywilnej – często w odwecie za akty terroru wobec Polaków. Swoją działalność kierowali też przeciwko członkom komunistycznego aparatu władzy. Czasem żołnierzom wyklętym niesłusznie przypisywano zbrodnie, których dopuszczali się komuniści.

Wielu partyzantów miało wspaniałe życiorysy. Wychowani w tradycji II RP poświęcili się dla ojczyzny. Niektórzy brali udział w wojnie obronnej 1939 r. Potem niezłomnie walczyli z okupantem niemieckim i Sowietami. Po 1945 r. znaleźli się w tragicznej sytuacji. Opuszczenie lasu oznaczało represje ze strony władz. Dalsza walka nie miała sensu. W ówczesnej sytuacji bez wsparcia z zewnątrz nie mieli szans na zwycięstwo.

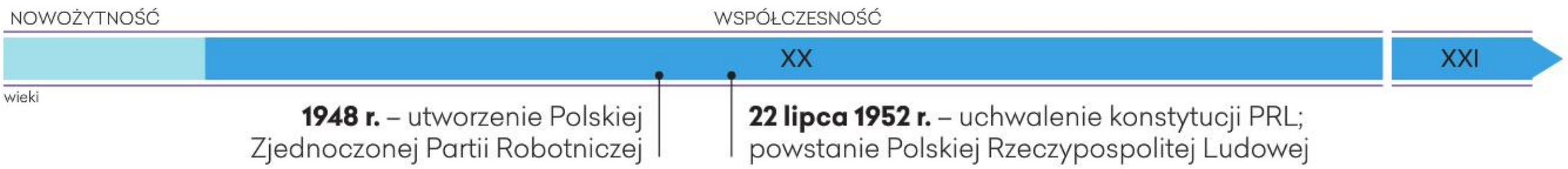
W skrócie

- 1946 r. – referendum ludowe. Sfałszowanie wyników przez komunistów.
- Polityka władz wobec opozycji: morderstwa, aresztowania, szykany.
- 19 stycznia 1947 r. – sfałszowane wybory do Sejmu Ustawodawczego. Zwycięstwo komunistów. Legitymizacja komunistycznej władzy.
- Żołnierze wyklęci – ostatni bojownicy o wolną i suwerenną Polskę.

Czy już umiesz?

1. Omów okoliczności zorganizowania referendum ludowego.
2. Jakie metody stosowali komuniści, by utrzymać się u władzy? Oceń je.
3. Czy rządy komunistów były nową okupacją Polski? Uzasadnij odpowiedź.
4. Wyjaśnij, kim byli żołnierze wyklęci. Wymień cele, o które walczyli.

4.3 Stalinowska Polska



Podejmij temat

● Czy komuniści zdobyli władzę w Polsce legalnymi metodami? Zajmij stanowisko w tej sprawie i je uzasadnij.

Utworzenie PZPR

Po wyborach do Sejmu Ustawodawczego Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej zakończył działalność. Komuniści obsadzili najważniejsze urzędy i instytucje państwowe – sejm, rząd i sądy. W lutym 1947 r. prezydentem kraju został Bolesław Bierut, zaś premierem – działacz PPS Józef Cyrankiewicz.

W 1948 r. z połączenia PPR i PPS powstała nowa siła polityczna – **Polska Zjednoczona Partia Robotnicza** (w skrócie: **PZPR**). Zorganizowano ją na wzór sowiecki i silnie scentralizowano. Na jej czele stał I sekretarz Komitetu Centralnego (KC). Sprawował on niemalże dyktatorską władzę. Wspomagała go w tym grupa najbliższych współpracowników tworzących Biuro Polityczne KC. Partyjnej centrali w Warszawie podlegały, ściśle podporządkowane, komitety regionalne.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej

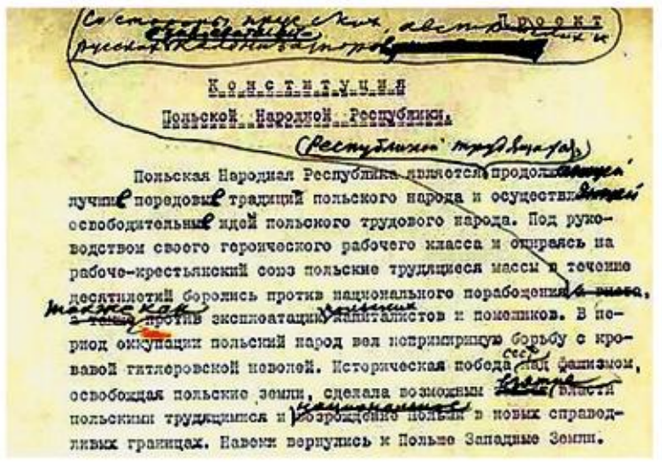
W 1952 r. Sejm Ustawodawczy uchwalił konstytucję. Ustanowiła ona nową nazwę państwa: **Polska Rzeczpospolita Ludowa** (w skrócie: **PRL**), i wprowadziła stalinowski model rządów. Zlikwidowano urząd prezydenta. Nominalnie najwyższym organem władzy państwowej był **sejm** – wybierany na czteroletnią kadencję w wyborach powszechnych. Sprawował funkcje prawodawcze i kontrolne. Powoływał i odwoływał rząd. Uprawnienia głowy państwa przejęła **Rada Państwa**. Nadzorowała sądownictwo, prokuraturę i **rady narodowe**, czyli terenowe organy władzy. Miała prawo wydawania dekretów z mocą ustaw pomiędzy sesjami sejmu.

Co charakterystyczne, w ustroju demokracji ludowej sejm i Rada Państwa miały charakter fasadowy. Oznacza to, że ich wpływ na władzę był znikomy. Niepodzielne rządy sprawował Bolesław Bierut jako I sekretarz KC PZPR. On i ścisłe kierownictwo partii decydowali o polityce państwa i obsadzie kierowniczych stanowisk wszystkich instytucji i organizacji. Wybory do sejmu i rad narodowych nie miały nic wspólnego z demokracją. Mogli w nich bowiem kandydować wyłącznie ludzie, którzy uzyskali akceptację partii.

Ciekawe!

Aby stworzyć pozory demokracji, komuniści doprowadzili do utworzenia partii satelickich. Ruch ludowy reprezentowało **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe (ZSL)**, natomiast środowisko inteligenckie – **Stronnictwo Demokratyczne (SD)**. Obie partie realizowały program społeczno-polityczny PZPR.

Ciekawe!


КОНСТИТУЦИЯ
Польской Народной Республики
Польская Народная Республика является продолжательницей лучших передовых традиций польского народа и осуществительницей освободительных идей польского трудового народа. Под руководством своего героического рабочего класса и опираясь на рабоче-крестьянский союз польские трудящиеся массы в течение десятилетий боролись против национального порабощения, против эксплоатации капиталистов и помещиков. В период оккупации польский народ вел непримиримую борьбу с кровавой гитлеровской неволей. Историческая победа над фашизмом, освободила польские земли, сделала возможным власти польскими трудящимися и возрождение Польши в новых справедливых границах. Навеки вернулись к Польше Западные Земли.

Konstytucja PRL, nazywana przez propagandę „wielką kartą osiągnięć narodu", została opracowana na podstawie konstytucji ZSRS z 1936 r. Kilkadziesiąt poprawek w projekcie ustawy zasadniczej naniósł Józef Stalin. Na zdjęciu: fragment projektu konstytucji PRL z naniesionymi odręcznie poprawkami dyktatora.



W procesach pokazowych wyrok był z góry przesądzony. Starano się za wszelką cenę udowodnić winę oskarżonych, którzy nie mogli się skutecznie bronić. Jeden z takich procesów toczył się w sprawie Witolda Pileckiego.

Apogeum terroru

W czasie rządów Bolesława Bieruta w Polsce panował **stalinowski terror**. Jego apogeum przypadło na lata 1950–1953. Ubecy prześladowali i więzili ludzi podejrzewanych o wrogi stosunek do władz. Kontrolowali społeczeństwo za pomocą rozbudowanej sieci tajnych agentów. Mnożyły się brutalne śledztwa i pozorowane procesy. Sądy skazywały ludzi na podstawie spreparowanych dowodów lub zeznań wymuszonych torturami przez ubeków.

Pomimo iż konstytucja PRL gwarantowała liczne prawa obywatelskie, w totalitarnym państwie Bieruta swobodne wyrażanie poglądów było niemożliwe. Nie mogły istnieć niezależne od PZPR organizacje (wyjątek stanowił Kościół). Funkcjonowała cenzura. Życie społeczne zdominowała nachalna **propaganda**. W szczególności położono nacisk na komunistyczną **indoktrynację** młodzieży. Program nauczania w szkołach był pełen treści ideologicznych. Dzieci poznawały świat przez pryzmat „walki klasowej", nienawiści do „wrogów ludu" i „zachodnich imperialistów". Musiały wychwalać komunizm i Stalina. Narzędziem indoktrynacji były partyjne organizacje, m.in. Związek Młodzieży Polskiej (w skrócie: ZMP).

W czasach stalinowskiego terroru tysiące ludzi trafiło do więzień lub straciło życie. Wielu osobom, które odmówiły poparcia dla reżimu, zniszczono karierę lub odmówiono prawa do wykonywania zawodu. Dotyczyło to między innymi naukowców i artystów. Ofiarą terroru mógł paść każdy. Niekiedy wystarczał donos lub powrót z zagranicy. Komuniści zastraszyli Polaków i złamali w nich ducha oporu. Społeczeństwo pogrążało się w marazmie, bez nadziei na poprawę sytuacji.

Ciekawe!

O metodach śledczych stosowanych przez UB opowiada głośny film Ryszarda Bugajskiego *Przesłuchanie* z 1982 r., z Krystyną Jandą w roli głównej.



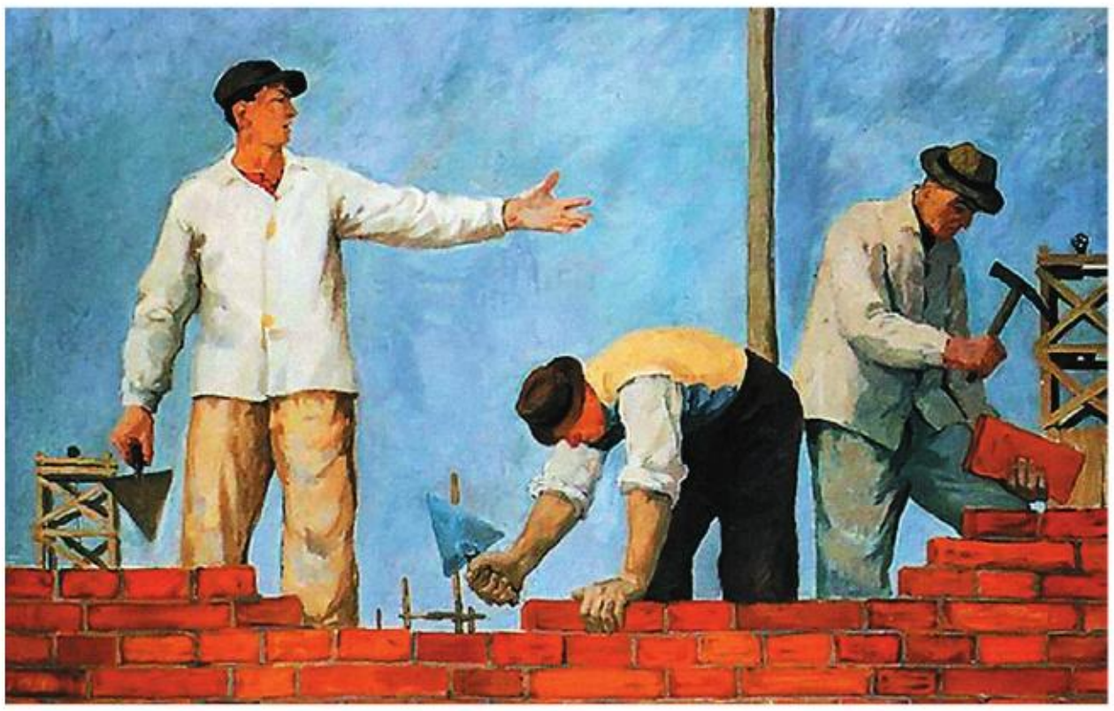
Ważnym elementem propagandy był **kult jednostki**. W urzędach, biurach, szkołach i wszelkich instytucjach umieszczano portrety Józefa Stalina i Bolesława Bieruta. Organizowano akademie i pisano wiersze na ich cześć oraz publikowano pochwalne artykuły. Na zdjęciu: pochód pierwszomajowy w Warszawie w 1952 r. Jego uczestnicy niosą wielkie podobizny przywódców Polski i ZSRS.



Propaganda przekonywała o sukcesach gospodarczych PRL, wyższości socjalizmu nad kapitalizmem i przyjaźni polsko-sowieckiej (zob. plakat). Ponadto umacniała negatywny wizerunek Zachodu. Polakom wmawiano, że w krajach kapitalistycznych panuje bieda. Bardzo trudno było zweryfikować te informacje, gdyż wyjazdy za granicę stały się właściwie niemożliwe.

Socrealizm w architekturze i sztuce

Jednym z narzędzi propagandy stała się sztuka. W czasach stalinowskich twórcy musieli tworzyć zgodnie z zasadami **realizmu socjalistycznego** (**socrealizmu**), czyli prezentować socjalistyczne treści w realistycznej formie. Popularnymi tematami obrazów, wierszy, rzeźb i filmów były sojusz robotniczo-chłopski, walka klasowa i budowa socjalistycznej ojczyzny.



Socrealistyczny obraz *Podaj cegłę* Aleksandra Kobzdeja z 1950 r. przedstawia budowę socjalistycznej ojczyzny przez robotników.



Pałac Kultury i Nauki w Warszawie został wybudowany w latach 1952–1955. Jest najbardziej znanym przykładem architektury socrealistycznej w Polsce.

Upaństwowienie gospodarki

Po umocnieniu swej władzy komuniści upaństwowili gospodarkę. Znacjonalizowali fabryki i banki, praktycznie zniszczyli prywatny handel. W gospodarce zaczęto wdrażać **centralne planowanie**. W Polsce rozwijano przemysł hutniczy, maszynowy i metalowy – głównie na potrzeby wojenne. Domagał się tego od Polski ZSRS – w związku z wojną koreańską. Ogółem w latach 1950–1955 produkcja w przemyśle maszynowo-metalowym wzrosła o 335 procent. Sztandarowymi inwestycjami władzy były stocznie w Gdańsku i Szczecinie, Huta im. Lenina w Nowej Hucie pod Krakowem, zakłady samochodowe w Lublinie i Starachowicach oraz fabryka traktorów w Ursusie pod Warszawą.

Gigantyczne wydatki na przemysł ciężki okazały się zbyt dużym ciężarem dla państwa. Ich skutkiem było zmniejszenie nakładów na przemysł lekki, np. spożywczy. W rezultacie ludzie zmagali się z niedoborem towarów spożywczych i dóbr konsumpcyjnych. Braki w zaopatrzeniu, wzrost cen i niskie płace powodowały pogorszenie nastrojów społecznych i wybuch strajków. Protesty brutalnie tłumiły MO i wojsko.

W 1948 r. rząd nakreślił założenia kolektywizacji rolnictwa. Rozpoczęto tworzenie **Państwowych Gospodarstw Rolnych** (w skrócie: **PGR**) wzorowanych na sowieckich kołchozach. Władze zmuszały chłopów do przystępowania do spółdzielni. Ponadto uprzywilejowały członków PGR względem indywidualnych rolników, od których żądały coraz wyższych świadczeń. Pomimo tego przeważająca większość chłopów nie przystąpiła do PGR.

Ciekawe!

Polska gospodarka została podporządkowana ZSRS. Sowieci byli głównym eksporterem surowców o strategicznym znaczeniu – ropy naftowej i rud żelaza. Z kolei do ZSRS wywożono większość kupowanych przez Polskę na Zachodzie maszyn i urządzeń. Popularny w latach 50. XX w. dowcip mówił: *My dajemy Związkowi Radzieckiemu 100 wagonów węgla. A Związek Radziecki daje nam za to 100 wagonów butów – do podzielowania.*

Społeczeństwo w stalinowskiej Polsce

Władzę w „ludowej" Polsce sprawował wąski krąg najwyższych działaczy PZPR. To oni znajdowali się na szczycie drabiny społecznej w PRL. Podlegały im UB, milicja i organizacje partyjne typu ZMP. Na straży interesów partii i ZSRS stało wojsko zdominowane przez sowieckich generałów. U dołu piramidy znajdowali się robotnicy i chłopi, a wraz z nimi przedstawiciele inteligencji (m.in. nauczyciele i naukowcy) oraz artyści. Żadna z tych grup nie miała wpływu na władzę.

NA MARGINESIE SPOŁECZEŃSTWA

WŁA PARTYJNO-PZ





Bolesław Bierut – I sekretarz KC PZPR



Drobni przedsiębiorcy i rzemieślnicy – czyli „prywaciarze" i „spekulanci"

Aktywista partyjny

Oficer UB

Oficer Wojska Polskiego

Indywidualny rolnik – nazywany pogardliwie „kułakiem"



Chłopi

Robotnicy

Górnicy

NA MARGINESIE SPOŁECZEŃSTWA

Władze represjonowały grupy, które uważały za największe zagrożenie dla komunizmu: ziemian i żołnierzy podziemia niepodległościowego. Od obywateli wymagano posłuszeństwa. Tłumiono społeczną aktywność. Szykanowano ludzi, którzy chcieli myśleć samodzielnie czy mieli odwagę rozwijać prywatną inicjatywę. Jako zagrożenie dla ustroju postrzegano właścicieli warsztatów rzemieślniczych, drobnych przedsiębiorców, a także księży oraz niezależnych naukowców i artystów. Jednocześnie władze usiłowały pozyskać do współpracy jak najwięcej ludzi nauki i kultury oraz przedstawicieli Kościoła. Wobec opornych funkcjonariusze UB stosowali szantaż i środki nacisku.

DZE
PAŃSTWOWE



PR

Biuro Polityczne KC PZPR



Żołnierze podziemia niepodległościowego – określani przez propagandę mianem „bandytów”



Ksiądz – przedstawiciel Kościoła, instytucji zaliczanej przez władze do „wrogich sił reakcji”



Milicjant



Działaczka ZMP



Niezależni twórcy i część inteligencji – „element niepewny”



Ludzie kultury



Pracownicy umysłowi



Pracownicy handlu i usług

1. Które grupy ludności były uprzywilejowane w czasach PRL, a które spotykały się z represjami i szykanami? Z jakich powodów obywatele kraju byli prześladowani?

2. Wyjaśnij, co oznaczały określenia: kułak, reakcja, spekulant, którymi posługiwała się ówczesna propaganda. Jaki był ich wydźwięk?

Ateizm – pogląd zaprzeczający istnieniu Boga.

Episkopat Polski – ogół biskupów w kraju.



Jedną z form represji wobec Kościoła był **proces księży kurii krakowskiej**. Niesłusznie oskarżono ich o działalność szpiegowską na rzecz USA i Watykanu. Podobne zarzuty w innym procesie postawiono biskupowi kieleckiemu **Czesławowi Kaczmarkowi** i jego współpracownikom. W obu procesach padły surowe wyroki, m.in. kary śmierci. Z czasem zamieniono je na kary dożywotniego więzienia.

Kościół a władze

Gdy rządy PZPR okrzepły, władze podjęły walkę z religią, której przeciwstawiały komunistyczny światopogląd i **ateizm**. W 1948 r. komuniści zaostrzyli politykę wobec Kościoła katolickiego. Ta jedyna niezależna od nich instytucja stanowiła ostoję tradycyjnych wartości. W kraju nasiliła się antykościelna propaganda. Aresztowano wielu księży pod zarzutem prowadzenia działalności antypaństwowej. Konfiskowano dobra kościelne, likwidowano wydawnictwa katolickie i usuwano lekcje religii ze szkół.

Na czele **Episkopatu Polski** stał **prymas Stefan Wyszyński**, mianowany w 1948 r. przez papieża Piusa XII arcybiskupem warszawskim i gnieźnieńskim, a w 1953 r. – kardynałem. Podjął on próbę złagodzenia stosunków z komunistami. W efekcie zawarto porozumienie, które gwarantowało Kościołowi pewne prawa (m.in. swobodę kultu, lekcje religii w szkołach). Władze nie wywiązywały się jednak z umowy i stosowały represje. W 1953 r. wydały bezprecedensowy dekret, który uprawniał państwo do ingerowania w obsadę duchownych stanowisk kościelnych. W odpowiedzi Episkopat wystosował do władz memoriał. Zażądał w nim przestrzegania praw Kościoła i swobód obywatelskich zapisanych w konstytucji. Władze próbowały jeszcze nakłonić prymasa do uznania prymatu władzy świeckiej nad kościelną, ale Wyszyński odmówił. Za swoją niezłomną postawę został aresztowany. Przez trzy lata był internowany. Po uwolnieniu zachował sprawowaną funkcję. Uwięzienie Wyszyńskiego nadszarpnęło wizerunek władz w oczach Polaków. Wzrósł natomiast autorytet Kościoła i prymasa.

Non possumus. Memoriał Episkopatu Polski do Rady Ministrów PRL

A gdyby zdarzyć się miało, że czynniki zewnętrzne będą nam uniemożliwiały powoływanie na stanowisko duchowne ludzi właściwych i kompetentnych, jesteśmy zdecydowani nie obsadzać ich wcale, niż oddawać religijne rządy dusz w ręce niegodne. Kto by odważył się przyjąć jakiekolwiek stanowisko kościelne skądinąd, wiedzieć powinien, że popada tym samym w ciężką karę kościelnej klątwy.

Podobnie, gdyby postawiono nas wobec alternatywy: albo poddanie jurysdykcji kościelnej[1] jako narzędzia władzy świeckiej, albo osobista ofiara, wahać się nie będziemy. Pójdziemy za głosem apostolskiego naszego powołania i kapłańskiego sumienia, idąc z wewnętrznym pokojem i świadomością, że do prześladowania nie daliśmy powodu, że cierpienie staje się naszym udziałem nie za co innego, lecz tylko za sprawę Chrystusa i Chrystusowego Kościoła. Rzeczy Bożych na ołtarzach Cezara składać nam nie wolno. *Non possumus!*[2]

Źródło: *Historia Polski XX wieku...*

[1] Jurysdykcja kościelna – władza kościelna.

[2] *Non possumus!* – (łac.) nie możemy. Zwrot ten stał się hasłem oporu w Polsce.

Oceń stanowisko Kościoła względem władzy komunistycznej.



Bolesław Bierut
(1892–1956)

– działacz komunistyczny, członek Komunistycznej Partii Polski (od 1918 r.), więziony za szpiegostwo na rzecz ZSRS (1933–1939). Podczas II wojny światowej przebywał w ZSRS. W 1943 r. został przerzucony do Polski i wszedł w skład PPR. W latach 1944–1947 był przewodniczącym (prezydentem) Krajowej Rady Narodowej, a w latach 1947–1952 prezydentem RP i przewodniczącym Rady Państwa, następnie premierem (1952–1954). W 1948 r. został sekretarzem generalnym KC PPR, a potem przewodniczącym (I sekretarzem) KC PZPR. Odpowiadał za ścisłe uzależnienie Polski od ZSRS, stalinowski terror i śmierć wielu tysięcy ludzi. Zmarł w Moskwie w niewyjaśnionych okolicznościach.



Stefan Wyszyński
(1901–1981)

– kardynał, prymas Polski, nazywany Prymasem Tysiąclecia. W 1924 r. przyjął święcenia kapłańskie. W latach 1925–1929 studiował na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim, następnie wykładał katolicką naukę społeczną w Wyższym Seminarium Duchownym we Włocławku. W 1946 r. został mianowany biskupem lubelskim, a dwa lata później – arcybiskupem gnieźnieńskim i warszawskim oraz prymasem Polski. Konsekwentnie bronił niezależności Kościoła i praw katolików w totalitarnym państwie. Za swoją postawę został internowany w latach 1953–1956. Organizator wielu ważnych inicjatyw duszpasterskich, w tym obchodów Milenium Chrztu Polski w 1966 r.

W skrócie

- 1947 r. – koniec działalności TRJN. B. Bierut prezydentem RP.
- Utworzenie PZPR w 1948 r. Pierwszym przewodniczącym B. Bierut.
- 1952 r. – uchwalenie konstytucji PRL.
- Polska pod rządami B. Bieruta (1948–1956): stalinowski terror, propaganda i cenzura, kult jednostki, silne uzależnienie Polski od ZSRS, nacjonalizacja.
- Represje władz wobec Kościoła katolickiego. Niezłomna postawa duchowieństwa z kardynałem S. Wyszyńskim na czele.

Czy już umiesz?

1. Czym była PZPR? Wymień jej cele.
2. Przedstaw ważniejsze organy władzy wymienione w konstytucji PRL. Na czym polegała ich fasadowość?
3. Omów system terroru stalinowskiego w Polsce i oceń jego skutki.
4. W jakim świetle propaganda komunistyczna ukazywała Sowietów, a w jakim – Zachód? Czy było to zgodne z prawdą?
5. Oceń wpływ PZPR na władzę w komunistycznej Polsce.
6. Opisz przemiany gospodarcze w pierwszych latach PRL.
7. Czy Polskę w czasach Bieruta można uznać za zewnętrzną prowincję ZSRS? Uzasadnij swoje stanowisko.

Nowa Huta



W 1949 r. pod Krakowem rozpoczęto budowę Huty im. Lenina. Obok kombinatu powstało socjalistyczne „miasto idealne" – Nowa Huta. W założeniu władz miało ono stanowić przeciwwagę dla Krakowa, który skupiał konserwatywne i inteligenckie środowisko, na ogół nieprzychylne partii. Nowa Huta została zaplanowana jako miasto pozbawione kościoła (ostatecznie wybudowano go dopiero w 1977 r.). Zachowało się tu wiele przykładów architektury socrealizmu, m.in. budynki przy placu Centralnym. Dziś Nowa Huta leży w granicach Krakowa.

4.4 Od Czerwca do Października



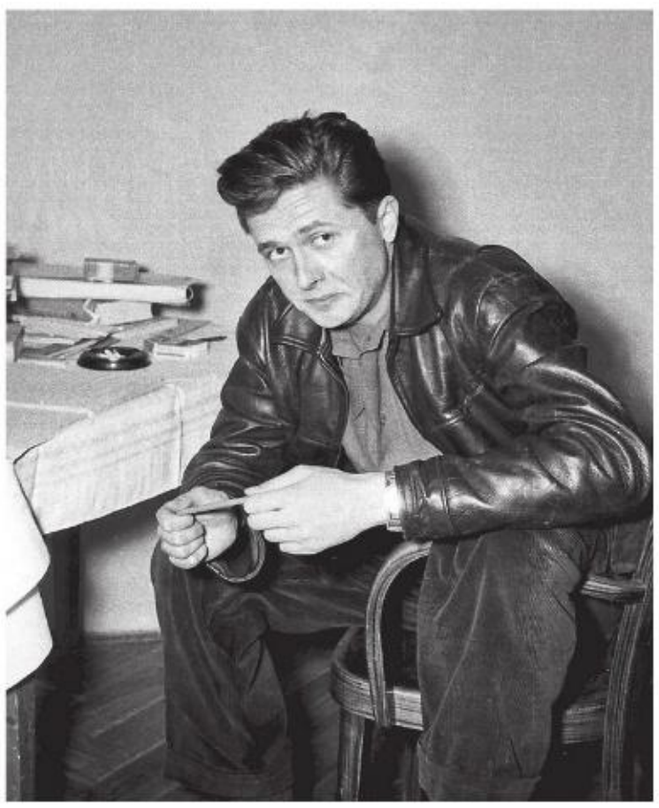
Podejmij temat

- Jakie zmiany nastąpiły w ZSRS po śmierci Józefa Stalina w 1953 r.?

Załamanie gospodarcze i pierwsze zmiany

Począwszy od lat 50. XX w. powiększał się rozdźwięk między propagandą sukcesu a wszechobecną nędzą w PRL. Gospodarka, zarządzana w nieefektywny sposób przez partyjnych biurokratów, znajdowała się na skraju przepaści. W wielu dziedzinach władzom nie udało się zrealizować założeń planu gospodarczego przyjętego na lata 1950–1955. Z powodu rozpoczęcia przymusowej kolektywizacji sytuacja rolnictwa stała się dramatyczna. Poziom jego produkcji był niższy niż przed wojną. Pojawiły się braki w zaopatrzeniu w żywność i podstawowe artykuły przemysłowe. Szczególnie dotkliwie odczuwano brak ziemniaków i cukru. Pogorszyły się warunki pracy. Zmniejszano zarobki i jednocześnie zwiększano oczekiwania wobec robotników – przez co wzrastały **normy pracy**. Zła sytuacja ekonomiczna spowodowała wzrost społecznego niezadowolenia. Ten fakt i śmierć Stalina skłoniły Bieruta do korekty swej polityki. Od 1954 r. władze zaczęły łagodzić terror. Ograniczono cenzurę i dopuszczono umiarkowaną krytykę partii. Odwołano ludzi odpowiedzialnych za represje, między innymi szefa bezpieki Stanisława Radkiewicza. Uwolniono niektórych więźniów politycznych. Zmniejszono wydatki na zbrojenia i wstrzymano kolektywizację rolnictwa. Ponadto złagodzono presję na artystów; twórcy mogli porzucić tematykę socrealistyczną.

Norma pracy – liczba wyrobów lub operacji, które pracownik ma wykonać w danym czasie (np. w ciągu dnia) w określonych warunkach pracy.



Na łamach „Po Prostu" publikował między innymi **Marek Hłasko**. Pisarz bez upiększeń wbrew założeniom socrealizmu, przedstawiał rzeczywistość stalinowskiej Polski. Demaskował tym samym zakłamanie twórców usłużnych wobec socjalizmu. W czasie odwilży postrzegano go jako wyraziciela sprzeciwu młodego pokolenia wobec rzeczywistości.

Klub Krzywego Koła i „Po Prostu"

Złagodzenie terroru zaktywizowało różne grupy społeczne – przede wszystkim inteligencję. W 1955 r. powstał **Klub Krzywego Koła** (nazwa pochodzi od adresu mieszkania na ulicy Krzywe Koło w Warszawie, gdzie odbywały się pierwsze spotkania). Klub organizował dyskusje na bieżące tematy społeczne, polityczne i gospodarcze. Uczestniczyli w nich wybitni intelektualiści, m.in. filozof Leszek Kołakowski oraz pisarze Melchior Wańkowicz i Paweł Jasienica. Członkowie Klubu formułowali postulaty wprowadzenia reform demokratycznych, ograniczenia władzy bezpieki i złagodzenia cenzury. Przenikały one do środowiska miejskiego – inteligencji i robotników. Wiele z nich publikowano na łamach studenckiego tygodnika **„Po Prostu"**.

Śmierć Bieruta. Spór w PZPR

Przełomowy dla kierunku dalszych zmian w naszym kraju okazał się 1956 r. Podczas zjazdu KPZS sowiecki przywódca Nikita Chruszczow skrytykował stalinowski terror. Krótko po tym wydarzeniu zmarł Bolesław Bierut. Wówczas zaostrzył się wewnętrzny spór w szeregach PZPR. Grupa liberalnych działaczy walczyła o wpływy z frakcją konserwatystów. Ci pierwsi opowiadali się za zwiększeniem zakresu swobód demokratycznych. Drugi odłam tworzyli zwolennicy stalinowskiego systemu represji. Zamieszanie w szeregach partii ośmieliło społeczeństwo do zgłaszania postulatów poprawy warunków życia oraz demokratyzacji. Domagano się także uniewinnienia więzionych żołnierzy AK i działaczy WiN. Władze poszły na pewne ustępstwa. Wiosną 1956 r. sejm uchwalił **amnestię**. Na jej mocy uwolniono prawie 30 tysięcy więźniów politycznych, a wielu innym złagodzono kary.

Poznański Czerwiec

Tymczasem sytuacja gospodarcza wciąż była zła. Rosło społeczne niezadowolenie. Dnia **28 czerwca 1956 r.** na ulice Poznania wyszli robotnicy fabryk (najliczniej z zakładów im. Cegielskiego). Ponad 100 tysięcy ludzi protestowało przeciwko zawyżaniu norm pracy, niskim płacom i marnemu zaopatrzeniu sklepów. Domagano się chleba i wolności. Manifestanci zamierzali przekazać swoje postulaty lokalnym władzom. Gdy pojawiły się pogłoski, że aresztowano członków delegacji robotniczej, demonstracja przerodziła się w antykomunistyczne rozruchy. Robotnicy zdobyli więzienie przy ulicy Młyńskiej, a następnie zaatakowali gmach miejscowej bezpieki. Władze, z Józefem Cyrankiewiczem na czele, zdecydowały o stłumieniu zamieszek siłą. Do miasta przybyły oddziały wojska wyposażone w czołgi i działa pancerne. Przez cały wieczór i poranek następnego dnia trwały walki. Zginęło 75 osób, a 800 zostało rannych. Kilkaset osób aresztowano i skazano na karę więzienia.

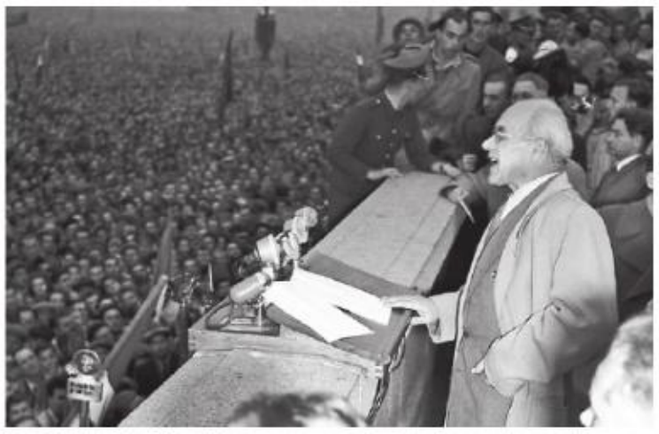


Symbolem wydarzeń poznańskich stał się 13-letni **Romek Strzałkowski**, uczeń siódmej klasy szkoły podstawowej i harcerz. Został zastrzelony przez funkcjonariuszy UB w trakcie manifestacji.
Był najmłodszą ofiarą zajść.



Poznańscy robotnicy w czasie demonstracji. Wypadki poznańskie odbiły się szerokim echem w kraju i za granicą; zwłaszcza że doszło do nich na oczach zagranicznych gości przybyłych na międzynarodowe targi w Poznaniu.

Wiec – tu: masowe publiczne zgromadzenie zorganizowane w celu omówienia aktualnych wydarzeń lub zamanifestowania postawy wobec nich.



Nadzieje społeczeństwa związane z osobą Gomułki okazały się płonne. Na wiecu, zorganizowanym 24 października 1956 r. na placu Defilad w Warszawie, Gomułka przyznał wprawdzie, że *w ostatnich latach w życiu Polski nagromadziło się wiele zła*, ale jednocześnie przekonywał o trwałości sojuszu Polski z ZSRS. Grzmiał, że władze nie będą tolerować żadnych akcji przeciwko socjalizmowi. Na koniec zaapelował o zaprzestanie wieców i manifestacji oraz powrót do pracy.

Październikowe echa poznańskiego Czerwca

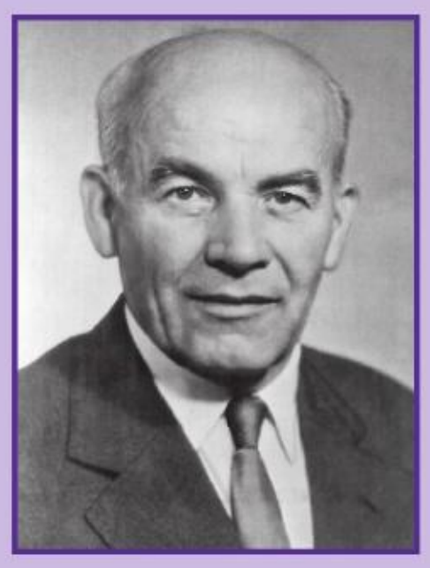
W całej Polsce solidaryzowano się z ofiarami zajść w Poznaniu. Jednocześnie nasilał się opór przeciwko władzy. Podczas manifestacji i **wieców** robotnicy, intelektualiści i studenci otwarcie żądali poprawy sytuacji materialnej, demokratyzacji i zniesienia cenzury.

Komuniści coraz bardziej obawiali się utraty kontroli nad wypadkami w kraju. Gorączkowo poszukiwali rozwiązania, by pozyskać poparcie społeczne. Ostatecznie zdecydowali się dokonać zmian na szczytach władz. W **październiku 1956 r.** kierownictwo partii objął **Władysław Gomułka**. Cieszył się on dużym zaufaniem członków partii ze względu na swoją przeszłość. Był zadeklarowanym komunistą i przyczynił się do utrwalenia socjalizmu w Polsce. Następnie – jako przeciwnik terroru i kolektywizacji – został odsunięty od władzy przez Bieruta i uwięziony (1951–1954). W oczach opinii publicznej był więc jedną z ofiar systemu komunistycznego. To zjednywało mu olbrzymie poparcie społeczne.

Po uzyskaniu aprobaty Moskwy Władysław Gomułka objął funkcję I sekretarza KC PZPR. Społeczeństwo zareagowało na ten fakt entuzjastycznie. W całym kraju odbywały się wiece poparcia dla nowego sekretarza. Wierzono, że wyzwoli on kraj spod dominacji sowieckiej i przeprowadzi reformy demokratyczne. Na fali entuzjazmu w wielu miastach powstały niezależne organizacje. Młodzi ludzie masowo występowali z ZMP, chłopi rozwiązywali spółdzielnie. Te gorące nastroje ostudziła sowiecka interwencja na Węgrzech. Na początku listopada 1956 r. Sowieci krwawo stłumili tam antykomunistyczne powstanie. Polacy zrozumieli, że Moskwa jest zdolna do użycia wszelkich środków, by utrzymać swoją dominację w Europie Środkowo-Wschodniej.

Najważniejsze skutki polskiego Października

Paradoksalnie, najwięcej korzyści z przemian październikowych odniosła PZPR. Partia utrzymała się u władzy pomimo kryzysu gospodarczego. W dużej mierze było to zasługą Gomułki. W chwili objęcia rządów cieszył się on



Władysław Gomułka (1905–1982)

– działacz komunistyczny, przed wojną członek Komunistycznej Partii Polski, więziony w czasach II RP. W 1942 r. wstąpił do PPR, a w 1948 r. do PZPR. W latach 40. pełnił najwyższe funkcje w partii i państwie, m.in. wicepremiera w TRJN i ministra Ziem Odzyskanych. W 1951 r. został wykluczony z partii i uwięziony za sprzeciw wobec polityki partii narzuconej przez Stalina. W 1954 r. wyszedł na wolność. W październiku 1956 r. objął stanowisko I sekretarza KC PZPR. Przeprowadził umiarkowane reformy polityczno-gospodarcze. Wywalczył też większą niezależność Polski od ZSRS. Z czasem zaczął ograniczać zakres swobód obywatelskich. Ponosił odpowiedzialność za represje w marcu 1968 r. i za użycie broni wobec uczestników buntu robotniczego na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. Po wydarzeniach grudniowych został zmuszony do rezygnacji ze stanowiska I sekretarza KC PZPR.

autentyczną popularnością. Żadnego innego przywódcy komunistycznego Polacy nigdy w historii nie obdarzyli tak wielkim zaufaniem. Jednocześnie zdawali się przy tym nie dostrzegać, że pomimo zmiany ekipy rządzącej Polska pozostała państwem totalitarnym zależnym od ZSRS.

Pewne korzyści z Października odniosło polskie społeczeństwo, choć stanowiły one zaledwie ułamek żądań. W wyniku przemian władze znacznie ograniczyły stosowanie represji. Urząd Bezpieczeństwa Publicznego został zlikwidowany. W jego miejsce powołano **Służbę Bezpieczeństwa** (w skrócie: **SB**). Zrehabilitowano wielu działaczy podziemia niepodległościowego i złagodzono kary skazanym uczestnikom zajść w Poznaniu. Ograniczono cenzurę i indoktrynację. W niektórych fabrykach zezwolono na tworzenie rad robotniczych. W pewnym stopniu umożliwiły one pracownikom wpływanie na sytuację w zakładzie. Złagodzono politykę wobec Kościoła. Uwolniono prymasa Wyszyńskiego z internowania i uchylono dekret o obsadzaniu stanowisk kościelnych przez władze. Przywrócono niezależne czasopisma katolickie. Jednym z nich był ukazujący się od 1945 r. „Tygodnik Powszechny" (zamknięty w 1953 r.). W kulturze zezwolono na pewną swobodę twórczą (w granicach dopuszczanych przez partię). Dzięki temu nastąpił rozwój literatury, muzyki popularnej i kinematografii.

W skrócie

- Zła sytuacja gospodarcza kraju pod rządami komunistów – braki w zaopatrzeniu, spadek wysokości zarobków, zwiększanie norm pracy.
- 1953–1956 – stopniowe odchodzenie od polityki terroru przez władze dla uspokojenia nastrojów społecznych. Ograniczenie cenzury, wstrzymanie kolektywizacji.
- Poznański Czerwiec – protesty poznańskich robotników w 1956 r. Żądania wolności i poprawy warunków życia. Stłumienie zajść przez wojsko.
- Wydarzenia polskiego Października. W. Gomułka u władzy. Ograniczone reformy społeczno-polityczne.

Czy już umiesz?

1. Wyjaśnij, jaki wpływ miała sytuacja gospodarcza w latach 50. XX w. na pogorszenie nastrojów społecznych w kraju.
2. Opisz wypadki w Poznaniu w 1956 r. Podaj ich przyczyny i skutki.
3. Kim był Władysław Gomułka? W jakich okolicznościach zdobył władzę? Dlaczego cieszył się tak dużym poparciem wśród partyjnych towarzyszy i w społeczeństwie?
4. Oceń znaczenie Października dla przedstawicieli poszczególnych grup społecznych: byłych żołnierzy AK, robotników, duchownych i ludzi kultury.

Ciekawe!



Polska pod rządami Władysława Gomułki nadal była podporządkowana ZSRS, choć w pewnych kwestiach uzyskała większą samodzielność. Z Wojska Polskiego usunięto sowieckich generałów i doradców, którzy zajmowali w nim kluczowe stanowiska od czasu wojny. Jednym z nich był Konstanty Rokossowski (na zdjęciu) – strażnik sowieckich wpływów w Polsce.

Muzeum Powstania Poznańskiego – Czerwiec 1956



Wydarzenia, do których doszło w Poznaniu w 1956 r., upamiętnia Muzeum Powstania Poznańskiego – Czerwiec 1956. W placówce odtworzono atmosferę z czerwca 1956 r. Zwiedzający kroczą śladami manifestantów poznańskimi ulicami, wchodzą do sali Komitetu Wojewódzkiego PZPR, przemierzają korytarze Urzędu Bezpieczeństwa i zwiedzają salę sądową, by poznać losy represjonowanych robotników. W ostatnim pomieszczeniu, tak zwanej sali przyszłości, zapoznają się z okolicznościami powstania w 1981 r. pomnika Poznańskiego Czerwca.

Podsumowanie działu 4

1. Narysuj w zeszycie tabelę z dwiema kolumnami. W lewej wypisz trzy czynniki, które ułatwiły komunistom przejęcie władzy w Polsce po II wojnie światowej. W prawej – te, które utrudniały im to zadanie.

2. Które z poniższych informacji dotyczą czasów stalinizmu w Polsce?

dyktatura Bieruta terror przestrzeganie swobód demokratycznych kult jednostki zniesienie cenzury indoktrynacja młodzieży kolektywizacja wolny rynek nacjonalizacja socrealizm wolność twórcza

3. Omów system terroru stalinowskiego w Polsce. Oceń jego skutki.

4. Zapoznaj się z plakatami z czasów PRL. Jaką rzeczywistość kreują? Do jakich emocji się odwołują? Zapisz odpowiedź w zeszycie i zaprezentuj wnioski w klasie podczas dyskusji na ten temat.





5. Konstytucja PRL głosiła, że *władza należy do ludu pracującego miast i wsi*. Czy to stwierdzenie było, twoim zdaniem, prawdziwe? Uzasadnij odpowiedź. Podaj przykłady.

6. Wyjaśnij przyczyny i skutki wystąpień robotniczych w Poznaniu w 1956 r.

7. Oceń zmiany, które zaszły w Polsce po przejęciu władzy przez Władysława Gomułkę w 1956 r. Czy spełnił pokładane w nim nadzieje?

8. Poniżej zacytowano fragmenty dwóch wierszy poety Adama Ważyka. Po zapoznaniu się z nimi wyjaśnij, który z nich jest przykładem poezji socrealistycznej. Uzasadnij swój wybór.

Rzeka

Mądrość Stalina,
rzeka szeroka,
w ciężkich turbinach
przetacza wody,
płynąc wysiewa
pszenicę w tundrach,
zalesia stepy,
stawia ogrody.
[…]

[1953]

Źródło: A. Ważyk, *Rzeka*, http://www.sww.w.szu.pl, dostęp: 11.11.2020 r.

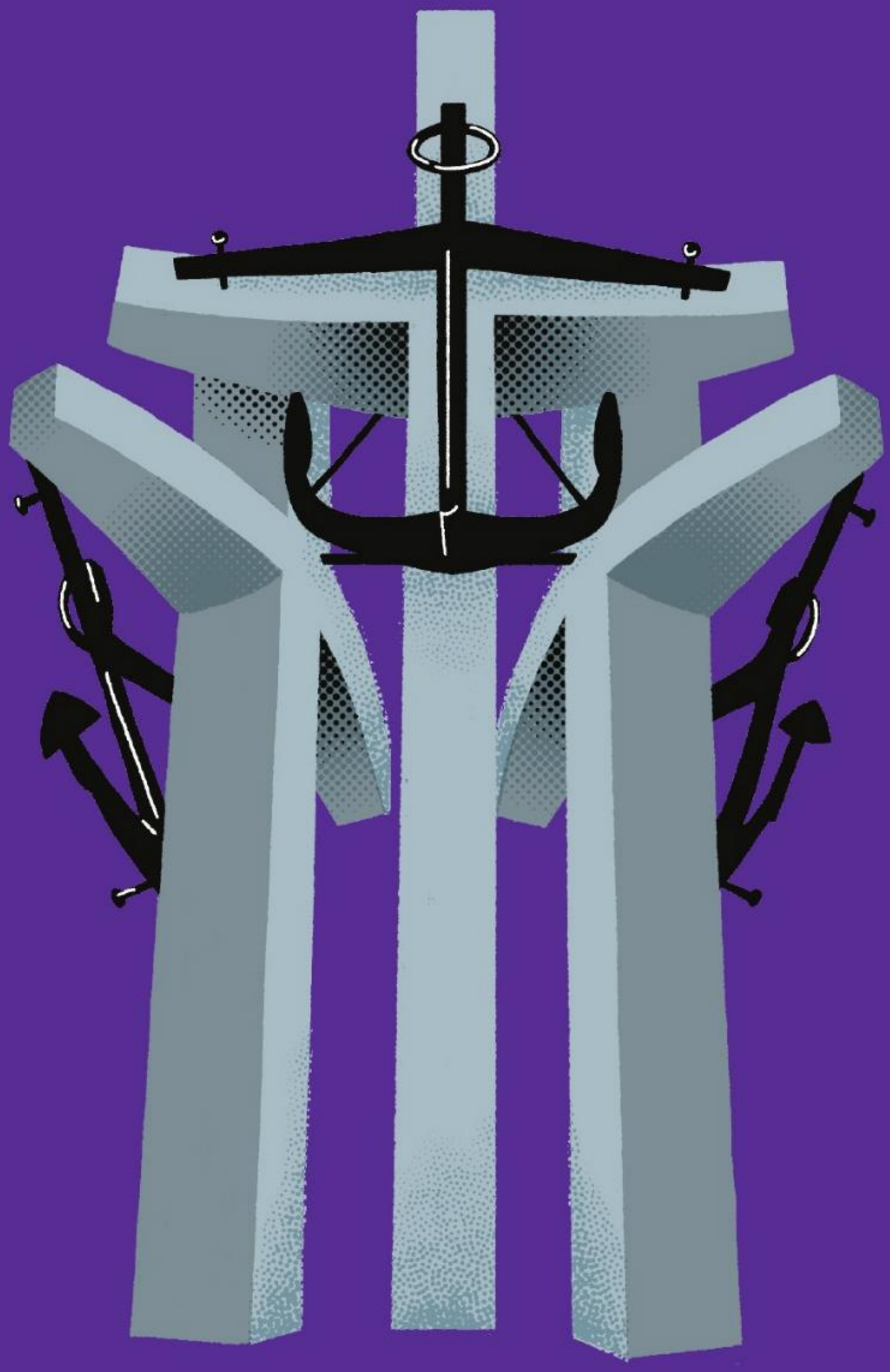
Poemat dla dorosłych

[…]
są ludzie oczerniani, opluci,
są odzierani na ulicach
przez zwykłych opryszków,
dla których się szuka definicji prawnej,
są ludzie czekający na papierek,
są czekający na sprawiedliwość,
są ludzie, którzy długo czekają.
[…]

[1955]

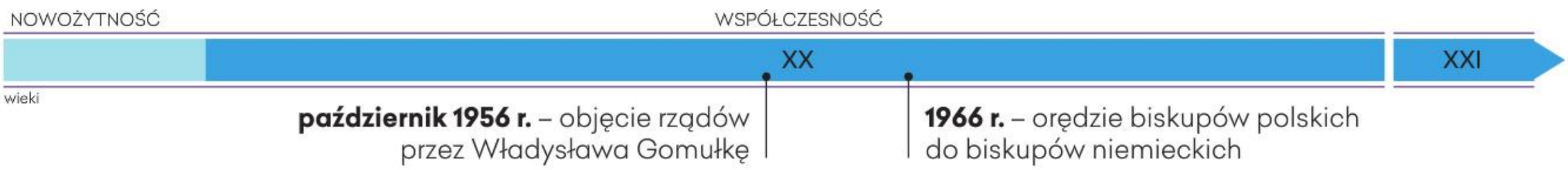
A. Ważyk, *Poemat dla dorosłych*, http://lewicowo.pl, dostęp: 11.11.2020 r.

5. Polska w latach 1956–1989



1. Podaj nazwę pomnika, którego fragment ukazano na ilustracji. Komu został on poświęcony? Jakie wydarzenie historyczne upamiętnia?
2. Gdzie znajduje się ten monument? W jakich okolicznościach powstał?
3. Wypisz inne miejsca upamiętniające ofiary zbrodni komunistycznych w Polsce.

5.1 Pod rządami Gomułki



Podejmij temat

- Czym był polski Październik? Jakie nadzieje z nim wiązano?

Odwrót od Października

Po wydarzeniach Października władzę w kraju w 1956 r. objął Władysław Gomułka. Sprawował ją aż do 1970 r. i był najdłużej urzędującym I sekretarzem KC PZPR. Gomułka odszedł od polityki terroru i odsunął od władzy ludzi, którzy byli odpowiedzialni za ucisk i represje. Złagodził też ton propagandy. Definitywnie zerwał z kolektywizacją. W 1957 r. przeprowadzono wybory do sejmu. W nowym parlamencie zasiadło kilku niezależnych posłów reprezentujących środowisko **Znak**. Te pozytywne zmiany nie oznaczały jednak demokratyzacji kraju. Gomułka nie dopuszczał głębszych reform ustrojowych. Co więcej, szybko dokonał odwrotu od Października. W kraju zaostrzono cenzurę. Zaczęto represjonować środowiska inteligenckie, które kwestionowały autorytet PZPR. Już w 1957 r. zamknięto tygodnik „Po Prostu". Szykanowano niezależnych dziennikarzy i członków Klubu Krzywego Koła, aż wreszcie w 1962 r. sam klub zlikwidowano. Z partii wyrzucono wielu liberalnych działaczy. Równolegle do tych działań Gomułka wzmacniał kontrolę nad społeczeństwem. Służba Bezpieczeństwa aktywnie inwigilowała, czyli szpiegowała, środowisko akademickie i Kościół.

Ograniczanie działalności kulturalnej spotkało się ze sprzeciwem twórców. W 1964 r. 34 pisarzy i artystów wystosowało **List 34**. Inicjatywa ta była pierwszym protestem inteligencji przeciwko polityce kulturalnej władz.

Spór z Kościołem

Krótko po wydarzeniach Października Władysław Gomułka zaostrzył politykę wobec Kościoła. Ze szkół usuwano symbole religijne. Nie wydawano zezwoleń na budowę nowych świątyń. Likwidowano seminaria duchowne. W 1961 r. ostatecznie usunięto religię ze szkół. Odtąd nauczano jej w przykościelnych salkach parafialnych. Polityka władz wywołała liczne protesty społeczne. W 1960 r. mieszkańcy Nowej Huty zaprotestowali przeciwko próbie usunięcia krzyża z placu przewidzianego pod budowę kościoła. W tym samym roku do demonstracji doszło w Zielonej Górze (przeciwko likwidacji Domu Katolickiego) i Gliwicach (w obronie krzyża).

Znak – środowisko świeckich działaczy katolickich związane z „Tygodnikiem Powszechnym" i miesięcznikiem „Znak". Starało się zachować niezależność od władz. Jego członkowie popularyzowali katolicką teologię i naukę społeczną. W latach 1957–1976 w sejmie działało Koło Poselskie Znak (m.in. Stefan Kisielewski, Stanisław Stomma, Tadeusz Mazowiecki).

List 34 – list otwarty skierowany do władz. Jego sygnatariusze żądali przestrzegania swobód zagwarantowanych w konstytucji PRL, w szczególności prawa do krytyki i nieskrępowanej dyskusji. List podpisali między innymi pisarze: Antoni Słonimski, Melchior Wańkowicz, Maria Dąbrowska i Paweł Jasienica.

Ciekawe!

Przykładem walki z Kościołem było zaaresztowanie przez funkcjonariuszy SB kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej. W związku z obchodami Milenium Chrztu Polski przenoszono ją od parafii do parafii. Przechwyconą kopię SB uwięziła na Jasnej Górze. Pod klasztorem postawiono milicjantów, którzy pilnowali, by nie została wywieziona.

Apogeum histerii antykościelnej przypadło na **1966 r.** W czasie ostatniej sesji II soboru watykańskiego doszło do przełomowego wydarzenia. Z okazji obchodów tysiąclecia chrztu Polski biskupi polscy wystosowali orędzie do biskupów niemieckich. W odezwie znalazło się sformułowanie: *W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was* […] *nasze ręce oraz udzielamy przebaczenia i prosimy o nie*. Gest pojednania w stosunku do Niemców rozwścieczył władze. Rozpętały one intensywną nagonkę przeciw Kościołowi. Duchownym zarzucono działanie na szkodę państwa. Początkowo propaganda padła na podatny grunt – w kraju wciąż pamiętano o nazistowskich zbrodniach. Polacy nie odwrócili się jednak od Kościoła.

W **1966 r.** w atmosferze propagandy antykościelnej rozpoczęły się obchody **Milenium Chrztu Polski**. Zainicjował je prymas Stefan Wyszyński. Celem obchodów milenijnych było rozkrzewienie wartości chrześcijańskich wśród Polaków oraz pogłębienie ich życia religijnego w celu zahamowania laicyzacji społeczeństwa. Główne uroczystości odbyły się **3 maja 1966 r.** na **Jasnej Górze**. W ich trakcie prymas odczytał *Akt Oddania Polski w Macierzystą Opiekę Maryi – Matce Kościoła*. Władze potraktowały religijne uroczystości jako manifestację polityczną wymierzoną przeciwko państwu. Przypuściły ostry atak propagandowy na Kościół. W niektórych miastach milicja rozpędziła uczestników ceremonii religijnych i ich aresztowała (m.in. Warszawie). Komuniści zorganizowali też konkurencyjne względem kościelnych obchody **Tysiąclecia Państwa Polskiego**.



Program obchodów milenijnych rozpoczął się złożeniem Ślubów Jasnogórskich Narodu Polskiego 26 sierpnia 1956 r. W latach 1957–1966 realizowano program duszpasterski Wielkiej Nowenny przygotowujący wiernych do głównych obchodów religijnych, które odbyły się w latach 1966 i 1967. W uroczystościach organizowanych w całej Polsce wzięły udział miliony wiernych. Powyżej: spotkanie prymasa z pielgrzymami na Jasnej Górze 15 sierpnia 1966 r.



Władze za wszelką cenę starały się odwrócić uwagę Polaków od ceremonii w Kościele. Obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego były uświetniane defiladami wojskowymi, imprezami sportowymi, pochodami grup rekonstrukcyjnych oraz koncertami grup rockowych (bigbitowych). Świeckim uroczystościom nadawano niebywały rozmach. Często też organizowano je podczas trwania mszy św. Powyżej: defilada w Warszawie 22 lipca 1966 r.

Uzależnienie Polski od ZSRS

Za czasów Władysława Gomułki Polska nadal była ściśle podporządkowana ZSRS. Nasz kraj od 1949 r. należał do RWPG, a od 1955 r. – do Układu Warszawskiego. Władze PRL w wielu sprawach musiały trzymać się wytycznych płynących z Moskwy. W 1967 r., gdy w czasie wojny sześciodniowej ZSRS potępił Izrael i poparł kraje arabskie, Polska została zmuszona do zerwania stosunków dyplomatycznych z izraelskim rządem. Rok później nasze wojska wzięły udział w tłumieniu demokratycznych przemian w Czechosłowacji.

Dużym sukcesem dyplomatycznym Władysława Gomułki było doprowadzenie do uznania przez RFN polskiej granicy zachodniej. Wcześniej uznała ją tylko NRD, natomiast RFN – kwestionowała. Dopiero w **1970 r.** Polska i Niemcy Zachodnie podpisały układ, który potwierdzał nienaruszalność granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej.

Ciekawe!

Ironicznym komentarzem do podwyżek cen był popularny w czasach Gomułki dowcip: *Trzy drogi Polski do socjalizmu? – Drogi węgiel, drogi prąd, drogi gaz.*



Sukcesem ekipy Gomułki było zapewnienie Polakom powszechnego dostępu do edukacji. W 1970 r. liczba absolwentów szkół podstawowych i średnich była dwukrotnie wyższa niż w 1956 r. Wzrosła liczba placówek oświatowych. W ramach akcji budowy 1000 szkół na tysiąclecie państwa zbudowano ich ponad 1400. Powyżej: klasa szkolna w 1964 r.

Stabilizacja czasów gomułkowskich

Pod rządami Gomułki w Polsce zapanowała względna stabilizacja. Państwo zaspokajało podstawowe potrzeby obywateli. Nauka i opieka zdrowotna były bezpłatne. Niemal każdy mógł znaleźć pracę w państwowym przedsiębiorstwie. Dość dobrze rozwinięta była opieka socjalna, ale nie wszyscy mogli korzystać z niej w równym stopniu. Uprzywilejowany dostęp do świadczeń mieli członkowie PZPR, urzędnicy i wykwalifikowani robotnicy.

W porównaniu z krajami Zachodu byliśmy państwem biednym. Sklepy oferowały wąski asortyment. Poważnym problemem był niedobór mięsa. Władze nie potrafiły temu zaradzić i wprowadziły bezmięsny poniedziałek (a później także środę). W te dni nie można było kupić mięsa w żadnym zakładzie gastronomicznym. W celu ratowania finansów państwa rząd podnosił ceny produktów. Wzbudzało to fale społecznego niezadowolenia. Standard życia był niski. Przeciętny obywatel zarabiał niewiele. Wiódł szare życie pozbawione perspektyw. W zasadzie nie mógł wyjeżdżać na Zachód. Miał też utrudniony dostęp do zachodniej kultury i informacji ze świata. Na przydział mieszkania czekało się wiele lat. Sytuacja mieszkaniowa pogorszyła się jeszcze bardziej w latach 60. Wtedy weszli w dorosłość ludzie z pokolenia powojennego wyżu demograficznego.

Dla większości Polaków samochód był dobrem nieosiągalnym. Na zakup pojazdu marki Syrena mogli sobie pozwolić tylko najbogatsi obywatele. Otrzymywali oni specjalne talony, z którymi musieli czekać, aż auto zostanie wyprodukowane. Ze względu na długą listę oczekujących trwało to latami. Oprócz Syreny symbolami nowoczesności i luksusu stały się pralka marki Frania, telewizor Belweder i adapter Bambino.



Supersam w latach 60. XX w.



Targowisko, z tyłu samochód Syrena



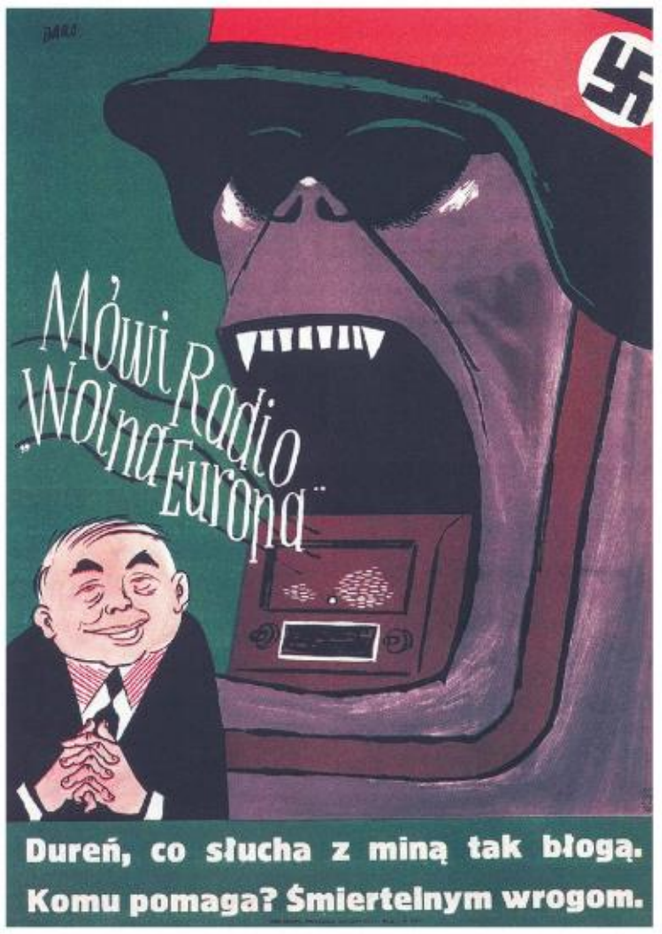
Rodzina oglądająca telewizję

Na emigracji

Rząd na uchodźstwie nie uznał władzy PZPR w kraju. Pomimo utraty poparcia ze strony Zachodu kontynuował swoją działalność. Po śmierci Władysława Raczkiewicza prezydentem został dawny polityk sanacyjny **August Zaleski**. Okres jego prezydentury (1947–1972) to czas pogłębiających się podziałów wewnątrz emigracji londyńskiej. W opozycji do prezydenta działali zasłużeni politycy i wojskowi, m.in. gen. Władysław Anders, Tomasz Arciszewski, gen. Tadeusz Komorowski „Bór" i Edward Raczyński. Spory wygasły dopiero wtedy, gdy urząd głowy państwa objął **Stanisław Ostrowski** (1972–1982).

Długoletnie rozbicie polityczne było jednym z czynników, który przesądził o upadku znaczenia rządu londyńskiego. Coraz większy wpływ opiniotwórczy zyskiwało za to środowisko polskiej emigracji we Francji. Było ono skupione wokół **Instytutu Literackiego** w Paryżu. Kierował nim **Jerzy Giedroyć**, redaktor i wydawca czasopisma „Kultura". Instytut Literacki nawiązał kontakty z najwybitniejszymi polskimi intelektualistami. Prowadził także ożywioną działalność wydawniczą (więcej na ten temat przeczytasz na s. 197).

Wpływ na kształtowanie opinii w kraju i za granicą miała **Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa**. Kierował nią **Jan Nowak-Jeziorański**. Stałą emisję programów RWE rozpoczęło w 1952 r. z obszaru RFN.



RWE przełamało państwowy monopol informacyjny. Było odbierane w całym kraju. Władze uważały tę rozgłośnię za zagrożenie i notorycznie ją zagłuszały. Prowadziły też oczerniające kampanie. Powyżej: plakat z 1953 r.

W skrócie

- W. Gomułka I sekretarzem KC PZPR (1956–1970). Odwrót od Października.
- Spór z Kościołem. Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich jako powód nagonki antykościelnej ze strony władz.
- Polityka zagraniczna – uzależnienie Polski od ZSRS. Porozumienie z RFN w sprawie uznania polskiej granicy zachodniej.
- Stabilizacja gospodarcza w czasach W. Gomułki.
- Ważniejsze ośrodki polskiej emigracji: rząd londyński, Instytut Literacki w Paryżu, Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa w Monachium.

Czy już umiesz?

1. Opisz politykę Władysława Gomułki po 1956 r. Weź pod uwagę stosunek do środowisk inteligenckich i Kościoła.
2. Czego dotyczyło orędzie wystosowane przez biskupów polskich do biskupów niemieckich w 1966 r.? Jak odniosły się do niego władze PRL?
3. Oceń, czy relacje między PRL i ZSRS opierały się na partnerstwie.
4. Porównaj warunki życia w czasach gomułkowskich i współczesnych.

Muzeum Życia w PRL



Realiom życia w komunistycznej Polsce jest poświęcone warszawskie Muzeum Życia w PRL. Można tu zobaczyć wnętrza, przedmioty i stroje pochodzące z czasów młodości twoich dziadków i rodziców. W sali kinowej są odtwarzane kroniki filmowe. Muzeum oferuje też przejażdżkę zabytkową nysą 522 lub autobusem zwanym ogórkiem.

Przeprowadź wywiad z kimś dorosłym na temat zalet i wad życia w PRL.

5.2 Protesty marcowe i Grudzień 1970



Podejmij temat

- Scharakteryzuj politykę Władysława Gomułki po Październiku.

Rewizjoniści w PZPR i kampania antysemicka w partii

Od lat 60. XX w. Władysław Gomułka stopniowo ograniczał swobody polityczne. Zlikwidowano Klub Krzywego Koła. Szykanowano sygnatariuszy *Listu 34*. Niemniej jednak w PZPR istniał silny nurt tzw. **rewizjonistów**. Należeli do niego głównie intelektualiści i działacze o lewicowych poglądach (często żydowskiego pochodzenia), m.in. profesor filozofii na Uniwersytecie Warszawskim (w skrócie: UW) **Leszek Kołakowski** oraz doktoranci UW: **Karol Modzelewski** i **Jacek Kuroń**. Rewizjoniści domagali się powrotu do ideałów Października i demokratyzacji ustroju. W **1964 r.** Modzelewski i Kuroń napisali **List otwarty do partii**, w którym zarzucili PZPR odejście od socjalizmu. Dwa lata później Kołakowski publicznie skrytykował ograniczanie wolności słowa w Polsce. Władze surowo potraktowały wewnątrzpartyjną krytykę. Kołakowski, Modzelewski i Kuroń zostali usunięci z partii. Modzelewskiego i Kuronia aresztowano i skazano na więzienie.

Władysław Gomułka – mocno wyczulony na krytykę ze strony inteligencji – postanowił zrobić krok dalej i pozbyć się z PZPR oraz instytucji państwowych działaczy kontestujących jego politykę. W tym celu rozpętał napastliwą **kampanię antysemicką**. Podsycali ją partyjni **„partyzanci”**. Hasła antysemickie padły w PZPR na podatny grunt. W partii działacze pochodzenia żydowskiego mieli duże wpływy i stanowili konkurencję do awansów i stanowisk. Silne było też przekonanie o odpowiedzialności Żydów za stalinowski terror (w latach 40. i 50. osoby pochodzenia żydowskiego stanowiły znaczną część funkcjonariuszy UB).

Pretekstem do rozpoczęcia kampanii antysemickiej stał się wybuch wojny sześciodniowej. Po ataku Izraela (sojusznika USA) na kraje arabskie (popierane przez ZSRS) w 1967 r. Gomułka oskarżył polskich Żydów o zdradę i wspieranie wrogów socjalizmu. W aparacie władzy przeprowadzono czystkę. Osoby o żydowskim pochodzeniu lub podejrzewane o sympatię do Izraela usuwano z partii, urzędów, wojska, sądów i uczelni. Część zmuszono do emigracji. Do 1969 r. z kraju wyjechało ponad 13 tysięcy Żydów. Ofiarami czystki byli nie tylko Żydzi, ale również rewizjoniści, których wpływy się osłabiły.

List otwarty do partii – list autorstwa pracowników UW Karola Modzelewskiego i Jacka Kuronia rozesłany do członków PZPR w 1965 r. Autorzy zarzucali w nim partii sprzeniewierzenie się ideałom Karola Marksa. Postulowali ograniczenie partyjnej biurokracji i zwiększenie udziału robotników w sprawowaniu władzy (poprzez stworzenie systemu rad robotniczych).

„Partyzanci” – nieformalna grupa działaczy PZPR kierowana przez ministra spraw wewnętrznych Mieczysława Moczara. Skupiała kombatantów, głównie z Armii Ludowej, stąd nazwa. „Partyzanci” sprzeciwiali się liberalizacji ustroju. Głosili hasła narodowe i patriotyczne. W walce o wpływy w PZPR wykorzystywali hasła antysemickie.

Ciekawe!

Wśród emigrantów znalazło się wielu uczonych i twórców zasłużonych dla polskiej kultury (m.in. Leszek Kołakowski, reżyser Aleksander Ford czy pisarz Henryk Grynberg). Wyjechała też spora grupa działaczy, którzy odpowiadali za zbrodnie w czasach stalinowskich.

Marzec 1968

W 1968 r., w czasie trwania kampanii antysemickiej, wybuchł najpoważniejszy bunt społeczny od 1956 r. Jego przyczyną stało się zakazanie przez władze wystawiania *Dziadów* Adama Mickiewicza w reżyserii Kazimierza Dejmka (dwa miesiące po premierze). Spektaklowi zarzucono antysowiecką wymowę. Po ostatnim przedstawieniu 30 stycznia 1968 r. studenci warszawskich uczelni zorganizowali protest przeciwko cenzurze. Milicja zatrzymała kilkadziesiąt osób, w tym młodych ludzi ze środowiska **„komandosów"**. W kolejnych tygodniach studenci zebrali podpisy przeciwko zdjęciu *Dziadów* z afisza. Ich akcję poparł warszawski oddział Związku Literatów Polskich. Eskalacja napięcia nastąpiła w marcu. Dwaj uczestnicy styczniowego protestu – Adam Michnik i Henryk Szlajfer – zostali wyrzuceni z UW. Dnia 8 marca 1968 r. w obronie kolegów studenci zorganizowali wiec na dziedzińcu uczelni. Domagali się zaprzestania represji i przestrzegania praw obywatelskich zapisanych w konstytucji. Protest został brutalnie stłumiony przez oddziały milicji, **ZOMO** i formacje złożone z robotników. Trzy dni później milicjanci rozpędzili demonstrację studencką zorganizowaną pod gmachem KC PZPR. Do wystąpień doszło w innych miastach, m.in. w Gdańsku, Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Gliwicach i Katowicach. Milicja użyła siły wobec demonstrantów. Zatrzymano ponad 2500 osób. Wiele z nich uwięziono.

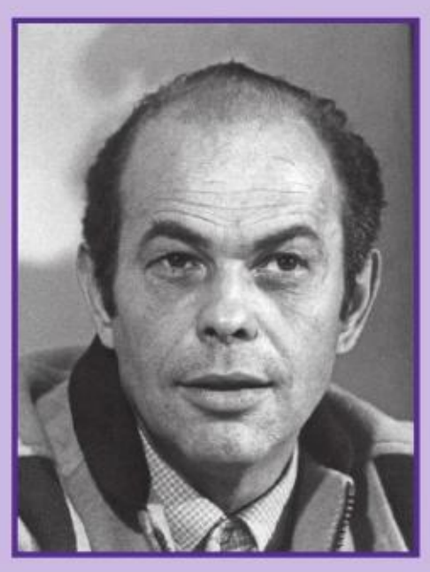
Marzec 1968 stanowił nie tylko wyraz buntu studentów przeciw ograniczeniom w sferze wolności słowa. Jego przyczyny były bardziej złożone. Oprócz studentów na ulice tłumnie wyszli również uczniowie szkół średnich i młodzi robotnicy z mniejszych miast. Byli oni sfrustrowani rzeczywistością PRL i brakiem perspektyw. Władze zignorowały jednak prawdziwe przyczyny protestów. Winą za nie obarczyły rewizjonistów i Żydów. Bunt młodzieży został przez nie wykorzystany do nasilenia czystki w partii.

„Komandosi" – grupa lewicowej młodzieży z Uniwersytetu Warszawskiego. Pojawiali się nagle na uczelnianych zebraniach i inicjowali dyskusje na tematy kontrowersyjne dla partii (stąd nazwa). „Komandosi" podzielali poglądy rewizjonistów. Domagali się wolności słowa i demokratyzacji kraju. Do grupy „komandosów" należeli między innymi Adam Michnik, Jan Lityński, Teresa Bogucka i Henryk Szlajfer.

Zmotoryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej (ZOMO) – formacja powołana w 1956 r. i używana głównie do rozpędzania demonstracji.



Zamieszki przed Biblioteką Uniwersytetu Warszawskiego 8 marca 1968 r.



Jacek Kuroń (1934–2004)

– działacz opozycji w PRL. Jego ojciec należał przed wojną do PPS. W latach 50. Kuroń działał w komunistycznym ruchu młodzieżowym i harcerstwie. Wstąpił do PZPR. W latach 60. XX w. był współautorem *Listu otwartego do partii*. W 1968 r. wziął udział w protestach marcowych. Wielokrotnie więziony (w sumie spędził w więzieniach 9 lat). W latach 70. XX w. współtworzył Komitet Obrony Robotników. Wstąpił do Solidarności. W 1989 r. uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. W III RP był ministrem pracy i polityki społecznej.



Adam Michnik (ur. 1946 r.)

– działacz opozycji w PRL, historyk, publicysta. Wywodził się z rodziny żydowskiej o tradycjach komunistycznych. Był wychowankiem Kuronia w komunistycznej organizacji harcerskiej. Jako student UW przewodził „komandosom". W 1968 r. został usunięty z uczelni za poinformowanie zachodnich fotoreporterów o manifestacji przeciwko zdjęciu Dziadów z afisza. W latach 70. XX w. należał do Komitetu Obrony Robotników. Działał w Solidarności. Kilka razy więziony. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu. Redaktor naczelny „Gazety Wyborczej".



Wojsko na ulicach Gdańska w grudniu 1970 r. Do stłumienia robotniczych wystąpień władze wykorzystały 27 000 żołnierzy, 9000 milicjantów i funkcjonariuszy SB, 550 czołgów, 750 transporterów opancerzonych oraz śmigłowce, samoloty i okręty.

Grudzień 1970

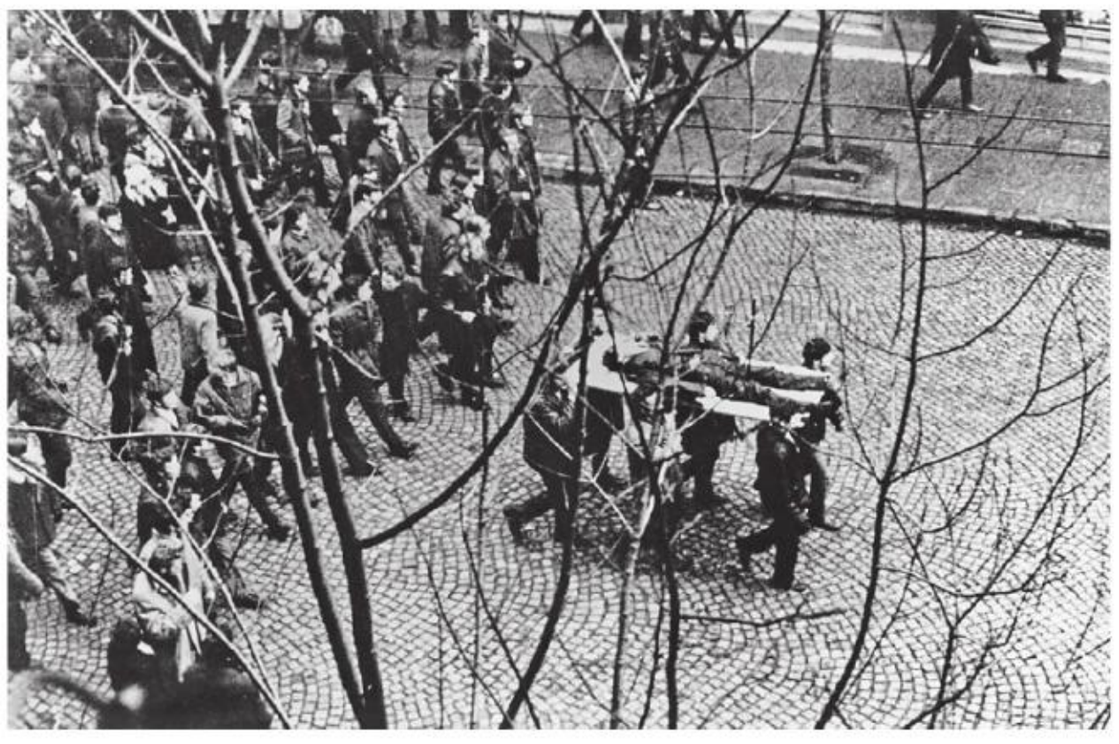
W 1970 r. doszło do kolejnych protestów społecznych – tym razem z udziałem robotników **Wybrzeża**. Bezpośrednią przyczyną wystąpień było wprowadzenie przez władze podwyżek cen na podstawowe artykuły żywnościowe, zaś pośrednią – trudna sytuacja materialna i narastający kryzys gospodarczy.

Dnia 14 grudnia 1970 r. robotnicy Stoczni Gdańskiej rozpoczęli strajk w proteście przeciw podwyżkom. Żądali, by rząd wycofał się z ich wprowadzenia. Wobec braku reakcji władz stoczniowcy zorganizowali demonstrację uliczną. W dniach 14 i 15 grudnia w **Gdańsku** doszło do walk z milicją. Podpalono siedzibę władz wojewódzkich PZPR. Na rozkaz Władysława Gomułki milicja i wojsko z użyciem broni palnej spacyfikowały demonstracje. Padli zabici i było wielu rannych.

Sytuacja zaogniała się. Kolejne zakłady na Wybrzeżu ogłaszały strajki. Rozpoczęły się demonstracje w Elblągu i Słupsku. Dnia 17 grudnia o świcie dramatyczne wydarzenia rozegrały się w **Gdyni**. Wojsko ostrzelało robotników Stoczni im. Komuny Paryskiej, którzy przyjechali rano do pracy. Wiele ofiar śmiertelnych było również w **Szczecinie**.

Krwawa rozprawa z robotnikami w 1970 r. kosztowała życie 45 osób, ponad 1100 było rannych, a 3000 zatrzymano.

Po wydarzeniach na Wybrzeżu Władysław Gomułka zrzekł się władzy. Uczynił to pod naciskiem Moskwy i części działaczy PZPR. Władzę w kraju objął **Edward Gierek** – I sekretarz Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach. Po fali strajków w styczniu 1971 r. wycofał się on z podwyżek cen.



Po tragicznych wydarzeniach pod stocznią gdyńscy robotnicy przemaszerowali ulicami miasta. Na drzwiach położyli ciało jednego z zabitych kolegów – 18-letniego Zbigniewa Godlewskiego – i ponieśli ulicami. Pochód stał się symbolem wystąpień robotniczych na Wybrzeżu. Do wydarzeń tych nawiązuje *Ballada o Janku Wiśniewskim* ze słowami Krzysztofa Dowgiałły: *Chłopcy z Grabówka, chłopcy z Chyloni / Dzisiaj milicja użyła broni, / Dzielnieśmy stali, celnie rzucali, / Janek Wiśniewski padł!*



Dnia 17 grudnia 1970 r. szczecińscy stoczniowcy i pracownicy innych przedsiębiorstw ogłosili strajk. Następnie urządzili manifestację uliczną. W różnych częściach miasta doszło do walk z milicją i wojskiem. Robotnicy spalili siedzibę Komitetu Wojewódzkiego PZPR i zaatakowali gmach MO (na zdjęciu). Następnie przystąpili do organizacji strajku okupacyjnego na terenie Stoczni Szczecińskiej im. Adolfa Warskiego. Poparło go około 100 zakładów pracy. Akcję strajkową zakończyło podpisanie porozumienia z władzami.

O znaczeniu Grudnia 1970

1968. W roku, w którym rozgrywały się ważne dla narodu Wydarzenia Marcowe, do Liceum Ogólnokształcącego nr 1 w Gdańsku wstąpiła grupa młodzieży. W klasie I „F" uformowało się kilkuosobowe grono uczniów, którzy zastanawiać się zaczęli nad sposobem wyzwolenia Polski spod *jarzma radzieckiego i niewoli partyjnej*. […]

1970. […] Połowa dzisiejszej redakcji „Bratniaka"[1] oglądała z okien szkoły wymarsz stoczniowców pod gmach KW PZPR. Wydarzenia Grudniowe do głębi wstrząsnęły wrażliwością wspomnianej grupy: poznała ona bezwzględność władzy rządzącej krajem. Trudno powiedzieć, na ile wpłynęło to na dalszy kształt ideowy grupy, jedno jest pewne: umocniło się w niej przekonanie o konieczności dalszego spotykania się i dyskutowania o sprawach Polski.

1970–1975. Hipotezy i pogłoski co do przyczyn Grudnia 1970 spowodowały, że poważnie zajęto się problematyką rządzenia i przebiegiem procesów społecznych. […] Sięganie do przeszłości miało ułatwić rozumienie teraźniejszości. Po 1970 roku panowała atmosfera terroru milicyjnego. Ludzie bali się mówić czy też udostępniać posiadane informacje na ten temat. Pozostawało inwentaryzowanie grobów poległych i zbieranie ulotnej poezji na temat Grudnia.

Źródło: *Kalendarium środowiska RMP*, oprac. A. Rybicki, „Bratniak", lipiec–sierpień 1979, nr 18, w: https://zbc.uz.zgora.pl, dostęp: 13.10.2020 r.

[1] „Bratniak" – pismo społeczno-polityczne wydawane w latach 1977–1981 w Gdańsku przez środowisko młodzieży tworzącej Ruch Młodej Polski – organizację opozycyjną o charakterze niepodległościowym i katolickim. Pismo redagowali między innymi Aleksander Hall, Arkadiusz Rybicki i Jacek Bartyzel.

- Powiedz, jakie znaczenie miały wydarzenia z 1968 i 1970 r. dla młodych ludzi, którzy byli ich świadkami. Do jakich działań ich zainspirowały?

W skrócie

- 1967–1969 – kampania antysemicka władz. Emigracja z Polski wielu obywateli żydowskiego pochodzenia. Czystka w PZPR.
- Marzec 1968 – bunt młodego pokolenia przeciw rzeczywistości PRL. Demonstracje w Warszawie i wielu miastach Polski.
- Grudzień 1970 – masakra robotników na Wybrzeżu. Ustąpienie W. Gomułki. E. Gierek I sekretarzem KC PZPR.

Czy już umiesz?

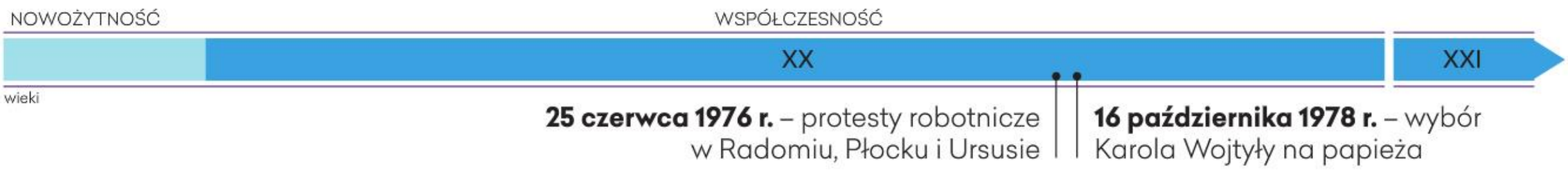
1. Omów skutki Marca 1968 dla władz i społeczeństwa polskiego.
2. Porównaj cele i charakter wystąpień w 1968 r. z tymi w 1970 r.
3. Co było bezpośrednią, a co pośrednią przyczyną protestów w 1970 r.?
4. Oceń działania władz względem studentów i robotników w czasie wydarzeń w marcu 1968 r. i w grudniu 1970 r.
5. Dowiedz się więcej o przywódcach protestów grudniowych w 1970 r. Napisz referat na temat jednego z nich.

Pomnik Poległych Stoczniowców 1970



Ofiary Grudnia 1970 upamiętnia pomnik Poległych Stoczniowców 1970. Znajduje się on w Gdańsku na placu Solidarności, niedaleko stoczni. Jego powstanie było jednym z postulatów robotników strajkujących w sierpniu 1980 r. Do dziś ten monument jest symbolem społecznej walki z reżimem.

5.3 Dekada Gierka



Podejmij temat

- Wymień najważniejsze założenia polityki gospodarczej władz PRL.
- Wyjaśnij, dlaczego w grudniu 1970 r. robotnicy Wybrzeża wyszli na ulice. Jaka była reakcja władz komunistycznych?



Edward Gierek w młodości pracował jako górnik we Francji i w Belgii. W czasie wojny działał w belgijskim ruchu oporu. W 1948 r. powrócił do kraju i wstąpił do PZPR. W 1957 r. objął funkcję I sekretarza Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Katowicach. W latach 1970–1980 był I sekretarzem KC PZPR. Doświadczenia zdobyte na Zachodzie pomogły mu w nawiązaniu przyjaznych relacji z krajami Europy Zachodniej.



Osiedle Huby we Wrocławiu, lata 70. XX w.

Inwestycje w gospodarkę

Po masakrze robotników na Wybrzeżu w grudniu 1970 r. nowym I sekretarzem KC PZPR został Edward Gierek, a premierem – jego bliski współpracownik Piotr Jaroszewicz. Gierek obiecał, że wyprowadzi Polskę z kryzysu i zmodernizuje kraj. Aby zrealizować ten cel, zaczął zaciągać kredyty w państwach Europy Zachodniej. W ten sposób pozyskiwał pieniądze na finansowanie nowych inwestycji.

Polska stała się wówczas wielkim placem budowy. Uruchomiono liczne nowe przedsiębiorstwa, m.in. olbrzymią Hutę Katowice i rafinerię ropy naftowej w Gdańsku. Wybudowano wiele szos, linii kolejowych i dworców. Z tego okresu pochodzą na przykład droga szybkiego ruchu z Katowic do Warszawy (zwana gierkówką), Wisłostrada i Dworzec Centralny w stolicy. Oddano do użytku liczne obiekty sportowe, domy kultury, biblioteki i szkoły. Rozwijano też budownictwo mieszkaniowe. W miastach powstawały całe osiedla bloków z tak zwanej wielkiej płyty (np. Stegny w Warszawie, Huby we Wrocławiu czy Zaspa w Gdańsku). We wsiach rolnicy – dzięki kredytom – mogli sobie pozwolić na postawienie murowanego domu, zakup traktora, kombajnu czy innych maszyn rolniczych.

Za pożyczone pieniądze Gierek kupował zachodnie licencje na wytwarzanie towarów. Na przykład zaczęto produkcję taniego samochodu „dla każdego Polaka" – pojazdu marki Fiat 126p według włoskiego projektu. W telewizji częściej nadawano zachodnie filmy i seriale. W tym czasie rozpoczęto też emitowanie programu telewizyjnego w kolorze. Na rynek wprowadzono coca-colę – symbol amerykańskiej konsumpcji.

Strumień pieniędzy z zachodnich kredytów w pierwszych latach rządów Gierka zapewnił skok gospodarczy, który przełożył się na wzrost płac. Poprawił się standard życia Polaków. Inwestycjom towarzyszyła liberalizacja polityki. Umożliwiono wyjazdy na Zachód, ograniczono cenzurę, złagodzono propagandę antykościelną. Dzięki temu Gierek zyskał dużą popularność.

Załamanie gospodarcze

Era dobrobytu skończyła się w połowie dziesięciolecia. Drogie inwestycje nie zwróciły się w takim stopniu, jakiego oczekiwały władze. Nie nastąpił wzrost dochodów państwa. Wydatki na budowę nowych fabryk przekroczyły możliwości budżetu. Ostatecznie inwestycje w przemysł ciężki trzeba było finansować ze środków przeznaczonych na konsumpcję. Wielu budów nie ukończono. Część inwestycji okazała się nierentowna.

Główną przyczyną słabości polskiej gospodarki było centralne planowanie. Wymagało ono utrzymywania rozbudowanej administracji. W znaczącym stopniu podnosiło to koszty, spowalniało i utrudniało produkcję. Problemami były niegospodarność, niska wydajność pracy i powszechne marnotrawstwo. W dużej mierze odpowiedzialność za to ponosiła kadra zarządzająca zakładami. Wysokie stanowiska zajmowali ludzie lojalni wobec partii. Często były to osoby o miernych umiejętnościach, które nie potrafiły skutecznie zarządzać produkcją.

W drugiej połowie lat 70. XX w. w państwowej kasie zaczęło brakować pieniędzy na spłatę zaciągniętych kredytów. Aby pozyskać nowe środki, władze zwiększyły eksport żywności. Pojawiły się pierwsze oznaki **kryzysu** – brak podstawowych towarów na rynku. Coraz dłużej trzeba było czekać na przydział mieszkania czy samochodu. Latem 1976 r. wprowadzono kartki na cukier. Sytuację pogorszyła klęska nieurodzaju. Tymczasem rząd wciąż zaciągał nowe kredyty. Zła sytuacja gospodarcza przyczyniła się do spadku popularności Gierka. Rzeczywistość rozmijała się z lansowanymi przez jego ekipę hasłami Polski jako potęgi gospodarczej.



Linia montażowa pojazdów marki Fiat 126p w Fabryce Samochodów Małolitrażowych w Bielsku-Białej



Bilet towarowy uprawniał do zakupu jednego kilograma cukru.



Wybudowanie fabryk w Polsce pochłaniało o wiele więcej czasu i pieniędzy niż w krajach kapitalistycznych. Na zdjęciu: budowa Huty Katowice w Dąbrowie Górniczej. Koszt budowy jednego z największych kombinatów metalurgicznych w Europie oszacowano na 25 miliardów złotych. Ostatecznie budowa kosztowała kilka razy więcej.

Jedną z przyczyn problemów ekonomicznych stanowiła zależność gospodarcza od ZSRS. Polska była zmuszona sprzedawać Sowietom wiele artykułów po mocno zaniżonych cenach. Dotyczyło to szczególnie towarów kosztownych w produkcji, np. okrętów, elektroniki czy nawozów sztucznych. W zamian ZSRS dostarczał Polsce niskiej jakości rud żelaza. Od Sowietów był też uzależniony przemysł energetyczny. Ważne surowce, takie jak ropa naftowa czy gaz ziemny, były w całości sprowadzane z ZSRS.

Ciekawe!

Gdy robotnicy wdarli się do budynku Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Radomiu, odkryli w bufecie zapas wysokogatunkowych wędlin. Fakt ten tak ich oburzył, że zdemolowali, a następnie podpalili gmach. Tymczasem agenci SB dewastowali sklepy w centrum miasta, by przekonać opinię publiczną, że za protestami stoją zwykli chuligani.



Wiec poparcia dla PZPR w Radomiu. Tuż po protestach komuniści zorganizowali tego typu imprezy propagandowe w całym kraju. Ich uczestnicy byli specjalnie dobierani. Część ludzi dowożono na miejsce autobusami.

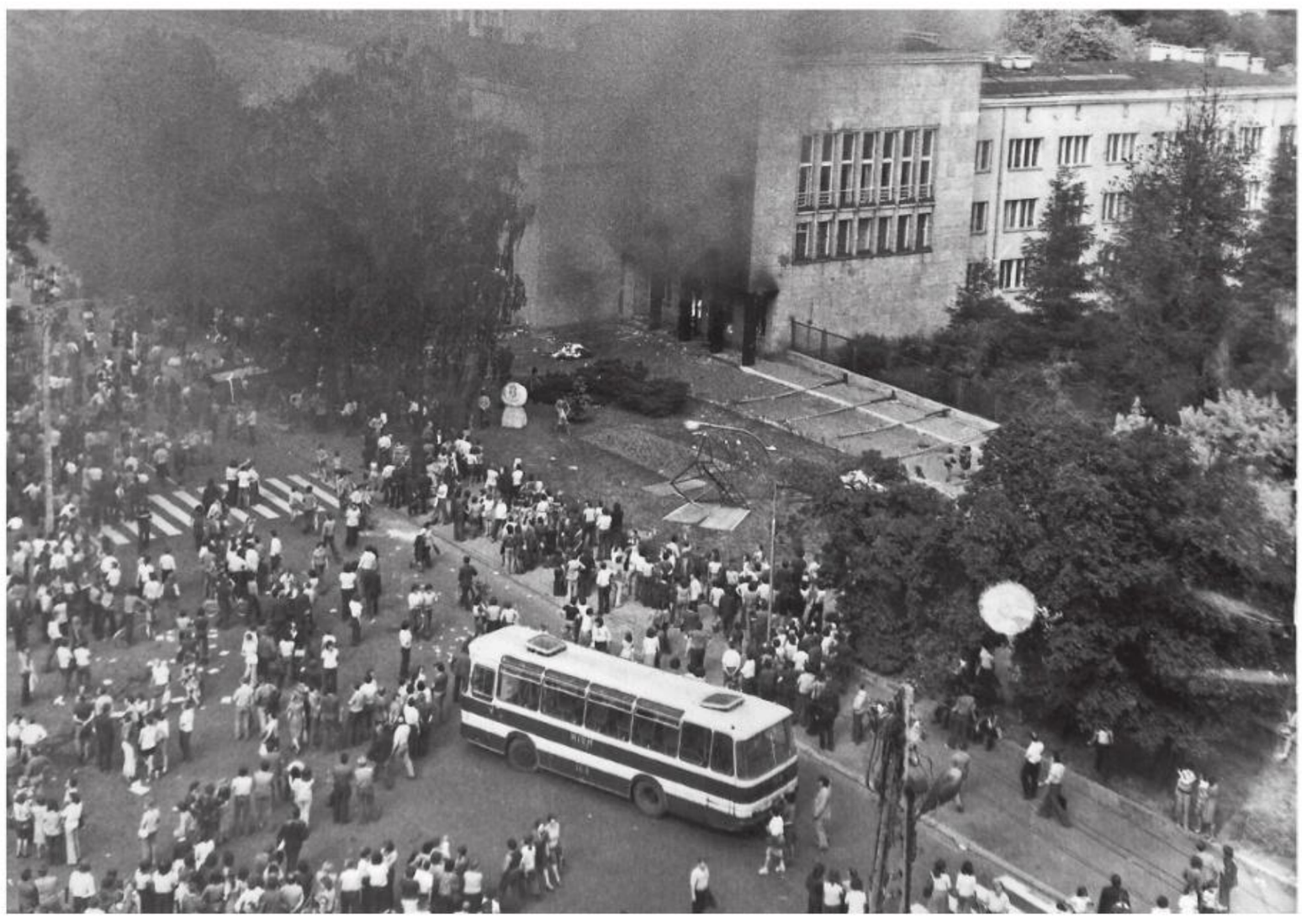
Czerwiec 1976

W czerwcu 1976 r. w celu ratowania finansów państwa premier Jaroszewicz zarządził drastyczną podwyżkę cen. Przykładowo mięso zdrożało o 69 procent, zaś cukier – o 100 procent. Wprowadzenie podwyżek – z dnia na dzień i bez konsultacji społecznych – stało się przyczyną strajków w kilkudziesięciu zakładach pracy w całym kraju. Dnia **25 czerwca 1976 r.** w **Radomiu**, **Płocku** i podwarszawskim **Ursusie** doszło do starć robotników z ZOMO. Milicjanci spacyfikowali robotnicze manifestacje jeszcze tego samego dnia. Zatrzymano około 2500 osób. W obawie przed rozszerzeniem się akcji strajkowej władze wycofały się z podwyżek.

Podczas protestów czerwcowych milicjanci nie użyli broni palnej przeciw demonstrantom. Nie oznacza to jednak, iż nie było zabitych. Jedną z ofiar Czerwca 1976 stał się szykanowany przez SB ksiądz Roman Kotlarz – uczestnik protestów w Radomiu. Kilkanaście dni później został śmiertelnie pobity przez nieznanych sprawców.

Na wydarzeniach czerwcowych cieniem kładzie się brutalne postępowanie milicjantów, którzy aresztantów poddawali torturom. Ponurą sławę zyskały tak zwane ścieżki zdrowia – aresztowanych zmuszano do przebiegnięcia między dwoma szeregami funkcjonariuszy uzbrojonych w pałki. Maltretowani ludzie doznawali dotkliwych obrażeń, niekiedy tracili przytomność.

Władze w różny sposób represjonowały uczestników protestów czerwcowych. Część robotników dyscyplinarnie zwolniono z pracy i uniemożliwiono im podjęcie jakiegokolwiek zatrudnienia. Było to dla nich równoznaczne z utratą środków utrzymania. Wielu osobom wytoczono procesy i skazano je na długoletnie więzienie. Z czasem, na mocy amnestii, robotników zwalniano.



W Radomiu robotnicy podpalili siedzibę partii, rozpoczęli oblężenie Komendy Wojewódzkiej MO i Urzędu Wojewódzkiego. Interweniowała milicja. Przeciwko demonstrantom użyła petard i gazu łzawiącego. W odpowiedzi na milicjantów posypały się cegły i kamienie. Na zdjęciu: płonący gmach Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Radomiu.

Świt opozycji – Komitet Obrony Robotników

Pomoc represjonowanym robotnikom organizowało wielu przedstawicieli środowisk inteligenckich. Ich wspólne działania doprowadziły do powstania 23 września 1976 r. **Komitetu Obrony Robotników** (w skrócie: **KOR**). Była to najbardziej znana organizacja opozycyjna w latach 70. XX w. Jej członkowie organizowali zbiórki pieniędzy dla poszkodowanych i ich rodzin. Zapewniali też pomoc prawną dla sądzonych w procesach. KOR nie był legalną organizacją, ale działał jawnie i starał się poruszać w granicach prawa. Do jego najwybitniejszych działaczy należeli: pisarz Jerzy Andrzejewski, aktorka Halina Mikołajska, ekonomista Edward Lipiński i historyk literatury Jan Józef Lipski. Ponadto aktywni byli młodsi opozycjoniści: Zbigniew i Zofia Romaszewscy, Jacek Kuroń i Antoni Macierewicz. W 1977 r. organizacja przekształciła się w **Komitet Samoobrony Społecznej (KSS) „KOR"**. Jego działacze wysunęli na pierwszy plan walkę o prawa i wolności obywatelskie w komunistycznym państwie.

Oprócz KSS „KOR" powstały też ugrupowania opozycyjne, które formułowały radykalne postulaty niepodległościowe i antykomunistyczne. Utworzony wiosną 1977 r. **Ruch Obrony Praw Człowieka i Obywatela** (**ROPCiO**) wprost postulował obalenie władzy PZPR i przywrócenie niepodległości Polski. Na jego czele stanęli Andrzej Czuma i Leszek Moczulski. Z czasem z organizacji wyłoniły się **Konfederacja Polski Niepodległej** (Leszek Moczulski) i **Ruch Młodej Polski** (Aleksander Hall, Marek Jurek).



Rozwój opozycji demokratycznej w Polsce przyspieszyło podpisanie przez Gierka w 1975 r. **Aktu końcowego Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (w skrócie: **KBWE**). Dokument zatwierdziły niemal wszystkie kraje europejskie, USA i Kanada. Państwa-sygnatariusze potwierdziły nienaruszalność granic w Europie i wyrzekły się stosowania przemocy. Jednocześnie zobowiązały się do poszanowania praw człowieka. To pozwoliło monitorować przypadki łamania praw i wolności w krajach komunistycznych. Na zdjęciu: obrady KBWE.



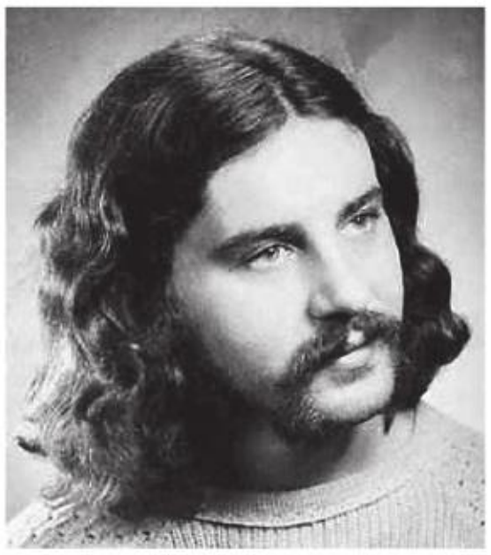
Działacze KSS „KOR" i ROPCiO w kościele Świętego Krzyża w Warszawie w październiku 1979 r. W pierwszym rzędzie stoją (od lewej): Anna Kowalska, Jacek Bierezin, Andrzej Czuma i Halina Mikołajska. W drugim rzędzie (pierwszy z lewej): Jan Lityński.

List 59

W 1975 r. władze zapowiedziały umieszczenie w konstytucji PRL zapisów o kierowniczej roli PZPR i trwałym sojuszu z ZSRS. Plany te wywołały sprzeciw wielu środowisk. W listopadzie 1975 r. Episkopat Polski skierował do władz list protestacyjny. W grudniu tego roku zaoponowali intelektualiści. Wystosowali oni do władz **List 59**, zredagowany przez Jana Olszewskiego, Jakuba Karpińskiego i Jacka Kuronia. List podpisali między innymi: Zbigniew Herbert, Wisława Szymborska, Stefan Kisielewski i Adam Zagajewski. Władze nie zrezygnowały ze zmian w konstytucji, lecz złagodziły wprowadzone zapisy.

Strajk głodowy – głodówka, forma protestu, która polega na nieprzyjmowaniu pokarmów.

Latający uniwersytet – tu: tajne wykłady z zakresu nauk społecznych i humanistycznych organizowane w domach działaczy KOR w latach 1977–1979.



Opinią publiczną w całej Polsce wstrząsnęła śmierć studenta i współpracownika KOR **Stanisława Pyjasa** (na zdjęciu). Został on zamordowany przez nieznanych sprawców w Krakowie w maju 1977 r. Nie ma wątpliwości, że mordu dokonano z inspiracji SB.

Działalność opozycji demokratycznej

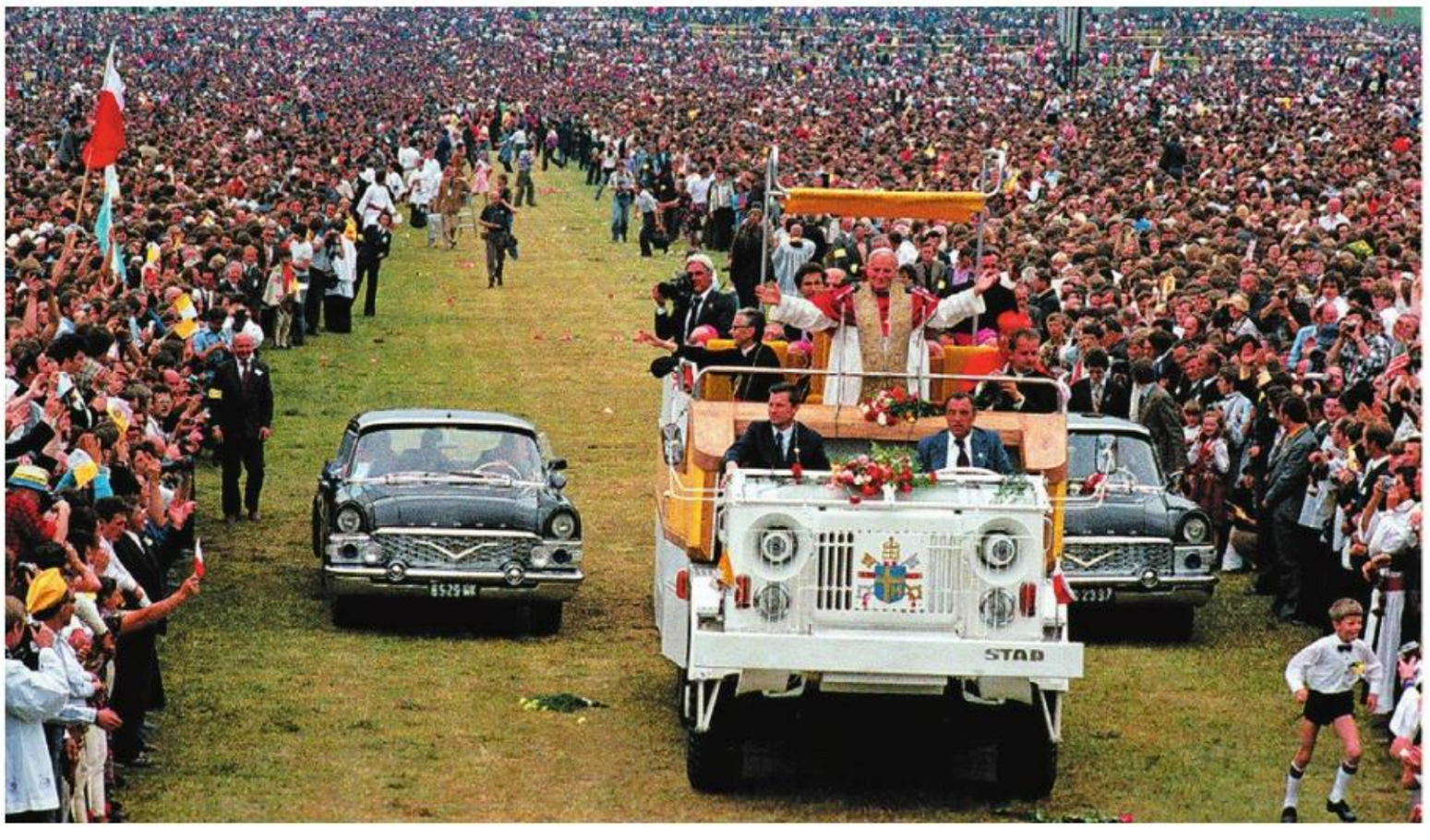
Opozycjoniści upominali się o prawa człowieka w PRL i nagłaśniali przypadki ich łamania. W tym celu organizowali **strajki głodowe**. Słali petycje i apele do władz. Z inicjatywy KOR prowadzono wykłady **latającego uniwersytetu**. Kwitła podziemna prasa (m.in. „Biuletyn Informacyjny", „Zapis"). Rozwijały się wydawnictwa książkowe drugiego obiegu (poza cenzurą). Jednym z nich była **Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA**.

Działacze KOR i ROPCiO przenikali do różnych środowisk. W gronie studentów działały Studenckie Komitety Solidarności. W zakładach pracy podjęto próby zorganizowania **Wolnych Związków Zawodowych** (w skrócie: **WZZ**). Powstały trzy komitety założycielskie WZZ: na Górnym Śląsku (Kazimierz Świtoń), Pomorzu Zachodnim (Danuta Grajek) i w Trójmieście (m.in. Bogdan Borusewicz, Andrzej Gwiazda). WZZ żądały prawa do strajku i utworzenia legalnych związków zawodowych niezależnych od PZPR. Wydawały podziemne czasopisma i organizowały samokształcenie robotników. Na wsi tworzono komitety samoobrony chłopskiej. Upominały się one o interesy rolników indywidualnych. Poczynania tych organizacji wspierał Kościół. W działalność opozycyjną angażowało się wielu kapłanów (m.in. ks. Stanisław Małkowski, o. Jacek Salij, ks. Jan Zieja).

Władze stosowały rozmaite szykany przeciwko członkom opozycji. Jej działacze byli zatrzymywani przez milicję i wyrzucani z pracy. Stawali się obiektem pomówień rozpowszechnianych przez SB.

Polak w Watykanie

Dnia **16 października 1978 r.** papieżem został wybrany metropolita krakowski – kardynał **Karol Wojtyła**. Przyjął imię **Jan Paweł II**. Wybór został przyjęty przez Polaków z wielkim entuzjazmem. W czerwcu 1979 r. papież odbył swoją pierwszą pielgrzymkę do kraju.



W 1979 r. miliony wiernych wyszły na ulice, aby witać Jana Pawła II na trasie jego podróży po ojczyźnie. Polacy mogli zamanifestować swoją wiarę i jedność. Z uwagą wsłuchiwano się w słowa papieża. Zapamiętano zwłaszcza te, które wypowiedział podczas mszy św. na placu Zwycięstwa w Warszawie 2 czerwca 1979 r.: *Niech zstąpi Duch Twój i odnowi oblicze ziemi. Tej ziemi*. Papieska pielgrzymka przywróciła w Polakach poczucie siły i obudziła nadzieję na zmiany. Zażenowane popularnością papieża władze były całkowicie bezradne.



Jan Paweł II, Karol Wojtyła (1920–2005)

– papież, polski duchowny katolicki, teolog, filozof i poeta. Pochodził z Wadowic. Po maturze w 1938 r. wyjechał do Krakowa i rozpoczął studia polonistyczne na Uniwersytecie Jagiellońskim. W czasie wojny pracował fizycznie w fabryce Solvay [czyt. sol**we**] i występował w konspiracyjnym Teatrze Rapsodycznym. W 1942 r. wstąpił do tajnego seminarium duchownego. Trafił pod opiekę prymasa Adama Sapiehy. W 1946 r. wyjechał do Rzymu, aby tam kontynuować studia teologiczne. Po powrocie wykładał teologię na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i współpracował z prymasem Stefanem Wyszyńskim. Uczestniczył w obradach podczas II soboru watykańskiego. W 1967 r. otrzymał godność kardynała. W 1978 r. został wybrany na papieża i przyjął imię Jan Paweł II. Występował jako orędownik pokoju, a także obrońca praw człowieka i praw narodów do wolności. Prowadził dialog z innymi wyznaniami. Działał na rzecz tolerancji religijnej. Sprzeciwiał się aborcji i eutanazji. Domagał się zniesienia kary śmierci. W celu zbliżenia Kościoła do ludzi zapoczątkował wiele inicjatyw społeczno-religijnych, m.in. Światowe Dni Młodzieży. Nazywany papieżem pielgrzymem, odwiedził 129 krajów na wszystkich kontynentach. Kilkakrotnie gościł w Polsce. Ogłosił nowy kodeks prawa kanonicznego (1983 r.) i *Katechizm Kościoła katolickiego* (1992 r.). Napisał kilkanaście encyklik. Był autorem wielu książek (m.in. *Pamięć i tożsamość*). Kanonizowany (ogłoszony świętym) w 2014 r.

W skrócie

- Polityka gospodarcza E. Gierka. Inwestycje finansowane z zachodnich kredytów. Kryzys od połowy dekady. Groźba bankructwa państwa.
- Czerwiec 1976 – protesty robotników w Radomiu, Płocku i Ursusie.
- 1976–1979 – powstanie różnych ugrupowań opozycyjnych (m.in. KOR, ROPCiO, Konfederacji Polski Niepodległej, Ruchu Młodej Polski).
- Działalność opozycji: wydawnictwa drugiego obiegu, prasa konspiracyjna, latający uniwersytet, akcje protestacyjne.
- 16 października 1978 r. – wybór K. Wojtyły na papieża. Czerwiec 1979 r. – pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski.

Czy już umiesz?

1. Jak zmienił się standard życia Polaków za rządów Gierka?
2. Omów przyczyny kryzysu gospodarczego w drugiej połowie lat 70. XX w.
3. Jaki jest związek między protestami robotniczymi w czerwcu 1976 r. a powstaniem Komitetu Obrony Robotników?
4. Wymień formy działalności opozycji w drugiej połowie lat 70. XX w.
5. Jaką rolę w opozycji demokratycznej odgrywali studenci i intelektualiści?
6. Napiszcie w grupach listę działań, które należałoby przeprowadzić, aby uchronić Polskę przed kryzysem gospodarczym w latach 70. XX w.
7. Wyjaśnij, jakie znaczenie dla Polaków miały wybór Karola Wojtyły na papieża i pielgrzymka Ojca Świętego do Polski w 1979 r.

Wymień dwie inwestycje, które poczyniono w twojej najbliższej okolicy w dekadzie Gierka.

Plac Piłsudskiego w Warszawie



Plac Piłsudskiego w Warszawie, czyli dawny plac Zwycięstwa, to ważne miejsce pamięci narodowej. Znajduje się tu Grób Nieznanego Żołnierza, wzniesiony w 1925 r. pod arkadami Pałacu Saskiego (zburzonego przez hitlerowców), a także pomnik Józefa Piłsudskiego, odsłonięty w 1995 r. Pierwszą pielgrzymkę Jana Pawła II do Polski upamiętnia krzyż papieski. W 2018 r. odsłonięto też pomniki Lecha Kaczyńskiego i Ofiar Tragedii Smoleńskiej 2010 roku.

8

O języku komunistycznej nowomowy

Wspólną cechą totalitarnych dyktatur było i jest wykorzystywanie środków masowego przekazu do manipulowania ludźmi i nastrojami społecznymi. Nie inaczej było w powojennej Polsce. Propaganda używała swoistego języka określanego jako nowomowa. Za jego pomocą kreowała rzeczywistość, która miała być zgodna z założeniami komunistycznej ideologii. Zabiegami powszechnie stosowanymi w propagandowym przekazie było przemilczanie, naginanie faktów i kreowanie fałszywej wersji historii.

Pochodzenie terminu nowomowa

Termin nowomowa wywodzi się z powieści *Rok 1984* angielskiego pisarza **George'a Orwella** [czyt. dżordża orłela]. Książka została wydana w 1949 r. W PRL była zakazana. Orwell ukazał w niej państwo, którym rządzi wszechpotężna Partia. Na jej czele stoi Wielki Brat. Władza opiera się na terrorze i całkowitej kontroli obywateli. Manipulacja językiem pozwala opanować nawet sferę myśli i wartości. W powieści Orwella na przykład resort propagandy nosi nazwę Ministerstwa Prawdy. W przestrzeni publicznej powszechnie obecne są hasła typu: *wolność to Niewola*, *ignorancja to Siła*. Praca głównego bohatera polega zaś na „poprawianiu" archiwalnych artykułów prasowych, z których wymazuje się fakty niewygodne dla władz.



Nasza ojczyzna stanowi niezawodne ogniwo wspólnoty socjalistycznej – głównej siły postępu i pokoju w świecie, źródła nadziei całej ludzkości.

Źródło: Przemówienie Edwarda Gierka z 1 maja 1974 r.



LUDZIE PRACY ZAWSZE Z PARTIĄ



Jeden z wielu „spontanicznych" wieców załóg robotniczych, który miał potępiać uczestników protestów marcowych w 1968 r. W rzeczywistości za organizowanie tego typu akcji propagandowych odpowiadały władze.

Mały słowniczek nowomowy

Bratnia pomoc – interwencja wojsk Układu Warszawskiego w celu stłumienia powstania węgierskiego i praskiej wiosny.

Chuligani, prowokatorzy, warchoły – studenci i robotnicy domagający się swoich praw.

Demokracja ludowa – totalitarny ustrój komunistyczny.

Dywersja ideologiczna – głoszenie innych poglądów niż te, które ma partia.

Eskalatorzy konfliktu – opozycja demokratyczna.

Przejściowe trudności gospodarcze – permanentny kryzys ekonomiczny.

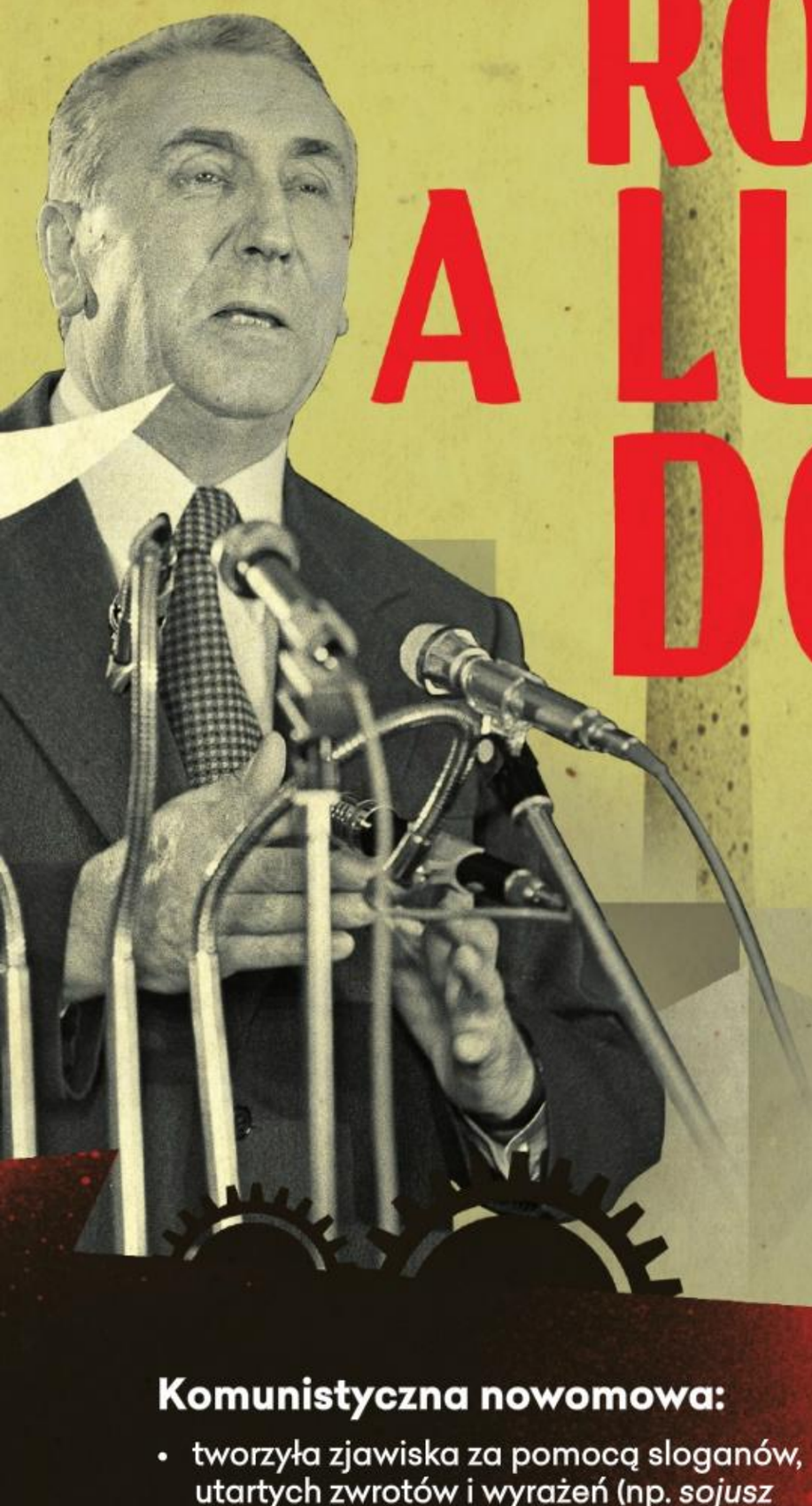
Przerwa w pracy, przestój – strajk robotniczy.

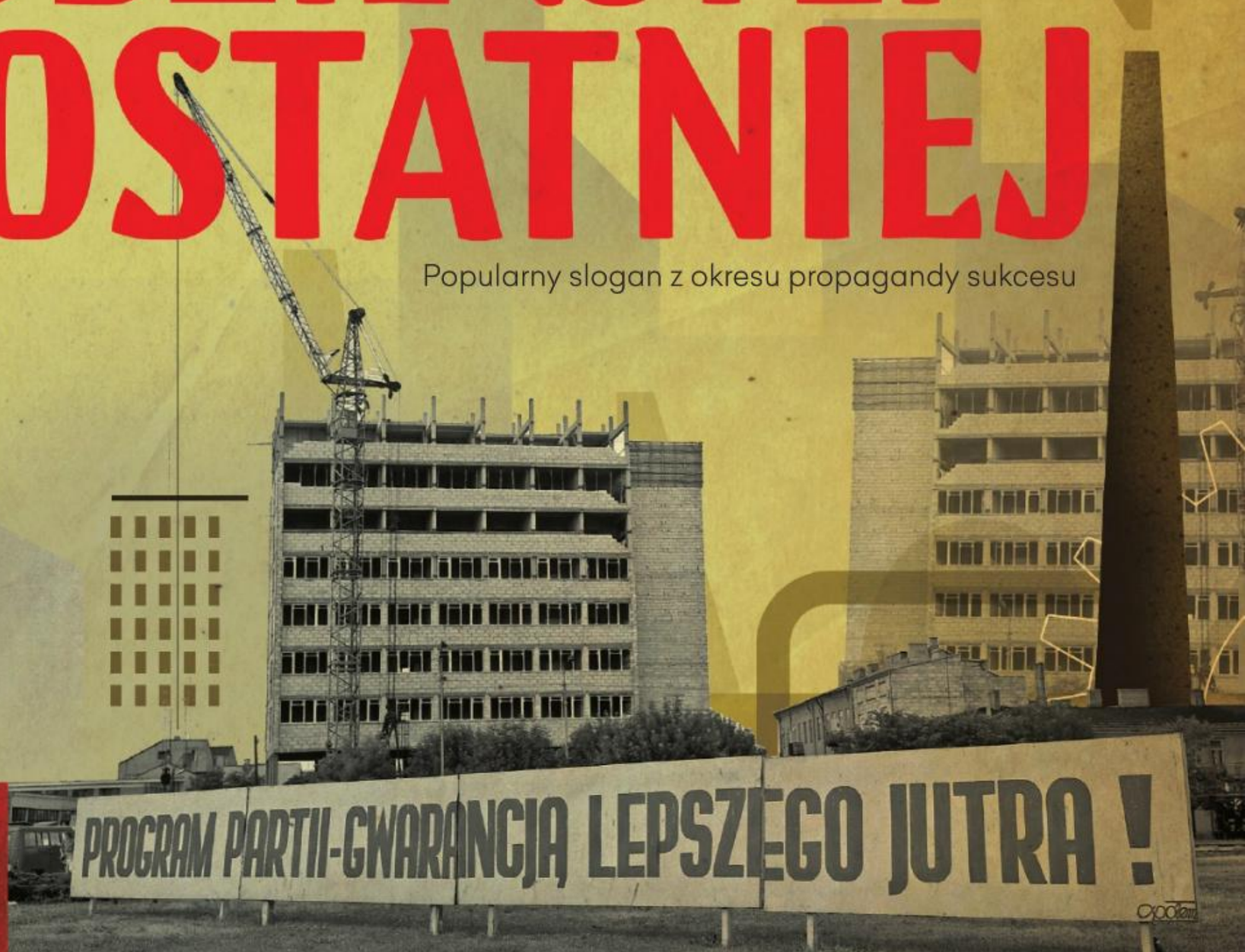
Służba Bezpieczeństwa – organizacja powołana w celu represjonowania społeczeństwa.

Władza ludowa – dyktatura PZPR.

ABY POLSKA ROSŁA W SIŁĘ A LUDZIE ŻYLI DOSTATNIEJ

Popularny slogan z okresu propagandy sukcesu



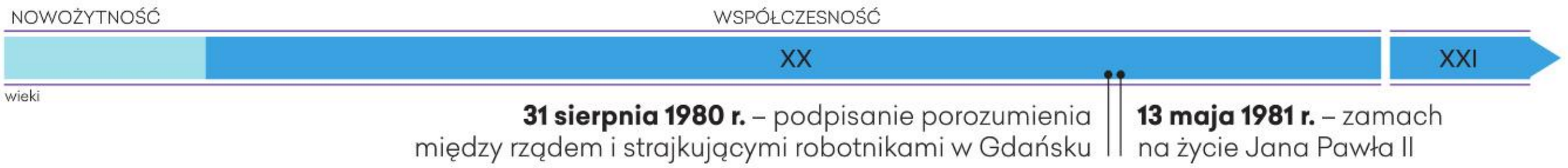


Komunistyczna nowomowa:

- tworzyła zjawiska za pomocą sloganów, utartych zwrotów i wyrażeń (np. *sojusz robotniczo-chłopski*, *socjalistyczny postęp*),
- narzucała wartości i domagała się posłuszeństwa wobec władz,
- posługiwała się jasnymi i prostymi komunikatami, które nie miały niczego wspólnego z prawdą,
- tworzyła iluzję jedności celów PZPR i Polaków,
- wykazywała się absurdalną akceptacją poczynań partii i bezmyślną krytyką przeciwników ustroju,
- wypaczała znaczenie wyrazów na potrzeby ideologii.

1. Odszukaj w zamieszczonych materiałach przejawy nowomowy.
2. Nowomowa narzucała ocenę poszczególnych zjawisk według schematu dobry – zły. Jak myślisz, dlaczego?
3. Przyjrzyj się twarzom i postawom osób utrwalonych na fotografii wiecu w 1968 r. Czy robotnicy wyrażają nastrój, który koresponduje z hasłami zamieszczonymi na transparentach?
4. W latach 70. XX w. władze PRL uprawiały propagandę sukcesu. Co oznacza ten termin? Odszukaj przykład propagandy sukcesu na zdjęciach.
5. Obejrzyj w internecie fragment „Dziennika Telewizyjnego”. Porównaj jego przekaz ze współczesnym serwisem informacyjnym. Jakie dostrzegasz podobieństwa i różnice?

5.4 Sierpień 1980 i Solidarność



Podejmij temat

- Przedstaw przyczyny protestów społecznych w 1956, 1968, 1970 i 1976 r. Scharakteryzuj postawę władz wobec nich.



Zima stulecia



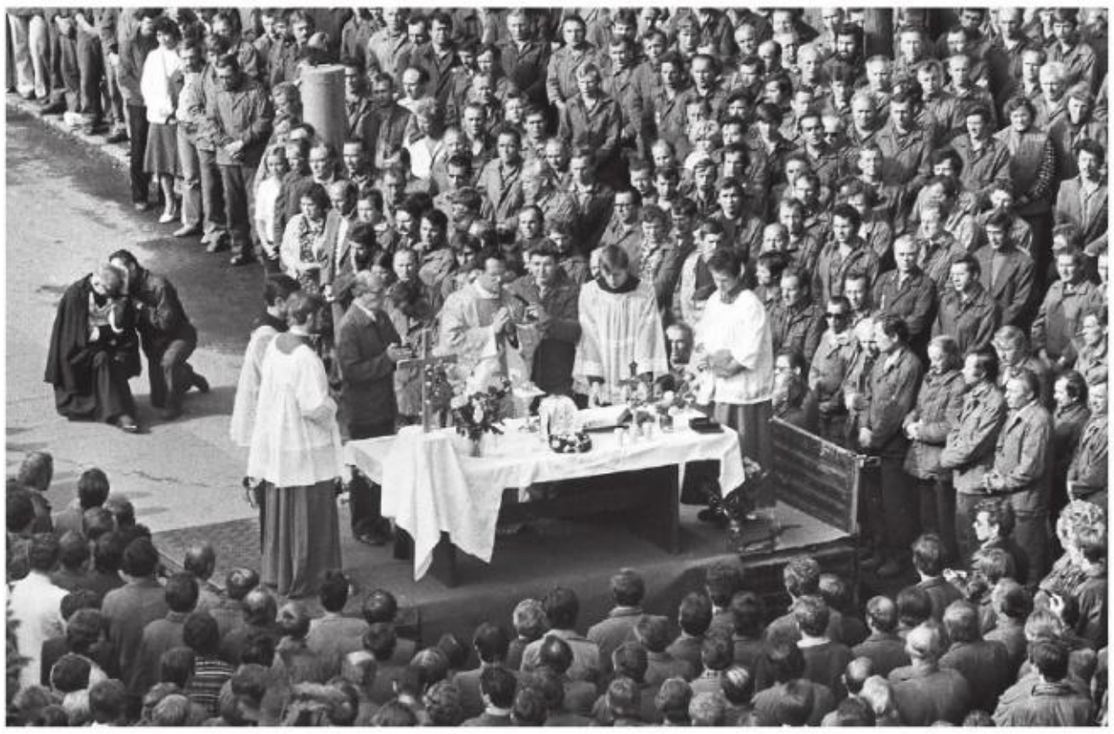
Stoczniowców wsparli członkowie KOR, Ruchu Młodej Polski i innych organizacji opozycyjnych. Na terenie Stoczni Gdańskiej organizowali oni między innymi druk ulotek z listą 21 postulatów i wezwaniem do solidarności ze strajkującymi. Opozycyjni emisariusze rozpowszechniali je w całej Polsce. Dzięki ich poświęceniu – pomimo blokady Trójmiasta przez władze – informacje o strajku szybko się rozpowszechniały. Na zdjęciu: zrzucanie ulotek z bramy Stoczni Gdańskiej.

Wybuch niezadowolenia

Sytuacja gospodarcza Polski pod koniec lat 70. była dramatyczna. W sklepach brakowało podstawowych artykułów i leków. Ludzie stali godzinami w kolejkach, żeby cokolwiek kupić. Słabość systemu obnażyła wyjątkowo mroźna zima 1978/1979 r. – zwana **zimą stulecia**. Zakłady produkcyjne i transport zostały sparaliżowane przez śnieg i mróz. Kilkugodzinne przerwy w dostawach prądu przyczyniały się do zastojów w produkcji. Rosło niezadowolenie społeczne, którego skalę pokazały wypadki z lata 1980 r. Dnia 1 lipca władze wprowadziły podwyżki cen na mięso i wędliny oraz zawyżyły normy pracy. W odpowiedzi robotnicy zaczęli organizować strajki, m.in. na Lubelszczyźnie. Władze doszły jednak do porozumienia ze strajkującymi. Komunistom wydawało się, że sytuacja została opanowana.

Dnia 14 sierpnia 1980 r. rozpoczął się strajk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Miał on charakter okupacyjny. Inaczej niż w 1970 r., robotnicy pozostali na terenie zakładu, by nie narażać się na atak ze strony ZOMO lub wojska. Powodem strajku było zwolnienie z pracy suwnicowej i aktywnej działaczki WZZ **Anny Walentynowicz**. Stoczniowcy żądali przywrócenia jej do pracy. Postulowali też, by przyjąć z powrotem elektryka i współpracownika KOR **Lecha Wałęsę**, który kilka lat wcześniej został usunięty ze stoczni za krytykę władz. Robotnicy domagali się ponadto podwyżek płac i upamiętnienia ofiar Grudnia 1970. Sam Wałęsa szybko przedostał się do stoczni. Na prośbę robotników stanął na czele komitetu strajkowego. Do strajku przystąpiły niemal wszystkie większe zakłady w regionie. Dnia 16 sierpnia 1980 r. w Stoczni Gdańskiej zawiązano **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy** (w skrócie: **MKS**) do kierowania akcją. Skupiał on przedstawicieli 500 załóg. Przywódcą MKS został Wałęsa, który cieszył się dużym autorytetem wśród robotników. Oprócz gdańskiego uformował się MKS w Stoczni Szczecińskiej im. Warskiego. Reprezentował on strajkujących z Pomorza Zachodniego.

W nocy z 17 na 18 sierpnia gdański MKS sformułował **21 postulatów**. Najważniejszym z nich było utworzenie niezależnych związków zawodowych.



Na prośbę strajkujących do stoczni przybyli księża, którzy spowiadali robotników i odprawiali msze św. Powyżej: msza celebrowana przez ks. Henryka Jankowskiego, proboszcza pobliskiej parafii. Robotników licznie wspierali także artyści.



Mieszkańcy Gdańska solidaryzowali się ze stoczniowcami. Przynosili im żywność i ciepłą odzież. Tłumnie zbierali się pod bramą, by uniemożliwić władzom użycie siły wobec strajkujących robotników.

Porozumienia sierpniowe

Na polecenie władz do Gdańska udał się wicepremier Mieczysław Jagielski, który podjął rozmowy z MKS. Robotników wsparli w nich intelektualiści. Utworzyli komisję ekspertów, na której czele stanął **Tadeusz Mazowiecki**. Przedstawiciele rządu zaakceptowali większość z 21 postulatów. Największe targi dotyczyły utworzenia niezależnych związków zawodowych. W obawie przed utratą monopolu na władzę komuniści długo nie chcieli zaakceptować tego żądania. Ustąpili dopiero wówczas, gdy akcja strajkowa rozszerzyła się na kolejne regiony kraju. W geście solidarności z Gdańskiem i Szczecinem zastrajkowali między innymi robotnicy z Huty im. Lenina w krakowskiej dzielnicy Nowa Huta, Zakładów im. Cegielskiego w Poznaniu, warszawskich Zakładów Mechanicznych „Ursus" oraz kopalni jastrzębskich. We Wrocławiu powstał MKS, który poparł 21 postulatów. W całej Polsce strajkujących wsparło wielu późniejszych czołowych działaczy Solidarności, m.in. Henryk Wujec, Zbigniew Janas, Zbigniew Bujak i Władysław Frasyniuk.

Dnia **31 sierpnia 1980 r.** w sali BHP Stoczni Gdańskiej doszło do historycznej chwili. Lech Wałęsa i Mieczysław Jagielski podpisali porozumienie, które zawierało obietnicę powołania niezależnych samorządnych związków zawodowych. Dzień wcześniej podobne porozumienie z rządem podpisał szczeciński MKS, a 3 września – strajkujący robotnicy w Kopalni Węgla Kamiennego „Manifest Lipcowy" w Jastrzębiu-Zdroju.

W kolejnych miesiącach robotnicy podjęli decyzję o powołaniu jednego ogólnokrajowego związku. Został on zarejestrowany 10 listopada 1980 r. jako **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"** (w skrócie: **NSZZ „Solidarność"**). Na jego czele stanął Lech Wałęsa.

Porozumienia sierpniowe doprowadziły do odwołania ze stanowisk Edwarda Gierka i jego współpracowników. Stery PZPR objął Stanisław Kania.



Lech Wałęsa 1 i wicepremier Mieczysław Jagielski 2 w trakcie podpisywania porozumień sierpniowych. W sierpniu 1980 r. to i inne zdjęcia ze Stoczni Gdańskiej pojawiały się na czołówkach gazet całego świata.

Ciekawe!

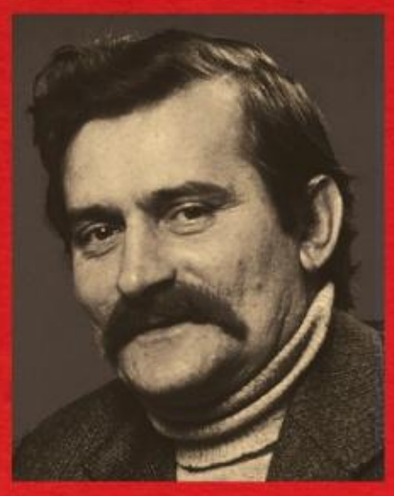
Tuż po zakończeniu negocjacji w Gdańsku władze zaczęły utrudniać realizację postulatów. Twierdziły na przykład, że wolne związki zawodowe można tworzyć tylko w województwach objętych porozumieniami. Dopiero 11 września 1980 r. strajkujący robotnicy Huty Katowice wynegocjowali, że porozumienie gdańskie obowiązuje na terenie całego kraju. Otworzyło to drogę do powołania jednego związku ogólnopolskiego.

Ludzie Solidarności

Solidarność współtworzyły wybitne indywidualności. Dziś ludzie ci często znajdują się po różnych stronach politycznego sporu. W 1980 r. działali razem we wspólnej sprawie.

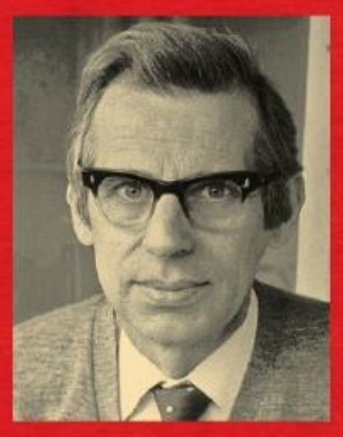


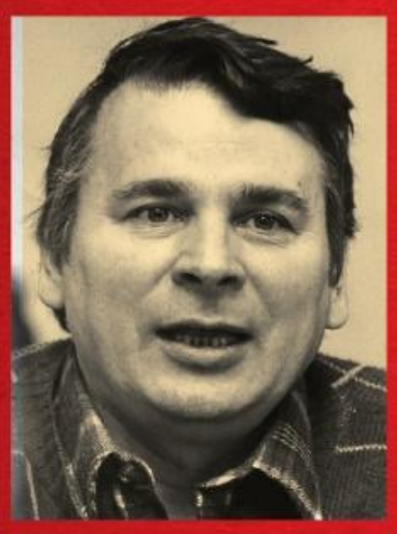
Anna Walentynowicz (1929–2010) – działaczka WZZ, członkini MKS, współzałożycielka NSZZ „Solidarność". Już w latach 50. XX w. zabiegała o poszanowanie praw pracowników. W sierpniu 1980 r., pięć miesięcy przed osiągnięciem wieku emerytalnego, została dyscyplinarnie zwolniona z pracy w Stoczni Gdańskiej. Inicjatorka licznych protestów w latach 80. XX w. Zginęła w katastrofie lotniczej w Smoleńsku 10 kwietnia 2010 r.



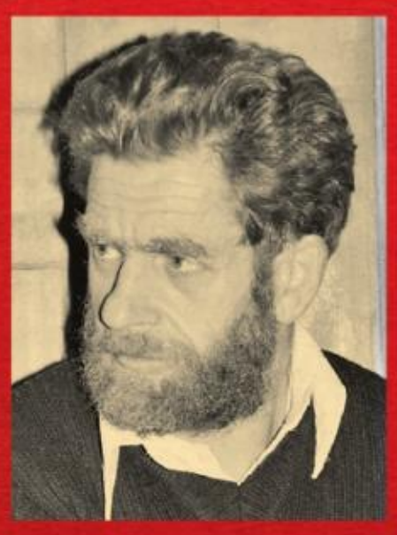
Lech Wałęsa (ur. 1943 r.) – działacz WZZ, niekwestionowany przywódca strajku w Stoczni Gdańskiej w 1980 r. Pierwszy przewodniczący Solidarności. W latach 80. XX w. był zwolennikiem ugodowej polityki wobec władz. Chciał uniknąć konfrontacji z komunistami. Obawiał się, że doprowadzi ona do rozlewu krwi. Internowany w stanie wojennym (1981–1983). W 1983 r. został uhonorowany Pokojową Nagrodą Nobla. Uczestnik obrad Okrągłego Stołu (1989 r.). W latach 1990–1995 prezydent Polski.

Wiesław Chrzanowski (1923–2012) – polityk i prawnik. Podczas II wojny światowej walczył w AK i brał udział w powstaniu warszawskim. W PRL więziony z powodów politycznych. Od lat 60. XX w. współpracował z prymasem Stefanem Wyszyńskim. Doradzał gdańskiemu MKS w sierpniu 1980 r. Współautor – m.in. z Janem Olszewskim – statutu NSZZ „Solidarność". W odrodzonej Polsce minister sprawiedliwości (1991 r.) i marszałek sejmu (1991–1993).





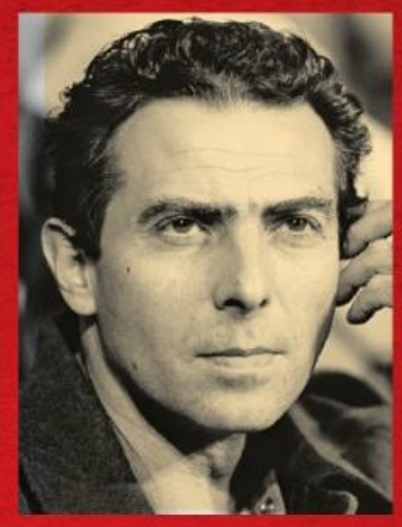
Bogdan Borusewicz (ur. 1949 r.) – członek KOR, współzałożyciel WZZ. W sierpniu 1980 r. był głównym inicjatorem i współorganizatorem strajku w obronie zwolnionej Anny Walentynowicz. W latach 80. XX w. działał we władzach podziemnej Solidarności. Internowany i więziony. W wolnej Polsce marszałek senatu (2005–2015).



Andrzej Gwiazda (ur. 1935 r.) – działacz WZZ, członek MKS w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r. Wiceprzewodniczący NSZZ „Solidarność". Przeciwnik ugodowej polityki, której zwolennikiem był Wałęsa. Uważał, że należy wymusić na władzach kolejne ustępstwa, np. poprzez organizowanie dalszych strajków i protestów. Wielokrotnie aresztowany. Internowany w stanie wojennym. W 1989 r. współtworzył NSZZ „Solidarność 80", który skupiał działaczy nieakceptujących postanowień Okrągłego Stołu.

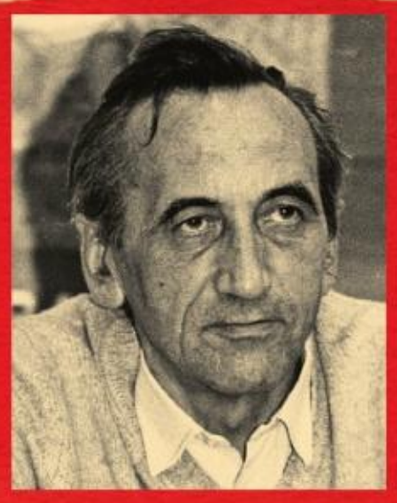


Henryka Krzywonos (ur. 1953 r.) – w sierpniu 1980 r. pracowała jako motornicza w Wojewódzkim Przedsiębiorstwie Komunikacyjnym w Gdańsku. Dnia 15 sierpnia 1980 r. zatrzymała prowadzony tramwaj i przyłączyła się do strajku. Weszła w skład MKS w Gdańsku. W stanie wojennym angażowała się w pomoc internowanym. Represjonowana przez władze. W 2015 r. została wybrana do sejmu.



Karol Modzelewski (1937–2019) – profesor historii. W latach 50. i 60. XX w. członek PZPR. Został usunięty za krytykę partii. Więziony w latach 1964–1967 i 1968–1971. Pomysłodawca nazwy NSZZ „Solidarność". W latach 1980–1981 rzecznik prasowy związku. Internowany w czasie stanu wojennego i więziony. W latach 1989–1991 senator.

Tadeusz Mazowiecki (1927–2013) – polityk i publicysta związany ze środowiskiem Znak. Poseł na sejm w latach 1961–1971 jako reprezentant środowisk katolickich. W sierpniu 1980 r. przewodniczący komisji doradców MKS w Gdańsku. Internowany w stanie wojennym, potem doradca Lecha Wałęsy. Redaktor naczelny „Tygodnika Solidarność". Uczestnik obrad Okrągłego Stołu. W sierpniu 1989 r. został pierwszym niekomunistycznym premierem Polski po II wojnie światowej. Poseł na sejm w latach 1991–2001.





Marian Jurczyk (1935–2014) – przewodniczący MKS w Szczecinie w sierpniu 1980 r. Stanął na czele Zarządu Regionu Pomorze Zachodnie NSZZ „Solidarność". W latach 80. XX w. internowany i więziony. W 1990 r. współtworzył NSZZ „Solidarność 80". W latach 1997–2000 senator. Dwukrotny prezydent Szczecina (kadencje w latach: 1998–2000, 2002–2006).



Jan Olszewski (1930–2019) – adwokat, współpracownik KSS „KOR" i ROPCiO. W latach 70. i 80. XX w. bronił działaczy opozycyjnych w procesach politycznych (m.in. Lecha Wałęsy i Zbigniewa Bujaka). W 1980 r. był ekspertem gdańskiego MKS. W 1988 r. wszedł w skład Komitetu Obywatelskiego przy Przewodniczącym NSZZ „Solidarność", który stanowił ciało doradcze dla delegacji związku w rozmowach z władzami. Uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. Od grudnia 1991 r. do czerwca 1992 r. był premierem Polski.

1. Jakie działania podejmowały w ramach Solidarności ukazane postacie?
2. Wskaż elementy wspólne w życiorysach członków Solidarności.
3. Przygotujcie w parach wywiad historyczny z jedną z ukazanych postaci. Zaprezentujcie go w klasie.



Pierwszy zjazd Solidarności w gdańskiej hali Olivia



Dnia 13 maja 1981 r. na placu Świętego Piotra w Rzymie doszło do wydarzeń, które wstrząsnęły Polską i światem. Turek Mehmet Ali Ağca [czyt. adża] dokonał zamachu na Jana Pawła II. Raniony kulą papież został przetransportowany do kliniki, gdzie uratowano mu życie po sześciogodzinnej operacji. W całej Polsce organizowano modlitwy w intencji Ojca Świętego.

Ruch społeczny Solidarność

Solidarność rozwijała się w imponującym tempie. Przedstawiciele, którzy zjechali we **wrześniu 1981 r.** do Gdańska na pierwszy zjazd delegatów, reprezentowali już ponad dziewięć milionów ludzi. Organizacje związkowe powstawały w całym kraju, niemal we wszystkich przedsiębiorstwach i instytucjach państwowych (prócz wojska i milicji). Do związku przystąpiło blisko milion członków PZPR.

Solidarność szybko stała się czymś więcej niż tylko związkiem zawodowym. Była **masowym ruchem społecznym** działającym na rzecz odrodzenia narodu. Za swój cel uznała przywrócenie niepodległości Polski i stworzenie warunków, w których możliwy będzie swobodny rozwój kultury narodowej. Solidarność odwoływała się do idei *solidarnego społeczeństwa i samorządnej Rzeczypospolitej*. Postulowała wprowadzenie demokratycznych form wyłaniania władz i społecznej kontroli środków masowego przekazu. Opowiadała się za urynkowieniem gospodarki i oddaniem zakładów pracy w ręce samorządów pracowniczych. Solidaryzowała się z robotnikami z innych państw komunistycznych, czego wyrazem było *Posłanie do ludzi pracy Europy Wschodniej*.

Od początku funkcjonowania Solidarności komuniści utrudniali tworzenie lokalnych struktur tej organizacji i represjonowali jej działaczy. Do bulwersujących wydarzeń doszło w **marcu 1981 r.** w Bydgoszczy. Zaproszeni na posiedzenie Wojewódzkiej Rady Narodowej działacze Solidarności zostali dotkliwie pobici przez milicjantów. W całym kraju domagano się osądzenia winnych. Polacy nie zamierzali już tolerować bezprawnych działań SB i MO. Rosła presja na władzę, by przestrzegała praw obywatelskich. Wobec determinacji społeczeństwa komuniści zobowiązali się wyjaśnić sprawę bydgoską. Zgodzili się też na realizację innego postulatu – rejestrację rolniczej Solidarności. Nastąpiło to po długich targach w maju 1981 r.

Uchwała programowa I Krajowego Zjazdu Delegatów NSZZ „Solidarność”

NSZZ „Solidarność” zespala w sobie wiele nurtów społecznych, łączy ludzi o różnych światopoglądach i różnych przekonaniach politycznych i religijnych, niezależnie od narodowości. Złączył nas protest przeciwko niesprawiedliwości, nadużyciom władzy i zmonopolizowaniu prawa do określenia i wyrażania dążeń całego narodu. […]

Jesteśmy jednak siłą zdolną nie tylko do protestu, lecz siłą, która odwołuje się do wspólnych wartości ludzkich. U podstaw działania stać musi poszanowanie człowieka. Państwo ma służyć człowiekowi, a nie panować nad nim; organizacja państwowa ma służyć społeczeństwu i nie może być utożsamiona z jedną partią polityczną. […]

Solidarność, określając swe dążenia, czerpie z wartości etyki chrześcijańskiej, z naszej tradycji narodowej oraz z robotniczej i demokratycznej tradycji świata pracy. Nowym bodźcem do działania jest dla nas encyklika o pracy ludzkiej Jana Pawła II. Solidarność jako masowa organizacja ludzi pracy jest także ruchem moralnego odrodzenia narodu. […]

Źródło: http://www.solidarnosc.org.pl, dostęp: 27.05.2021 r.

Jakie ważne przesłanie starali się zawrzeć twórcy zacytowanego dokumentu?

W latach 1980 i 1981 przez całą Polskę przetoczyły się fale protestów i strajków. Wywołała je polityka władz i pogarszająca się sytuacja życiowa ludności. Wiosną 1981 r. rząd wprowadził kartki na mięso, masło, mąkę, ryż i kaszę. Kryzys zaopatrzenia był coraz dotkliwszy. Problemy dotyczyły nawet realizacji przydziałów kartkowych.

Pomimo napiętej sytuacji jesień 1980 r. i cały następny rok były czasem względnej swobody. Trwał **„karnawał Solidarności”**. Polacy wreszcie mogli głośno wyrażać swoje opinie i poglądy na temat sytuacji w PRL. Zastanawiali się, jak wyprowadzić kraj z kryzysu. W Polsce ukazywało się kilka niezależnych czasopism (m.in. „Tygodnik Solidarność” – organ prasowy związku). Stopniowo rosły oczekiwania społeczne. Część środowisk opozycyjnych – również grupa działaczy wewnątrz Solidarności – zaczęła głośno domagać się głębszych zmian ustrojowych i dążyła do konfrontacji z władzą. Ostatecznie przewagę w związku zdobyła grupa umiarkowanych działaczy z Wałęsą na czele. W obawie przed użyciem siły przez PZPR łagodzili oni akcje protestacyjne i strajkowe. Stosunek komunistów do Solidarności nie pozostawiał jednak złudzeń. Władze nie zamierzały tolerować niezależnej od siebie organizacji. Rozpoczęły przygotowania do jej zniszczenia.

W skrócie

- Sierpień 1980 – strajk w Stoczni Gdańskiej i innych zakładach w kraju. Powstanie MKS z L. Wałęsą na czele. Sformułowanie 21 postulatów.
- 31 sierpnia 1980 r. – podpisanie porozumień między rządem a gdańskim MKS. Zgoda władz na utworzenie wolnych związków zawodowych.
- Jesień 1980 r. – powstanie NSZZ „Solidarność”.
- Cele Solidarności: obrona interesów ludzi pracy, suwerenność narodowa, swobodny rozwój kultury polskiej.

Czy już umiesz?

1. Streść przebieg wydarzeń, do których doszło w Stoczni Gdańskiej w sierpniu 1980 r. Przygotuj komunikat prasowy na ten temat.
2. Oceń znaczenie podpisania porozumień sierpniowych.
3. Co oznacza skrót NSZZ w nazwie NSZZ „Solidarność”? Wyjaśnij znaczenie poszczególnych wyrazów i całego wyrażenia.
4. Przedstaw cele Solidarności. Oceń możliwość ich zrealizowania w ówczesnych warunkach politycznych.
5. Scharakteryzuj stosunek komunistów do Solidarności po 1980 r.
6. Wyjaśnij, co określano jako „karnawał Solidarności”.

Ciekawe!

Związek Sowiecki z niepokojem obserwował napiętą sytuację w Polsce w 1981 r. Do dziś trwają spory historyków, czy Sowieci zamierzali wkroczyć do Polski, by zdławić ruch Solidarności, czy nie. W świetle dokumentów, które dziś znamy, taka interwencja wydaje się mało prawdopodobna. Obawy przed ich wkroczeniem były jednak w społeczeństwie bardzo poważne.

Europejskie Centrum Solidarności



W bliskim sąsiedztwie Stoczni Gdańskiej znajduje się Europejskie Centrum Solidarności utworzone w 2007 r. Można w nim zobaczyć pamiątki związane z Sierpniem 1980, w tym słynną tablicę z postulatami związkowców. Centrum prowadzi ożywioną działalność naukową i kulturalną.

Poszukaj informacji o członkach Solidarności związanych w latach 80. XX w. z twoim miastem lub regionem. Napisz biogramy dwóch z nich.

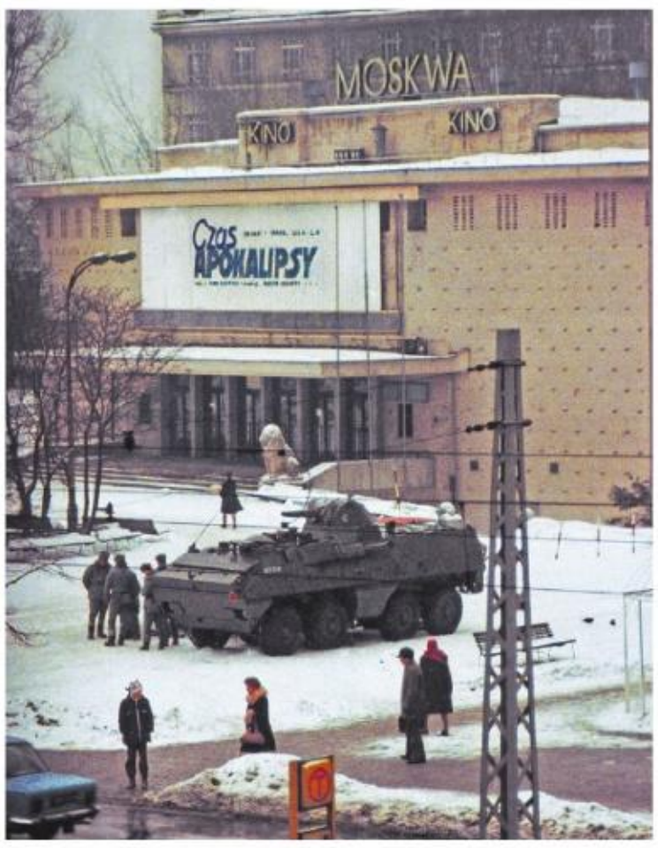
Poszukaj w internecie 21 postulatów. Przeanalizuj je. Wskaż żądania o różnym charakterze: polityczne, ekonomiczne, socjalne.

5.5 Stan wojenny



Podejmij temat

- Wyjaśnij, czym była Solidarność. Jakie cele przed sobą stawiała?
- Czy Solidarność stanowiła zagrożenie dla PZPR w sensie politycznym?



Dnia 13 grudnia 1981 r. Polacy zostali kompletnie zaskoczeni obrotem wypadków i całkowicie zdezorientowani. Wiele osób było przekonanych, że wybuchła wojna. Wrażenie to potęgowały czołgi i transportery opancerzone na ulicach miast. Obecność wojska i brak łączności skutecznie oddziaływały na społeczeństwo, wywołując w nim strach. Powyżej: słynne zdjęcie Chrisa Niedenthala [czyt. krisa nidentala] z 13 grudnia 1981 r. Stało się ono symbolem stanu wojennego.

Co przedstawia fotografia? Odczytaj jej symbolikę.

Ku konfrontacji

Jesienią 1981 r. I sekretarzem KC PZPR został gen. **Wojciech Jaruzelski**. Pełnił jednocześnie funkcje premiera i ministra obrony narodowej. Generał był zwolennikiem siłowej rozprawy z Solidarnością. Jako zwierzchnik Wojska Polskiego przygotowywał się do konfrontacji od kilku miesięcy. Miał w tym względzie pełne poparcie przywódcy ZSRS Leonida Breżniewa.

W nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Wojsko Polskie, SB i MO zajęły siedziby Solidarności, ośrodki radiowe i telewizyjne oraz centra łączności. W całym kraju przerwano łączność telefoniczną oraz programy radiowy i telewizyjny. Kilka tysięcy działaczy Solidarności zostało internowanych, w tym przewodniczący związku Lech Wałęsa. Zatrzymanym nie postawiono zarzutów. Przebywali w miejscach odciętych od świata pod stałym nadzorem służb. Ich rodziny nie wiedziały, gdzie się oni znajdują, ani co się z nimi dzieje.

O świcie w niedzielę **13 grudnia 1981 r.** wyemitowano przemówienie Jaruzelskiego. Generał ogłosił w nim wprowadzenie **stanu wojennego**. Władzę w kraju przejął nowy organ – Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego (w skrócie: WRON).

W dniu wprowadzenia stanu wojennego poinformowano Polaków o obostrzeniach. Władze ograniczyły swobody obywatelskie. Zakazały strajków i protestów. Zapowiedziały też surowe kary za stawianie oporu. Ustanowiono godzinę milicyjną od 22.00 do 6.00. W czasie jej trwania nie wolno było poruszać się po mieście bez specjalnej przepustki. Zamknięto granice kraju. Ocenzurowano przesyłki pocztowe. Na kilka tygodni odwołano lekcje w szkołach. Zawieszono działalność czasopism i organizacji społecznych.

Wprowadzenie stanu wojennego spotkało się z ostrą reakcją Stanów Zjednoczonych. Ówczesny prezydent USA Ronald Reagan [czyt. regan] nałożył sankcje gospodarcze na Polskę i ZSRS. Podobnie uczyniły Francja i RFN. W geście solidarności z Polakami społeczeństwa tych państw zaczęły organizować dla naszych rodaków pomoc charytatywną.

Celem wprowadzenia stanu wojennego było utrzymanie ustroju komunistycznego w kraju. Za wszelką cenę chciano zniszczyć Solidarność – organizację, która zagrażała wszechwładzy PZPR. W konsekwencji doszło do delegalizacji związku, co formalnie nastąpiło w 1982 r. Wprowadzenie stanu wojennego zakończyło pierwszy okres działalności legalnej Solidarności i przekreśliło szansę na przeprowadzenie zmian ustrojowych w Polsce. Na długie lata oddaliło możliwość porozumienia władz z opozycją.

Kopalnia Wujek

Pomimo kategorycznego zakazu strajków w pierwszych dniach stanu wojennego stanęło kilkaset zakładów pracy. W wielu miejscach zostały one spacyfikowane przez wojsko i oddziały ZOMO, które użyły przeciwko robotnikom pałek, gazu łzawiącego i petard. Z podobną bezwzględnością tłumiono demonstracje. Do tragicznych wydarzeń doszło **16 grudnia 1981 r.** w kopalni Wujek w Katowicach. Strajkujący górnicy starli się z ZOMO. Aby złamać opór robotników, zomowcy otworzyli ogień. Zginęło dziewięciu górników.





Wydarzenia w kopalni Wujek pokazały determinację władz. Komuniści nie wahali się użyć najbardziej radykalnych środków, by złamać opór. Po lewej stronie: pacyfikacja kopalni 16 grudnia 1981 r. (zdjęcie archiwalne). Po prawej stronie: ranny górnik podczas starć – kadr z filmu *Śmierć jak kromka chleba* w reżyserii Kazimierza Kutza [czyt. kuca] z 1994 r.



Wojciech Jaruzelski (1923–2014)

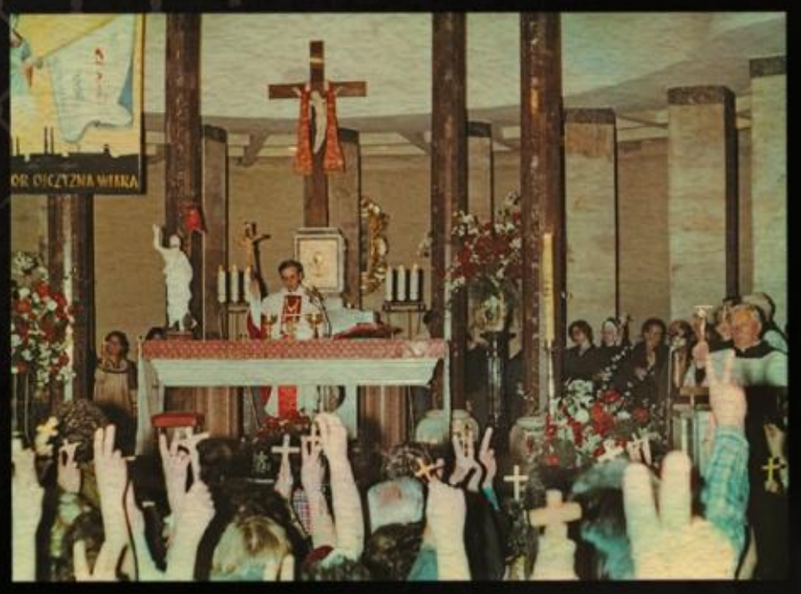
– generał, działacz PZPR. Wychował się w tradycyjnej polskiej rodzinie, ziemiańskiej i katolickiej. Wraz z nią był deportowany w czasie II wojny światowej przez Sowietów na Syberię. Wstąpił do polskich formacji wojskowych tworzonych przez ZSRS na wschodzie. Przeszedł szlak bojowy z I Armią Wojska Polskiego. Brał udział w walkach z UPA i oddziałami podziemia. Współpracował z Informacją Wojskową – osławioną wojskową policją polityczną. Szybko wspiął się na wysokie stanowiska w Wojsku Polskim. W latach 1968–1983 sprawował funkcję ministra obrony narodowej. Odpowiadał za czystki antysemickie w wojsku w 1968 r. Nadzorował udział polskich żołnierzy w tłumieniu protestów społecznych w Czechosłowacji. Wydał rozkaz strzelania do robotników w 1970 r. Jesienią 1981 r. objął kierownictwo w PZPR (funkcję tę sprawował do 1989 r.). Dnia 13 grudnia 1981 r. wprowadził stan wojenny i stanął na czele WRON. W latach 80. XX w. piastował najważniejsze urzędy państwowe: premiera (1981–1985) oraz przewodniczącego Rady Państwa (1985–1989). W 1989 r. został prezydentem Polski na mocy porozumień Okrągłego Stołu. Był jednym z inicjatorów zawarcia ugody z opozycją, jednak z zachowaniem władzy PZPR. Opowiadał się za liberalizacją polityki przez partię.

Podziemne społeczeństwo

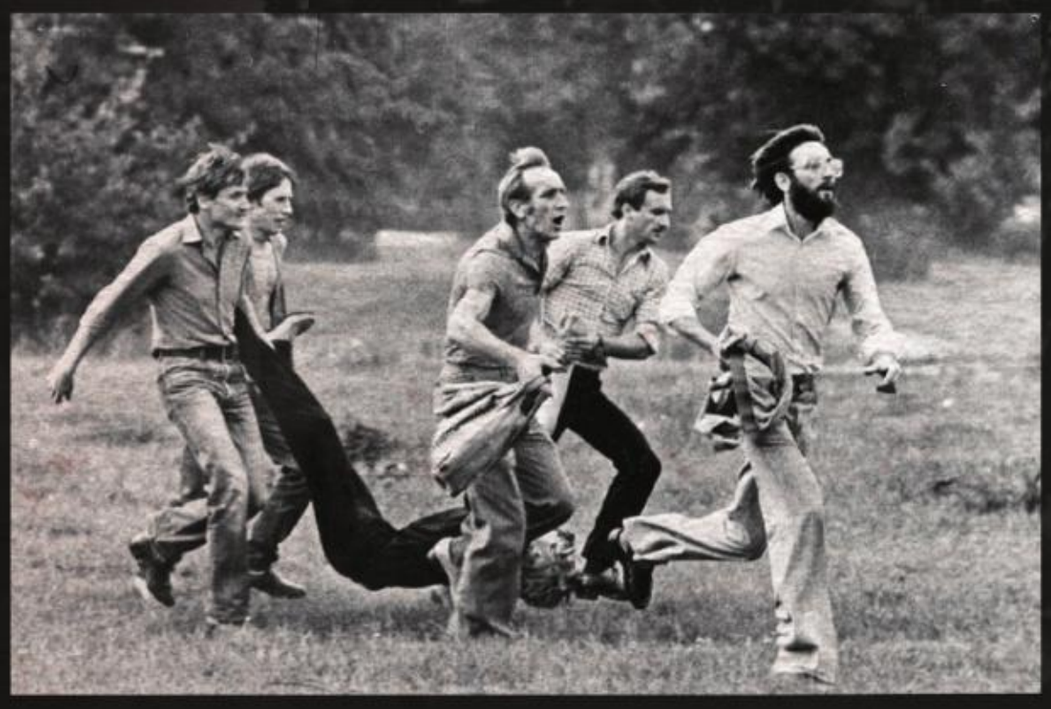
Od wprowadzenia stanu wojennego aż do końca lat 80. XX w. Solidarność i inne organizacje opozycyjne funkcjonowały w podziemiu. Pomimo grożących kar w działalność zaangażowało się wiele osób. Organizacje związkowe powstawały w zakładach pracy. Rozwijała się konspiracja wśród studentów i młodych ludzi. Podziemne stowarzyszenia udzielały pomocy represjonowanym i prowadziły działania informacyjne. Starały się też podtrzymywać ducha oporu w społeczeństwie. W tym celu kolportowano niezależną prasę, broszury i ulotki. Organizowano też manifestacje.



W podziemiu rozwijały się oświata i niezależna kultura. Prowadzono tajne lekcje. Wydawano książki. Organizowano spektakle teatralne i koncerty. Dzięki pomocy Kościoła funkcjonował na przykład Teatr Ósmego Dnia z Poznania.



Uczestnicy protestów, wierni w kościołach i uczestnicy imprez kulturalnych składali palce w literę V. Jest to gest **victorii (zwycięstwa)**. Stał się on symbolem oporu. Powyżej: msza św. w intencji Ojczyzny odprawiana przez ks. Jerzego Popiełuszkę (więcej na s. 194 i 195). Poniżej: uczestnicy pogrzebu Grzegorza Przemyka – maturzysty śmiertelnie pobitego przez funkcjonariuszy MO w 1983 r.



W rocznice ważnych wydarzeń organizowano protesty uliczne. Największe odbyły się 31 sierpnia 1982 r. w 66 miastach Polski. Wzięło w nich udział kilkadziesiąt tysięcy ludzi w różnym wieku. W wyniku starć z milicją zginęło kilka osób. Na zdjęciu: ewakuacja rannego w Lubinie.



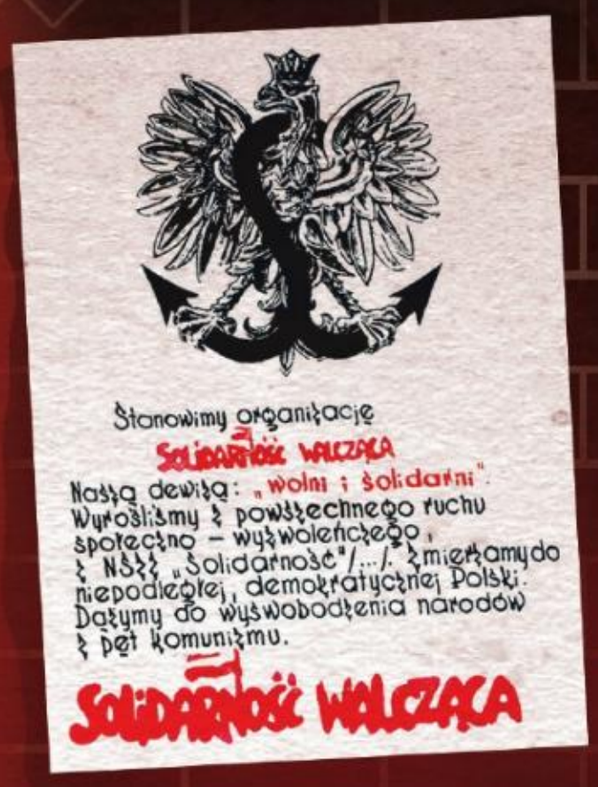
Symbolem oporu przeciwko władzy stał się rezystor, czyli opornik – niewielki element obwodów elektrycznych. Noszono go w widocznym miejscu na ubraniu.



Znaczki Solidarności – dochodami z ich sprzedaży finansowano działalność ruchu

Z inicjatywy Zbigniewa i Zofii Romaszewskich powstało Radio Solidarność. Od 12 kwietnia 1982 r. nadawało ono nieregularnie kilkunastominutowe audycje. Na zdjęciu: ulotka informacyjna o audycji Radia Solidarność.





Część ugrupowań opozycyjnych nawoływała do zdecydowanego oporu wobec władz, np. poprzez udział w manifestacjach. Jednym z nich była **Solidarność Walcząca**, stawiająca sobie za cel odzyskanie niepodległości. Na jej czele stał Kornel Morawiecki.



Solidarnościowa kartka wielkanocna. Wrona o cechach gen. Jaruzelskiego nawiązuje do skrótu WRON.



O godzinie 19.30, czyli w porze nadawania „Dziennika Telewizyjnego" – głównego serwisu informacyjnego w reżimowej telewizji – ludzie demonstracyjnie wychodzili na spacery. Takie formy oporu stosowali między innymi mieszkańcy Świdnika (świdnickie spacery). Obok: plakat Solidarności.

TELEWIZJA KŁAMIE!

1. Przedstaw postawy Polaków wobec władzy w stanie wojennym. Na czym polegał fenomen oporu społecznego?
2. Poszukaj informacji o celach Solidarności Walczącej i okolicznościach powstania Radia Solidarność. Napisz notatkę na ten temat.
3. Hymnem trwającego w oporze społeczeństwa stała się pieśń *Mury*. Posłuchaj tego utworu w wykonaniu autora jego słów – Jacka Kaczmarskiego. Co symbolizują mury?



Proces małżeństwa Romaszewskich (na zdjęciu: w górnym rzędzie obok milicjanta). Poniżej pierwszy z lewej obrońca oskarżonych – mecenas Jan Olszewski.



Wyrazem uznania dla Solidarności było przyznanie liderowi związku Lechowi Wałęsie **Pokojowej Nagrody Nobla** w 1983 r. Wyróżnienie odebrała Danuta Wałęsa (na zdjęciu).

Polska stanu wojennego

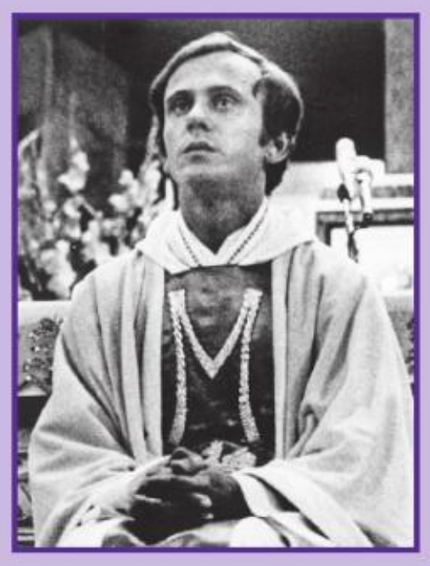
U schyłku 1982 r. w ośrodkach odosobnienia przebywało 10 tysięcy ludzi. Wielu opozycjonistom wytoczono procesy i skazano ich na więzienie. Przed sądem stanęli między innymi Jacek Kuroń, Adam Michnik, Władysław Frasyniuk, Zbigniew i Zofia Romaszewscy. Najwyższy wyrok w procesach doby stanu wojennego – 10 lat więzienia – otrzymała Ewa Kubasiewicz z Wyższej Szkoły Morskiej w Gdyni za rozpowszechnianie ulotek. Kary więzienia otrzymali również przywódcy Konfederacji Polski Niepodległej, w tym Leszek Moczulski. Mnożyły się pobicia. Kilkadziesiąt osób straciło życie. Jedną z ofiar stanu wojennego był 19-letni Piotr Majchrzak. W 1982 r. milicjanci śmiertelnie go pobili za posiadanie opornika. Pod koniec 1982 r., gdy władze uznały, że sytuacja w kraju została opanowana, zawiesiły stan wojenny. Ostatecznie zniesiono go 22 lipca 1983 r. Większość internowanych opuściła ośrodki odosobnienia. Na mocy amnestii więźniowie polityczni odzyskiwali wolność.

Rola Kościoła

Kościół udzielał duchowego i materialnego wsparcia udręczonemu społeczeństwu. Głośno upominał się o przestrzeganie praw i wolności obywatelskich. Stanowił drogę przekazywania niezależnych informacji i opinii. Taką rolę odgrywały na przykład kazania księży, listy Episkopatu Polski czy prasa katolicka. Liczne organizacje kościelne i komitety pomocy internowanym w parafiach organizowały pomoc żywnościową i finansową dla ofiar represji. Rozdzielały wsparcie otrzymywane z zagranicy. Kościół był mecenasem niezależnej kultury – w świątyniach odbywały się spotkania z działaczami Solidarności, przedstawienia teatralne i koncerty (organizowane między innymi w ramach Tygodni Kultury Chrześcijańskiej). Dużą popularnością cieszyły się **msze święte w intencji Ojczyzny**. Gromadziły tysiące wiernych i były manifestacją patriotyzmu. Ponadto przyciągały do Kościoła i wiary wielu ludzi dotychczas obojętnych religijnie. Msze święte celebrowało wielu kapłanów w całym kraju, m.in. ksiądz **Jerzy Popiełuszko**.

W latach 80. XX w. Jan Paweł II odwiedził Polskę dwukrotnie – w 1983 i 1987 r. W kazaniach unikał tematów politycznych – by nie zaogniać sytuacji w kraju. Dodawał jednak Polakom otuchy. Szczególną wymowę miała homilia wygłoszona przez niego na Zaspie w Gdańsku 11 czerwca 1987 r. Papież mówił wówczas o potrzebie solidarności. Na zdjęciu: wierni podczas mszy św. celebrowanej przez papieża na Zaspie.





Jerzy Popiełuszko (1947–1984)

– ksiądz, od 2010 r. błogosławiony Kościoła katolickiego. Pochodził ze wsi Okopy na Podlasiu. Wychował się w wiejskiej rodzinie o silnych tradycjach katolickich i patriotycznych. Święcenia kapłańskie otrzymał w 1972 r. Był duszpasterzem środowisk medycznych i pracował z młodzieżą akademicką. W czasie strajków w 1980 r. pełnił posługę kapłańską w Hucie Warszawa. Tak został kapelanem Solidarności. Po 13 grudnia 1981 r. organizował pomoc charytatywną dla poszkodowanych. Odprawiał msze św. za Ojczyznę w kościele św. Stanisława Kostki na warszawskim Żoliborzu. W kazaniach nawiązywał do katolickiej nauki społecznej. Odnosił się krytycznie do polityki władz. W 1983 r. celebrował pogrzeb maturzysty Grzegorza Przemyka. Mottem misji księdza Popiełuszki stały się słowa św. Pawła: *Zło dobrem zwyciężaj*. Był inwigilowany i szykanowany przez SB. Pomimo tego kontynuował swoją działalność. Dnia 19 października 1984 r., w czasie powrotu z jednego ze spotkań z wiernymi, został uprowadzony przez funkcjonariuszy SB w okolicach Torunia i zamordowany. Wobec ogromnego wzburzenia opinii publicznej komuniści zdecydowali się osądzić i ukarać sprawców.

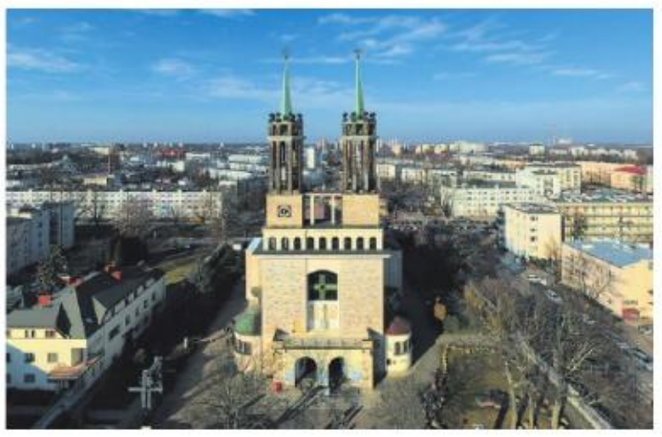
W skrócie

- 13 grudnia 1981 r. – wprowadzenie stanu wojennego przez komunistów z gen. W. Jaruzelskim na czele. Internowanie działaczy Solidarności, ograniczenie swobód obywatelskich.
- Pacyfikacja kopalni Wujek przez ZOMO 16 grudnia 1981 r. Śmierć dziewięciu górników.
- 22 lipca 1983 r. – zniesienie stanu wojennego przez władze.
- Rola Kościoła (wsparcie duchowe, pomoc dla internowanych, msze św. w intencji Ojczyzny, Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej).
- Działalność J. Popiełuszki. Śmierć księdza z rąk oficerów SB w 1984 r.

Czy już umiesz?

1. Podaj powody wprowadzenia stanu wojennego przez gen. Jaruzelskiego. Wymień konsekwencje tej decyzji.
2. Jaki jest związek przyczynowo-skutkowy między powstaniem Solidarności a wprowadzeniem stanu wojennego?
3. Co wydarzyło się w kopalni Wujek w grudniu 1981 r.?
4. Omów znaczenie Kościoła dla funkcjonowania podziemnych organizacji w latach 80. XX w.
5. Jacek Kaczmarski, zwany bardem Solidarności, powiedział, że *sztuka jest jednym ze sposobów porozumiewania się tych, którzy nie mają władzy*. Uzasadnij prawdziwość tego stwierdzenia w odniesieniu do lat 80. XX w.
6. *Jeden dzień z życia w czasie stanu wojennego*. Napisz relację w formie pamiętnika na ten temat.

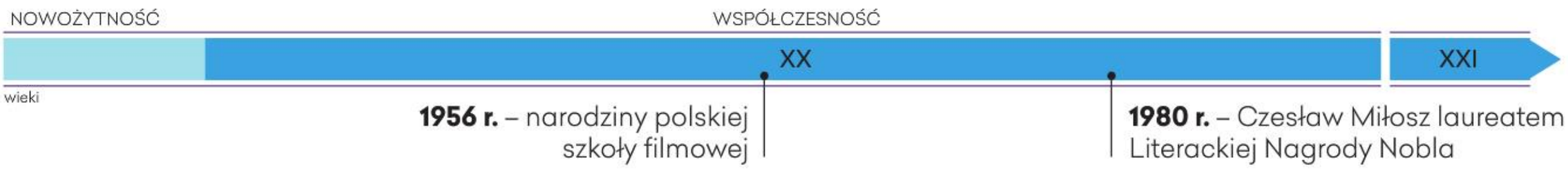
Kościół św. Stanisława Kostki



Kościół św. Stanisława Kostki na Żoliborzu jest miejscem pamięci o wydarzeniach z lat 80. XX w. Pełni też funkcję centrum pielgrzymkowego. Wierni przybywają tu, by odwiedzić grób księdza Jerzego Popiełuszki oraz zobaczyć muzeum poświęcone pamięci kapelana Solidarności.

Zapoznaj się z komentarzami historyków i świadków historii zamieszczonymi na portalach tematycznych Instytutu Pamięci Narodowej i Polskiego Radia dotyczących stanu wojennego. Co łączy te relacje? Jaka ocena tego wydarzenia w nich dominuje?

5.6 Kultura w czasach PRL



Podejmij temat

- Przypomnij cechy socrealizmu. Podaj jego przykłady.



Wielkim osiągnięciem polskiej literatury było przyznanie w 1980 r. **Literackiej Nagrody Nobla** Czesławowi Miłoszowi. Dopiero po tym fakcie jego utwory mogły ukazywać się w kraju. Podlegały jednak cenzurze. Na zdjęciu: Czesław Miłosz (po lewej) odbiera nagrodę z rąk króla Szwecji Karola XVI Gustawa.

Nowa Fala – formacja poetycka młodego pokolenia, która powstała w reakcji na wydarzenia 1968 r. Jej przedstawiciele krytykowali prymitywizm kultury masowej, język propagandy i brak swobody twórczej. Buntowali się przeciwko formom literackim, a także językowym, które obowiązywały w oficjalnym przekazie kultury PRL.

Życie literackie w Polsce

W pierwszych latach po wojnie w literaturze mocno zaznaczyły się motywy wojny i okupacji. Do ważniejszych autorów, którzy opisywali hitlerowski system zagłady, należeli Zofia Nałkowska (*Medaliony*) i Tadeusz Borowski (*Pożegnanie z Marią*). Problem kolaboracji poruszył zaś Stanisław Rembek (*Wyrok na Franciszka Kłosa*). W 1949 r. władze narzuciły twórcom realizm socjalistyczny. W propagandową działalność na rzecz ustroju zaangażowało się wielu literatów, m.in. Jerzy Andrzejewski, Władysław Broniewski i Julian Tuwim.

Na fali odwilży w połowie lat 50. XX w. nastąpił odwrót od socrealizmu. Zadebiutowali wówczas Miron Białoszewski i Zbigniew Herbert. Szczególną rolę odgrywały utwory Czesława Miłosza – od 1951 r. tworzącego na emigracji. Literackim odkryciem dekady była Wisława Szymborska. Do cenionych prozaików należeli Jerzy Andrzejewski, Marek Hłasko, Tadeusz Konwicki i Leopold Tyrmand. Wielką popularność zdobyła powieść *Bolesław Chrobry* Antoniego Gołubiewa. Cenione powieści religijne tworzyli: Jan Dobraczyński, Roman Brandstaetter [czyt. brandszteter] i Zofia Kossak-Szczucka.

Pod koniec lat 50. Władysław Gomułka znów zaczął ograniczać swobody kulturalne. Ingerencje cenzury w teksty stawały się coraz częstsze. Zakazano wydawania dzieł tych pisarzy, których twórczość uznano za antysocjalistyczną. Dotyczyło to między innymi Witolda Gombrowicza, Czesława Miłosza i Gustawa Herlinga-Grudzińskiego. Pomimo narzucanych ograniczeń w sferze wolności słowa w latach 60. XX w. powstało wiele znakomitych utworów. Dużym uznaniem cieszyły się zwłaszcza eseje historyczne Pawła Jasienicy (m.in. *Polska Piastów*), Stanisława Mackiewicza „Cata" (*Stanisław August*) i utwory czołowego przedstawiciela literatury fantastycznej – Stanisława Lema (m.in. *Solaris*).

W czasach Gierka presja na autorów zmalała, choć twórczość artystyczna nadal nie była wolna od ingerencji cenzury. W poezji do głosu doszli reprezentanci **Nowej Fali**, m.in. Stanisław Barańczak. Ich dzieła wydawano na emigracji lub w drugim obiegu, który zaczął się rozwijać w drugiej połowie lat 70. XX w. Jedno z najwybitniejszych dokonań literackich dekady stanowi tom poezji *Pan Cogito* autorstwa Zbigniewa Herberta.

W liryce zaznaczyła się także religijna poezja księdza Jana Twardowskiego (*Znaki ufności*). Literackim idolem młodych ludzi był Edward Stachura (*Siekierezada*). Rozwijała się także myśl filozoficzna i społeczna. W tej dziedzinie zaznaczyli się kardynał Karol Wojtyła oraz ksiądz Józef Tischner [czyt. tiszner]. Ceniono koncepcje filozoficzne Leszka Kołakowskiego, Władysława Tatarkiewicza, Romana Ingardena i dominikanina Józefa Marii Bocheńskiego.

Wraz z powstaniem Solidarności nastąpiło ożywienie literackie. Powstały nowe wydawnictwa drugiego obiegu. W lokalnych siedzibach komisji zakładowych związku można było wypożyczyć lub kupić zakazane dotąd książki. Od stanu wojennego najwybitniejsze utwory były publikowane w drugim obiegu lub na emigracji.

Kultura na emigracji

Do spopularyzowania niezależnej polskiej kultury w kraju i na świecie przyczynił się Instytut Literacki w Paryżu. Utworzył go w 1946 r. Jerzy Giedroyć. Instytut wydawał miesięcznik polityczno-kulturalny „Kultura". Dla polskich intelektualistów stał się on forum swobodnej wymiany poglądów na temat sytuacji w kraju. Przez cały okres PRL na łamach czasopisma publikowali najwybitniejsi twórcy emigracyjni i niektórzy pisarze krajowi. W serii Biblioteka „Kultury" i poza nią ukazywały się zakazane przez władze dzieła. Przemycano je potem do Polski. Utwory te kształtowały postawy polskiej inteligencji i były punktem odniesienia w dyskusjach na temat problemów epoki.

Oprócz Instytutu Literackiego w Paryżu ważną rolę kulturotwórczą odgrywał ośrodek emigracyjny w Londynie. Ukazywał się tu między innymi tygodnik polityczno-kulturalny *Wiadomości*. Współpracowali z nim Mieczysław Grydzewski, Ferdynand Goetel, Marian Hemar i Józef Mackiewicz. Swoją siedzibę w Londynie miały też instytucje wydawnicze: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas" [czyt. weritas] i Polska Fundacja Kulturalna. W Monachium funkcjonowała Rozgłośnia Polska Radia Wolna Europa, która nadawała audycje o tematyce politycznej, gospodarczej i kulturalnej.



„Kultura" i przykładowe książki wydane przez Instytut Literacki: *Zniewolony umysł* Czesława Miłosza, *Trans-Atlantyk* Witolda Gombrowicza i *Rok 1984* George'a Orwella

Teatr i kabaret

Równie silnie jak literatura na społeczeństwo oddziaływał teatr. Szeroką dyskusję wywołały inscenizacje *Kartoteki* Tadeusza Różewicza czy *Tanga* Sławomira Mrożka. Jednym z ważniejszych wydarzeń lat 60. XX w. było wystawienie *Dziadów* Adama Mickiewicza w reżyserii Kazimierza Dejmka. Wielkim uznaniem cieszył się awangardowy **Teatr Laboratorium** we Wrocławiu. Działał on pod kierunkiem Jerzego Grotowskiego. Wybitnym przedstawicielem teatru eksperymentalnego był Tadeusz Kantor. Zasłynął oryginalnymi scenografiami, do których wznoszenia używał między innymi zużyte przedmioty. Światowy rozgłos przyniosły mu **happeningi** [czyt. hepeningi] organizowane na ulicach miast (np. Krakowa). Niezależnie od teatrów publicznych działały teatry studenckie. Rozwijał się **kabaret literacko-artystyczny**. Za pośrednictwem aluzji przemycał on treści niewygodne dla władz. Do najpopularniejszych należały krakowska Piwnica pod Baranami (Piotr Skrzynecki, Leszek Długosz), warszawski Studencki Teatr Satyryków (Andrzej Jarecki, Agnieszka Osiecka) i kabaret Dudek (Stanisław Tym, Edward Dziewoński).

Happening – spektakl z elementami improwizacji, często także ze współudziałem publiczności.

Ciekawe!

Kanał Andrzeja Wajdy, którego premiera odbyła się w 1957 r., był pierwszym filmem o powstaniu warszawskim.

Ciekawe!

Władze zabraniały rozpowszechniania dzieł, które, ich zdaniem, stanowiły zagrożenie dla ustroju. Rolki z taśmami filmów niedopuszczanych przez cenzurę do rozpowszechniania latami były przechowywane na półkach magazynów. Stąd zwano je potocznie półkownikami. Miano to zyskały między innymi *Kobieta samotna* Agnieszki Holland z 1981 r. czy *Przesłuchanie* Ryszarda Bugajskiego z 1982 r. Oba filmy trafiły do kin dopiero po upadku komunizmu w 1989 r.

Film

W PRL filmowcy – podobnie jak inni artyści – nie mieli swobody twórczej. Cenzorzy ingerowali w treść scenariuszy lub nakazywali wycinać kontrowersyjne sceny. Pomimo ograniczeń rodzima kinematografia świetnie się rozwijała. W 1956 r. w związku z wydarzeniami Października narodziła się znana w świecie **polska szkoła filmowa**. Jej przedstawiciele wykorzystali krótki okres liberalizacji polityki kulturalnej. Podjęli odważny rozrachunek z okresem II wojny światowej i czasami socrealizmu. Do wybitnych przedstawicieli tej formacji artystycznej należeli Andrzej Wajda (*Kanał*, *Popiół i diament*), Andrzej Munk (*Eroica* [czyt. eroika]), Wojciech Jerzy Has (*Pożegnania*) i Jerzy Kawalerowicz (*Pociąg*). Oprócz tych twórców światową sławę zdobył Roman Polański. Jego pełnometrażowy debiut *Nóż w wodzie* jako pierwszy polski film otrzymał nominację do Oscara [czyt. oskara].

W drugiej połowie lat 70. XX w. w polskiej kinematografii pojawił się nurt **kina moralnego niepokoju**. Jego reprezentanci podejmowali aktualne problemy społeczno-polityczne: korupcję, nepotyzm czy bezradność obywatela (najczęściej pochodzącego z prowincji) w zderzeniu z władzą. Do przedstawicieli kina moralnego niepokoju należeli między innymi: Andrzej Wajda (*Człowiek z marmuru*), Krzysztof Zanussi (*Barwy ochronne*), Krzysztof Kieślowski (*Amator*), Agnieszka Holland (*Aktorzy prowincjonalni*) i Feliks Falk (*Wodzirej*).

Rekordy oglądalności w kinach biły ekranizacje powieści historycznych: *Krzyżaków* w reżyserii Aleksandra Forda czy *Potopu* nakręconego przez Jerzego Hoffmana. Popularnością cieszyły się też komedie Sylwestra Chęcińskiego (*Sami swoi*) i Stanisława Barei (*Miś*).



Kadr z filmu *Popiół i diament* Andrzeja Wajdy z odtwórcą głównej roli – Zbigniewem Cybulskim. Wajda ukazał w filmie losy byłego żołnierza AK, który tuż po wojnie otrzymuje rozkaz zabójstwa działacza PPR. Film, bardziej niż literacki pierwowzór (powieść Jerzego Andrzejewskiego), uwydatnia tragizm żołnierzy podziemia. Nie jest jednak wolny od propagandowych zafałszowań (komunista jako ofiara AK).



Komedia Stanisława Barei *Miś* opowiada o poczynaniach lawiranta Ryszarda Ochódzkiego, prezesa klubu sportowego „Tęcza". Reżyser wplótł w fabułę liczne sceny wyśmiewające absurdy codzienności PRL w czasach Gierka. Film miał swą premierę w czasie odprężenia po wydarzeniach sierpniowych w 1980 r. Dzięki temu trafił do kin. Powyżej: kadr z odtwórcą głównej roli – Stanisławem Tymem (po lewej).

Sztuki plastyczne i rzeźba

Po okresie socrealizmu sztukę plastyczną lat 50. XX w. zdominowało **malarstwo abstrakcjonistyczne**. Najwybitniejszym przedstawicielem tego kierunku był Władysław Strzemiński. Do popularnych form wykorzystywanych przez artystów należały kolaże i malarstwo materii, w którym za tworzywo służyły materiały tradycyjnie uważane za niemalarskie, m.in. piasek, blacha i gips. W latach 60. rozwijała się sztuka o metaforycznej wymowie. Wybitnym przedstawicielem tego nurtu był rzeźbiarz Władysław Hasior. Jego dzieła – tworzone ze zniszczonych przedmiotów i z różnych tworzyw – zyskiwały nieoczekiwane znaczenie przenośne.

Na szczególną uwagę zasługuje także **polska szkoła plakatu**. Polscy artyści plakaciści byli oszczędni w środkach, umiejętnie operowali przenośnią, symbolem i skrótem myślowym. Pod tym względem inspirowali grafików z Europy Zachodniej. Do najwybitniejszych przedstawicieli polskiej szkoły plakatu należeli Henryk Tomaszewski, Józef Mroszczak i Jan Lenica.

Własną artystyczną drogą podążał malarz, fotografik, grafik i rzeźbiarz Zdzisław Beksiński. Tworzył obrazy pełne niepokoju, utrzymane w konwencji surrealizmu. Często przedstawiał na nich fantastyczne zjawy pochodzące z ludzkiej podświadomości.



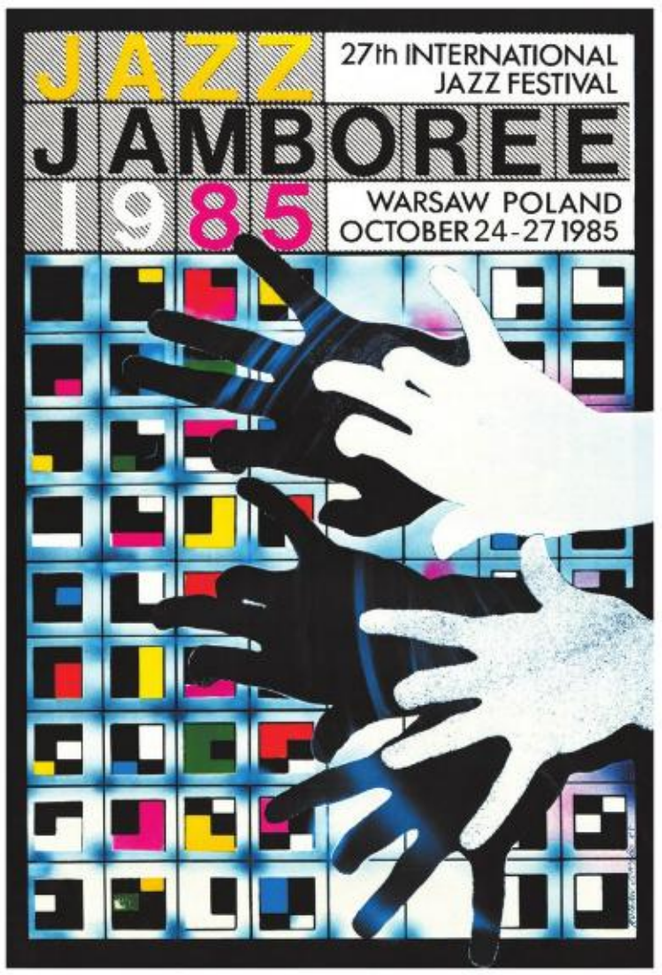
Zdzisław Beksiński, grafika AA83, katedra

Muzyka poważna i jazz

W latach 50. i 60. XX w. nastąpił przełom w **muzyce poważnej**. Kompozytorzy – Krzysztof Penderecki i Henryk Mikołaj Górecki – stanęli w jednym szeregu z wybitnymi osobistościami światowej awangardy. O wysokiej pozycji polskich twórców świadczyły liczne sukcesy w Międzynarodowej Trybunie Kompozytorów UNESCO. Nagrody w tym prestiżowym konkursie trzykrotnie otrzymał Witold Lutosławski (m.in. za *Muzykę żałobną*). Swoją karierę muzyczną rozwijali wybitni twórcy muzyki filmowej, tacy jak Andrzej Kurylewicz czy Michał Lorenc. Międzynarodową sławę zdobył Wojciech Kilar. Jego muzykę można usłyszeć w wielu filmach, np. *Ziemia obiecana* Andrzeja Wajdy, *Dracula* [czyt. drakula] Francisa Forda Coppoli [czyt. fransisa forda kopoli] czy *Pianista* Romana Polańskiego.

W 1955 r. wznowiono organizowany jeszcze przed wojną Międzynarodowy Konkurs Pianistyczny im. Fryderyka Chopina – jeden z najbardziej prestiżowych konkursów wykonawczych. Rok później zorganizowano I Międzynarodowy Festiwal Muzyki Współczesnej „Warszawska Jesień". Jest on przeglądem najnowszej twórczości kompozytorskiej.

Na wysokim poziomie stał polski **jazz**. Największą karierę na świecie zrobił wybitny pianista i kompozytor Krzysztof Komeda. Jego *Kołysanka* – utwór napisany do hollywoodzkiej produkcji *Dziecko Rosemary* [czyt. ruzmery] w reżyserii Polańskiego – stała się międzynarodowym standardem jazzowym. Solistów i zespoły światowej sławy przyciągał festiwal Jazz Jamboree [czyt. dżembori] organizowany w Warszawie od 1958 r.



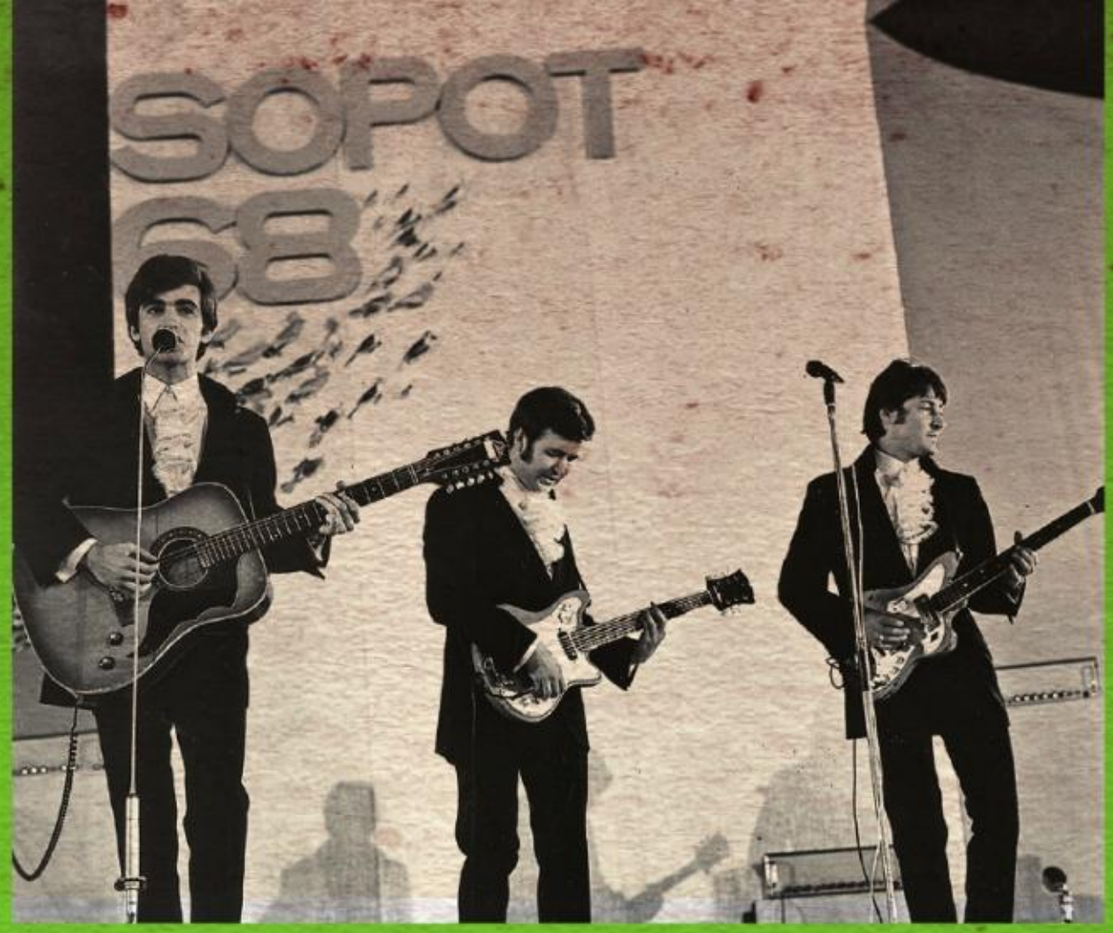
O wydarzeniach kulturalnych w Polsce informowały oryginalne plakaty polskich grafików. Powyżej: afisz Rosława Szaybo [czyt. szajbo], jednego z twórców polskiej szkoły plakatu.

Kultura masowa

Poznaj ważne zjawiska kultury masowej w PRL.

BIGBIT

Na lata 60. XX w. przypadł szczyt popularności rock and rolla, dla którego wymyślono polską nazwę – bigbit. Do najpopularniejszych grup bigbitowych należały Czerwone Gitary. Zespół śpiewał o marzeniach, problemach i potrzebach młodzieży w jej własnym języku.



Czerwone Gitary podczas festiwalu piosenki w Sopocie w 1968 r. Od lewej: Seweryn Krajewski, Bernard Dornowski i Krzysztof Klenczon. Zespół wylansował wiele przebojów, m.in. *Anna Maria* i *Kwiaty we włosach*.



Od występów w bigbitowym zespole Niebiesko-Czarni rozpoczął karierę Czesław Niemen – jedna z największych osobowości scenicznych w historii polskiej muzyki rozrywkowej.

TRÓJKA

W 1958 r. nadawanie rozpoczął Program 3 Polskiego Radia. Wizytówką Trójki w latach 80. stała się Lista Przebojów Programu 3, prezentująca bieżący repertuar rockowy.

Marek Niedźwiecki – twórca i wieloletni prowadzący Listy Przebojów Programu 3

SUBKULTURY MŁODZIEŻOWE

Lata 80. to czas rozwoju subkultur młodzieżowych. Młodzi, którzy identyfikowali się z punkami [czyt. pankami], całkowicie negowali istniejący system społeczny. Głosili hasła antypaństwowe i antywojenne. Hipisi, tak jak ich zachodni prekursorzy, cenili miłość i pokój oraz odrzucali konsumpcjonizm i rywalizację. Młodzi mieszkańcy ubogich dzielnic miast – skinheadzi [czyt. skinhedzi] – opowiadali się za nacjonalizmem, rasizmem i kultem siły.

Młodzi punkowcy na Festiwalu Muzyków Rockowych w Jarocinie w 1986 r.





MUZYKA BUNTU

W latach 80. XX w. wzrosła popularność muzyki rockowej. Stała się ona głosem młodego pokolenia silnie manifestującego swoją niezależność. W twórczości wiodących zespołów – m.in. Maanamu, Republiki i Perfectu [czyt. perfektu] – dominował pesymizm i niepokój, rozczarowanie rzeczywistością oraz zwątpienie w autorytety.

Zespół Perfect – przy mikrofonie Grzegorz Markowski, na gitarze gra Zbigniew Hołdys. *Chcemy bić ZOMO* – tak młodzież parafrazowała słynny przebój tej grupy *Chcemy być sobą* z 1981 r.

KABARETY

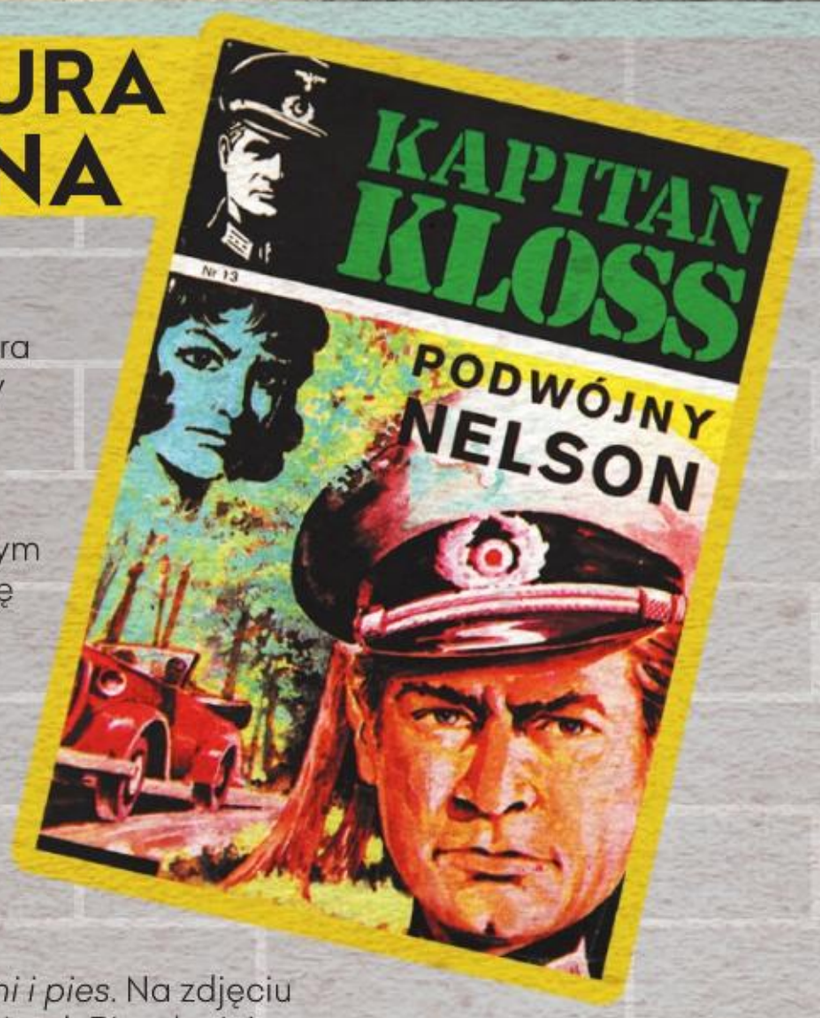
Lekarstwem na smutną rzeczywistość PRL był humor. W tym czasie powstały znakomite kabarety, m.in. Elita, Tey [czyt. tej] i Pod Egidą.



Legendarni artyści kabaretu Tey – Bohdan Smoleń (z lewej) i Zenon Laskowik

LITERATURA POPULARNA

Wielu czytelników miała łatwiejsza w odbiorze literatura popularna, zwłaszcza lubiany przez młodzież cykl o przygodach Pana Samochodzika autorstwa Zbigniewa Nienackiego. Dużym zainteresowaniem cieszyły się też komiksy *Kapitan Żbik* i *Kapitan Kloss*.



Okładka komiksu *Kapitan Kloss*

Kadr z serialu *Czterej pancerni i pies*. Na zdjęciu odtwórcy głównych ról: Franciszek Pieczka i Janusz Gajos (w głębi). Z lewej pies Szarik

NA MAŁYM EKRANIE

W latach 60. i 70. telewizja miała szeroki zasięg i oferowała coraz ciekawsze programy. Dużą popularnością cieszyły się seriale *Czterej pancerni i pies*, *Stawka większa niż życie*, *Czterdziestolatek* czy *Janosik*. Spektakle Teatru Telewizji przyciągały widzów łaknących bardziej ambitnej rozrywki. Natomiast Kabaret Starszych Panów, stworzony przez Jerzego Wasowskiego i Jeremiego Przyborę, bawił inteligentnym dowcipem.

1. Scharakteryzuj ważniejsze zjawiska kultury masowej lat 60., 70. i 80. XX w.

2. Odszukaj w domu lub wypożycz w bibliotece płytę, książkę lub czasopismo z czasów PRL. Zapoznaj się z wybranym utworem i opowiedz o nim.



Do polskiej specyfiki należało przenikanie się wątków subkulturowych i religijnych. Powyżej: polscy hipisi podczas pielgrzymki na Jasną Górę, lata 80. XX w.

Kultura masowa i Kościół

Ważna część kultury masowej w okresie PRL była związana z religijnością i pracą Kościoła katolickiego z młodzieżą. Z inicjatywy salezjanina księdza Jana Palusińskiego organizowano **Festiwal Piosenki Religijnej Sacrosong** [czyt. sakrosong]. Odbył się on po raz pierwszy w 1969 r. w Łodzi przy wsparciu arcybiskupa Karola Wojtyły i cieszył się wielkim zainteresowaniem młodzieży, podobnie jak kolejne edycje. Pomimo trudności piętrzonych przez władze autentyczną popularnością w całym kraju cieszył się **ruch pielgrzymkowy**, który rozwinął się pod koniec lat 70. i w latach 80. XX w. Jego rozwój był związany z wyborem Karola Wojtyły na papieża i propagowaniem przez niego kultu maryjnego. Setki tysięcy ludzi w różnym wieku, w tym wielu młodych, uczestniczyły w **ruchu oazowym** kierowanym przez księdza Franciszka Blachnickiego. Stworzony przez niego Ruch Światło-Życie opierał się na niewielkich wspólnotach. Służył odnowie duchowej wiernych, propagował wartości chrześcijańskie i zachęcał do społecznej aktywności. Dzięki zaangażowaniu lokalnych duchownych zarówno w dużych, jak i mniejszych miejscowościach od połowy lat 70. XX w. organizowano **Tygodnie Kultury Chrześcijańskiej** – imprezy o charakterze religijno-kulturalnym, w ramach których odbywały się koncerty, spektakle teatralne, odczyty, projekcje filmów, wystawy. Prezentowano na nich nie tylko tematykę sakralną. Poza tym w imprezach uczestniczyli również twórcy nie związani z Kościołem.

W skrócie

- Niektórzy twórcy literatury powojennej: Z. Herbert, W. Gombrowicz, S. Lem, C. Miłosz, P. Jasienica, G. Herling-Grudziński, W. Szymborska, A. Gołubiew.
- Kultura polska na emigracji (m.in. Instytut Literacki w Paryżu, środowisko *Wiadomości* w Londynie, Rozgłośnia Polska RWE w Monachium).
- Teatr (J. Grotowski, T. Kantor) i kabaret (m.in. Piwnica pod Baranami, Dudek).
- Polska szkoła filmowa (m.in. A. Wajda, A. Munk) i kino moralnego niepokoju (m.in. K. Zanussi, K. Kieślowski).
- Sztuki plastyczne: W. Strzemiński, W. Hasior, Z. Beksiński, polska szkoła plakatu.
- Muzyka poważna: K. Penderecki, H.M. Górecki, W. Lutosławski. Rozwój jazzu (K. Komeda).
- Rozwój kultury masowej.
- Nurt kultury masowej związany z religijnością (m.in. Sacrosong, ruch oazowy).

Czy już umiesz?

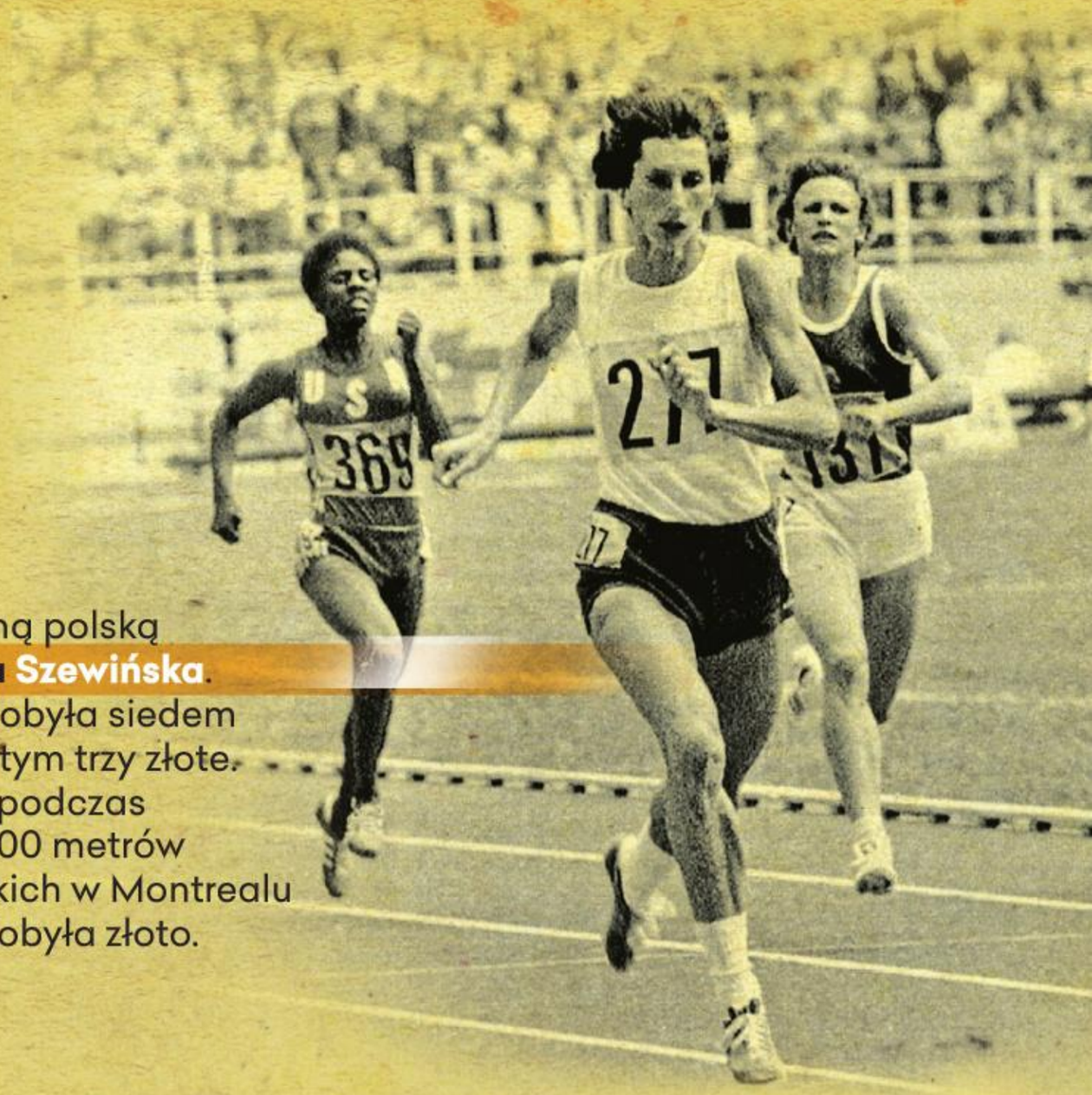
1. Jak sytuacja polityczna wpływała na życie literackie w czasach PRL?
2. Oceń znaczenie instytucji emigracyjnych dla rozwoju niezależnej kultury polskiej w XX w.
3. Przedstaw główne nurty w polskim malarstwie i rzeźbie w latach 60. i 70. XX w.
4. Czym charakteryzowała się polska szkoła filmowa? Jakich problemów dotykała? Wymień należących do niej reżyserów.
5. Stwórzcie w parach prezentację multimedialną na temat osiągnięć kulturalnych doby PRL. Wzbogaćcie ją o przykłady, które nie zostały wymienione w podręczniku.
6. Napisz referat o wybranym artyście, który tworzył w czasach komunistycznych.
7. Poszukaj w konstytucji PRL zapisów dotyczących wolności słowa. Oceń, jak realizacja tych zapisów wyglądała w praktyce.

Złote lata polskiego sportu

W czasach PRL wielkie sukcesy odnosili polscy sportowcy. Dotyczyło to reprezentantów wielu dziedzin, zwłaszcza piłki nożnej, lekkoatletyki i kolarstwa.



W 1980 r. podczas igrzysk olimpijskich w Moskwie złoty medal w skoku o tyczce zdobył **Władysław Kozakiewicz**. Tym samym ustanowił rekord świata. Po zwycięskim skoku poirytowany gwizdami sowieckiej publiczności wykonał w jej stronę obraźliwy gest ręki ugiętej w łokciu. Ten gest zjednał mu sympatię rodaków w kraju.



Najbardziej utytułowaną polską lekkoatletką była **Irena Szewińska**. W latach 1964–1976 zdobyła siedem medali olimpijskich, w tym trzy złote. Na zdjęciu: Szewińska podczas finałowego biegu na 400 metrów na igrzyskach olimpijskich w Montrealu w 1976 r., na których zdobyła złoto.



Ryszard Szurkowski aż czterokrotnie zwyciężał w Wyścigu Pokoju. Ta prestiżowa międzynarodowa impreza była organizowana co roku. Kolarze ścigali się w trzech krajach Europy Środkowo-Wschodniej: Polsce, Czechosłowacji i NRD.



Reprezentacja Polski w piłce nożnej dwukrotnie zajęła trzecie miejsce w mistrzostwach świata – w 1974 r. pod wodzą Kazimierza Górskiego i w 1982 r. pod kierunkiem Antoniego Piechniczka.

Na zdjęciu: Grzegorz Lato (pierwszy z lewej) i Kazimierz Deyna [czyt. dejna] podczas zwycięskiego meczu z Włochami na mundialu w RFN w 1974 r.

- Czy lata 70. XX w. można uznać za złoty okres w dziejach polskiego sportu? Porównaj dokonania polskich sportowców w tej dekadzie z tymi w innych okresach i przedstaw swoje stanowisko.

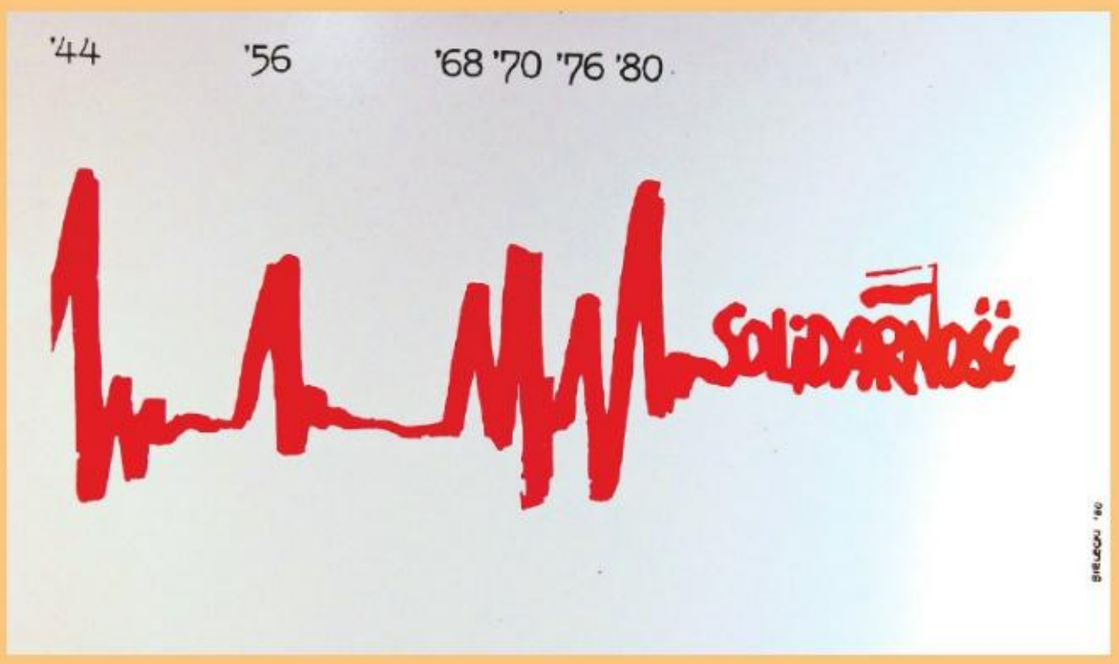
Podsumowanie działu 5

1. Omów przyczyny i skutki oraz charakter wymienionych protestów i wystąpień (robotnicze, inteligenckie, robotnicze i inteligenckie).

protesty marcowe w 1968 r.	Grudzień 1970	*List 59*	strajki sierpniowe 1980 r.

2. Oceń, czy Polska pod rządami komunistów była państwem niepodległym. Weź pod uwagę sytuację polityczno-gospodarczą naszego kraju.

3. Przyjrzyj się poniższym plakatom. Omów ich symbolikę. Do jakich wydarzeń historycznych one nawiązują? Opisz znaczenie tych wypadków w historii Polski.



Kardiogram – plakat autorstwa Czesława Bieleckiego

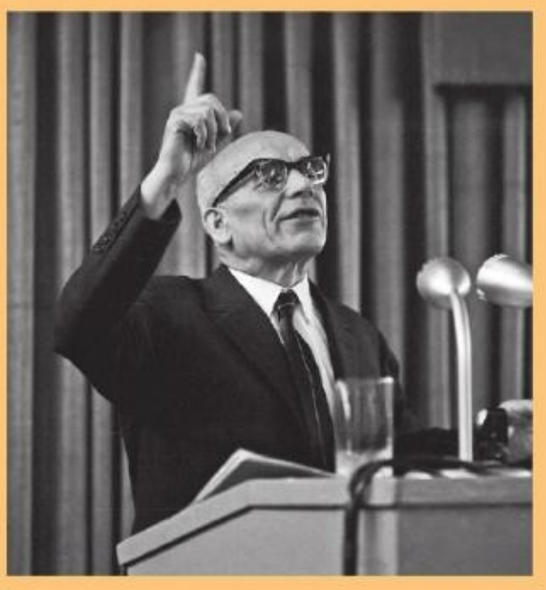


Plakat z lat 80. XX w. – autor nieznany

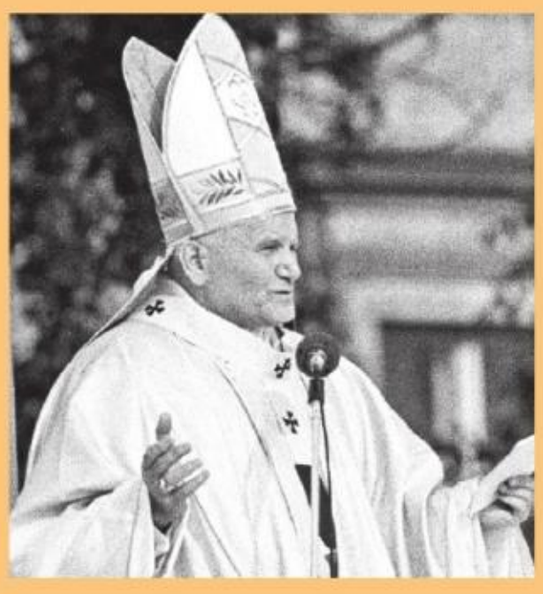
4. Wyjaśnij, jaką rolę odgrywały wojsko, SB i ZOMO w utrzymywaniu ustroju komunistycznego w naszym kraju.

5. Porównaj sytuację w Polsce w okresie istnienia pierwszej legalnej Solidarności i w czasie stanu wojennego.

6. Podaj imiona i nazwiska ukazanych poniżej postaci. Oceń rolę, jaką odegrały one w historii naszego narodu w omawianym okresie.









7. Podyskutujcie w klasie, czy Polska Rzeczpospolita Ludowa zapewniała swoim obywatelom niezbędne warunki do rozwoju aktywności politycznej, społecznej, gospodarczej i kulturalnej. Zapiszcie najważniejsze wnioski.

6. Droga do wolności



1. Wymień państwa, których flagi ukazano na ilustracji. Jak nazywał się blok polityczno-wojskowy, którego częścią te kraje stały się po II wojnie światowej?
2. Rok 1989 uważa się za przełomowy w historii Polski. Wyjaśnij dlaczego.
3. Do jakiego wydarzenia z historii Europy nawiązuje ilustracja? Omów jej symbolikę.

6.1 Rozpad Związku Sowieckiego



Podejmij temat

- Wymień państwa komunistyczne, które próbowały uniezależnić się od ZSRS w latach 50. i 60. XX w. Jak się zakończyły te próby?

Sytuacja w ZSRS

Od czasów Chruszczowa aż do lat 80. XX w. sytuacja w Związku Sowieckim niewiele się zmieniła. Kraj utrzymywał pozycję supermocarstwa i kontynuował zimnowojenną rywalizację z USA. Jej elementem była ciągła rozbudowa arsenału broni.

Partia komunistyczna – KPZS – rządziła totalitarnymi metodami. Ściśle kontrolowała republiki wchodzące w skład federacji. Ograniczała wolności obywatelskie i uniemożliwiała mieszkańcom rozwijanie niezależnych inicjatyw w polityce, kulturze i gospodarce. Za krytykę partii groziły represje. Wielu **dysydentów** więziono. Przeciętni ludzie cieszyli się jednak względną stabilizacją. W kraju istniała bezpłatna służba zdrowia. Państwowe przedsiębiorstwa zapewniały pracę każdemu obywatelowi. Żywność i mieszkania były stosunkowo tanie. Jednak w porównaniu z Zachodem standard życia pozostawał niski, zwłaszcza na wsi. Wyraźnie było widać, że socjalistyczny model ekonomiczny, w którym większość środków produkcji znajduje się pod nadzorem państwa i nie ma zjawiska konkurencji, jest mało wydajny. Nadmierna biurokracja oraz wszechobecna korupcja hamowały swobodny rozwój gospodarczy i technologiczny. Wielkie obciążenie dla gospodarki stanowiły wydatki na zbrojenia i wspieranie reżimów komunistycznych w krajach Trzeciego Świata. Bardzo kosztowna okazała się wojna w Afganistanie (1979–1989). Doprowadziła ona do pogłębienia się problemów gospodarczych w latach 80. i pogorszenia sytuacji materialnej ludności.

Coraz słabszy ekonomicznie Związek Sowiecki nie wytrzymywał rywalizacji ze Stanami Zjednoczonymi, które pod przywództwem Ronalda Reagana przyspieszyły tempo zbrojeń. Prezydent USA chciał w ten sposób zmusić Sowietów do zwiększenia nakładów na wojsko. Liczył, że gospodarka ZSRS załamie się, co przyspieszy upadek całego systemu. Kierownictwo KPZS nie widziało jednak potrzeby liberalizacji ustroju. W partii dominowali działacze starszego pokolenia. Obawiali się oni, że reformy spowodują utratę monopolu władzy przez komunistów.

Dysydent – tu: osoba, która przeciwstawia się władzy, represjonowana z tego powodu.



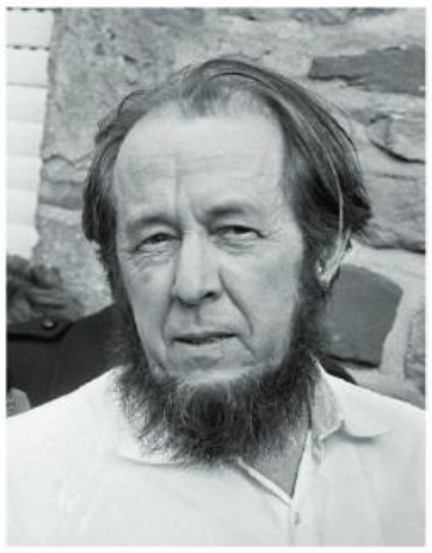
Interwencja wojskowa Sowietów w Afganistanie spowodowała upadek prestiżu ZSRS na arenie międzynarodowej. Stała się też przyczyną napięć społecznych w kraju. Mieszkańcy Związku Sowieckiego sprzeciwiali się wojnie ze względu na jej wysokie koszty, również ludzkie. W Afganistanie zginęło 15 tysięcy żołnierzy, a około 75 tysięcy zostało rannych. Straty wśród afgańskich cywilów mogły wynieść nawet 1,5 miliona ludzi. Na zdjęciu: sowiecki żołnierz w Afganistanie.

Era Gorbaczowa

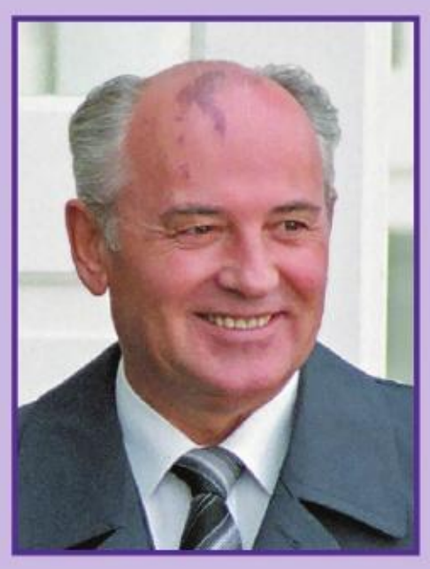
W marcu 1985 r. I sekretarzem KPZS został **Michaił Gorbaczow**. W chwili objęcia władzy miał 54 lata. Był stosunkowo młody w porównaniu z pozostałymi członkami sowieckiego Biura Politycznego, których średnia wieku wynosiła 70 lat. Nowy przywódca rozumiał konieczność zreformowania kraju. Intencją Gorbaczowa nie było jednak obalenie komunizmu, lecz ulepszenie systemu. Słabość Związku Sowieckiego dobitnie obnażyła katastrofa elektrowni jądrowej w Czarnobylu w kwietniu 1986 r. Radioaktywna chmura spowodowała zanieczyszczenie olbrzymich połaci terenu w najbliższym sąsiedztwie elektrowni i w Europie. Katastrofa i próba jej zatajenia przed opinią publiczną obniżyła prestiż ZSRS.

Gorbaczow rozpoczął **pierestrojkę**, czyli gospodarczo-społeczną przebudowę kraju. Częściowo urynkowiono gospodarkę. Umożliwiono obywatelom zakładanie prywatnych firm. Przyznano też większą swobodę kołchozom i państwowym zakładom pracy. Działania te miały się przełożyć na wzrost ekonomiczny. Ważnym elementem pierestrojki była **głasnost**, czyli jawność. Pod tym pojęciem kryły się reformy demokratyczne. W kraju ograniczono cenzurę i wprowadzono wolność wypowiedzi prasy. Umożliwiono swobodny przepływ informacji oraz przyznano ludziom prawo do krytyki rządzących bez groźby represji. Władze uwolniły dysydentów i zaprzestały prześladowań. Zezwoliły też na tworzenie niezależnych organizacji. Celem tych działań było pobudzenie aktywności społecznej, a także przywrócenie mieszkańcom poczucia sprawiedliwości.

Próba wprowadzenia reform rynkowych przy zachowaniu podstawowych zasad gospodarki centralnie planowanej zakończyła się niepowodzeniem. Kryzys dodatkowo się pogłębił, szalała korupcja. Na rynku pojawiły się poważne niedobory w zaopatrzeniu. W kraju wybuchały potężne protesty i strajki. Natomiast postępowała demokratyzacja ZSRS. W 1989 r. zorganizowano wybory do Zjazdu Deputowanych Ludowych, czyli nowej władzy ustawodawczej. Wiosną 1990 r. usunięto z konstytucji zapis o systemie jednopartyjnym i kierowniczej roli KPZS. Powołano urząd prezydenta, który objął Gorbaczow.



Oznaką przemian w ZSRS stało się wydanie w 1989 r. powieści *Archipelag GUŁag* autorstwa Aleksandra Sołżenicyna (powyżej). Autor – więzień łagrów w latach 1945–1953 – opisał w dziele zbrodniczy system represji w czasach stalinowskich. W 1973 r. utwór został wydany po raz pierwszy w Paryżu i stał się znany na całym świecie. Wówczas władze ZSRS pozbawiły Sołżenicyna sowieckiego obywatelstwa i wydaliły go z kraju. Aż do 1989 r. jego dzieła były zakazane w ZSRS. Sam pisarz przebywał na emigracji do 1994 r. W 1970 r. otrzymał Literacką Nagrodę Nobla.



Michaił Gorbaczow (ur. 1931 r.)

– sowiecki polityk, I sekretarz KC KPZS (1985–1990), pierwszy i jedyny prezydent ZSRS (1990–1991). Z wykształcenia prawnik i ekonomista. Po objęciu funkcji I sekretarza przeprowadził reformy zmierzające do udoskonalenia socjalizmu. W efekcie przyczyniły się one do upadku komunizmu i rozpadu ZSRS, choć sam Gorbaczow starał się temu zapobiec. Na arenie międzynarodowej doprowadził do poprawienia stosunków z Zachodem i zainicjował rozmowy rozbrojeniowe z USA. Wspierał przemiany demokratyczne w Europie Środkowo-Wschodniej. W 1990 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Latem 1991 r. padł ofiarą puczu zorganizowanego przez partyjnych konserwatystów. Po tym wydarzeniu utracił wpływ na bieg wypadków w ZSRS.



Gorbaczow i Reagan podpisują traktat rozbrojeniowy w Genewie w 1987 r.

Polityka zagraniczna Gorbaczowa

Gorbaczow rozumiał, że dla przeprowadzenia zmian w kraju konieczne jest zakończenie zimnej wojny i ograniczenie wydatków na wojsko. Dlatego zaczął zabiegać o poprawę stosunków z Zachodem. W tym celu wysunął propozycje rozbrojeniowe wobec Waszyngtonu. Prezydent Reagan przystał na nie. W **1987 r.** przywódcy USA i ZSRS podpisali w Genewie układ o likwidacji rakiet średniego i krótkiego zasięgu z głowicami nuklearnymi w Europie. Była to pierwsza w dziejach redukcja liczby głowic nuklearnych przez mocarstwa. Stosunki amerykańsko-sowieckie wyraźnie się ociepliły.

Relacje z Zachodem znacząco poprawiło odrzucenie doktryny Breżniewa w 1988 r. Gorbaczow przestał wspierać dyktatury w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Tym samym umożliwił przeprowadzenie w nich demokratycznych reform. Konsekwencją wycofania się Gorbaczowa z doktryny Breżniewa była likwidacja Układu Warszawskiego w 1991 r. Zimna wojna dobiegła końca.



Borys Jelcyn (w środku) na czele manifestacji w czasie puczu Janajewa. W latach 1985–1987 pełnił funkcję I sekretarza partii w Moskwie. W 1990 r. na I Zjeździe Deputowanych Ludowych został wybrany na prezydenta rosyjskiej republiki związkowej. Na Zjeździe pod jego przewodnictwem ogłoszono niepodległość Rosji. W 1991 r. Jelcyn wygrał powszechne wybory prezydenckie. Funkcję prezydenta Rosji pełnił do 1999 r., gdy zrzekł się jej na rzecz Władimira Putina.

Pucz – inaczej zamach stanu, czyli niezgodne z obowiązującym prawem przejęcie władzy.

Ku rozpadowi ZSRS. Borys Jelcyn i pucz „twardogłowych”

Osłabienie systemu represji spowodowało wybuch nastrojów nacjonalistycznych w ZSRS. Poszczególne republiki związkowe domagały się niezależności. W marcu 1990 r. niepodległość ogłosiła Litwa. W jej ślady poszły Łotwa i Estonia. Silne ruchy narodowe uformowały się w Armenii, Azerbejdżanie i Gruzji. W niektórych regionach odżyły konflikty etniczne. Najpoważniejszy z nich – konflikt między Azerami i Ormianami o przynależność Górskiego Karabachu – toczył się od 1988 r. na Kaukazie. Podczas walk doszło do licznych pogromów ludności. W regionie interweniowały wojska sowieckie.

Z powodu trudnej sytuacji wewnętrznej popularność Gorbaczowa spadała. Przywódca tracił kontrolę nad przebiegiem wypadków. Poza tym musiał lawirować między dwiema frakcjami, które wyłoniły się w KPZS. Radykalni liberałowie krytykowali Gorbaczowa za powolne tempo zmian. Pragnęli wprowadzenia gospodarki wolnorynkowej. Uznawali prawo poszczególnych republik do niepodległości. Ich przywódcą został **Borys Jelcyn**, przewodniczący Rady Najwyższej Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej. Zupełnie inaczej przyszłość ZSRS widzieli konserwatyści – tak zwani „twardogłowi”. Chcieli utrzymać dominującą pozycję KPZS. Odrzucali reformy rynkowe. Żądali zdławienia ruchów narodowych.

W sierpniu 1991 r. „twardogłowi” postanowili przejąć władzę w kraju. W tym celu zorganizowali **pucz**. Na jego czele stanął wiceprezydent ZSRS Gienadij Janajew. Zamachowcy uwięzili Gorbaczowa i zażądali od niego złożenia dymisji. Prezydent odmówił. Po jego stronie opowiedział się Jelcyn, którego zwolennicy zajęli siedzibę parlamentu rosyjskiego w Moskwie. Polityk stanął na czele demonstracji przeciwko zamachowcom. Puczyści wysłali wojsko do ich stłumienia. Jednak część dowódców odmówiła wykonania rozkazów. To zdecydowało o klęsce przewrotu. Nieudany pucz skompromitował konserwatystów i doprowadził do rozwiązania partii komunistycznej.

Utworzenie WNP i rozwiązanie ZSRS

Początkowo Michaił Gorbaczow nie chciał się zgodzić na niepodległość republik związkowych. Zwalczał nawet ruchy narodowe. W styczniu 1991 r. tragiczne wydarzenia rozegrały się na Litwie. Wojska sowieckie krwawo stłumiły demonstracje niepodległościowe. Zginęło 14 osób, a ponad 600 zostało rannych. Gdy Gorbaczow zrozumiał, że istnienie Związku Sowieckiego w dotychczasowej formie jest niemożliwe, zaproponował przekształcenie ZSRS w konfederację suwerennych republik ze wspólnymi: armią, walutą i polityką zagraniczną. Wydarzenia zmierzały jednak w zupełnie innym kierunku. W drugiej połowie 1991 r. kilkanaście republik sowieckich ogłosiło deklarację niepodległości. Dnia 8 grudnia 1991 r. przywódcy Rosji, Białorusi i Ukrainy powołali **Wspólnotę Niepodległych Państw** (w skrócie: **WNP**). Kilkanaście dni później przystąpiła do niej większość republik sowieckich (z wyjątkiem Litwy, Łotwy, Estonii i Gruzji). Członkowie WNP zobowiązali się do kontynuowania współpracy polityczno-gospodarczej. Nie powołali jednak centralnych organów nadrzędnych względem władz poszczególnych republik.

W związku z utworzeniem WNP Gorbaczow ustąpił z funkcji prezydenta. Dnia **26 grudnia 1991 r.** nastąpiło formalne **rozwiązanie Związku Sowieckiego**. Następstwo prawne po ZSRS otrzymała Rosja – największa i dominująca republika związkowa.



Protest w Wilnie zorganizowany kilka dni po krwawym szturmie sowieckich żołnierzy na wieżę telewizyjną

Ciekawe!

W 1993 r. do WNP wstąpiła Gruzja. Członkiem wspólnoty była do 2008 r. Dziesięć lat później ze Wspólnoty Niepodległych Państw wystąpiła Ukraina.



1. Wskaż państwa, które powstały w Europie w wyniku rozpadu ZSRS.

2. Pokaż na mapie kraje założycielskie Wspólnoty Niepodległych Państw.



W latach 90. XX w. wśród Rosjan i mieszkańców innych republik postsowieckich nasilił się sentyment do czasów ZSRS. Partie komunistyczne ponownie zyskały na popularności. Na zdjęciu: manifestacja komunistyczna w Moskwie w 1992 r.

Sytuacja w republikach postsowieckich

Po upadku ZSRS w krajach postsowieckich przybrały na sile konflikty etniczne. Niespokojnie było na Kaukazie. Nierozwiązany konflikt azersko-ormiański o Górski Karabach przekształcił się w wojnę między Azerbejdżanem i Armenią (1992–1994). Gruzja broniła swej integralności w wojnie ze zbuntowanymi prowincjami i popierającą je Rosją (1991–1992, 2008 r.). Krwawy konflikt wybuchł w Czeczenii. W 1991 r. ta republika ogłosiła niepodległość. Fakt ten zapoczątkował wojnę domową z Rosją, która nie chciała dopuścić do jej uniezależnienia się. Wojna toczyła się z przerwami w latach 1994–2009 i zakończyła zwycięstwem Rosjan. Część bojowników czeczeńskich zaangażowała się w działalność terrorystyczną przeciwko Rosji. To zapoczątkowało serię krwawych zamachów. Jednym z najtragiczniejszych był **atak na szkołę w Biesłanie** 1 września 2004 r. Jego ofiarą padło ponad 350 osób, głównie dzieci.

Po upadku komunizmu większość republik postsowieckich borykała się z problemami ekonomicznymi. Rozpoczął się trudny proces przeobrażeń gospodarczych zmierzających w kierunku kapitalizmu. Władze uwolniły ceny, co spowodowało ich wzrost. Wiele państwowych przedsiębiorstw zlikwidowano lub poddano prywatyzacji, a ludzie tracili pracę.

W skrócie

- M. Gorbaczow I sekretarzem KPZS. Pierestrojka i głasnost. Poprawa stosunków z Zachodem. Umowy rozbrojeniowe z USA. Rezygnacja z doktryny L. Breżniewa.
- Natężenie ruchów narodowych w poszczególnych republikach ZSRS (m.in. na Litwie, Łotwie, w Estonii i na Kaukazie). Zwycięstwo B. Jelcyna w wyborach prezydenckich w Rosji.
- Pucz moskiewski i osłabienie pozycji M. Gorbaczowa. Rozwiązanie KPZS.
- Grudzień 1991 r. – rozpad Związku Sowieckiego i powstanie WNP.

Czy już umiesz?

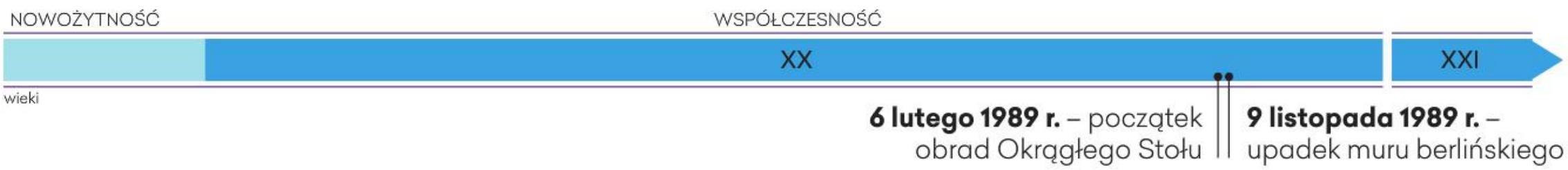
1. Jakie cele przyświecały Gorbaczowowi, gdy zapoczątkował program pierestrojki i głasnosti? Czy je osiągnął? Uzasadnij swoje zdanie.
2. Scharakteryzuj politykę zagraniczną ZSRS w czasach Gorbaczowa. Czym różniła się od polityki poprzedników?
3. Wymień konsekwencje gospodarcze i polityczne reform Gorbaczowa.
4. Oceń role Gorbaczowa i Jelcyna w procesie rozpadu ZSRS.
5. Czym była Wspólnota Niepodległych Państw? Wskaż podobieństwa i różnice między WNP i ZSRS.

Muzeum Zimnej Wojny w Podborsku



Na ziemiach polskich zachowało się wiele obiektów, które są pozostałością po zimnej wojnie. Jednym z nich jest tajna baza atomowa wojsk sowieckich w Podborsku w województwie zachodniopomorskim. Została ona wybudowana przez Polskę w latach 1967–1969, a następnie przekazana Sowietom. Przez ponad 20 lat w Podborsku stacjonowało 150 żołnierzy. Przechowywano tu też głowice atomowe, które wycofano stąd w 1988 r. Cztery lata później bazę opuścili ostatni żołnierze sowieccy.

6.2 Jesień Narodów



Podejmij temat

- Przypomnij założenia polityki zagranicznej ZSRS w czasach Gorbaczowa.

Demokratyczne przemiany w Polsce

Wycofanie się Michaiła Gorbaczowa z doktryny Breżniewa obudziło nadzieje na zmiany wśród mieszkańców państw bloku wschodniego. Pod wpływem wydarzeń w ZSRS coraz odważniej domagali się wolności. Z kolei komunistyczni przywódcy pozbawieni wsparcia Moskwy byli bardziej skłonni do ustępstw i liberalizacji swej polityki. Rozpoczęła się **Jesień Narodów**.

Zaczęło się w Polsce. Pod koniec lat 80. XX w. gen. Wojciech Jaruzelski i jego współpracownicy zrozumieli konieczność przeprowadzenia radykalnej reformy gospodarki we współpracy z opozycją. Ponagliły ich dwie potężne fale strajków i demonstracji, które wybuchły w 1988 r. Wiosną następnego roku odbyły się **obrady Okrągłego Stołu**, w których wzięli udział przedstawiciele władz i Solidarności. Obie strony zawarły porozumienie. Na jego mocy **4 czerwca 1989 r.** przeprowadzono częściowo wolne wybory do parlamentu. Zakończyły się one sukcesem Solidarności, która wprowadziła swoich przedstawicieli do sejmu i senatu. Latem 1989 r. **Tadeusz Mazowiecki** został pierwszym niekomunistycznym premierem Polski po II wojnie światowej. Jego rząd – choć kilka ważnych stanowisk objęli w nim komuniści – zapoczątkował demokratyczne przemiany w kraju i proces przechodzenia z gospodarki centralnie planowanej do wolnorynkowej.

Śladem Polski – Węgry

Stan węgierskiej gospodarki był fatalny, a niezadowolenie z rządów komunistycznych – coraz większe. Znajdowało ono ujście na ulicach miast, gdzie opozycja organizowała wielotysięczne demonstracje. Na rozwój wypadków wpłynęły zmiany w partii komunistycznej. Pod wpływem polityki Gorbaczowa przewagę zdobyli w niej zwolennicy reform. Wiosną 1988 r. doprowadzili do ustąpienia sekretarza generalnego partii Jánosa Kádára [czyt. janosza kadara], który sprawował rządy od chwili stłumienia powstania w 1956 r. Reformatorzy usiedli do rozmów z opozycją przy **trójkątnym stole**. We wrześniu 1989 r. podpisano porozumienie. Na jego mocy w następnym roku przeprowadzono wolne wybory parlamentarne.

Jesień Narodów – proces rozpadu systemu komunistycznego w Europie Środkowo-Wschodniej. Jego apogeum przypadło na koniec 1989 r.



Obrady Okrągłego Stołu



Uczestnicy demonstracji antykomunistycznej w marcu 1989 r. w Budapeszcie podążający szlakiem historycznego marszu z 1956 r. – przez most Małgorzaty do pomnika Józefa Bema

Ciekawe!



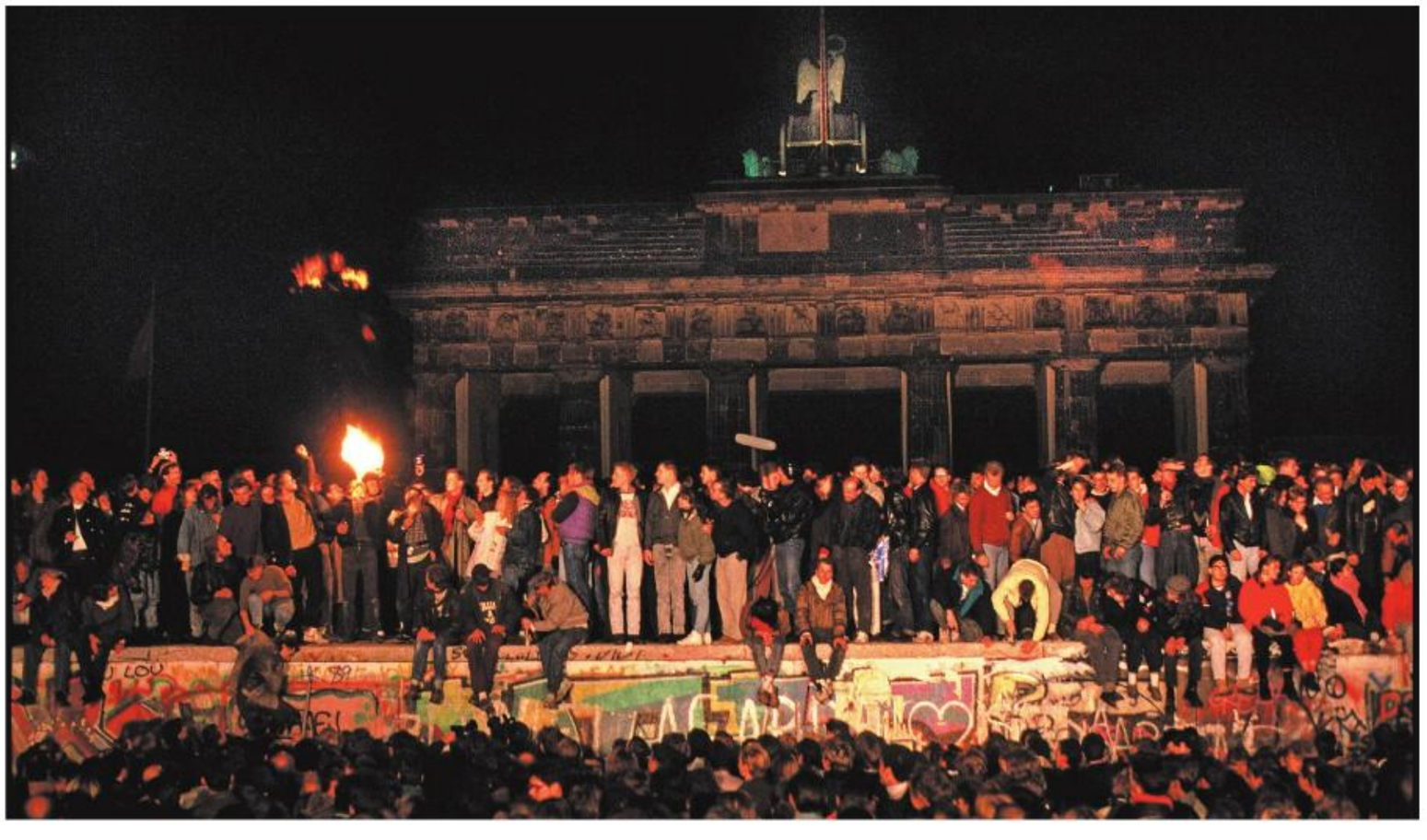
Latem 1989 r. uciekającym Niemcom najczęściej jako środek lokomocji służył samochód marki Trabant. Stąd masowe ucieczki na zachód nazywa się rewolucją trabantów. Powyżej: uciekinierzy z NRD czekają na granicy z Czechosłowacją.

Upadek muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec

Na tle innych krajów komunistycznych sytuacja gospodarcza NRD była dość dobra. Obywatele wiedli życie na zadowalającym poziomie. Większość z nich akceptowała więc reżim przywódcy kraju Ericha Honeckera [czyt. erysia honekera]. Wydarzenia w ZSRS, Polsce i na Węgrzech przyniosły jednak powiew wolności i nadzieję na zjednoczenie kraju. Latem 1989 r. obywatele NRD zaczęli masowo wyjeżdżać do Niemiec Zachodnich. Przedostawali się tam przez ambasady RFN w Warszawie, Budapeszcie i Pradze, a także przez otwartą we wrześniu 1989 r. granicę austriacko-węgierską. Jesienią 1989 r. w NRD wybuchły masowe demonstracje. Największa odbyła się w Berlinie na początku listopada. Wzięło w niej udział ponad pół miliona osób. Protesty doprowadziły do ustąpienia Honeckera.

Dnia **9 listopada 1989 r.** na wieść o planowanym otwarciu granic między NRD i RFN berlińczycy zaczęli masowo gromadzić się pod murem dzielącym miasto. Następnie zmusili wschodnioniemieckich strażników do otwarcia przejść granicznych. Wydarzenie to uważa się za symboliczny **upadek muru berlińskiego**. W kolejnych dniach władze NRD zniosły ograniczenia w podróżowaniu swoich obywateli do RFN. Wschodnie Niemcy opuściło ponad 250 tysięcy ludzi.

W marcu 1990 r. w NRD odbyły się wolne wybory parlamentarne. Wygrała je partia chadecka. Po odsunięciu komunistów od władzy rozpoczęły się rozmowy na temat warunków zjednoczenia obu państw niemieckich. W tej sprawie latem 1990 r. obradowano podczas konferencji dwa plus cztery. Wzięły w niej udział dwa państwa niemieckie oraz Francja, USA, Wielka Brytania i ZSRS. Jej uczestnicy wyrazili zgodę na połączenie RFN i NRD. Dnia 3 października 1990 r. **zjednoczenie Niemiec** stało się faktem. Pierwszym kanclerzem kraju został Helmut Kohl [czyt. kol], dotychczasowy kanclerz RFN. Położył on wielkie zasługi dla porozumienia z NRD.



Berlińczycy na murze berlińskim przed Bramą Brandenburską. Zdjęcie wykonano w listopadzie 1989 r. Pogłoski o otwarciu przejść granicznych z RFN wywarły duże wrażenie na mieszkańcach wschodniego Berlina. Dotąd przechodzenie na stronę zachodnią było surowo zabronione. Wielu obywateli NRD przypłaciło życiem próbę nielegalnego przekroczenia granicy, gdyż strażnicy wschodnioniemieccy mieli obowiązek strzelania do uciekinierów.

Aksamitna rewolucja w Czechosłowacji

Przemiany w Polsce, na Węgrzech i w NRD zaaktywizowały społeczeństwo Czechosłowacji i tamtejszą opozycję. Na jej czele stał **Václav Havel** [czyt. waclaw hawel]. W połowie listopada 1989 r. w Pradze doszło do antykomunistycznej manifestacji z udziałem studentów. Została ona brutalnie stłumiona przez milicję. Prawie 600 osób odniosło rany. W proteście przeciwko polityce rządu na ulice Pragi i innych miast wyszły setki tysięcy ludzi. Żądali oni przeprowadzenia wolnych wyborów, a także dymisji rządu. W kraju ogłoszono strajk generalny. Władze ugięły się i zawarły porozumienie z opozycją. Na jego mocy powołano koalicyjny gabinet. Pod koniec grudnia 1989 r. parlament wybrał Havla na prezydenta Czechosłowacji. Pół roku później odbyły się wolne wybory, które zakończyły się zwycięstwem sił demokratycznych. Zmiany u południowego sąsiada Polski potoczyły się szybko i miały charakter pokojowy. Dlatego nazywa się je **aksamitną rewolucją**.

Po upadku komunizmu nasiliły się dążenia niepodległościowe Słowaków. Ich następstwem był **rozpad Czechosłowacji**. W styczniu 1993 r. powstały dwa państwa – Republika Czeska i Słowacja.



Václav Havel (1936–2011) to czeski pisarz i publicysta. W 1977 r. współtworzył ruch obrony praw obywatelskich w Czechosłowacji – Kartę 77. Organizacja nagłaśniała przypadki łamania swobód demokratycznych przez władze. Za działalność w opozycji Havel trafił do więzienia. Był prezydentem Czechosłowacji (1989–1992), a następnie prezydentem Republiki Czeskiej (1993–2003).



Wymień i pokaż państwa europejskie, które powstały lub odrodziły się po upadku komunizmu w latach 1989–1992.



Członkowie antykomunistycznej demonstracji i żołnierz rumuński w walce z siłami policji wspierającej Nicolae Ceaușescu 24 grudnia 1989 r. w centrum Bukaresztu



W czasie wojny w Jugosławii doszło do tragicznych wydarzeń w **Srebrenicy**. Latem 1995 r. oddziały serbskie wymordowały tam ponad siedem tysięcy osób. O odpowiedzialność za tę i inne zbrodnie oskarżano Slobodana Miloševicia. W 2002 r. dyktator stanął przed Międzynarodowym Trybunałem Karnym w Hadze. Zmarł przed ogłoszeniem wyroku. Na zdjęciu: ekshumacja zwłok w Srebrenicy.

Czystka etniczna – systematyczne i systemowe wymuszone usuwanie grup etnicznych, rasowych lub religijnych z danego terytorium przez silniejszą grupę etniczną; często z zamiarem uczynienia tego obszaru etnicznie jednorodnym. Obejmuje deportacje i przesiedlenia, ograniczanie praw i fizyczną likwidację.

Zmiany w Bułgarii i krwawa rewolucja w Rumunii

Pokojowo przebiegały też zmiany w Bułgarii. W listopadzie 1989 r. umiarkowani komuniści zmusili do ustąpienia przywódcę kraju Todora Żiwkowa i przejęli władzę. W 1991 r. przeprowadzono tam wybory demokratyczne.

Znacznie ostrzejszy przebieg miały wydarzenia w Rumunii. Od 1965 r. krajem rządził **Nicolae Ceaușescu** [czyt. nikolaje czauszesku]. Dyktator opierał swoje rządy na policyjnym terrorze i nie chciał dopuścić do demokratyzacji kraju. Rumuńska gospodarka była zrujnowana, większość ludzi żyła w biedzie. Tymczasem Ceaușescu i jego współpracownicy prowadzili wystawne życie. To dodatkowo potęgowało nienawiść do dyktatora i jego świty. Punktem zapalnym stały się prześladowania władz wobec mniejszości węgierskiej w Transylwanii. W połowie grudnia 1989 r. w stolicy regionu, Timişoarze [czyt. timiszuarze], doszło do antyrządowych protestów. Ceaușescu podjął decyzję o użyciu przeciwko demonstrantom sił milicji i wojska. Zginęło ponad 100 osób. Protesty szybko rozlały się na cały kraj. Ostatecznie przeciwnicy dyktatora w partii komunistycznej obalili go przy poparciu wojska. Ceaușescu został schwytany i rozstrzelany wraz z żoną 25 grudnia 1989 r. Po tym wydarzeniu w Rumunii ustanowiono system wielopartyjny.

Rozpad Jugosławii – wojna domowa

Innym torem potoczyły się wydarzenia w Jugosławii. Ten komunistyczny kraj do 1980 r. był rządzony silną ręką przez Josipa Broza-Tito. Po jego śmierci poszczególne narody tworzące federację – np. Chorwaci czy Macedończycy – zaczęły się domagać niepodległości. Na przełomie lat 1989 i 1990 doszło do załamania systemu komunistycznego w kraju. W 1991 r. niepodległość ogłosiły **Słowenia**, **Chorwacja** i **Macedonia**, a następnie **Bośnia i Hercegowina**. W pokojowym rozpadzie państwa przeszkodziła Serbia – dominująca republika Jugosławii. Prezydent tego kraju Slobodan Milošević [czyt. miloszewić] zmierzał do oderwania od nowych państw terenów zamieszkanych w większości przez Serbów. Zapoczątkowało to krwawy konflikt zbrojny w latach 1992–1995. Toczył się on głównie na obszarze Bośni i Hercegowiny. Serbowie walczyli tam z siłami Bośniaków i Chorwatów. W czasie wojny doszło do **czystek etnicznych**. Śmierć poniosło ponad 200 tysięcy ludzi. Walki zakończyło **porozumienie z Dayton** [czyt. dejton] w 1995 r. W rejon konfliktu skierowano siły pokojowe pod dowództwem NATO.

Niespokojna sytuacja panowała w **Kosowie** – autonomicznym okręgu w Serbii. W 1991 r. Albańczycy, którzy stanowią większość mieszkańców tej prowincji, opowiedzieli się w referendum za niepodległością. Wobec sprzeciwu Serbii w latach 1998–1999 doszło do wojny. Obie strony dopuściły się mordów na cywilach. W regionie interweniowało NATO. W 1999 r. zmusiło ono Slobodana Miloševicia do zaprzestania czystek etnicznych, wycofania serbskich wojsk z Kosowa i wyrażenia zgody na wkroczenie sił ONZ. W 2008 r. Kosowo ogłosiło niepodległość, której Serbia nie uznała.

Kraje postkomunistyczne po 1989 r.

Jesień Narodów przyniosła wolność mieszkańcom środkowo-wschodniej części Europy. Kraje dawnego bloku wschodniego stały się faktycznie niezależne od ZSRS i wkroczyły na drogę demokracji. Zimnowojenny podział Europy stał się przeszłością. W 1991 r. rozpadły się Układ Warszawski i Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej. W latach 90. XX w. i w pierwszej dekadzie XXI w. większość państw dawnego bloku wschodniego wstąpiła do NATO i do Unii Europejskiej.

Przemianom demokratycznym towarzyszył mozolny proces transformacji gospodarczej. Ograniczono ingerencję państwa w sprawy ekonomiczne i wprowadzono mechanizmy rynkowe. Zlikwidowano lub sprywatyzowano część państwowych przedsiębiorstw. Obywatelom umożliwiono zakładanie firm o dowolnej wielkości i z dowolnej branży. Stworzono warunki do rozwoju kapitału z zagranicy. Dzięki temu zachodnie koncerny zaczęły chętnie inwestować pieniądze w tej części Europy. Stopniowo modernizowano przemysł, rolnictwo i sektor usług. Pozytywnymi skutkami zmian były wzrost przedsiębiorczości obywateli, poprawa zaopatrzenia sklepów oraz polepszenie jakości oferowanych artykułów. Negatywnymi zaś – wzrost bezrobocia, spadek produkcji przemysłowej i realnych dochodów ludności oraz likwidacja wielu gałęzi krajowego przemysłu. Zjawiskom tym towarzyszyły liczne afery gospodarcze i nadużycia na szczytach władz. Po trudnym okresie transformacji gospodarczej nastąpił zauważalny wzrost ekonomiczny w państwach Europy Środkowo-Wschodniej i poprawa warunków życia ich obywateli.



W 1999 r. doszło do historycznego rozszerzenia NATO. Po raz pierwszy częścią tej organizacji stały się kraje dawnego bloku wschodniego – Polska, Republika Czeska i Węgry. Na zdjęciu: minister spraw zagranicznych Polski Bronisław Geremek podpisuje dokument przystąpienia naszego kraju do NATO 12 marca 1999 r. Za nim stoją od lewej: amerykańska sekretarz stanu Madeleine Albright [czyt. madelin olbrajt] i ministrowie spraw zagranicznych Republiki Czeskiej i Węgier.

W skrócie

- Jesień Narodów – proces rozpadu komunistycznych rządów w Europie Środkowo-Wschodniej w 1989 r.
- Polska: Okrągły Stół, częściowo wolne wybory do parlamentu 4 czerwca 1989 r., T. Mazowiecki premierem.
- Węgry: rozmowy trójkątnego stołu w 1989 r. i wolne wybory w 1990 r.
- Niemcy: otwarcie muru berlińskiego 9 listopada 1989 r., zjednoczenie kraju w 1990 r.
- Aksamitna rewolucja w Czechosłowacji.
- Bułgaria: wolne wybory w 1991 r.
- Rumunia: krwawa rewolucja u schyłku 1989 r., odsunięcie N. Ceaușescu od władzy.
- Rozpad Jugosławii i wojna domowa.

Czy już umiesz?

1. Porównaj obalenie władzy komunistycznej w Polsce i w innym wybranym państwie bloku wschodniego.
2. Omów proces zjednoczenia Niemiec. Jaką rolę odegrały w nim wydarzenia w innych krajach komunistycznych oraz europejskie mocarstwa?
3. Stwórz kalendarium przemian w Europie Środkowo-Wschodniej. Umieść w nim najważniejsze wydarzenia.
4. Wymień pozytywne i negatywne skutki zmian społeczno-gospodarczych po 1989 r. w krajach dawnego bloku wschodniego.
5. Przygotujcie internetowe wydanie gazetki informującej o przemianach w 1989 r.
6. Do jakiego wydarzenia z XIX w. nawiązuje nazwa Jesień Narodów? Wymień podobieństwa i różnice między tymi wydarzeniami.

6.3 Okrągły Stół



Podejmij temat

- Przypomnij najważniejsze wydarzenia Jesieni Narodów.

Niezależne Zrzeszenie Studentów (NZS) – niezależna od władz organizacja studencka utworzona w 1980 r., zalegalizowana na początku 1981 r. NZS popierało demokratyzację ustroju i żądało autonomii dla środowiska akademickiego. W czasie stanu wojennego zostało zdelegalizowane. Od tego czasu aż do 1988 r. działało w konspiracji. We wrześniu 1989 r. zarejestrowano je ponownie.



Strajk studencki na Uniwersytecie Warszawskim w 1988 r. U góry transparent z popularnym w latach 80. hasłem: *Nie ma wolności bez Solidarności*.

Sytuacja polityczno-gospodarcza u schyłku lat 80. XX wieku

Polityka Gorbaczowa w ZSRS skłoniła gen. Jaruzelskiego i jego współpracowników do ustępstw wobec opozycji. W drugiej połowie lat 80. XX w. władze zaprzestały procesów sądowych. W 1986 r. wypuściły niemal wszystkich więźniów politycznych. Poza tym zaczęły tolerować funkcjonowanie niektórych organizacji niezależnych. Część struktur Solidarności znów się ujawniła, choć w świetle prawa związek pozostawał nielegalny. Rozwijały się też inne ugrupowania opozycyjne, m.in. działająca w konspiracji Solidarność Walcząca i ruch Pomarańczowa Alternatywa ośmieszający rzeczywistość PRL w ulicznych happeningach. Od 1988 r. liczne demonstracje i strajki na uczelniach organizowało **Niezależne Zrzeszenie Studentów** (w skrócie: **NZS**). Żądało ono od władz zgody na zalegalizowanie swej działalności. Domagało się wolności i zmiany ustroju politycznego.

Sytuacja ekonomiczna kraju była fatalna. Spadła produkcja, wzrosło zadłużenie zagraniczne. Poziom życia Polaków był bardzo niski. Większość artykułów była reglamentowana. Przeciętny obywatel mógł na przykład kupić miesięcznie półtora kilograma cukru, tabliczkę czekolady i kilogram mąki. Posiadanie kartek wcale nie gwarantowało, że uda mu się nabyć te artykuły. Sklepy świeciły pustkami. Ludzie godzinami wystawali w kolejkach w oczekiwaniu na dostawę. Podejmowane przez władze próby wdrażania powierzchownych reform nie przynosiły żadnych rezultatów.

W lutym 1988 r. rząd wprowadził wysokie podwyżki cen towarów, aby ratować finanse państwa. Stało się to jedną z przyczyn strajków. Rozpoczęły się one w **kwietniu 1988 r.** i wybuchły w wielu dużych zakładach w całym kraju, m.in. w Stoczni Gdańskiej. Oprócz żądań ekonomicznych strajkujący domagali się ponownej rejestracji Solidarności. Władze stłumiły protesty. Jednak w sierpniu 1988 r. doszło do ich kolejnej fali. W Szczecinie i Gdańsku robotnicy powołali Międzyzakładowe Komitety Strajkowe. W wyniku tych wydarzeń funkcję premiera objął partyjny liberał **Mieczysław Rakowski**. Jego rząd wprowadził pierwsze reformy rynkowe. Jedną z nich było umożliwienie działalności prywatnym przedsiębiorcom.

Ku porozumieniu

W obliczu niezadowolenia społecznego gen. Jaruzelski zdecydował się na podjęcie rozmów z opozycją. W sierpniu 1988 r. z taką inicjatywą wystąpił w jego imieniu gen. Czesław Kiszczak – ówczesny minister spraw wewnętrznych. Swoją propozycję rozmów przy „okrągłym stole" skierował do Lecha Wałęsy. Lider Solidarności przystał na to.

Latem i jesienią 1988 r. zorganizowano kilka roboczych spotkań, w których uczestniczyli reprezentanci władz komunistycznych, przedstawiciele Solidarności i dostojnicy kościelni. Rozmowy miały na celu przygotowanie obrad Okrągłego Stołu. Dla Solidarności kluczowa była legalizacja związku, na co komuniści nie chcieli wyrazić zgody. Wkrótce rozmowy utknęły w martwym punkcie. Władze uwierzyły bowiem w powodzenie reform Mieczysława Rakowskiego. Uznały, że porozumienie z opozycją nie będzie potrzebne. Pozycję Lecha Wałęsy i Solidarności próbował też podważyć Alfred Miodowicz – przewodniczący związków zawodowych kontrolowanych przez władze. Wyzwał on Wałęsę na pojedynek w telewizyjnej debacie. Odbyła się ona 30 listopada 1988 r. i śledziły ją miliony widzów w kraju. Telewizyjne starcie zakończyło się zwycięstwem Wałęsy, co zwiększyło poparcie dla Solidarności. Władze zrozumiały, że nie mogą już dłużej ignorować związku.

Po debacie Alfreda Miodowicza i Lecha Wałęsy przyspieszyły przygotowania do obrad Okrągłego Stołu. Jednak żadna ze stron nie była jednomyślna w kwestii tego, czy należy zawrzeć kompromis.



Lech Wałęsa i gen. Czesław Kiszczak podczas spotkania w 1988 r. Za nimi biskup Tadeusz Gocłowski i członek KC PZPR Stanisław Ciosek. Wkrótce rozmowy rozszerzono o czołowych działaczy Solidarności i władz.

PZPR		OPOZYCJA	
NIE DLA POROZUMIENIA	**TAK** DLA POROZUMIENIA	**TAK** DLA POROZUMIENIA	**NIE** DLA POROZUMIENIA
partyjny „beton" – skrajnie zachowawcza frakcja PZPR, m.in. Albin Siwak; działacze PZPR w terenie	gen. Wojciech Jaruzelski i frakcja liberalna w PZPR, m.in. gen. Czesław Kiszczak, Mieczysław Rakowski i młodzi działacze PZPR, m.in. Aleksander Kwaśniewski, Leszek Miller	umiarkowane skrzydło Solidarności, m.in. Lech Wałęsa, Tadeusz Mazowiecki, Władysław Frasyniuk, Zbigniew Bujak, Lech Kaczyński, Jarosław Kaczyński, Adam Michnik, Jacek Kuroń	część działaczy Solidarności, m.in. Andrzej Gwiazda, Anna Walentynowicz i Marian Jurczyk, Solidarność Walcząca z Kornelem Morawieckim na czele, Konfederacja Polski Niepodległej Leszka Moczulskiego
PRIORYTETY			
utrzymanie ustroju socjalistycznego w dotychczasowej formie	liberalizacja systemu komunistycznego we współpracy z umiarkowaną opozycją	wprowadzenie reform demokratycznych w kraju w uzgodnieniu z komunistami	natychmiastowe obalenie ustroju komunistycznego w Polsce i odsunięcie PZPR od władzy



- Która część PZPR i opozycji opowiedziała się za kompromisem Okrągłego Stołu?

Okrągły Stół – uczestnicy i postanowienia

Po zaakceptowaniu przez władze i opozycję tematyki rozmów zorganizowano obrady Okrągłego Stołu. Toczyły się one od 6 lutego do 5 kwietnia 1989 r. w Pałacu Namiestnikowskim w Warszawie. Uczestniczyli w nich przedstawiciele władz i delegaci opozycji oraz trzech obserwatorów kościelnych. Stronie solidarnościowej przewodził Lech Wałęsa, zaś stronie rządowej – gen. Czesław Kiszczak.



OPOZYCJA
Od lewej siedzą: Mieczysław Gil, Tadeusz Mazowiecki, Lech Wałęsa, Władysław Frasyniuk, Zbigniew Bujak, Bronisław Geremek.

Kto był twórcą porozumień?

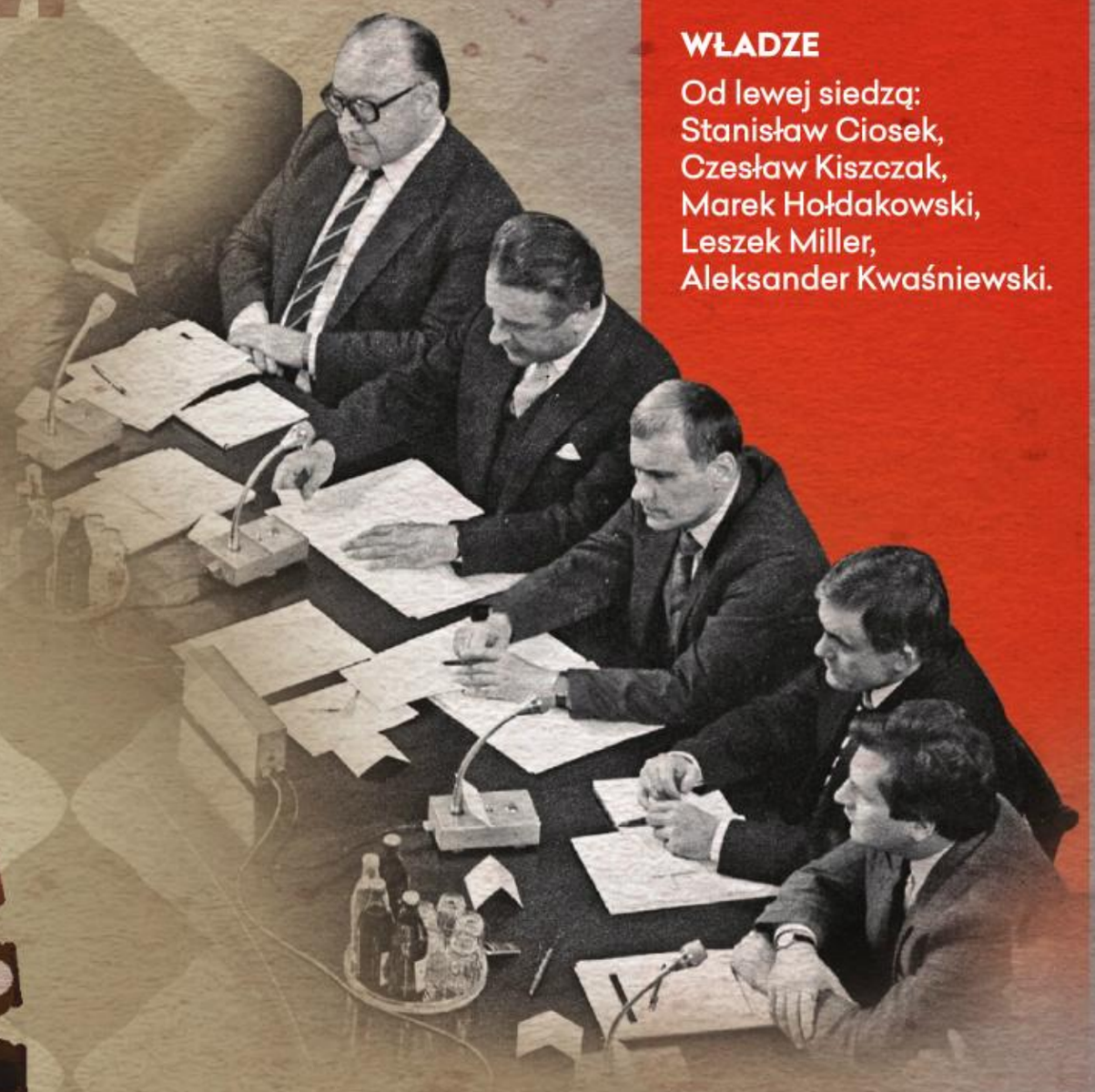
Głównymi twórcami porozumień Okrągłego Stołu byli po stronie solidarnościowej: Lech Wałęsa, Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Tadeusz Mazowiecki, Lech Kaczyński i Adam Michnik, zaś po stronie rządowej: Czesław Kiszczak, Stanisław Ciosek, Andrzej Gdula, Aleksander Kwaśniewski i Janusz Reykowski.

Przebieg obrad

Przy charakterystycznym okrągłym stole zebrano się tylko dwa razy – w dniu rozpoczęcia i w dniu zakończenia obrad. Najważniejsze kwestie rozstrzygano w trzech zespołach do spraw: reform politycznych, gospodarki oraz polityki społecznej i pluralizmu związkowego. W ostatnim zespole podejmowano kwestie zagwarantowania różnym grupom prawa bronienia swych interesów i udziału w sprawowaniu władzy. Oprócz zespołów powstały liczne podzespoły i grupy robocze. Obrady prowadzono z udziałem doradców i ekspertów. Łącznie brało w nich udział ponad 700 osób. Najbardziej sporne kwestie główni negocjatorzy rozpatrywali podczas spotkań w rządowej willi w Magdalence pod Warszawą.







WŁADZE

Od lewej siedzą: Stanisław Ciosek, Czesław Kiszczak, Marek Hołdakowski, Leszek Miller, Aleksander Kwaśniewski.

Postanowienia

- **utworzenie drugiej izby parlamentu – senatu (zlikwidowanego przez komunistów po 1945 r.)**
- **zniesienie Rady Państwa i przywrócenie urzędu prezydenta mającego duże uprawnienia i wybieranego przez Zgromadzenie Narodowe (sejm i senat) – nieformalnie ustalono, że prezydentem zostanie Wojciech Jaruzelski**
- **wolne wybory do senatu**
- **częściowo wolne wybory do sejmu (35 procent miejsc miało przypaść posłom bezpartyjnym wyłonionym w wyborach; pozostałe 65 procent przeznaczono dla PZPR i partii sojuszniczych)**
- **ponowna rejestracja Solidarności**
- **ograniczony dostęp Solidarności do mediów (prawo do emisji raz w tygodniu półgodzinnej audycji w telewizji i godzinnej – w radiu, zgoda władz na ukazywanie się ogólnopolskiego dziennika opozycyjnego i wznowienie „Tygodnika Solidarność”)**

1. Wymień głównych uczestników obrad Okrągłego Stołu.
2. Omów ich postanowienia.
3. Czy warunki porozumienia Okrągłego Stołu stwarzały możliwość demokratycznych przemian w kraju? Uzasadnij swoje zdanie.


gazeta WYBORCZA

Lech Wałęsa:

„Żeby było inaczej i lepiej musimy te wybory wygrać"

Drodzy Czytelnicy

Nie na wolności bez Solidarności

PZPR: Będą nas skreślać

Sł. Wyniana łachu

PRYMAS POLSKI rozmawia z Wałęsą o wyborach

Ostry start kampanii wyborczej

Gruzja chce znać prawdę

Pierwszy numer „Gazety Wyborczej" z 8 maja 1989 r. Na pierwszej stronie słowa Lecha Wałęsy – *Żeby było inaczej i lepiej, musimy te wybory wygrać.*

Wybory czerwcowe

Po zakończeniu obrad Okrągłego Stołu rozpoczęły się przygotowania do wyborów. W całym kraju powstały lokalne komitety obywatelskie. Zaangażowały się one w kampanię na rzecz kandydatów opozycji, nazywanych „drużyną Wałęsy". Zgodnie z postanowieniami Okrągłego Stołu w radiu i telewizji emitowano audycje wyborcze Solidarności. W maju 1989 r. zaczęła się ukazywać „Gazeta Wyborcza" – niezależny dziennik redagowany przez Adama Michnika. Wznowiono „Tygodnik Solidarność" pod redakcją Tadeusza Mazowieckiego, a potem Jarosława Kaczyńskiego.

Dnia **4 czerwca 1989 r.** odbyły się **wybory parlamentarne**. Polacy potraktowali je jak plebiscyt. W odczuciu większości rodaków oddanie głosu na Solidarność oznaczało poparcie dla przemian demokratycznych. Część radykalnej opozycji krytykowała jednak wybory jako nie w pełni demokratyczne i zbojkotowała je. Równocześnie domagała się zorganizowania całkowicie wolnych wyborów.

W kluczowej pierwszej turze 4 czerwca swój głos oddało około 62 procent Polaków. Przeważająca większość poparła Solidarność. Kandydaci opozycyjni zdobyli w wyborach 99 na 100 mandatów senatorskich i 35 procent miejsc w sejmie. Pozostałe miejsca obsadzili członkowie PZPR i partii satelickich. Wybory zakończyły się zwycięstwem opozycji – wygrała wszystko, co możliwe. Jednocześnie głosowanie ujawniło nikłe poparcie społeczne dla komunistów. Dotkliwa porażka sprawiła, że w szeregach PZPR narastały apatia i rozprężenie. Coraz silniejsze było przekonanie o rychłym upadku komunizmu. Nastroje te przyspieszyły rozkład PZPR i jej likwidację. W styczniu 1990 r. partia rozwiązała się.

Więcej na temat

Kampania wyborcza w 1989 r.

Sukces wyborczy Solidarności był udziałem tysięcy jej lokalnych działaczy i sympatyków. W miastach rozwieszano plakaty kandydatów opozycji sfotografowanych z Wałęsą – dla ułatwienia ich identyfikacji głosującym. Natomiast w dniu wyborów członkowie sztabów wyborczych Solidarności instruowali Polaków, jak oddać ważny głos na odpowiedniego kandydata. Było to konieczne z powodu skomplikowanej procedury wyborczej. Ponadto na kartach wyborczych brakowało informacji o przynależności politycznej kandydatów.

- **Jakie działania podjęła Solidarność, by ułatwić identyfikację swoich kandydatów?**



Sztab wyborczy Solidarności na placu Konstytucji w Warszawie 4 czerwca 1989 r.



Plakat Solidarności z wizerunkiem amerykańskiego aktora Garry'ego Coopera [czyt. garego kupera]

Rząd Mazowieckiego. Przemiany gospodarczo-ustrojowe

W myśl postanowień Okrągłego Stołu Zgromadzenie Narodowe wybrało gen. Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta PRL. Dnia **24 sierpnia 1989 r.** sejm poparł kandydaturę **Tadeusza Mazowieckiego** na prezesa Rady Ministrów. Mazowiecki był pierwszym niekomunistycznym premierem w Europie Środkowo-Wschodniej od ponad 40 lat. Powołanie jego rządu stanowiło pierwszy krok ku demokratyzacji kraju. Zmiany w Polsce naruszały dotychczasowy ład w Europie. Część opinii publicznej obawiała się, że ZSRS położy im kres siłą. Jednak wkrótce rozpoczęła się Jesień Narodów. ZSRS oświadczył, że uszanuje przemiany w krajach bloku wschodniego.



Premier Tadeusz Mazowiecki tuż po uchwaleniu składu rządu przez sejm. W dniu powołania na premiera powiedział: *Rząd, który utworzę, nie ponosi odpowiedzialności za hipotekę, którą dziedziczy. Ma ona jednak wpływ na okoliczności, w których przychodzi nam działać. Przeszłość odkreślamy grubą linią. Odpowiadać będziemy jedynie za to, co uczyniliśmy, by wydobyć Polskę z obecnego stanu załamania.*

Sejm wybrany w czerwcu 1989 r. był zdominowany przez komunistów. Jednak nie blokował zmian w kraju. W grudniu 1989 r. posłowie przyjęli pakiet reform gospodarczych przedstawiony przez wicepremiera i ministra finansów **Leszka Balcerowicza**. Założenia zawarte w tak zwanym planie Balcerowicza wytyczyły kierunek przebudowy gospodarczej Polski.

Dnia **29 grudnia 1989 r.** sejm dokonał historycznych zmian w konstytucji. Z ustawy zasadniczej usunięto odniesienia do ustroju socjalistycznego. Przywrócono tradycyjną nazwę państwa – **Rzeczpospolita Polska**. Był to symboliczny moment narodzin III Rzeczypospolitej. W kraju wprowadzono wolność słowa, **pluralizm** polityczny oraz zasady samorządności i wolności gospodarczej. Powstały pierwsze partie: konserwatywne Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (w skrócie: ZChN), postkomunistyczna Socjaldemokracja Rzeczypospolitej Polskiej (SdRP) skupiająca działaczy dawnej PZPR, chadeckie Porozumienie Centrum (PC) oraz liberalno-demokratyczny Ruch Obywatelski Akcja Demokratyczna (ROAD). Stopniowo likwidowano instytucje PRL. Wiosną 1990 r. przekształcono Milicję Obywatelską w Policję Państwową. W miejsce Służby Bezpieczeństwa utworzono Urząd Ochrony Państwa. Zniesiono cenzurę. Przywrócono lekcje religii do szkół.

Ciekawe!

Zgodnie z uprawnieniami przysługującymi głowie państwa Wojciech Jaruzelski mianował kandydata na premiera. Desygnowany na to stanowisko Czesław Kiszczak nie zdołał jednak sformować rządu. W tej sytuacji Jaruzelski – zgodnie z sugestią Lecha Wałęsy – powierzył misję utworzenia rządu przedstawicielowi opozycji. Był nim Tadeusz Mazowiecki.



Dnia 9 lutego 1990 r. sejm przywrócił dawne godło Rzeczypospolitej – orła w koronie (według wzoru z 1927 r.).

Pluralizm – zasada demokratyczna gwarantująca rozmaitym grupom społecznym i politycznym prawo wyrażania swych interesów oraz udział w sprawowaniu rządów.



Manifestacja przeciwników zawarcia porozumień z komunistami w Gdańsku w 1989 r.

Nomenklatura – w PRL: grupa ludzi, która z ramienia władz komunistycznych piastowała wysokie stanowiska w państwie i której przysługiwały niezasłużone przywileje.

Kontrakt – umowa.

Okrągły Stół – różne punkty widzenia

W odczuciu części społeczeństwa zmiany zachodzące w 1989 r. postępowały zbyt wolno. Powodem narastającej frustracji społecznej były wciąż silne wpływy komunistów w aparacie władzy. W samym rządzie Mazowieckiego PZPR miała pięciu ministrów. Dwóch z nich stało na czele resortów siłowych – ministerstwa spraw wewnętrznych (gen. Czesław Kiszczak) i ministerstwa obrony narodowej (gen. Florian Siwicki). Opinię publiczną bulwersowały pojawiające się pogłoski o niszczeniu akt bezpieki przez funkcjonariuszy służb PRL. Na tle wszechobecnej biedy raziło uwłaszczanie partyjnej **nomenklatury**. Jej przedstawiciele przejmowali na własność część pospiesznie prywatyzowanego majątku państwowego. Do dziś część społeczeństwa uważa, że źródłem tych niesprawiedliwości był **kontrakt** Okrągłego Stołu, w imię którego umożliwiono komunistom utrzymanie wpływów w polityce i gospodarce. Przeciwnicy porozumienia uważają, że w 1989 r. należało natychmiast odsunąć osłabionych komunistów od władzy i rozliczyć ich za dekady totalitarnych rządów. Z badań społecznych (zob. s. 223) wynika jednak, że większa część Polaków pozytywnie ocenia porozumienia Okrągłego Stołu. Obrońcy tego kompromisu twierdzą, że wcale nie było pewne, czy komuniści ugną się pod presją społeczną i bez walki oddadzą władzę. Ich zdaniem Okrągły Stół umożliwił pokojowe przemiany w Polsce.

Opinie o Okrągłym Stole

Adam Michnik: Z pewnością kryła się też za Okrągłym Stołem słabość. Ludzie władzy byli już zbyt słabi, by opozycję demokratyczną zniszczyć, zaś ludzie opozycji solidarnościowej byli zbyt słabi, by władzę komunistyczną obalić. Nad kompromisem Okrągłego Stołu unosił się cień Rosji: Rosji prącej ku wolności, ale wciąż jeszcze skutej gorsetem imperialnej retoryki i komunistycznej nomenklatury. Ludzie władzy szli na Okrągły Stół z przekonaniem, że trzeba wszystko zmienić w taki sposób, żeby wszystko pozostało po staremu. Ludzie opozycji demokratycznej szli tam w przekonaniu, że trzeba respektować wszystkie realia w taki sposób, by móc je wszystkie odmienić.

Źródło: A. Michnik, *Cud Okrągłego Stołu*, „Gazeta Wyborcza" 2006, 4 IV, cyt. za: https://wyborcza.pl, dostęp: 1.12.2020 r.

Kornel Morawiecki: Dzisiaj patrzymy na konsekwencje ugody Okrągłego Stołu, na nierozliczenie komuny, fałszywe autorytety, skrywanie agentów, na rozgrabienie społecznego majątku z jednej, a biedę i wegetację wielu działaczy podziemia z drugiej strony. Uświadamiamy sobie, że Okrągły Stół zaprzepaścił wielką ideę solidarności. Nie tylko nas, Polaków, ale wszystkie po części naśladujące Polskę pokomunistyczne kraje wepchnął w nomenklaturowy, nieprawy kapitalizm.

Źródło: Wypowiedź Kornela Morawieckiego z 2009 r., cyt. za: A. Dudek, *Wokół Okrągłego Stołu*, https://muzhp.pl/pl, dostęp: 24.11.2020 r.

1. W jaki sposób Adam Michnik tłumaczy konieczność podjęcia rozmów przy Okrągłym Stole przez władze i część Solidarności?
2. Jakie zarzuty pod adresem Okrągłego Stołu stawia Kornel Morawiecki?

Stosunek Polaków do Okrągłego Stołu

Czy przyjęty przy Okrągłym Stole sposób przeprowadzenia przemian politycznych w Polsce	Wskazania badanych według terminów badań (%)	
	styczeń 2009	styczeń 2019
był najlepszy, najbardziej właściwy w ówczesnej sytuacji	30	21
miał swoje dobre strony, ale ustępstwa wobec władzy były zbyt duże, kompromis był za daleko posunięty	37	41
był to zły sposób przeprowadzenia przemian politycznych, niepotrzebne ustępstwo wobec władz komunistycznych	8	13
Trudno powiedzieć	25	25

Źródło: CBOS, *Trzydziesta rocznica obrad Okrągłego Stołu*, nr 16, luty 2019 r.

- Jaka część społeczeństwa ocenia Okrągły Stół jednoznacznie pozytywnie, a jaka – negatywnie? W jaki sposób stosunek ten zmienił się na przestrzeni lat?

W skrócie

- 1988 r. – dwie fale strajków. Zła sytuacja gospodarcza Polski. Zgoda władz na podjęcie rozmów z Solidarnością.
- 6 lutego–5 kwietnia 1989 r. – obrady Okrągłego Stołu.
- Postanowienia Okrągłego Stołu: organizacja częściowo wolnych wyborów do sejmu i wolnych wyborów do senatu. Przywrócenie urzędu prezydenta.
- 4 czerwca 1989 r. – wybory czerwcowe. Sukces Solidarności.
- T. Mazowiecki pierwszym niekomunistycznym premierem. Początek przemian gospodarczych i ustrojowych.
- Grudzień 1989 r. – zmiana nazwy państwa z PRL na RP.

Czy już umiesz?

1. Opisz okoliczności podjęcia przez władze rozmów z opozycją w 1988 r.
2. Omów znaczenie wyborów 4 czerwca dla dalszych przemian w kraju.
3. Przedstaw argumenty zwolenników i przeciwników obrad Okrągłego Stołu? Jakiej odpowiedzi udzieliłabyś/udzieliłbyś w przytoczonej ankiecie CBOS?
4. Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że w 1989 r. nasz kraj przeszedł od totalitaryzmu do demokracji? Uzasadnij odpowiedź.

W 1989 r. w kampanię wyborczą na rzecz Solidarności zaangażowali się licznie artyści i ludzie nauki. Wyszukaj informacje o trzech z nich.

Sala Kolumnowa w Pałacu Prezydenckim w Warszawie



Plenarne obrady Okrągłego Stołu odbyły się w sali Kolumnowej Pałacu Prezydenckiego w Warszawie. W tym najbardziej reprezentacyjnym pomieszczeniu odbywają się najważniejsze uroczystości z udziałem prezydenta Polski – powołania i odwołania rządu, nadania odznaczeń i orderów państwowych.

6.4 Trzecia niepodległość



Podejmij temat

- Wymień zmiany, które zaszły w Polsce w 1989 r.

Deficyt budżetowy – brak w budżecie dostatecznej ilości pieniędzy na pokrycie wydatków.

Dotacja – bezzwrotna pomoc finansowa udzielana jakiemuś przedsiębiorstwu lub instytucji ze środków publicznych.



Leszek Balcerowicz to absolwent Szkoły Głównej Planowania i Statystyki w Warszawie, a także pracownik naukowy tej uczelni, przekształconej w 1991 r. w Szkołę Główną Handlową. W latach 70. XX w. należał do PZPR, z której wystąpił po wprowadzeniu stanu wojennego. Następnie został ekonomicznym doradcą Solidarności. Był wicepremierem i ministrem finansów w latach 1989–1991 i 1997–2000, a następnie prezesem Narodowego Banku Polskiego (2001–2007).

Plan Balcerowicza i przemiany gospodarcze

Latem 1989 r. rząd Mieczysława Rakowskiego urynkowił ceny. Oznacza to, że uwolnił je spod kontroli rządu. Ceny stały się zależne tylko od praw wolnego rynku, który nie był przygotowany na takie posunięcie. W Polsce wystąpiło zjawisko **hiperinflacji**. System finansowy całkowicie się załamał. Polska waluta traciła wartość, a ceny w kraju rosły w astronomicznym tempie.

Przezwyciężenie kryzysu gospodarczego było największym wyzwaniem dla pierwszych solidarnościowych rządów – Tadeusza Mazowieckiego, a następnie Jana Krzysztofa Bieleckiego. Funkcję wicepremiera i ministra finansów w obu tych gabinetach pełnił **Leszek Balcerowicz**, który przygotował pakiet reform gospodarczych. Miały one na celu zwalczenie hiperinflacji, ograniczenie **deficytu budżetowego** i przejście do gospodarki wolnorynkowej. Aby osiągnąć te cele, rząd wprowadził restrykcyjną politykę finansową. Ustanowiono podatek od wynagrodzeń ponad normę i ograniczono wzrost płac. Podwyższono oprocentowanie kredytów. Ograniczono też wspieranie państwowych przedsiębiorstw ze środków budżetowych. Zmniejszono lub zlikwidowano **dotacje**, które dotychczas pokrywały różnice między obowiązującymi cenami a realnym kosztem wytworzenia. Rozpoczęto proces prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych. Przeprowadzono pospiesznie reformę systemów bankowego i podatkowego. Dla usprawnienia handlu ujednolicono kurs złotego i ustalono go na poziomie 9500 zł za dolara. Jednocześnie szukano nowych rynków zbytu, gdyż dotychczasowe więzi handlowe zostały zerwane z powodu likwidacji RWPG i rozpadu ZSRS.

Pomimo odejścia z rządu Balcerowicza w 1991 r. kolejne gabinety kontynuowały wyznaczony przez niego kierunek reform. Po pierwszym okresie szoku gospodarczego sytuacja powoli się normalizowała. Zaczęła spadać inflacja. Poprawiło się zaopatrzenie sklepów. Istnienie zjawiska konkurencji wpłynęło na polepszenie jakości artykułów oferowanych na rynku. Wielu Polaków założyło własne przedsiębiorstwa przynoszące zyski. W Polsce zaczęły też inwestować swój kapitał firmy zagraniczne. Już w 1993 r. staliśmy się jednym z najszybciej rozwijających się krajów europejskich.

Społeczne skutki reform

Dla Polaków koszty reform okazały się bardzo wysokie. Wynikało to ze słabości gospodarki PRL, nierentowności państwowych przedsiębiorstw i zapóźnienia rolnictwa. Powodem było też szybkie tempo zmian wprowadzanych przez Balcerowicza, nazywanych terapią szokową dla gospodarki.

Drastyczne zmniejszenie dotacji budżetowych dla przedsiębiorstw spowodowało zwiększenie kosztów produkcji, a co za tym idzie – dalszy wzrost cen. Wiele zakładów przemysłowych – pozbawionych wsparcia państwa – upadło. Wskutek tego gwałtownie wzrosło **bezrobocie**. W 1990 r. pracy nie miało ponad milion osób, a w 1994 r. – już blisko trzy miliony. Pogorszyła się stopa życiowa znacznej części ludności. Wiele osób straciło środki do życia. Zasiłek ze strony państwa, zwany kuroniówką, nie wystarczał na zaspokajanie podstawowych potrzeb. W trudnej sytuacji znaleźli się pracownicy likwidowanych PGR. Pozbawieni wsparcia nie odnajdowali się w nowej rzeczywistości.

Poważnym problemem początkowego okresu transformacji były **afery gospodarcze**. Pole do nadużyć dawała pospieszna prywatyzacja zakładów po zaniżonych cenach, przeprowadzana przez ludzi związanych z PZPR. Gdy jedni ubożeli, inni się bogacili. Zaostrzył się podział społeczeństwa na biednych i bogatych. W kraju zanotowano **wzrost zorganizowanej przestępczości**. Osłabiona Policja długo nie mogła się uporać z tym problemem. Dopiero pod koniec lat 90. XX w. zostały rozbite największe gangi: wołomiński i pruszkowski. Bieda, afery i wzrost przestępczości stały się przyczynami poważnych napięć społecznych. Część Polaków straciła zaufanie do rządów solidarnościowych, do których wcześniej odnoszono się entuzjastycznie i z którymi wiązano duże nadzieje na poprawę sytuacji w kraju. Swoją niechęć społeczeństwo manifestowało na ulicach. W 1992 i 1993 r. wybuchły fale strajków. Frekwencja w kolejnych wyborach była niska. Ludzie wątpili, że ich udział w głosowaniu cokolwiek zmieni.



Widomym znakiem narodzin kapitalizmu w Polsce stał się **handel uliczny**. Wyrosły liczne budki handlowe i targowiska. Największym krajowym jarmarkiem był dawny Stadion Dziesięciolecia, na którego miejscu obecnie znajduje się Stadion Narodowy.

Ciekawe!

Początkowo kuroniówką nazywano darmowy posiłek, jaki wydawał na ulicach Warszawy Jacek Kuroń – w latach 1989–1991 i 1992–1993 minister pracy i polityki socjalnej. Z czasem terminem tym zaczęto określać zasiłek dla bezrobotnych.



Demonstracja związków zawodowych pod kancelarią premiera przeciwko reformom Balcerowicza w lutym 1991 r.

Wojna na górze – wewnętrzny konflikt w Solidarności między Lechem Wałęsą i jego zwolennikami a obozem Tadeusza Mazowieckiego. Skutkiem było rozbicie jedności ugrupowań, które wywodziły się z Solidarności.



Uroczystość przekazania insygniów II RP odbyła się 22 grudnia 1990 r. na Zamku Królewskim w Warszawie. Na zdjęciu: Lech Wałęsa i Ryszard Kaczorowski.

Wojna na górze

Na tle krajów postkomunistycznych zmiany polityczne w Polsce zachodziły powoli. Prezydentem wciąż był Wojciech Jaruzelski, a w rządzie Tadeusza Mazowieckiego pozostawali komuniści, m.in. Czesław Kiszczak. Część działaczy Solidarności krytykowała taki stan rzeczy, co stało się elementem tak zwanej **wojny na górze**. Przewodniczący związku Lech Wałęsa oraz jego współpracownicy – bracia Lech i Jarosław Kaczyńscy – żądali natychmiastowego odsunięcia komunistów od władzy. Innego zdania był Mazowiecki i jego zwolennicy, m.in. Zbigniew Bujak. Obóz Mazowieckiego chciał przeprowadzenia stopniowych reform. Argumentował, że zbyt szybkie posunięcia mogą sprowokować do kontrataku zwolenników dawnego reżimu, którzy wciąż jeszcze dysponowali wpływami w wojsku i siłach specjalnych. Jednak latem 1990 r. pod presją społeczną Mazowiecki odwołał z rządu komunistów. Następnie wysunął propozycję zorganizowania powszechnych wyborów prezydenckich. Sejm skrócił kadencję Jaruzelskiego i wyznaczył ich termin.

Wybory prezydenckie i wybory parlamentarne

Jesienią **1990 r.** odbyły się wolne i powszechne **wybory prezydenckie**. Wystartowało w nich sześciu kandydatów, w tym Mazowiecki i Wałęsa. Ostatecznie zwyciężył Lech Wałęsa. Został on pierwszym prezydentem Polski wybranym przez naród. Dla uznania tego faktu prezydent RP na uchodźstwie Ryszard Kaczorowski przekazał Wałęsie insygnia władzy z czasów II RP.

Pod koniec 1991 r. zorganizowano pierwsze po II wojnie światowej **wolne wybory parlamentarne**. Do sejmu weszło ponad 20 ugrupowań.

Największe ugrupowania w sejmie I kadencji

Nazwa	Ideologia	Liczba posłów	Ważniejsi działacze
Unia Demokratyczna (UD)	liberalna demokracja	62	Tadeusz Mazowiecki, Bronisław Geremek
Sojusz Lewicy Demokratycznej (SLD)	lewica postkomunistyczna	59	Aleksander Kwaśniewski, Józef Oleksy
Konfederacja Polski Niepodległej (KPN)	tradycja neosanacyjna	51	Leszek Moczulski, Adam Słomka
Polskie Stronnictwo Ludowe (PSL)	ludowcy	50	Waldemar Pawlak, Józef Zych
Zjednoczenie Chrześcijańsko-Narodowe (ZChN)	narodowcy	49	Wiesław Chrzanowski, Antoni Macierewicz
Porozumienie Centrum (PC)	chadecja	42	Jarosław Kaczyński, Lech Kaczyński
Kongres Liberalno-Demokratyczny (KLD)	liberałowie	37	Janusz Lewandowski, Donald Tusk
Porozumienie Ludowe (PL)	ludowcy	28	Gabriel Janowski, Józef Ślisz
NSZZ „Solidarność”	chadecja	27	Bogdan Borusewicz, Jan Rulewski
pozostałe partie i posłowie niezrzeszeni	–	55	–

Gabinet Jana Olszewskiego i sprawa lustracji

W rozdrobnionym sejmie wystąpiły trudności z wyłonieniem nowego rządu. Ostatecznie funkcję premiera w grudniu 1991 r. objął **Jan Olszewski**, działacz PC. Jego rząd nie uzyskał poparcia wszystkich klubów wywodzących się z Solidarności i szybko popadł w konflikt z Wałęsą. Podłożem były spory kompetencyjne i różnice zdań w sprawie sposobu i zakresu **dekomunizacji**. Szczególnie kontrowersje budziła **lustracja**, czyli kontrola przeszłości osób sprawujących funkcje publiczne w zakresie ich ewentualnej współpracy z komunistyczną Służbą Bezpieczeństwa i wywiadem PRL. Po podjęciu uchwały lustracyjnej przez sejm w maju 1990 r. minister spraw wewnętrznych Antoni Macierewicz zdecydował się podać do publicznej wiadomości informacje o zasobach archiwalnych komunistycznej bezpieki. Na tak zwanej liście Macierewicza, czyli na liście osób ewidencjonowanych przez UB i SB jako **tajni współpracownicy**, znaleźli się prezydent Lech Wałęsa, marszałek sejmu Wiesław Chrzanowski i wielu parlamentarzystów. Celem ogłoszenia listy przez Macierewicza było nakłonienie osób współpracujących ze służbami PRL do wycofania się z życia publicznego. W przekonaniu zwolenników lustracji był to krok niezbędny do odcięcia się państwa od komunistycznej przeszłości i budowania porządku opartego na sprawiedliwości społecznej.

Na działania Macierewicza ostro zareagowali Lech Wałęsa i część polityków. Zarzucili oni ministrowi wykorzystywanie przeszłości do walki politycznej oraz posługiwanie się informacjami z archiwów SB bez ich sprawdzenia. Przeciwnicy uchwały lustracyjnej zbudowali większość sejmową zdolną obalić rząd. Nocą z **4 na 5 czerwca 1992 r.** sejm odwołał gabinet Jana Olszewskiego głosami posłów UD, KLD, KPN, PSL, SLD i mniejszych ugrupowań.

Rząd Hanny Suchockiej

Po upadku gabinetu Jana Olszewskiego desygnowany na premiera Waldemar Pawlak nie zdołał utworzyć rządu. W lipcu 1992 r. dzięki poparciu ZChN, UD, KLD i mniejszych partii premierem została **Hanna Suchocka** z UD.

W czasie rządów Hanny Suchockiej sejm uchwalił **1 sierpnia 1992 r.** tzw. **małą konstytucję**, która określała zasady ustrojowe państwa do czasu uchwalenia ustawy zasadniczej. Opierały się one na zachowaniu równowagi między parlamentem, rządem i prezydentem. W atmosferze sporów w styczniu 1993 r. parlament uchwalił ustawę o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży. Ustawa zakazywała aborcji poza pewnymi wyjątkami i była kompromisem względem projektu przewidującego całkowity zakaz przerywania ciąży. W lipcu 1993 r. rząd wynegocjował **konkordat** regulujący stosunki ze Stolicą Apostolską.

Narastający kryzys polityczny doprowadził do upadku rządu Hanny Suchockiej w maju 1993 r. Prezydent Lech Wałęsa rozwiązał sejm i zarządził przedterminowe wybory parlamentarne. Skłócone ze sobą ugrupowania solidarnościowe poniosły w nich klęskę.

Dekomunizacja – usuwanie struktur charakterystycznych dla systemu komunistycznego oraz odsuwanie od pełnienia ważnych stanowisk osób związanych z tym systemem.

Tajny współpracownik (TW) – informator lub wykonawca zleceń służb specjalnych w okresie PRL.



Jan Olszewski 4 czerwca 1992 r. podczas przemówienia krótko przed odwołaniem jego rządu mówił: [...] *I z pełną świadomością stawiam przed wami, posłowie, to zadanie, abyście według własnego sumienia głosowali za lub przeciw odwołaniu tego rządu. Czynię tak w przekonaniu, że od dzisiaj stawką w tej grze* [...] *jest pewien obraz Polski, jaka ona ma być. Może inaczej – czyja ona ma być.* [...]



Podpisanie konkordatu między nuncjuszem apostolskim arcybiskupem Józefem Kowalczykiem (po lewej stronie) a szefem dyplomacji w rządzie Hanny Suchockiej Krzysztofem Skubiszewskim. Porozumienie zostało ratyfikowane przez sejm dopiero w 1998 r. po zwycięstwie prawicy w wyborach parlamentarnych.



W wyborach prezydenckich 1995 r. szalę zwycięstwa przechyliły na stronę Aleksandra Kwaśniewskiego dwie debaty telewizyjne. Kandydat SLD pokazał się w nich jako człowiek kompromisu i nie dał się sprowokować atakującemu go Lechowi Wałęsie. Medialne starcie dowiodło, jak dużą rolę odgrywają media w kreowaniu nastrojów społecznych.

Rządy SLD i PSL

W wyborach do sejmu i senatu w 1993 r. najwięcej głosów zdobyła lewica postkomunistyczna. Pod sterami SLD i PSL Polska kontynuowała wolnorynkowe reformy gospodarcze. Na początku 1995 r. przeprowadzono denominację, czyli wymianę pieniądza. Nowa jednostka pieniężna – złoty (PLN) – zastąpiła „starego złotego" według przelicznika 1 zł – 10 000 „starych złotych". Współpraca między rządem i prezydentem Wałęsą, reprezentującymi różne obozy polityczne, układała się jednak źle, czego dowodem były liczne konflikty. Dotyczyły one między innymi obsady najważniejszych stanowisk państwowych, kontroli nad wojskiem i kwestii prawno-etycznych (np. stosunku do aborcji).

W atmosferze wzajemnych oskarżeń toczyła się kampania prezydencka w 1995 r. W zorganizowanych jesienią wyborach zwyciężył kandydat lewicy **Aleksander Kwaśniewski**. W drugiej turze pokonał on Lecha Wałęsę.

Ciężką próbą dla władz była **powódź tysiąclecia**. W lipcu 1997 r. nawiedziła południowo-zachodnią Polskę. Zalała między innymi Nysę, Opole, Racibórz i Wrocław. Spowodowała straty materialne i śmierć wielu osób.

Uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Jednym z najważniejszych wydarzeń w czasie rządów lewicy było uchwalenie **Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** przez Zgromadzenie Narodowe **2 kwietnia 1997 r.** Projekt został zatwierdzony przez Polaków w referendum. Jej uchwalenie zakończyło przemiany ustrojowe i miało przełomowe znaczenie dla przyszłości naszego kraju.

Preambuła Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

W trosce o byt i przyszłość naszej Ojczyzny, odzyskawszy w 1989 roku możliwość suwerennego i demokratycznego stanowienia o Jej losie, my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł, równi w prawach i w powinnościach wobec dobra wspólnego – Polski, wdzięczni naszym przodkom za ich pracę, za walkę o niepodległość okupioną ogromnymi ofiarami, za kulturę zakorzenioną w chrześcijańskim dziedzictwie Narodu i ogólnoludzkich wartościach, nawiązując do najlepszych tradycji Pierwszej i Drugiej Rzeczypospolitej, zobowiązani, by przekazać przyszłym pokoleniom wszystko, co cenne z ponad tysiącletniego dorobku, […] pomni gorzkich doświadczeń z czasów, gdy podstawowe wolności i prawa człowieka były w naszej Ojczyźnie łamane, pragnąc na zawsze zagwarantować prawa obywatelskie, a działaniu instytucji publicznych zapewnić rzetelność i sprawność, w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej […].

Źródło: Dz. U. 1997, nr 78 poz. 483, https://www.sejm.gov.pl, dostęp: 31.05.2021 r.

1. Wymień wartości, do których odwoływali się twórcy dokumentu.
2. Wyjaśnij, dlaczego w Konstytucji RP pominięto nawiązanie do historycznej tradycji okresu PRL.

Konstytucja z 1997 r. podkreśla demokratyczny charakter państwa. Opiera się na zasadzie suwerenności narodu i trójpodziału władzy. Na mocy ustawy zasadniczej władzę ustawodawczą w Polsce sprawują **sejm** i **senat**. Posłowie i senatorowie są wybierani na czteroletnią kadencję w wyborach powszechnych. Władza wykonawcza należy do **prezydenta RP** oraz **Rady Ministrów**. Prezydent jest wybierany przez naród w wyborach powszechnych na pięć lat. Może sprawować swój urząd maksymalnie przez dwie kadencje. Władzę sądowniczą w Polsce sprawują niezależne od innych władz **sądy** i **trybunały**.

Konstytucja gwarantuje prawa i wolności, które Polacy uzyskali po 1989 r. Do najważniejszych zalicza się prawo do życia, bezpieczeństwa osobistego, wolności myśli i sumienia oraz wyznawania dowolnej religii.

Rząd Jerzego Buzka

W 1997 r. po czterech latach rządów lewicy wybory do sejmu i senatu wygrała Akcja Wyborcza „Solidarność". Była to centroprawicowa koalicja Solidarności i ugrupowań wywodzących się z opozycji antykomunistycznej. Na czele nowego rządu stanął **Jerzy Buzek**. Nowy premier przystąpił do realizacji długo odkładanych reform: administracyjnej, emerytalnej, służby zdrowia i systemu oświaty. Reformy te, choć potrzebne, wywołały wiele krytycznych opinii ze strony różnych środowisk.

W nowym parlamencie powrócono do kwestii lustracji i rozliczenia zbrodni z lat 1917–1990. W grudniu 1998 r. na mocy ustawy sejmu powołano **Instytut Pamięci Narodowej** (w skrócie: **IPN**). Zajął się on ściganiem winnych zbrodni nazistowskich i komunistycznych, a także gromadzeniem dokumentacji komunistycznej bezpieki.

Trudna sytuacja materialna Polaków (pomimo wzrostu gospodarczego), liczne afery gospodarcze i spory koalicyjne spowodowały spadek popularności rządu Jerzego Buzka i kryzys prawicy. Wybory prezydenckie w 2000 r. ponownie wygrał Aleksander Kwaśniewski.



Jerzy Buzek w latach 80. XX w. działał w Solidarności. Od 1997 r. do 2001 r. sprawował urząd premiera. Po przystąpieniu Polski do Unii Europejskiej został wybrany na eurodeputowanego Parlamentu Europejskiego. W latach 2009–2012 był jego przewodniczącym.

Więcej na temat

Cztery reformy

Reformy Buzka doprowadziły do przebudowy Polski na wielu obszarach. Na mocy reformy administracyjnej ustanowiono trójstopniowy podział kraju (gmina – powiat – województwo). Zmniejszono liczbę województw z 49 do 16. Zmiany w systemie emerytalnym umożliwiły obywatelom gromadzenie środków pieniężnych na emeryturę za pośrednictwem Otwartych Funduszy Emerytalnych. Dzięki temu przyszłe świadczenia miały być wyższe. Reforma służby zdrowia zmieniła sposób finansowania opieki medycznej. Obowiązki państwa w tym zakresie przejęły regionalne kasy chorych. Istotą reformy systemu oświaty było wprowadzenie gimnazjów. Kolejne rządy wycofały się z większości reform. Przetrwała tylko reforma administracyjna, w której dokonano niewielkich zmian.

- Jakich obszarów dotyczyły reformy Buzka?

Akcesja – tu: akces, przystąpienie do czegoś.



Podpisanie traktatu akcesyjnego Unii Europejskiej przez premiera Leszka Millera (po lewej) i ministra spraw zagranicznych Włodzimierza Cimoszewicza (po prawej) 16 kwietnia 2003 r. w Atenach

Przystąpienie Polski do UE

Po wyborach do sejmu w 2001 r. parlament zdominowali postkomuniści z SLD. To oni wraz z PSL utworzyli rząd kierowany przez **Leszka Millera**. Najważniejszym zadaniem nowego gabinetu było uzyskanie **akcesji** Polski do Unii Europejskiej. Negocjacje akcesyjne toczyły się od 1998 r. – rozpoczął je jeszcze rząd Jerzego Buzka. Rozmowom towarzyszyły przygotowania, które dotyczyły niemal każdej dziedziny życia społecznego. Przez lata Polska musiała spełnić szereg unijnych wymogów. Należały do nich: uzyskanie odpowiedniego poziomu gospodarczego, zmniejszenie poziomu przestępczości i dostosowanie polskich przepisów do prawa unijnego. Polskie gospodarstwa rolne i zakłady przemysłu spożywczego musiały zaś dopełnić rygorystycznych norm jakościowych i sanitarnych, aby ich produkty mogły zostać dopuszczone na rynek Unii Europejskiej.

Ostatecznie rząd z powodzeniem zakończył negocjacje dotyczące warunków członkostwa Polski w UE. Dnia 16 kwietnia 2003 r. w Atenach premier Leszek Miller i minister spraw zagranicznych Włodzimierz Cimoszewicz podpisali traktat akcesyjny. Uzyskał on aprobatę Polaków. W zorganizowanym w czerwcu 2003 r. referendum za członkostwem naszego państwa w UE opowiedziało się 77,4 procent Polaków, przy czym frekwencja wyniosła 58,8 procent. Dnia **1 maja 2004 r.** Polska stała się członkiem wspólnoty.

Więcej na temat

Euroentuzjaści i eurosceptycy



W przededniu akcesji Polski do Unii Europejskiej w kraju odbyła się debata publiczna na ten temat. Zasadniczo polskie elity polityczne były raczej zgodne co do tego, że Polska powinna przystąpić do Unii. Za członkostwem opowiadała się koalicja rządowa SLD i PSL oraz dwie największe partie opozycyjne w ówczesnym sejmie – Platforma Obywatelska (w skrócie: PO) z Donaldem Tuskiem na czele oraz Prawo i Sprawiedliwość (PiS), kierowane przez braci Lecha i Jarosława Kaczyńskich. Do partii eurosceptycznych należały Samoobrona kierowana przez Andrzeja Leppera i Liga Polskich Rodzin Romana Giertycha. Euroentuzjaści przekonywali, że Polska stoi przed dziejową szansą, by stać się częścią europejskiej wspólnoty. Argumentowali, że polscy przedsiębiorcy i rolnicy uzyskają dostęp do rynku UE oraz funduszy unijnych, które umożliwią modernizację kraju. Z kolei eurosceptycy obawiali się wzmożonego napływu zachodnich produktów i masowego wykupu polskiej ziemi przez obywateli z krajów wspólnoty. Pojawiały się też głosy, że poprzez członkostwo w Unii Europejskiej suwerenność Polski zostanie ograniczona, a Unia Europejska będzie się mieszać w każdą dziedzinę życia.

- **Porównaj argumenty zwolenników i przeciwników wstąpienia Polski do UE.**

Przystąpienie Polski do UE przyćmił nie najlepszy stan naszej gospodarki, która wyraźnie spowolniła. Wzrósł deficyt budżetowy. Wciąż było wysokie bezrobocie – w grudniu 2003 r. wyniosło 20 procent. Duże problemy przeżywało rolnictwo. W Polsce nowoczesne i wyspecjalizowane gospodarstwa stanowiły rzadkość, a tylko takie mogły z powodzeniem konkurować na unijnym rynku. Pogłębiały się różnice w zamożności między poszczególnymi grupami Polaków. Znaczna część naszych rodaków miała problem z zaspokojeniem podstawowych potrzeb życiowych. W związku z dużą przestępczością Polacy mieli niskie poczucie bezpieczeństwa. Poza tym wątpili w skuteczność rządu. Nastroje społeczne pogarszały liczne i głośne afery korupcyjne z udziałem osób z najwyższych kręgów władzy. Po czterech latach rządów lewica postkomunistyczna utraciła zaufanie społeczne, którego nie potrafiła już odbudować.

Pomimo trudności gospodarczych i napięć społecznych Polska w latach 1990–2004 bardzo się zmieniła. Nasze społeczeństwo mogło korzystać z dobrodziejstw demokracji i odzyskało podmiotowość. Polityka, gospodarka, życie społeczne, nauka i kultura wyzwoliły się spod kontroli jednej partii, która przez dekady hamowała społeczną aktywność, swobodę wypowiedzi i kneblowała usta artystom. W III Rzeczypospolitej pluralizm stał się obecny w niemal wszystkich dziedzinach życia.

Akcesja Polski do Unii Europejskiej stworzyła nowe warunki rozwoju dla naszego państwa. Zwiększyła szansę na wyrównanie różnic w rozwoju regionalnym, modernizację kraju, rozwój polskich przedsiębiorstw i poprawę warunków życia Polaków. Jednocześnie Polska – jako pełnoprawny członek UE – zobowiązała się do odprowadzania składki członkowskiej do wspólnego budżetu i przestrzegania unijnego prawa.



Po przystąpieniu do Unii Europejskiej Polska uzyskała dostęp do funduszy europejskich. W oparciu o pieniądze pozyskiwane w ramach tych funduszy władze państwowe oraz samorządowe rozwijały i modernizowały infrastrukturę. Inwestowano w ochronę środowiska. Budowano obiekty sportowe i kulturalne. Powyżej: autostrada A1, której budowę pokryto w znacznej części ze środków unijnych.

W skrócie

- Narodziny gospodarki wolnorynkowej w Polsce. Rozwój prywatnej przedsiębiorczości.
- Społeczne skutki reform: bieda, upadek zakładów pracy, wzrost bezrobocia.
- Jesień 1990 r. – L. Wałęsa pierwszym prezydentem wybranym w wyborach powszechnych.
- Pierwsze wolne wybory parlamentarne w 1991 r.
- Uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej 2 kwietnia 1997 r.
- Reformy rządu J. Buzka (1997–2001): administracyjna, emerytalna, szkolnictwa i służby zdrowia.
- Rządy lewicy postkomunistycznej (2001–2005). Akcesja Polski do Unii Europejskiej 1 maja 2004 r.

Czy już umiesz?

1. Wymień cele reform Leszka Balcerowicza.
2. Podaj pozytywne i negatywne skutki przemian gospodarczych po 1989 r.
3. Oceń wpływ transformacji gospodarczej na stosunek Polaków do demokracji i Solidarności.
4. Jakie kwestie były przyczyną rozpadu obozu solidarnościowego po 1989 r.?
5. Kiedy uchwalono Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej? Wymień jej najważniejsze zasady.
6. Wymień najistotniejsze, twoim zdaniem, problemy społeczne III Rzeczypospolitej.
7. Oceń, jakie znaczenie dla Polski miało przystąpienie naszego państwa do Unii Europejskiej.

6.5 Między Wschodem a Zachodem



Podejmij temat

- Jakie czynniki odegrały istotną rolę w procesie rozpadu bloku wschodniego?



Krzysztof Skubiszewski – minister spraw zagranicznych w latach 1989–1993 w rządach: Tadeusza Mazowieckiego, Jana Krzysztofa Bieleckiego, Jana Olszewskiego i Hanny Suchockiej.

Odzyskanie suwerenności

W 1989 r. po dekadach zależności od ZSRS Polska uzyskała możliwość prowadzenia niezależnej polityki zagranicznej. Priorytetem dla naszej dyplomacji stało się przystąpienie do Unii Europejskiej i NATO. Członkostwo w obu tych organizacjach miało fundamentalne znaczenie dla bezpieczeństwa kraju.

W chwili obejmowania funkcji premiera przez Tadeusza Mazowieckiego Polska wciąż należała do Układu Warszawskiego i RWPG. Na terytorium państwa polskiego stacjonowały wojska sowieckie. Dlatego nasza dyplomacja – kierowana przez **Krzysztofa Skubiszewskiego** – pierwsze wysiłki skoncentrowała na likwidowaniu zależności Polski od Związku Sowieckiego. Jeszcze w 1990 r. rozpoczęto rozmowy z Moskwą na temat wycofania wojsk sowieckich. W 1991 r. Polska i inne państwa bloku wschodniego zdecydowały o rozwiązaniu RWPG i Układu Warszawskiego. Dnia 17 września 1993 r. z naszego kraju wyjechali ostatni żołnierze rosyjscy. Dopiero po tym fakcie uzyskaliśmy pełną suwerenność.



Pożegnanie żołnierzy rosyjskich stacjonujących w Polsce. Uroczystości z udziałem prezydenta Lecha Wałęsy na dziedzińcu Belwederu 17 września 1993 r.

Polska w NATO

Od początku lat 90. XX w. Polska konsekwentnie dążyła do członkostwa w NATO. Zabiegali o to zarówno prezydenci Lech Wałęsa i Aleksander Kwaśniewski, jak i kolejne rządy, niezależnie od opcji politycznej. Polskie aspiracje wspierali również prezydenci USA: George Bush [czyt. dżordż busz] i Bill Clinton [czyt. klinton]. Czynili to jednak ostrożnie – nie chcieli zadrażniać stosunków z Rosją, która postrzegała rozszerzenie NATO na wschód jako zagrożenie dla swojego bezpieczeństwa.

Polska przystąpiła do NATO **12 marca 1999 r**. Krok ten miał daleko idące konsekwencje. Znacząco poprawiło się otoczenie międzynarodowe Polski i jej bezpieczeństwo. Nasze państwo, którego politykę zagraniczną przez dziesięciolecia warunkowało jednoczesne zagrożenie ze wschodu i zachodu, stało się częścią największego sojuszu wojskowego na świecie oraz bezpośrednim sojusznikiem Stanów Zjednoczonych i Niemiec.

Jako członek sojuszu Polska rozwijała współpracę wojskową z krajami NATO. Wzięła też udział w licznych operacjach pokojowych sojuszu, m.in. w Bośni i Hercegowinie, Kosowie i Afganistanie. Polscy żołnierze uczestniczyli również w misjach organizowanych przez ONZ i Unię Europejską.



W 2003 r. siły międzynarodowe pod przywództwem USA obaliły reżim Saddama Husajna w Iraku. Po upadku dyktatora polski kontyngent uczestniczył w misji stabilizacyjnej w tym kraju. W latach 2003–2008 Polacy sprawowali dowództwo nad siłami międzynarodowymi w jednym z sektorów okupacyjnych. Misja w Iraku była pierwszą tak dużą operacją w historii III RP. U góry: polscy żołnierze w Iraku.

Prezydent Kwaśniewski o przystąpieniu Polski do NATO

Szanowny Panie Prezydencie! Szanowni Państwo! […] Przywieźliśmy do Warszawy dobre wieści z Madrytu. Sojusz Północnoatlantycki zaprosił do rozmów o uczestnictwie nowe kraje. Polskę, Czechy i Węgry. Czekaliśmy na to od dawna. I doczekaliśmy się! […] Szanowni Państwo! Wszystko, co dzieje się w tych dniach ma wymiar historyczny. Nadchodzi kres porządku jałtańskiego. Powiększa się obszar stabilności i bezpieczeństwa. Umacnia się pokojowy ład. Polska od stuleci nie miała lepszej niż dziś sytuacji. […]

Nasi partnerzy muszą wiedzieć: udział w NATO to cel wpisany w naszą rację stanu. Polityka zagraniczna Polski jest jedna, ponadpartyjna i niezmienna. Wybór przez nas orientacji euroatlantyckiej nie nastąpił pod wpływem okoliczności chwili. Za uczestnictwem Polski w NATO opowiada się ogromna większość polskiego społeczeństwa i wszystkie liczące się ugrupowania polityczne. To wybór naturalny, logiczny, uzasadniony ponad tysiącletnią historią naszego państwa.

Źródło: Wystąpienie prezydenta Polski Aleksandra Kwaśniewskiego na placu Zamkowym w Warszawie podczas wizyty prezydenta USA Billa Clintona w Polsce, 10 lipca 1997 r., https://www.prezydent.pl, dostęp: 1.06.2021 r.



Prezydent Aleksander Kwaśniewski podczas przemówienia na placu Zamkowym w Warszawie 10 lipca 1997 r. Obok siedzi prezydent Bill Clinton.

1. Jakie stanowisko wobec przystąpienia Polski do NATO zajmowali przedstawiciele polskich elit politycznych po 1989 r.?
2. Czy, twoim zdaniem, prezydent Aleksander Kwaśniewski słusznie uznał mające nastąpić przystąpienie Polski do NATO za kres ładu pojałtańskiego na naszym kontynencie? Uzasadnij odpowiedź.

Rada Europy – organizacja powołana w 1949 r. w Londynie, która działa na rzecz integracji europejskiej. Cel ten urzeczywistnia przez wspólne przedsięwzięcia w wielu dziedzinach, m.in. gospodarki i kultury. W szczególności zabiega o przestrzeganie praw człowieka.

Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE) – powstała w 1994 r. w Budapeszcie z przekształcenia KBWE.

Integracja ze wspólnotami europejskimi

W 1991 r. Polska przystąpiła do **Rady Europy**, która stanowi forum współpracy większości państw europejskich, również spoza UE. W kolejnych latach nasze państwo ratyfikowało konwencje tej organizacji, w tym najważniejszą z nich – *Europejską konwencję praw człowieka*. Dzięki temu obywatele Rzeczypospolitej uzyskali możliwość składania skarg do Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu po wyczerpaniu możliwości dochodzenia sprawiedliwości w kraju. Może tego dokonać każdy, kto czuje się skrzywdzony przez polskie władze.

Rzeczpospolita rozwijała również współpracę w ramach **Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie** (w skrócie: **OBWE**), która działa na rzecz pokojowego współistnienia państw na naszym kontynencie.

W **grudniu 1991 r.** podpisaliśmy układ o stowarzyszeniu między naszym państwem a krajami EWG. Jednocześnie Polska uzyskała umorzenie części zadłużenia i kredyty na transformację gospodarczą. W 1994 r. polski rząd złożył wniosek o członkostwo w Unii Europejskiej. Cztery lata później rozpoczęto niełatwe i długotrwałe negocjacje na temat warunków przystąpienia do wspólnoty. Po ich zakończeniu **1 maja 2004 r.** Polska stała się oficjalnie członkiem Unii Europejskiej. Trzy lata później przystąpiła do strefy Schengen – Polacy uzyskali możliwość przekraczania granic większości państw europejskich bez potrzeby okazywania dokumentów.

Dzięki członkostwu w UE Polska uzyskała możliwość wpływania na politykę organizacji. Zacieśniła się współpraca naszego państwa z krajami UE, co miało kluczowe znacznie dla poprawy bezpieczeństwa Polski.



- Wymień państwa sąsiadujące z Polską. Które z nich należą do NATO i Unii Europejskiej?

Granica zachodnia i stosunki z Niemcami

W czasach PRL kwestia granicy polsko-niemieckiej została uregulowana na mocy porozumień zawartych osobno z NRD i z RFN. Z chwilą zjednoczenia Niemiec Rzeczpospolita uznała, że te umowy są niewystarczające dla naszego bezpieczeństwa. Dzięki zabiegom polskiej dyplomacji w listopadzie 1990 r. Polska i Niemcy zawarły traktat potwierdzający granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej. Oba kraje zobowiązały się w nim do poszanowania swej suwerenności. Rok później podpisano traktat o dobrosąsiedzkiej współpracy. Umowy zapoczątkowały nową epokę w dziejach polsko-niemieckich stosunków, które jeszcze nigdy nie były tak dobre. Przez całe lata 90. XX w. nasz zachodni sąsiad aktywnie wspierał polskie aspiracje dotyczące wstąpienia do NATO i Unii Europejskiej. Polska i Niemcy stworzyły – razem z Francją – swoiste forum konsultacyjne: **Trójkąt Weimarski**.

Relacje z Berlinem miały i mają kluczowe znaczenie dla Warszawy. Niemcy to jeden z najbardziej rozwiniętych gospodarczo krajów na świecie i nasz najważniejszy partner handlowy. W 2000 r. obroty z Niemcami stanowiły 34,9 procent polskiego eksportu (z drugimi w kolejności Włochami – 6,3 procent). Niemcy były też największym importerem naszych towarów (23,9 procent polskiego importu).



Premier Tadeusz Mazowiecki i kanclerz RFN Helmut Kohl przekazują sobie znak pokoju podczas mszy św. w Krzyżowej na Śląsku w listopadzie 1989 r. Był to symboliczny gest pojednania polsko-niemieckiego.

Stosunki z Rosją

Od lat 90. XX w. nasze relacje z Federacją Rosyjską nie układały się najlepiej. Cieniem kładły się na nich zaszłości historyczne. Polska i Rosja zupełnie inaczej oceniały drażliwe kwestie z przeszłości, np. pakt Ribbentrop-Mołotow czy agresję Związku Sowieckiego na Polskę 17 września 1939 r. Jednym z nielicznych przyjaznych gestów ze strony Moskwy było przyznanie się do zbrodni katyńskiej w 1990 r. Trzy lata później prezydent Rosji Borys Jelcyn przeprosił Polaków za mord na polskich oficerach.

Prócz sporów dotyczących historii wzajemne stosunki komplikował sprzeciw Rosji wobec członkostwa Polski w NATO. Nasze przystąpienie do sojuszu jeszcze pogorszyło relacje polsko-rosyjskie.

Obydwa państwa prowadziły odmienną politykę w stosunku do republik postsowieckich. W szczególności dotyczyło to Ukrainy i Gruzji. O ile Rosja zmierzała do utrzymania tych państw w strefie swoich wpływów, o tyle Polska wspierała ich dążenia do integracji z Zachodem.

Złe relacje z Rosją zagrażały bezpieczeństwu energetycznemu kraju. Polska gospodarka była całkowicie uzależniona od rosyjskich surowców strategicznych, głównie od gazu ziemnego. Obawiano się, że Federacja Rosyjska może wstrzymać jego dostawy, by wymóc uzyskanie własnych korzyści politycznych. Aby uniezależnić się od dostaw rosyjskiego gazu, Polska w 2006 r. podjęła decyzję o budowie terminalu gazowego w Świnoujściu. Wybudowany w latach 2009–2015 gazoport umożliwia sprowadzanie skroplonego gazu ziemnego drogą morską z innych państw.



Złożenie kwiatów przez Borysa Jelcyna pod pomnikiem w Dolince Katyńskiej w Warszawie 25 sierpnia 1993 r.

Stosunki z krajami na południu i wschodzie

Od początku istnienia III Rzeczypospolitej dobrze układały się relacje Polski z Czechosłowacją i Węgrami. Współpracę gospodarczą i polityczną z tymi krajami rozwijano w ramach Trójkąta Wyszehradzkiego, który po rozpadzie Czechosłowacji przekształcił się w **Grupę Wyszehradzką**.

Nasze państwo prowadziło aktywną politykę wschodnią. W szczególności dbano o rozwój poprawnych stosunków z Litwą i Ukrainą. Warszawa dążyła do pojednania z tymi krajami, wyjaśnienia spornych kwestii historycznych i poprawy sytuacji mniejszości polskiej. Usilnie wspierała proces demokratyzacji na Ukrainie, a także jej dążenia do zacieśnienia współpracy z NATO i UE. Gdy w 2004 r. w Kijowie wybuchła **pomarańczowa rewolucja**, władze Polski z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim na czele poparły demokratyczną opozycję. W geście solidarności z Ukraińcami w wielu miastach Polski zorganizowano manifestacje i koncerty.

Polsce nie udało się natomiast ułożyć poprawnych relacji z Białorusią. Autorytarne rządy w tym kraju zaprowadził Alaksandr Łukaszenka – zwolennik ścisłej współpracy z Rosją. Krytykował on integrację Polski z NATO, uprawiał antypolską propagandę i łamał prawa mniejszości polskiej w tym kraju. Z kolei polska dyplomacja głośno domagała się przestrzegania praw człowieka na Białorusi. Wspierała też opozycję demokratyczną tego państwa.

Pomarańczowa rewolucja – masowe protesty w Kijowie i innych miastach ukraińskich od listopada 2004 r. do stycznia 2005 r. przeciwko sfałszowaniu wyborów, w których rzekome zwycięstwo odniósł sympatyzujący z Rosją Wiktor Janukowycz. Protesty doprowadziły do rozpisania kolejnych wyborów. Zwyciężył w nich jego kontrkandydat – Wiktor Juszczenko.

Porównaj na podstawie map zamieszczonych w atlasie historycznym otoczenie międzynarodowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i III Rzeczypospolitej Polskiej. Wymień najważniejsze różnice.

W skrócie

- Wydarzenia, dzięki którym Polska odzyskała pełną suwerenność – likwidacja RWPG i Układu Warszawskiego (1991 r.), opuszczenie kraju przez wojska rosyjskie (1993 r.).
- Przystąpienie Polski do Rady Europy (1991 r.), NATO (1999 r.) i Unii Europejskiej (2004 r.). Rozwijanie współpracy w ramach Trójkąta Weimarskiego i Grupy Wyszehradzkiej.

Czy już umiesz?

1. Wymień priorytety polskiej polityki zagranicznej w latach 1990–2004.
2. Oceń, jakie znaczenie dla bezpieczeństwa Polski miało przystąpienie naszego państwa do NATO.
3. Jakie kwestie utrudniały nawiązanie przez Rzeczpospolitą poprawnych relacji z Federacją Rosyjską?
4. Scharakteryzuj polską politykę wschodnią. Czy, twoim zdaniem, w interesie Polski jest wspieranie dążeń Ukrainy i innych republik postsowieckich do integracji z NATO i UE? Uzasadnij odpowiedź.
5. Porównaj sytuację międzynarodową II RP i III RP.

Podyskutujcie w klasie o współczesnych wyzwaniach stojących przed polską dyplomacją. Przygotujcie się do dyskusji na podstawie lektury artykułów w czasopismach lub internecie.

Podsumowanie działu 6

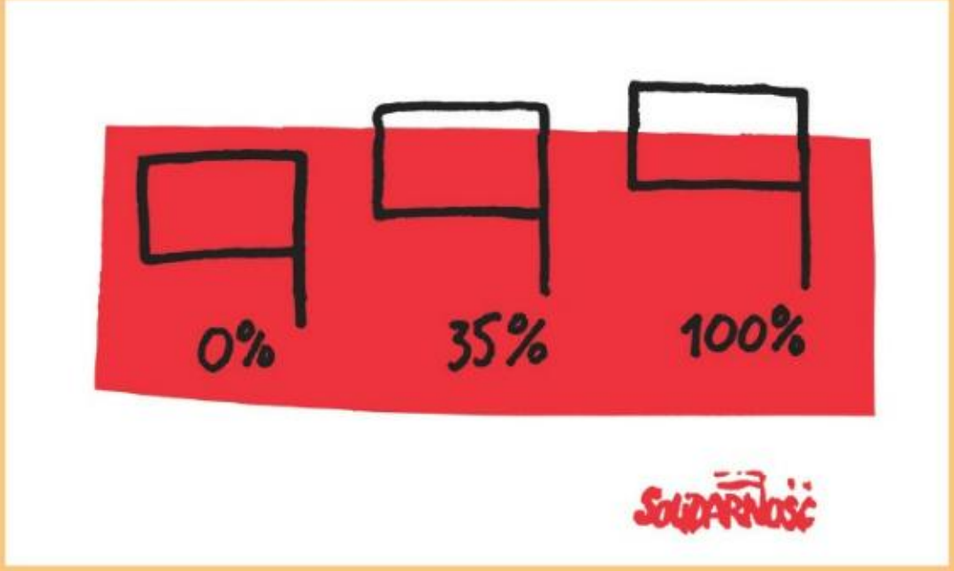
1. Wymień postacie, które odegrały najważniejszą rolę w obaleniu komunizmu w Europie Środkowo-Wschodniej. Opisz ich zasługi.

2. Podaj przyczyny i skutki poniższych wydarzeń.

rozpad ZSRS	obrady Okrągłego Stołu	wejście Polski do NATO

3. Przyjrzyj się plakatowi wyborczemu z 1989 r. autorstwa Andrzeja Budka i odpowiedz na pytania.

a) Co oznaczają poszczególne flagi i wartości procentowe? Jaki proces historyczny ukazał autor plakatu?
b) Które wydarzenie z najnowszej historii Polski należy uznać, twoim zdaniem, za koniec komunizmu w naszym kraju?



4. Jakie problemy zdominowały życie polityczne III Rzeczypospolitej? Które z nich uważasz za najistotniejsze?

5. Porównaj w kilku zdaniach sytuację Polaków w czasach PRL i współcześnie. Uwzględnij podane aspekty. Przerysuj tabelę do zeszytu i uzupełnij.

	PRL	**Współczesna Polska**
możliwość korzystania ze swobód demokratycznych		
wpływ obywateli na życie polityczne kraju		
poziom życia		
możliwość rozwoju osobistego		

6. Oceń znaczenie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej.

7. Podyskutujcie o sukcesach i porażkach III Rzeczypospolitej. Czy Polacy wykorzystali szansę, jaką dały im przemiany ustrojowe po 1989 r.? Uzasadnij odpowiedź.

8. Wykonaj kolaż *Droga Polski do wolności*. Uwzględnij na nim wzmianki o najważniejszych wydarzeniach z najnowszej historii naszego kraju. Użyj różnych materiałów i tworzyw, np. wycinków z gazet i zdjęć.

9. Jakie znaczenie mają w twoim życiu prawa i wolności? Oceń, które z nich bezpośrednio dotyczą ciebie i twojej rodziny.

Władze Polski

Władze RP na uchodźstwie

Prezydenci RP na uchodźstwie	
Prezydenci	**Okres sprawowania urzędu**
Władysław Raczkiewicz	30 IX 1939 – 6 VI 1947
August Zaleski	9 VI 1947 – 7 IV 1972
Stanisław Ostrowski	8 IV 1972 – 8 IV 1979
Edward Raczyński	8 IV 1979 – 8 IV 1986
Kazimierz Sabbat	8 IV 1986 – 19 VII 1989
Ryszard Kaczorowski	19 VII 1989 – 22 XII 1990

Premierzy RP na uchodźstwie	
Premierzy	**Okres sprawowania urzędu**
Władysław Sikorski	30 IX 1939 – 18 VII 1940 20 VII 1940 – 4 VII 1943
Stanisław Mikołajczyk	14 VII 1943 – 24 XI 1944
Tomasz Arciszewski	24 XI 1944 – 2 VII 1947
Tadeusz Komorowski „Bór”	2 VII 1947 – 10 II 1949
Tadeusz Tomaszewski	7 IV 1949 – 25 IX 1950
Roman Odzierzyński	25 IX 1950 – 8 XII 1953
Jerzy Hryniewski	18 I 1954 – 13 V 1954
Stanisław Mackiewicz „Cat”	8 VI 1954 – 21 VI 1955
Hugon Hanke	8 VIII 1955 – 10 IX 1955
Antoni Pająk	10 IX 1955 – 14 VI 1965
Aleksander Zawisza	25 VI 1965 – 9 VI 1970
Zygmunt Muchniewski	20 VII 1970 – 13 VII 1972
Alfred Urbański	18 VII 1972 – 15 VII 1976
Kazimierz Sabbat	5 VIII 1976 – 8 IV 1986
Edward Szczepanik	8 IV 1986 – 22 XII 1990

Rządy komunistyczne

Prezydent RP	
Prezydent	**Okres sprawowania urzędu**
Bolesław Bierut	5 II 1947 – 20 XI 1952

Przewodniczący Rady Państwa PRL	
Przewodniczący	**Okres sprawowania urzędu**
Aleksander Zawadzki	20 XI 1952 – 7 VIII 1964
Edward Ochab	12 VIII 1964 – 8 IV 1968
Marian Spychalski	11 IV 1969 – 23 XII 1970
Józef Cyrankiewicz	23 XII 1970 – 28 III 1972
Henryk Jabłoński	28 III 1972 – 6 XI 1985
Wojciech Jaruzelski	6 XI 1985 – 19 VII 1989

Prezydent PRL	
Prezydent	**Okres sprawowania urzędu**
Wojciech Jaruzelski	19 VII 1989 – 11 XII 1990

Premierzy	
Premierzy	**Okres sprawowania urzędu**
Edward Osóbka-Morawski	31 XII 1944 – 6 II 1947
Józef Cyrankiewicz	6 II 1947 – 20 XI 1952
Bolesław Bierut	20 XI 1952 – 18 III 1954
Józef Cyrankiewicz	18 III 1954 – 23 XII 1970
Piotr Jaroszewicz	23 XII 1970 – 18 II 1980
Edward Babiuch	18 II 1980 – 24 VIII 1980
Józef Pińkowski	24 VIII 1980 – 11 II 1981
Wojciech Jaruzelski	11 II 1981 – 6 XI 1985
Zbigniew Messner	6 XI 1985 – 19 IX 1988
Mieczysław Rakowski	27 IX 1988 – 2 VIII 1989
Czesław Kiszczak	2 VIII 1989 – 24 VIII 1989
Tadeusz Mazowiecki	24 VIII 1989 – 4 I 1991

I sekretarze KC PZPR	
I sekretarze	**Okres sprawowania funkcji**
Bolesław Bierut	22 XII 1948 – 12 III 1956
Edward Ochab	20 III 1956 – 19 X 1956
Władysław Gomułka	20 X 1956 – 20 XII 1970
Edward Gierek	20 XII 1970 – 5 IX 1980
Stanisław Kania	5 IX 1980 – 18 X 1981

I sekretarze KC PZPR	
I sekretarze	**Okres sprawowania funkcji**
Wojciech Jaruzelski	18 X 1981 – 29 VII 1989
Mieczysław Rakowski	29 VII 1989 – 27 I 1990

Władze III RP

Prezydenci RP	
Prezydenci	**Okres sprawowania urzędu**
Wojciech Jaruzelski	19 VII 1989 – 11 XII 1990
Lech Wałęsa	22 XII 1990 – 22 XII 1995
Aleksander Kwaśniewski	23 XII 1995 – 22 XII 2005
Lech Kaczyński	23 XII 2005 – 10 IV 2010
Bronisław Komorowski	6 VIII 2010 – 6 VIII 2015
Andrzej Duda	6 VIII 2015 –

Premierzy RP	
Premierzy	**Okres sprawowania urzędu**
Tadeusz Mazowiecki	24 VIII 1989 – 4 I 1991
Jan Krzysztof Bielecki	4 I 1991 – 6 XII 1991
Jan Olszewski	6 XII 1991 – 5 VI 1992
Waldemar Pawlak	5 VI 1992 – 10 VII 1992
Hanna Suchocka	11 VII 1992 – 25 X 1993
Waldemar Pawlak	26 X 1993 – 6 III 1995
Józef Oleksy	7 III 1995 – 7 II 1996
Włodzimierz Cimoszewicz	7 II 1996 – 31 X 1997
Jerzy Buzek	31 X 1997 – 19 X 2001
Leszek Miller	19 X 2001 – 2 V 2004
Marek Belka	2 V 2004 – 31 X 2005
Kazimierz Marcinkiewicz	31 X 2005 – 14 VII 2006
Jarosław Kaczyński	14 VII 2006 – 16 XI 2007
Donald Tusk	16 XI 2007 – 22 IX 2014
Ewa Kopacz	22 IX 2014 – 16 XI 2015
Beata Szydło	16 XI 2015 – 11 XII 2017
Mateusz Morawiecki	11 XI 2017 –

Prezydenci III RP wybrani w wyborach powszechnych – biogramy



Lech Wałęsa (ur. 1943 r.)
– działacz związkowy, polityk, prezydent Polski w latach 1990–1995. Pracował jako elektryk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Brał udział w wydarzeniach grudniowych 1970 r. Współtworzył WZZ Wybrzeża. W sierpniu 1980 r. przewodził strajkowi w Stoczni Gdańskiej. Był współzałożycielem Solidarności i pierwszym przewodniczącym Komisji Krajowej NSZZ „Solidarność" (1981–1990). W czasie stanu wojennego internowany. Laureat Pokojowej Nagrody Nobla (1983 r.). Uczestnik obrad Okrągłego Stołu w 1989 r. Był pierwszym prezydentem wybranym przez naród w wolnych wyborach powszechnych.



Aleksander Kwaśniewski (ur. 1954 r.)
– polityk, dziennikarz, prezydent Polski w latach 1995–2000 i 2000–2005. W latach 70. XX w. działał w Socjalistycznym Związku Studentów Polskich. Redaktor naczelny tygodników „Itd" i „Sztandar Młodych". Członek PZPR (1977–1990). Minister-członek Rady Ministrów (1985–1989). Uczestniczył w obradach Okrągłego Stołu. W III RP współtworzył partie lewicy postkomunistycznej – Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej i koalicję wyborczą Sojusz Lewicy Demokratycznej. Poseł na sejm w latach 1991–1995. Jako pierwszy prezydent w dziejach III RP został wybrany na drugą kadencję w 2000 r.



Lech Kaczyński (1949–2010)
– polityk, prawnik, prezydent Polski w latach 2005–2010. W latach 70. XX w. współpracował z KSS „KOR". Działał w WZZ i NSZZ „Solidarność". Był doradcą gdańskiego MKS w 1980 r. Internowany w stanie wojennym. Współtwórca porozumień Okrągłego Stołu. W 1991 r. minister stanu w kancelarii prezydenta Lecha Wałęsy. W latach 1991–1993 i 2001–2002 był posłem – najpierw z ramienia Porozumienia Centrum, a potem Prawa i Sprawiedliwości. Prezes Najwyższej Izby Kontroli (1992–1995). Minister sprawiedliwości (2000–2001). Prezydent Warszawy (2002–2005). Zginął w katastrofie lotniczej pod Smoleńskiem 10 kwietnia 2010 r.



Bronisław Komorowski (ur. 1952 r.)
– polityk, historyk, prezydent Polski w latach 2010–2015. Działacz ruchu harcerskiego. Brał udział w wydarzeniach marcowych. W latach 70. XX w. współpracował z KSS „KOR" i ROPCiO. Działał w niezależnym ruchu wydawniczym. Wstąpił do NSZZ „Solidarność". Internowany w stanie wojennym. Od 1991 r. poseł na sejm. Związany z Unią Demokratyczną. Należał do Unii Wolności, Stronnictwa Konserwatywno-Ludowego, a następnie Platformy Obywatelskiej. Zanim objął urząd prezydenta był między innymi ministrem obrony narodowej (2000–2001) i marszałkiem sejmu (2007–2010).



Andrzej Duda (ur. 1972 r.)
– polityk, prawnik, prezydent Polski w latach 2015–2020. W 2020 r. wybrany na drugą kadencję. Działał w Unii Wolności, a następnie w Prawie i Sprawiedliwości. Był wiceministrem sprawiedliwości (2006–2007) i sędzią Trybunału Stanu (2007–2011). W latach 2008–2010 pełnił funkcję podsekretarza stanu w kancelarii prezydenta Lecha Kaczyńskiego. W latach 2011–2014 poseł na sejm z ramienia PiS. W latach 2014–2015 deputowany do Parlamentu Europejskiego.

Kalendarium wydarzeń 2005–2020

Rok	Świat	Polska
2005	II – wejście w życie protokołu z Kioto ograniczającego emisję dwutlenku węgla 2 IV – śmierć Jana Pawła II IV – wybór Josepha [czyt. jozefa] Ratzingera na papieża (przyjął imię Benedykt XVI)	IX – zwycięstwo PiS w wyborach parlamentarnych X – zwycięstwo Lecha Kaczyńskiego w wyborach prezydenckich X – powołanie rządu Kazimierza Marcinkiewicza (PiS)
2006	VI – proklamowanie niepodległości Czarnogóry	V – pielgrzymka papieża Benedykta XVI do Polski VII – powołanie rządu Jarosława Kaczyńskiego (PiS)
2007	I – przyjęcie Rumunii i Bułgarii do UE IX – szafranowa rewolucja w Mjanmie (protesty przeciwko rządom junty wojskowej) XII – podpisanie traktatu lizbońskiego zakładającego reformę instytucji UE	X – zwycięstwo PO w wyborach parlamentarnych XI – powołanie I rządu Donalda Tuska (PO) XII – przystąpienie Polski do strefy Schengen
2008	II – ogłoszenie niepodległości przez Kosowo III – antychińskie zamieszki w Tybecie VIII – interwencja wojsk rosyjskich w Gruzji (wojna o Osetię Południową) IX – początek ogólnoświatowego kryzysu finansowego (do 2009 r.)	VIII – podpisanie przez Polskę i USA umowy o budowie tarczy antyrakietowej X – wycofanie Polskiego Kontyngentu Wojskowego z Iraku
2009	IV – przystąpienie Albanii i Chorwacji do NATO IV – antyrządowe protesty w Gruzji IV – zakończenie wojny w Czeczenii	VII – objęcie przez Jerzego Buzka funkcji przewodniczącego Parlamentu Europejskiego (do 2012 r.)
2010	IV – eksplozja platformy wiertniczej Deepwater Horizon u wybrzeży USA VIII – wycofanie wojsk USA z Iraku XII – początek antyrządowych wystąpień rewolucyjnych w krajach Bliskiego Wschodu i Afryce Północnej – tzw. arabskiej wiosny (żądania demokratyzacji i poprawy warunków życia)	10 IV – katastrofa rządowego samolotu Tu-154M pod Smoleńskiem w Rosji; śmierć prezydenta Lecha Kaczyńskiego, wysokich rangą dostojników państwowych i dowódców sił zbrojnych oraz przedstawicieli głównych sił politycznych – łącznie 96 osób IV – wzmocnienie Polskiego Kontyngentu Wojskowego w Afganistanie do 2600 żołnierzy VII – zwycięstwo Bronisława Komorowskiego w wyborach prezydenckich
2011	III – wypadek jądrowy w elektrowni atomowej Fukushima [czyt. fukuszima] w Japonii spowodowany tsunami III – wybuch powstania w Syrii przeciwko reżimowi Baszszara al-Asada XI – oddanie do użytku pierwszej nitki gazociągu Nord Stream [czyt. strim] służącego do transportu gazu między Niemcami a Rosją po dnie Morza Bałtyckiego z pominięciem Polski i Ukrainy	VII – objęcie przez Polskę prezydencji w Radzie Unii Europejskiej (do XII) X – zwycięstwo PO w wyborach parlamentarnych XI – powołanie II rządu Donalda Tuska (PO)
2012	II – protesty w Grecji przeciwko zaostrzaniu planów oszczędnościowych przez rząd VI – początek wojny domowej w Syrii	VI–VII – organizacja przez Polskę i Ukrainę mistrzostw Europy w piłce nożnej Euro 2012
2013	II – ustąpienie papieża Benedykta XVI z urzędu III – wybór Jorge [czyt. horhe] Maria Bergoglia na papieża (przyjął imię Franciszek) VII – przyjęcie Chorwacji do UE XI – początek rewolucji Euromajdanu na Ukrainie przeciwko niepodpisaniu przez prezydenta Wiktora Janukowycza umowy stowarzyszeniowej z UE	

Rok	Świat	Polska
2014	II–III – aneksja Krymu przez Rosję III – wybuch wojny w Donbasie między armią ukraińską a siłami separatystów wspieranymi przez Rosję VI – proklamowanie Państwa Islamskiego na terenach okupowanych w Iraku przez islamskich ekstremistów	IX – powołanie rządu Ewy Kopacz (PO) XII – objęcie przez Donalda Tuska funkcji przewodniczącego Rady Europejskiej (do 2019 r.)
2015	VIII – nasilenie kryzysu migracyjnego w Europie	V – zwycięstwo Andrzeja Dudy w wyborach prezydenckich X – zwycięstwo PiS w wyborach parlamentarnych XI – powołanie rządu Beaty Szydło (PiS) XII – ukończenie budowy terminalu gazowego w Świnoujściu
2016		VII – pielgrzymka papieża Franciszka do Polski
2017	III – przystąpienie Czarnogóry do NATO	VII – protesty przeciwko zmianom w sądownictwie XII – powołanie I rządu Mateusza Morawieckiego (PiS) VI – podpisanie z Danią umowy o budowie systemu gazociągów Baltic Pipe [czyt. baltik pajp] mającego połączyć Norwegię, Danię i Polskę i umożliwić eksport gazu ze złóż norweskich
2018	XI – początek protestów ruchu żółtych kamizelek we Francji przeciwko zwiększaniu podatków i wysokim kosztom życia	
2019	III – początek antychińskich demonstracji w Hongkongu XI – wybuch epidemii zakaźnej choroby COVID-19 w Wuhan w Chinach	X – zwycięstwo PiS w wyborach parlamentarnych XI – powołanie II rządu Mateusza Morawieckiego (PiS) XII – przyznanie Literackiej Nagrody Nobla Oldze Tokarczuk
2020	I – opuszczenie Unii Europejskiej przez Wielką Brytanię (brexit) III – przystąpienie Macedonii Północnej do NATO III – uznanie przez WHO epidemii COVID-19 za pandemię V – protesty antyrasistowskie w USA VIII – protesty społeczne na Białorusi przeciwko sfałszowaniu wyborów przez prezydenta Alaksandra Łukaszenkę XII – dopuszczenie do obrotu w UE pierwszej szczepionki przeciwko COVID-19	III – stwierdzenie pierwszego przypadku zakażenia wirusem SARS-CoV-2 w Polsce VII – zwycięstwo Andrzeja Dudy w wyborach prezydenckich X–XI – protesty społeczne przeciwko zaostrzeniu przepisów aborcyjnych XII – początek szczepień przeciwko COVID-19

Indeks osób

A

Adenauer Konrad **126**, **127**
Al-Asad Baszar **242**
Albright Madeleine **215**
Aldrin Edwin **104**
Ali Ağca Mehmet **188**
Anders Władysław **40**, **62**, **64**, **66**, **86**, **171**
Andrzejewski Jerzy **111**, **179**, **196**, **198**
Anielewicz Mordechaj **57**
Arafat Jasir **118**
Arciszewski Tomasz **84**, **85**, **143**, **171**, **238**
Armstrong Neil **104**, **105**
Attlee Clement **92**

B

Babiuch Edward **239**
Bach-Zelewski Erich von dem **80**
Baczyński Krzysztof Kamil **71**, **89**
Badocha „Żelazny" Zdzisław **152**
Balcerowicz Leszek **221**, **224**, **225**
Bandera Stepan **73**
Barańczak Stanisław **196**
Bareja Stanisław **198**
Bartel Kazimierz **49**
Bartyzel Jacek **175**
Beethoven Ludwig van **131**
Beksiński Zdzisław **199**
Belka Marek **240**
Ben Gurion Dawid **117**
Benedykt XVI **242**
Bergoglio Jorge Maria, zob. Franciszek (papież)
Beria Ławrientij **55**
Berling Zygmunt **63**, **76**
Białoszewski Miron **196**
Bielecki Czesław **204**
Bielecki Jan Krzysztof **224**, **232**, **240**
Bierezin Jacek **179**
Bierut Bolesław **69**, **82**, **84**, **149**, **155**, **156**, **158**, **161–164**, **238**, **239**
Blachnicki Franciszek **202**
Bocheński Józef Maria **197**
Borowski Tadeusz **196**
Borusewicz Bogdan **180**, **186**, **226**
Brandstaetter Roman **196**
Braun Jerzy **68**
Breżniew Leonid **110**, **190**
Broniewski Władysław **196**
Bryan Julien **15**
Buczkowski Leonard **74**
Budek Andrzej **237**
Bugaj Jan, zob. Baczyński Krzysztof Kamil
Bugajski Ryszard **156**, **198**
Bujak Zbigniew **185**, **187**, **217**, **218**, **226**
Bush George **233**
Buzek Jerzy **229**, **230**, **240**, **242**

C

Canaletto, właśc. Bernardo Bellotto **148**
Castro Fidel **100**
Ceaușescu Nicolae **110**, **214**
Chęciński Sylwester **198**
Chomeini Ruhollah **119**, **120**
Chruszczow Nikita **100**, **108–110**, **163**, **206**
Chrzanowski Wiesław **186**, **226**, **227**
Churchill Winston **18**, **36**, **37**, **42**, **43**, **46**, **63**, **75**, **92**, **98**, **99**, **102**, **142**
Ciepliński Łukasz **151**, **154**
Cimoszewicz Włodzimierz **230**, **240**
Ciosek Stanisław **217–219**
Clinton Bill **233**
Cooper Garry **220**
Coppola Francis Ford **199**
Curzon George **61**
Cybulski Zbigniew **198**
Cyrankiewicz Józef **155**, **163**, **239**
Czang Kaj-szek **34**, **121**
Czuma Andrzej **179**

D

Dalajlama XIV, właśc. Tenzin Gyatso **125**
Dawidowski „Alek" Aleksy **73**
Dąbek Stanisław **12**
Dąbrowska Maria **168**
Dejmek Kazimierz **173**, **197**
Dekutowski „Zapora" Hieronim **69**, **152**
Deng Xiaoping **123**
Deyna Kazimierz **203**
Długosz Leszek **197**
Dobraczyński Jan **196**
Dornowski Bernard **200**
Dowgiałło Krzysztof **174**
Dubček Aleksander **110**
Duda Andrzej **240**, **241**, **243**
Dziemieszkiewicz „Rój" Mieczysław **153**
Dziewoński Edward **197**

E

Einstein Albert **45**
Eisenhower Dwight **41**

F

Falk Feliks **198**
Fieldorf „Nil" August Emil **70**, **154**
Filipowicz Julian **12**
Ford Aleksander **172**, **198**
Franciszek (papież) **242**, **243**
Franczak „Lalek" Józef **154**
Frank Hans **48**, **75**, **93**
Frasyniuk Władysław **185**, **194**, **217**, **218**

G

Gagarin Jurij **104**
Gajcy Tadeusz **71**, **89**
Gajos Janusz **201**
Gandhi Mahatma **113**
Garboś Andrzej **32**
Gaulle Charles de **29**, **114**
Gdula Andrzej **218**
Geremek Bronisław **215**, **218**, **226**
Getter Matylda **58**, **59**
Giedroyć Jerzy **171**, **197**
Gierek Edward **174**, **176**, **177**, **179**, **182**, **185**, **196**, **198**, **239**
Giertych Roman **230**
Gil Mieczysław **218**
Gocłowski Tadeusz **217**
Godlewski Zbigniew **174**
Goetel Ferdynand **197**
Gombrowicz Witold **196**, **197**
Gomułka Władysław **69**, **109**, **143**, **149**, **162**, **164**, **165**, **168–170**, **172**, **174**, **196**, **239**
Gołubiew Antoni **196**
Gorbaczow Michaił **207–209**, **211**, **216**
Göring Hermann **93**
Górecki Henryk Mikołaj **199**
Górski Kazimierz **203**
Grajek Danuta **180**
Grotowski Jerzy **197**
Grydzewski Mieczysław **197**
Grynberg Henryk **172**
Gwiazda Andrzej **180**, **186**, **217**

H

Hall Aleksander **175**, **179**
Hanke Hugon **238**
Harrison George **136**
Has Wojciech Jerzy **198**
Hasior Władysław **199**
Havel Václav **213**
Hemar Marian **197**
Herbert Zbigniew **179**, **196**
Herling-Grudziński Gustaw **196**
Hirohito **34**
Hitler Adolf **7**, **8**, **10**, **16**, **18**, **22**, **23**, **25–27**, **30**, **32**, **33**, **42**, **61**, **74**, **75**, **80**, **93**, **127**
Hłasko Marek **162**, **196**
Hoffman Jerzy **198**
Holland Agnieszka **198**
Hołdakowski Marek **219**
Hołdys Zbigniew **201**
Honecker Erich **212**
Hryniewski Jerzy **238**
Hulewicz Witold **55**
Husajn Saddam **119**, **120**, **233**

I

Ingarden Roman **197**

J

Jabłoński Henryk **239**
Jachnina Anna **74**

Jagielski Mieczysław **185**
Jan Paweł II **176**, **180**, **181**, **184**, **188**, **194**, **197**, **202**, **242**
Jan XXIII **137**
Janajew Gienadij **208**
Janas Zbigniew **185**
Janda Krystyna **148**
Jankowski „Agaton" Stanisław **77**
Jankowski Henryk **185**
Jankowski Jan Stanisław **68**, **77**, **84**, **143**
Janowska Alina **74**
Janowski Gabriel **226**
Janukowycz Wiktor **236**, **242**
Jarecki Andrzej **197**
Jaroszewicz Piotr **176**, **178**, **239**
Jaruzelski Wojciech **190**, **191**, **193**, **211**, **216**, **217**, **219**, **221**, **226**, **239**, **240**
Jasienica Paweł **162**, **168**, **196**
Jaskulski „Zagończyk" Franciszek **153**
Jelcyn Borys **208**, **235**
Jurczyk Marian **187**, **217**
Jurek Marek **179**
Juszczenko Wiktor **236**

K

Kaczmarek Czesław **160**
Kaczmarski Jacek **193**, **195**
Kaczorowski Ryszard **226**, **238**
Kaczyński Jarosław **217**, **220**, **226**, **230**, **240**, **242**
Kaczyński Lech **181**, **217**, **218**, **226**, **230**, **240–242**
Kádár János **211**
Kalenkiewicz „Kotwicz" Maciej **69**
Kamiński Aleksander **73**
Kania Stanisław **185**, **239**
Kantor Tadeusz **197**
Karol XVI Gustaw **196**
Karpiak Maria **72**
Karski Jan, właśc. Jan Kozielewski **58**
Kasmir Jan Rose **135**
Kawalerowicz Jerzy **198**
Kennedy John Fitzgerald **100**, **103**
Kieślowski Krzysztof **198**
Kilar Wojciech **199**
Kim Ir Sen **124**
King Martin Luther **134**
Kisielewski Stefan **168**, **179**
Kiszczak Czesław **217–219**, **221**, **222**, **226**, **239**
Kleeberg Franciszek **11**
Klenczon Krzysztof **152**, **200**
Kobzdej Aleksander **157**
Kohl Helmut **212**, **235**
Kołakowski Leszek **162**, **172**, **197**
Komeda Krzysztof **199**
Komorowski Bronisław **240–242**
Komorowski „Bór" Tadeusz **77**, **78**, **80**, **86**, **90**, **171**, **238**
Kondratowicz Janusz **152**
Koniew Iwan **42**
Kontrym „Żmudzin" Bolesław **69**
Konwicki Tadeusz **196**
Kopacz Ewa **240**, **242**
Kopański Stanisław **64**
Korboński Stefan **68**, **70**
Korczak Janusz **59**
Kosacki Józef **32**
Kossak-Szczucka Zofia **58**, **196**
Kot Stanisław **62**
Kotlarz Roman **178**
Kowalska Anna **179**
Kozakiewicz Władysław **203**
Krajewski Seweryn **200**
Krzywonos Henryka **187**
Kubasiewicz Ewa **194**
Kuraś „Ogień" Józef **153**
Kuroń Jacek **172**, **173**, **179**, **194**, **217**, **218**, **225**
Kurylewicz Andrzej **199**
Kusociński Janusz **55**
Kutrzeba Tadeusz **11**, **13**
Kutschera Franz **70**
Kutz Kazimierz **191**
Kwaśniewski Aleksander **217–219**, **226**, **228**, **229**, **233**, **236**, **240**, **241**
Kwieciński Wincenty **151**
Kwoka Czesia **50**

L

Laskowik Zenon **201**
Lato Grzegorz **203**
Lem Stanisław **196**
Lenica Jan **199**
Lennon John **136**
Leonardo da Vinci **87**
Lepper Andrzej **230**
Lewandowski Janusz **226**
Lipiński Edward **179**
Lipski Jan Józef **179**
Lityński Jan **173**, **179**
Lorenc Michał **199**
Lutosławski Witold **199**

Ł

Łukaszenka Alaksandr **236**, **243**

M

MacArthur Douglas **35**
Macierewicz Antoni **179**, **226**, **227**
Mackiewicz „Cat" Stanisław **196**, **238**
Mackiewicz Józef **55**, **197**
Maczek Stanisław **64**
Majchrzak Piotr **194**
Majewska Jadwiga **73**
Majski Iwan **61**
Malenkow Gieorgij **62**
Małkowski Stanisław **180**
Mandela Nelson **115**
Mao Zedong **34**, **121–125**
Marcinkiewicz Kazimierz **240**, **242**
Markowski Grzegorz **201**
Marks Karol **172**
Marshall George **97**
Mastalerz Kazimierz **12**
Mazowiecki Tadeusz **168**, **185**, **187**, **211**, **217**, **218**, **220–222**, **224**, **226**, **232**, **235**, **239**, **240**
McCarthy Joseph **102**
McCartney Paul **136**
Messner Zbigniew **239**
Michnik Adam **173**, **194**, **217**, **218**, **220**, **222**
Mickiewicz Adam **173**, **197**
Mika Kazimiera **15**
Mikołajczyk Stanisław **63**, **84**, **85**, **143**, **149**, **150**, **238**
Mikołajska Halina **179**
Miller Leszek **217**, **219**, **230**, **240**
Milošević Slobodan **214**
Miłosz Czesław **196**, **197**
Miodowicz Alfred **217**
Moczar Mieczysław **172**
Moczulski Leszek **179**, **194**, **217**, **226**
Modzelewski Karol **172**, **187**
Mołotow Wiaczesław **9**, **62**
Monnet Jean **126**, **127**
Montgomery Bernard Law **32**, **33**, **41**
Morawiecki Kornel **193**, **217**, **222**
Morawiecki Mateusz **240**, **243**
Mościcki Ignacy **11**, **60**
Mroszczak Józef **199**
Mrożek Sławomir **197**
Muchniewski Zygmunt **238**
Munk Andrzej **198**
Mussolini Benito **7**, **19**, **32**, **40**

N

Nagy Imre **109**
Nałkowska Zofia **196**
Narębski Wojciech **66**
Niedenthal Chris **190**
Niedźwiecki Marek **200**
Niemen Czesław **200**
Nienacki Zbigniew **201**
Niepokólczycki Franciszek **151**
Nowak-Jeziorański Jan **102**, **171**

O

Ochab Edward **239**
Odzierzyński Roman **238**
Okulicki „Niedźwiadek" Leopold **69**, **86**, **142**, **143**
Oleksy Józef **226**, **240**
Olszewski Jan **179**, **186**, **187**, **194**, **227**, **232**, **240**
Oppenheimer Robert **45**
Orpen William **7**
Orwell George **182**, **197**
Osama Bin Laden, właśc. Usama Ibn Ladin **120**
Osiecka Agnieszka **197**
Osóbka-Morawski Edward **82**, **84**, **85**, **143**, **239**
Ostrowski Stanisław **171**, **238**

P

Paderewski Ignacy Jan **60**
Pająk Antoni **238**
Palach Jan **111**
Palusiński Jan **202**
Paweł, św. **195**
Paweł VI **137**
Pawlak Waldemar **226**, **227**, **240**
Penderecki Krzysztof **199**
Peres Szimon **118**
Pétain Philippe **17**, **27**

Piasecki Stanisław **55**
Piechniczek Antoni **203**
Pieczka Franciszek **201**
Piekałkiewicz Jan **68**
Pilecki Witold **151**, **154**, **156**
Piłsudski Józef **7**, **8**, **61**, **63**
Pińkowski Józef **239**
Piwnik „Ponury" Jan **69**
Polański Roman **198**, **199**
Poniatowski Stanisław August **148**
Popiełuszko Jerzy **190**, **192**, **194**, **195**
Przemyk Grzegorz **192**, **195**
Przybora Jeremi **201**
Putin Władimir **208**
Pużak Kazimierz **68**, **84**, **143**
Pyjas Stanisław **180**

R

Rabin Izaak **118**
Raczkiewicz Władysław **60**, **84**, **171**, **238**
Raczyński Edward **163**, **171**, **238**
Radkiewicz Stanisław **83**, **162**
Raginis Władysław **13**
Rakowski Mieczysław **216**, **217**, **224**, **239**, **240**
Rataj Maciej **55**
Ratajski Cyryl **68**
Ratzinger Joseph, zob. Benedykt XVI
Reagan Ronald **190**, **206**, **208**
Rejewski Marian **21**
Rembek Stanisław **196**
Reykowski Janusz **218**
Ribbentrop Joachim von **9**, **93**
Ringelblum Emanuel **31**
Rokossowski Konstanty **165**
Romaszewska Zofia **179**, **193**, **194**
Romaszewski Zbigniew **179**, **193**, **194**
Rommel Erwin **32**, **33**
Roosevelt Franklin Delano **34**, **36**, **37**, **42–46**, **63**, **92**, **142**
Roszkowski Wojciech **55**, **81**
Rowecki „Grot" Stefan **67**, **68**, **80**
Rómmel Juliusz **13**
Różewicz Tadeusz **197**
Różycki Jerzy **21**
Rulewski Jan **226**
Rybicki Arkadiusz **175**
Rydz-Śmigły Edward **11**
Rzepecki Jan **151**

S

Sabbat Kazimierz **238**
Salij Jacek **180**
Sapieha Adam **181**
Schiller Fryderyk **131**
Schindler Oskar **31**
Schuman Robert **126**, **127**
Sendler Irena **31**, **58**, **59**
Siedzikówna „Inka" Danuta **152**
Sikorski Władysław **29**, **60–63**, **67**, **143**, **238**
Siwak Albin **217**
Siwicki Florian **222**
Siwiec Ryszard **111**
Skrzynecki Piotr **197**
Skubiszewski Krzysztof **227**, **232**
Sławik Henryk **31**
Słomka Adam **226**
Słonimski Antoni **168**
Smoleń Bohdan **201**
Smoleńska „Hanka" Anna **70**
Sołżenicyn Aleksander **207**
Sosabowski Stanisław **33**, **65**
Sosnkowski Kazimierz **63**, **76**, **90**
Spychalski Marian **239**
Stachura Edward **198**
Stalin Józef **8**, **9**, **20**, **22**, **23**, **28**, **29**, **37**, **39**, **42**, **43**, **55**, **61–63**, **69**, **75**, **76**, **80–82**, **85**, **92**, **96–98**, **106**, **108**, **109**, **124**, **142**, **155**, **156**, **162**, **164**, **166**
Stallone Sylvester **102**
Starr Ringo **136**
Starzyński Stefan **13**
Stomma Stanisław **168**
Stroop Jürgen **57**
Strzałkowski Romek **163**
Strzemiński Władysław **199**
Stwosz Wit **87**
Sucharski Henryk **12**
Suchocka Hanna **227**, **232**, **240**
Szaybo Rosław **199**
Szczepanik Edward **238**
Szendzielarz „Łupaszka" Zygmunt **152**, **154**
Szewińska Irena **203**
Szlajfer Henryk **173**
Szurkowski Ryszard **203**
Szydło Beata **240**, **243**
Szymborska Wisława **179**, **196**
Szyszko-Bohusz Zygmunt **59**

Ś

Ślisz Józef **226**
Świtoń Kazimierz **180**

T

Tatarkiewicz Władysław **197**
Tischner Józef **197**
Tito, właśc. Josip Broz **29**, **106**, **214**
Tokarczuk Olga **243**
Tomaszewski Henryk **199**
Tomaszewski Tadeusz **238**
Truman Harry **44**, **92**, **97**, **99**, **102**
Turing Alan **21**
Tusk Donald **226**, **230**, **240**, **242**, **243**
Tuwim Julian **196**
Twardowski Jan **197**
Tym Stanisław **197**, **198**
Tyrmand Leopold **196**

U

Urbański Alfred **238**

W

Wajda Andrzej **198**, **199**
Walentynowicz Anna **184**, **186**, **217**
Wallenberg Raoul **31**
Wałęsa Danuta **194**
Wałęsa Lech **184–187**, **189**, **190**, **194**, **217**, **218**, **220**, **221**, **226–228**, **232**, **233**, **240**, **241**
Wańkowicz Melchior **162**, **168**
Wasowski Jerzy **201**
Watowa Ola, właśc. Paulina (Ola) Wat **54**
Ważyk Adam **166**
Will Andrzej (WAS) **74**, **75**
Wittlin Wilhelm **89**
Wojtyła Karol, zob. Jan Paweł II
Wujec Henryk **185**
Wyszyński Stefan **160**, **161**, **165**, **169**, **181**, **186**

Z

Zachwatowicz Jan **147**
Zagajewski Adam **179**
Zaleski August **171**, **238**
Zanussi Krzysztof **198**
Zawadzki Aleksander **239**
Zawisza Aleksander **238**
Zieja Jan **180**
Zych Józef **226**
Zygalski Henryk **21**

Ż

Żeleński „Boy" Tadeusz **49**
Żiwkow Todor **214**
Żukow Gieorgij **23**, **42**
Żuławski Zygmunt **150**
Żymierski „Rola" Michał **69**

Wykaz dysponentów praw autorskich do obrazów i zdjęć zamieszczonych w publikacji:

Archiwum wydawnictwa MAC S.A./GE S.A.: *Satyra w konspiracji 1939–1944*, zebrał i opracował G. Załęski, Warszawa 1958 (Andrzej Will, *Cztery lata wojny*, s. 74; *Tak Niemcy szli na wojnę*, s. 75; *Komunikat na opak*, s. 75; Andrzej Will, *Program gospodarczy na rok 1943*, s. 75); Gagarin, s. 104; ulotka WiN, s. 151; logotyp Solidarności, s. 186–187; **Archidiecezja Warszawska**: Getter, s. 59; **BE&W**: Mary Evans Picture Library (tajne głosowanie, s. 6; Hitler, s. 8); Alamy (Spitfire, s. 18; Muzeum Lotnictwa Polskiego, s. 20; Rejewski, s. 21; plakat z okresu wojny koreańskiej, s. 101; protest Quit India!, s. 113; King, s. 134; Rokossowski, s. 165; zamach na Jana Pawła II, s. 188); UNIVERSAL IMAGES GROUP (jeńcy sowieccy, s. 23; urodziny Stalina, s. 106; dzieci czytające czerwoną książeczkę, s. 123); AKG Images Gmbh (ciała poległych żołnierzy, s. 23; Auschwitz-Birkenau, s. 30; karykatura ukazująca Hitlera, s. 46); GRANGER COLLECTION (bitwa pod Stalingradem, s. 23); AISA/IBERFOTO, HERITAGE IMAGES (plakat antyamerykański, s. 102); ARCHIVO DE LA IMAGEN, SL (wojna w Algierii, s. 114); ULLSTEINBILD Axel Springer Syndication GmbH (Niemcy w Paryżu, s. 17; protest na placu Tian'anmen, s. 123; Mandela, s. 140); IMAGEBROKER RM (reklama coca-coli, s. 136); face to face (King, s. 140); UNIVERSAL IMAGES GROUP/ Sovfoto (protesty w Budapeszcie, s. 211); **Biblioteka Narodowa POLONA**: Piłsudski, s. 8; okładka *Wierszy wybranych*, s. 71; ulotka *Tylko świnie siedzą w kinie*, s. 71; afisz *Ziemie Odzyskane*, s. 145; **Biblioteki Uniwersytetu Wisconsin-Milwaukee**: Harrison Forman (pracownik pierwszej pomocy stojący przy plakacie wojennym w sierpniu 1939 r., s. 10); **Andrzej Budek**: plakat 0-35-100%, s. 237; **East News**: AKG Images (Stalin, s. 8; usunięcie szlabanów, s. 10; wymarsz Armii Czerwonej na front, s. 24; karykatura wyzwolenia Belgii i Holandii, s. 46; s. 92; Gandhi, s. 113; Schuman, s. 127; Orwell, s. 182); Wehrmacht (ostrzał Westerplatte, s. 11); PWN (samoloty nad Warszawą, s. 15); Bilderwelt (walki o Narwik, s. 16; śmierć w getcie, s. 56); archiwum/Fotonova (Baczyński, s. 89); Danuta Łomaczewska (Gajcy, s. 89); Keystone Archives (ewakuacja Dunkierki, s. 17); ASSOCIATED PRESS (ludzie w metrze, s. 18; spotkanie w Torgau, s. 41; s. 99; Kennedy w Berlinie, s. 100; Mandela, s. 115; katastrofa ekologiczna, s. 133; Szewińska, s. 203; Havel, s. 213); Mary Evans Picture Library (katiusza, s. 39; The Beatles, s. 136); Laski Diffusion (konferencja w Jałcie, s. 42; pomordowani w Katyniu, s. 55; krematorium na Majdanku, s. 57; Anielewicz, s. 57; I Armia WP w Warszawie, s. 86; rodzina Wittlinów, s. 89; Breżniew, s. 110; Siwiec, s. 111; Arafat, s. 118; karykatura, s. 140; odbudowa Warszawy, s. 146; Siedzikówna „Inka", s. 152; Strzałkowski, s. 163; Gomułka, s. 164; obrady KBWE, s. 179; Miłosz s. 196; Buzek, s. 229); Jan Bielecki (cela, s. 49); Arkadiusz Ziółek (pomnik Korczaka, s. 59); Krzysztof Chojnacki (podpisanie układu, s. 62); Zofia i Marek Bazak (pomnik, s. 66); Marek Bazak (rekonstrukcja zamachu na Kutscherę, s. 70); Inplus (kadr z filmu *Zakazane piosenki*, s. 74; kadr z filmu *Miś*, s. 198); Marek Szybka (s. 83); Karol Szczeciński (matka z córką, s. 88; Pałac Kultury i Nauki, s. 157); Muzeum Niepodległości (Sikorski i Anders, s. 90); AFP (uchwalenie *Powszechnej deklaracji praw człowieka*, s. 95; Monnet, s. 126; Schuman, s. 140; Wyszyński, s. 161; Kozakiewicz, s. 203; Jaruzelski, s. 204); United Artists/MGM/Collection Christophel (kadr z filmu *Rocky*, s. 102); AKG Images/ Erich Lessing (spalenie portretów Stalina, s. 109); Erich Lessing/Album (powstańcy węgierscy, s. 109); Dith Pran/The New York Times/Red (wojna w Kambodży, s. 114); Mondadori Portfolio/agefotostock (okładka gazety, s. 118); Tamara Beckwith/Rex Features (s. 120); Alain Jocard/ AFP (szczyt Rady Europejskiej, s. 130); AP (pogrzeb ofiar pogromu kieleckiego, s. 147); Andrzej Czyżewski Collection (Hłasko, s. 162); Mirosław Stankiewicz/TVP (supersam, s. 170); IPN (zamieszki przed Biblioteką UW, s. 173); Leszek Łożyński (Gierek, s. 176); Wojtek Laski (targowisko w Lacku, s. 170; Michnik, s. 173; linia montażowa, s. 177; Walentynowicz, s. 186; Wałęsa, s. 186; I zjazd Solidarności, s. 188; Jaruzelski, s. 191; znaczki Solidarności, s. 193; odebranie Nagrody Nobla przez D. Wałęsę, s. 194; wydawnictwa, s. 197; Jelcyn, s. 208; s. 209; manifestacja, s. 210); Zygmunt Świątek (rodzina oglądająca telewizję, s. 170); Tadeusz Cissowski (klasa, s. 170); Dobuszyński/Polska Press (Muzeum Życia w PRL, s. 171); Andrzej Friszke/FOTONOVA (Kuroń, s. 173; Chrzanowski, s. 186; Jurczyk i Olszewski, s. 187); Stanisław Wydżga (bon towarowy, s. 177); Wojtek Druszcz (budowa Huty Katowice, s. 177; punki, s. 200); Archiwum Solidarności (protesty w Radomiu, s. 178); Janusz Przewłocki/archiwum Andrzeja Friszke/FOTONOVA (głodówka działaczy KSS „KOR", s. 179); Tomasz Wierzejski/FOTONOVA (demonstracja, s. 225; Kaczorowski i Wałęsa, s. 226; przemówienie Olszewskiego, s. 227); Janusz Rosikon/ FOTONOVA (Jan Paweł II w Polsce, s. 180); Pyjas, s. 180; ZIHNIOGLU/SIPA (Jan Paweł II, s. 181); Piotr Molęcki (plac Piłsudskiego, s. 181); Lech Charewicz/FOTONOVA (*Program partii – gwarancją lepszego jutra!*, s. 183); Mirosław Stępniak/FOTONOVA (rozrzucanie ulotek w stoczni, s. 184); Joseph P. Czarnecki (Gwiazda, s. 186; Perfect na koncercie Rock '81, s. 201); Anna Beata Bohdziewicz/REPORTER (Borusewicz, s. 186; Mazowiecki, s. 187; Modzelewski, s. 187); Marek Janicki/FOTONOVA (pacyfikacja kopalni Wujek, s. 191); Marek Popiełuszko/FOTONOVA (msza św. za Ojczyznę, s. 192); Krzysztof Raczkowiak/FOTONOVA (manifestacja w Lubinie, s. 192); Jan Skarżyński/REPORTER (pielgrzymka Jana Pawła II w 1987 r., s. 194); Wiesław Zdort (kadr z filmu *Popiół i diament*, s. 198); MONKPRESS/Muzeum Historyczne w Sanoku (Zdzisław Beksiński, grafika AA83, katedra, s. 199); Rosław Szaybo (plakat Jazz Jamboree, s. 199); Zbigniew Kosycarz/KFP/REPORTER (Czerwone Gitary na festiwalu w Sopocie w 1968 r., s. 200); Marek Zajdler (Mieczysław Wiśniewski, okładka komiksu *Kapitan Kloss*, s. 201); Eugeniusz Warmiński (mundial '74, s. 203; Szurkowski, s. 203); Marek Bazak (Czesław Bielecki, *Kardiogram*, s. 204); NADAL/SIPA (Wałęsa, s. 204); Sputnik Russia (s. 206); Witold Jarosław Szulecki (obrady Okrągłego Stołu, s. 211; pierwszy numer „Gazety Wyborczej", s. 220; sztab wyborczy Solidarności, s. 220); Imago Stock and People (rewolucja trabantów, s. 212); ALFRED/SIPA (upadek muru berlińskiego, s. 212); AFP/Joel Robine (powstanie rumuńskie, s. 214); AFP/John Ruthroff (s. 215); Włodzimierz Pniewski/REPORTER (s. 216; Skubiszewski, s. 232); Laski Collection (s. 217); Leszek Łożyński/REPORTER (uczestnicy obrad Okrągłego Stołu, s. 218 i 219); Erazm Ciołek/FOTONOVA (Tomasz Sarnecki, *W samo południe*, s. 220); Zenon Zyburtowicz (Sala Kolumnowa, s. 223); Andrzej Iwańczuk/REPORTER (Balcerowicz, s. 224); Adam Słowikowski/REPORTER (protest Samoobrony, s. 230); Jan Skarżyński/REPORTER (Jelcyn, s. 235); prezydent.pl (Kaczyński, s. 241); Andrzej Hulimka/REPORTER (Komorowski, s. 241); Krzysztof Wojda/REPORTER (Kwaśniewski, s. 241); Poland (Wałęsa, s. 241); Tomasz Jastrzębowski/REPORTER (Duda, s. 241); **Facebook**: Muzeum Utracone (logo, s. 87); **Federacja Bibliotek Cyfrowych**: okładka „Der Klabautermann", s. 71; **Filmoteka Narodowa**: kadr z filmu *Śmierć jak kromka chleba*, s. 191; **Flickr/SDASM Archives**: samolot Mitsubishi, s. 38; **Forum**: FoKa (przysięga I DP, s. 63; Pałac Saski przed wojną, s. 88; s. 93; s. 144; powrót repatriantów, s. 145); Krzysztof Zatycki (Dalajlama, s. 125); Marc Riboud/ Fonds Marc Riboud au MNAAG/Magnum Photos (Jan Rose Kasmir z chryzantemą, s. 135); Karol Pecherski (ruiny kościoła św. Kazimierza, s. 148); Marek Skorupski (proces Pileckiego, s. 156; plakat *Młodzieży – naprzód do walki o szczęśliwą socjalistyczną wieś polską*, s. 166); Piotr Męcik (plakat, s. 156; plakat *Bądź czujny wobec wroga narodu*, s. 166); Łukasz Dejnarowicz (s. 175); Krzysztof Barański (zima stulecia, s. 184); Zbigniew Trybek (wszystkie zdjęcia, s. 185; Krzywonos, s. 187); Chris Niedenthal (s. 190; Mazowiecki, s. 221); Leszek Kasprzak (ulotka Radia Solidarność, s. 193); Marek Broniarek (Niedźwiecki, s. 200); Jerzy Kośnik (kabaret Tey, s. 201); Romuald Kropat (kadr z serialu TV, s. 201); Witold Kuliński (hipisi na Jasnej Górze, s. 202); Krzysztof Wójcik (Jan Paweł II, s. 204); Gość Niedzielny/Karolina Pawłowska (Muzeum Zimnej Wojny w Podborsku, s. 210); Jarosław Stachowicz, Krzysztof Wójcik (handel na stadionie, s. 225); Wojciech Wójcik (s. 231); **Fundacja Ośrodka KARTA**: Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (s. 67; ofiary zbrodni w Lataczu, s. 72); Feliks Konderko „Jerzy" (s. 69); Joanna Helander (spektakl Teatru Ósmego Dnia, s. 192); archiwum (kartka pocztowa i ulotka *Dawka trucizny*, s. 193; plakat związany ze stanem wojennym, s. 204); **historia.org.pl**: Mateusz Pielka (plakat, s. 171); **Muzeum Narodowe we Wrocławiu**: Aleksander Kobzdej, *Podaj cegłę*, s. 157; **Muzeum Powstania Warszawskiego**: Joachim Joachimczyk „Joachim" (powstańcy z bronią, s. 80); **Muzeum Wojska Polskiego**: opaska po Stanisławie Pątkowskim, s. 79; **Narodowe Archiwum Cyfrowe**: Ministerstwo Informacji i Dokumentacji rządu RP na emigracji (egzekucja w Palmirach, s. 49; armia Andersa, s. 62; wykolejony pociąg, s. 70); Archiwum Fotograficzne Czesława Datki (Raczkiewicz, s. 60 i 84; SB Spadochronowa, s. 65; Mikołajczyk, s. 143); szukajwarchiwach.pl (karykatura, s. 63; Osóbka-Morawski, s. 84); Pikiel Witold (ORP „Orzeł", s. 64); Koncern Ilustrowany Kurier Codzienny – Archiwum Ilustracji (Kossak-Szczucka, s. 58; święto rabina Remu, s. 88; Romowie, s. 89); Rutowska Grażyna (kościół św. Kazimierza po wojnie, s. 148); obchody Milenium Chrztu Polski, s. 169; **PAP**: Jerzy Baranowski (pochód pierwszomajowy, s. 102; wiec, s. 164); CAF (wiec przedwyborczy, s. 150; pochód pierwszomajowy, s. 156; Gomułka, s. 204); Stanisław Urbanowicz (lokal wyborczy, s. 150); CAF/Stanisław Dąbrowiecki (żołnierze przed komisją, s. 154); CAF/Aleksander Dunin-Kęplicz (podpisanie konkordatu, s. 227); CAF/Zygmunt Wdowiński (s. 160); Mariusz Szypeko (obchody Tysiąclecia Państwa Polskiego, s. 169); Jakub Kaczmarczyk (muzeum, s. 165); Andrzej Wituszyński (wystąpienia robotnicze w Szczecinie, s. 174); Edmund Pepliński (wojsko w Gdańsku, s. 174); Leszek Łożyński (osiedle Huby, s. 176); CAF/ Wojciech Stan (wiec poparcia dla PZPR, s. 178); Ryszard Okoński (wiec, s. 182); Tadeusz Drankowski (Gierek, s. 183); Grzegorz Rogiński (proces Romaszewskich, s. 194); PAI (Niemen, s. 200); TVP/Ireneusz Sobieszczuk (debata, s. 228); Janusz Mazur (pożegnanie żołnierzy rosyjskich, s. 232); Radek Pietruszka (Miller i Cimoszewicz, s. 230; Kwaśniewski i Clinton, s. 233); Adam Hawałej (Mazowiecki i Kohl, s. 235); **Photopower**: CSU Archives/Everett Collection/Bridgeman Images (marsz kobiet w Waszyngtonie, s. 134); Farabola/Bridgeman (hipisi, s. 135); **Polin/Wirtualny Sztetl**: ul. Józefa w Krakowie, s. 88; **Shutterstock.com**: GrAl (element tła, s. 8); Curioso. Photography (pomnik, s. 15); Jaroslav Moravcik (brama obozu Auschwitz I, s. 50); Ermak Oksana (s. 73); Stanisław Tokarski (s. 81); breakermaximus (tło, s. 84); Here (tło, s. 84); dreamerve (radio, s. 102); jumpingsack (budynek, s. 102); Artur. B (chleb, s. 107); Cube29 (sierp i młot, s. 107); Galih wahyususeno (kłódka, s. 107); stoyanh (kowadło, s. 107); svekloid (pięść i postacie, s. 107); chrupka (przejście graniczne, s. 128); Vitalii Biliak (siedziba Komisji Europejskiej, s. 130); 3000ad (siedziba Parlamentu Europejskiego, s. 130); frantic00 (siedziba Trybunału Sprawiedliwości, s. 130); Imagesine (siedziba Europejskiego Banku Centralnego, s. 130); LMspencer (Szanghaj, s. 132); Elena Dijour (restauracja, s. 132); sirichai chinprayoon (Tokio, s. 132); Oleksiy Mark (Stare Miasto, s. 147); Marcin Kądziołka (Nowa Huta, s. 161; s. 189); Paprot12 (kościół św. Stanisława Kostki, s. 195); **Wikimedia.org, CC BY 3.0**: Igors Jefimovs (smog, s. 133); **Wikipedia.org, atrybucja**: The American Hungarian Federation (flaga, s. 109); **Wikipedia.org, CC0**: Roma (traktaty rzymskie, s. 128); Verhoeff, Bert/Anefo (s. 207); **Wikipedia.org, CC BY 2.0**: EU2017EE Estonian Presidency (prezydencja Rady UE, s. 130); Sejm RP/joanna van Fenema_12 (cela, s. 154); The Official CTBTO Photostream (Gorbaczow, s. 207); UN International Criminal Tribunal for the

former Yugoslavia (masakra w Srebrenicy, s. 214); **Wikipedia.org, CC BY-SA 2.0**: Adam Jones from Kelowna, BC, Canada (Wilczy Szaniec, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Wolfsschanze#/media/File:Hitler's_Bunker_-_Wolfsschanze_(Wolf's_Lair)_-_Hitler's_Eastern_Headquarters_-_Gierloz_-_Masuria_-_Poland_-_01_(28059735955).jpg, s. 25); K. Weisser (pomnik, https://de.wikipedia.org/wiki/Denkmal_für_die_ermordeten_Juden_Europas#/media/Datei:Holocaust-Mahnmal_Berlin_2006.jpg, s. 95); IAEA Imagebank (Czarnobyl, https://pl.wikipedia.org/wiki/Katastrofa_przemysłowa#/media/Plik:IAEA_02790015_(5613115146).jpg, s. 133); **Wikipedia.org, CC BY 3.0**: Ludmiła Pilecka (Polski Cmentarz Wojenny na Monte Cassino, s. 45); **Wikipedia.org, CC BY-SA 3.0**: Matt Crypto (Enigma, https://pl.wikipedia.org/wiki/Enigma#/media/Plik:Enigma-G.jpg, s. 21); Das Bundesarchiv (czołgi w śniegu, https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Bundesarchiv_Bild_101I-215-0354-14,_Russland,_Panzer_IV_im_Schnee.jpg, s. 24; niemiecka antropolożka, https://en.wikipedia.org/wiki/Racial_policy_of_Nazi_Germany#/media/File:Bundesarchiv_Bild_146-1986-044-08,_Stein-Pfalz,_Eva_Justin_bei_Schädelmessung.jpg, s. 27; Rommel, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Bundesarchiv_Bild_146-1973-012-43,_Erwin_Rommel.jpg, s. 33; Wielka Trójka, https://de.wikipedia.org/wiki/Panzerkampfwagen_VI_Tiger#/media/Datei:Bundesarchiv_Bild_101I-299-1805-16,_Nordfrankreich,_Panzer_VI_(Tiger_I)_cropped.jpg, s. 37; wypędzenie Polaków z Wielkopolski, https://pl.wikipedia.org/wiki/Zbrodnie_niemieckie_w_Polsce_(1939–1945)#/media/Plik:Bundesarchiv_R_49_Bild-0131,_Aussiedlung_von_Polen_im_Wartheland.jpg, s. 50; przesiedlenie Niemców bałtyckich, https://pl.wikipedia.org/wiki/Przesiedlenia_Niemców_bałtyckich_w_czasie_II_wojny_światowej#/media/Plik:Bundesarchiv_Bild_183-E12315,_Warthegau,_Baltendeutsche_Umsiedler.jpg, s. 50; kładka w getcie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Getto_warszawskie#/media/Plik:Bundesarchiv_Bild_101I-270-0298-14,_Polen,_Ghetto_Warschau,_Brücke.jpg, s. 56; ulica w getcie, https://pl.wikipedia.org/wiki/Getto_żydowskie#/media/Plik:Bundesarchiv_Bild_101I-134-0782-24,_Polen,_Ghetto_Warschau,_Markt.jpg, s. 56; Berlin Zachodni, https://pl.wikipedia.org/wiki/Berlin_Zachodni#/media/Plik:Bundesarchiv_Bild_173-1282,_Berlin,_Brandenburger_Tor,_Wasserwerfer.jpg, s. 97; Adenauer, https://bi.wikipedia.org/wiki/Konrad_Adenauer, s. 127); Deutsche Fotothek (nalot na Drezno, https://de.wikipedia.org/wiki/Blick_vom_Rathausturm_nach_Süden#/media/Datei:Fotothek_df_ps_0000010_Blick_vom_Rathausturm.jpg, s. 36); Lowdown (Ciepliński, https://pl.wikipedia.org/wiki/Łukasz_Ciepliński#/media/Plik:Łukasz_Ciepliński,_Rzeszóww.jpg, s. 151; Mathiasrex Maciej Szczepańczyk (cmentarz w Palmirach, https://pl.wikipedia.org/wiki/Cmentarz_w_Palmirach#/media/Plik:Palmiry_Cemetery.JPG, s. 55; Michał Józefaciuk (medal „Sprawiedliwy wśród Narodów Świata" przyznany Marcie Bocheńskiej, https://pl.wikipedia.org/wiki/Sprawiedliwy_wśród_Narodów_Świata#/media/Plik:Marta_Bocheńska_medal_Sprawiedliwa_wśród_Narodów_Świata.JPG, s. 31); неизвестный (https://pl.wikipedia.org/wiki/Mao_Zedong#/media/Plik:Mao_Tse-tung_-_panoramio.jpg, s. 121); Fenn-O-maniC (symbol Układu Warszawskiego, https://pl.wikipedia.org/wiki/Układ_Warszawski#/media/Plik:Warsaw_Pact_Logo.svg, s. 98); Erwin Lux (mudżahedini, https://pl.wikipedia.org/wiki/Radziecka_interwencja_w_Afganistanie#/media/Plik:Mortar_attack_on_Shigal_Tarna_garrison,_Kunar_Province,_87.jpg, s. 101); Joaquín de Alba Carmona (karykatura *Jałtański pokój*, https://es.wikipedia.org/wiki/Joaquín_de_Alba?uselang=pl#/media/Archivo:Vulcan's_Forge.jpg, s. 142); **Wikipedia.org, CC BY 4.0**: Yevgeny Khaldei/mil.ru (flaga ZSRS na Reichstagu, s. 42); **Wikipedia.org, CC BY-SA 4.0**: Eberhard Marx (rysunek techniczny V2, https://de.wikipedia.org/wiki/Aggregat_4#/media/Datei:Aggregat4-Schnitt.jpg, s. 39); Zalasem1 (https://pl.wikipedia.org/wiki/Plik:Kartka_żywnościowa,_1943_rok.jpg, s. 51); Cezary p (komora gazowa, https://en.wikipedia.org/wiki/Gas_chamber#/media/File:Majdanek_Komora_Gazowa.JPG, s. 57); Paweł Kruczyński (kotwica, https://pl.wikipedia.org/wiki/Znak_Polski_Walczącej#/media/Plik:Kotwica_jako_symbol_Polski_Walczącej_(SVG).svg, s. 70, 71); Foce9 (Okulicki, https://pl.wikipedia.org/wiki/Leopold_Okulicki#/media/Plik:Gen._Leopold_Okulicki.jpg, s. 86); Einaz80 (fragmenty muru, https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Berlin_Wall_Memorial_site_Bernauer_Straße#/media/File:Berlin_Wall_Bernauer_Strasse.jpg, s. 103); Wikiwlh (referat Chruszczowa, https://pl.wikipedia.org/wiki/O_kulcie_jednostki_i_jego_następstwach#/media/Plik:First_edition_of_Krushchev's_"Secret_Speech".jpg, s. 108); IWeD (pomnik, https://pl.wikipedia.org/wiki/Pomnik_Chłopca_Węgierskiego_w_Szczecinie#/media/Plik:Pomnik_Chłopca_Węgierskiego_w_Szczecinie.jpg, s. 111); **Wikipedia.org, domena publiczna**: William Orpen (s. 7); National Archives & Records Administration, nara.gov (s. 9); Centralna Agencja Fotograficzna (obrona Warszawy, s. 13); Centralne Archiwum Wojskowe (Dąbek, s. 12; Maczek, s. 64); Michael32710 (ruiny Wielunia, s. 14); Andros64 (egzekucja Polaków, s. 14; Anders, s. 66; obie fotografie, s. 68; przysięga 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty AK, s. 72; s. 76; s. 78; s. 82; Jankowski, s. 68 i 84; Mikołajczyk, s. 84); Julien Bryan (Kazimiera Kostewicz przy zmarłej siostrze, s. 15); BiblioArchives/LibraryArchives (Churchill, s. 18); SA-kuva (wojna zimowa, s. 20); Jacek Halicki (Zygalski, s. 21; Sendler, s. 59; Popiełuszko, s. 195); Matt Crypto (Bletchley Park, s. 21); Tevatron (Różycki, s. 21); Private H. Miller. (Army) (s. 26); Guise (s. 29); ox (Sgt), No 1 Army Film & Photographic Unit (s. 32); Hohum (Montgomery, s. 33); U.S. Navy, Office of Public Relations (s. 34); NavSource (s. 35); USN (bombowiec nurkujący, s. 36); Alonso de Mendoza (okręt podwodny, s. 36); National Museum of the U.S. Navy (s. 37); U.S. Navy (lotniskowiec, s. 38; s. 124); Goodchild (Flt Lt), Royal Air Force official photographer (operatorka radaru, s. 39); Belissarius (s. 40; żołnierze SBS Podhalańskich, s. 65); Chief Photographer's Mate (CPHOM) Robert F. Sargent, U.S. Coast Guard (lądowanie w Normandii, s. 41); Charles Levy/National Archives at College Park (grzyb atomowy, s. 44); US government DOD and/or DOE photograph (bomba Little Boy, s. 45); US government, Post-Work: User:W. wolny (zniszczona Hiroszima, s. 44); OgreBot (zbrodnia w Bochni, s. 49); Wilhelm Brasse/pol.dk (Czesia Kwoka w Auschwitz, s. 50); Piotrus (s. 54); Poeticbent (egzekucja, s. 30; selekcja w Auschwitz, s. 57; rodzina Ulmów, s. 58); Franz Konrad (SS officer) (schwytani w getcie, s. 57); Collection of the Office of War Information (Sikorski, s. 61); Oldphotosincolor (piloci z Dywizjonu 303, s. 64); Polish Institute and Sikorski Museum (hejnalista na Monte Cassino, s. 64); Polish Army (kościuszkowcy w Berlinie, s. 65); Boston9 („Biuletyn Informacyjny", s. 71); Adam.Kurowski (tajne nauczanie, s. 71); Promek (kościół w Kisielinie, s. 72); Eugeniusz Lokajski (walki o PAST-ę, s. 77); Stefan Bałuk (patrol „Agatona", s. 77; listonoszki, s. 79); Jarekt (s. 28; kapitulacja, s. 80; zburzenie pomnika, s. 87; pogrzeb Przemyka, s. 192–193); Tom5551 (Komorowski „Bór", s. 80); Burzyński Roman (Bierut, s. 84 i s. 161); „CAF" (Pużak, s. 84); CCCP (flaga ZSRS, s. 84); Zygmunt Kamiński (godło II RP, s. 84); Janina Broniewska (s. 85); German administration of General Gouverment 1942. dr Matschall (niemieckie obwieszczenie, s. 90); Grottger (ogłoszenie KWC, s. 90); FDRMRZUSA (flaga ONZ, s. 94); Mouagip (logo UNESCO, s. 94); FAO (logo FAO, s. 94); WHO (logo WHO, s. 94); USAF (s. 96); St.Krekeler (budowa domu, s. 97); Henry Ries/USAF (amerykański transportowiec, s. 98); Sarang (flaga NATO, s. 98); Alberto Korda (Castro, s. 100); U.S. Navy photographer (sowiecki okręt, s. 100); Armia Stanów Zjednoczonych – James K. F. Dung, SFC (amerykańscy żołnierze w Wietnamie, s. 101); Bogomolov.PL (Jeziorański, s. 102); Catechetical Guild (antykomunistyczna propaganda, s. 102); Cecil Stoughton, White House (Kennedy, s. 103); Korolev (Sputnik 1, s. 104); NASA (Columbia, s. 104); Neil Armstrong (Aldrin na Księżycu, s. 104); NASA/JPL (Voyager 2, s. 105); Ruffnax (Crew of STS-125) (teleskop, s. 105); Froztbyte (logo RWPG, s. 107); derivative work: Militaryace (talk) Nikita_Khrusjtsjov.jpg: Credit: John Fitzgerald Kennedy Library (Chruszczow, s. 108); Hello world (Nagy, s. 109); The Central Intelligence Agency (płonący czołg, s. 110); U.S. Navy photo by Mass Communication Specialist 1st Class David A. Frech (s. 116); Hidro (imigranci żydowscy, s. 117); Zoltan Kluger (Ben Gurion, s. 117); United Nations (logo UNICEF, s. 94); iichs.ir (s. 119); Arilang1234 (s. 122); Verdy p, xfi-, Paddu, Nightstallion, Funakoshi, Jeltz, Dbenbenn, Zscout370 (flaga UE, s. 131); Elliott & Fry (Gandhi, s. 140); Bernardo Bellotto/Zamek Królewski w Warszawie (obraz Canaletta, s. 148); Rodak (plakat, s. 149); Lomita (Pilecki, s. 151); Instytut Pamięci Narodowej (Dekutowski „Zapora", s. 152; Szendzielarz „Łupaszka", s. 152; Dziemieszkiewicz „Rój", s. 153; Jaskulski „Zagończyk", s. 153; Kuraś „Ogień", s. 153); Archiwum Akt Nowych (projekt konstytucji, s. 155); Beyaz Deriili (wydarzenia poznańskie, s. 163); Edmund Pelpliński (czarny czwartek, s. 174); Romuald Lazarowicz (plakat Solidarności Walczącej, s. 193); White House Photographic Office (Gorbaczow i Reagan, s. 208); Zygmunt Kamiński (1927) zmodyfikowany przez Andrzeja Heidricha w 1990 (godło III RP, s. 221); Tech. Sgt. Dawn M. Price (PKW w Iraku, s. 233); **YouTube**: podlipowski7 (proces szesnastu, s. 143).



Grupa MAC S.A.
ul. Witosa 76
25-561 Kielce

www.mac.pl

ISBN 978-83-8108-722-3

9 788381 087223

indeks 881436